АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ЧЕТИРИ ТОМА

Редакционна колегия
ИЛИЯ ТОДОРОВ
ПЕТЪР ПОНДЕВ
ТИХОМИР ТИХОВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

1 ТОМ

ДО ЧИКАГО И НАЗАД
БАЙ ГАНЬО

Под редакцията на
ТИХОМИР ТИХОВ

СОФИЯ•1980

Том първи

ДО ЧИКАГО И НАЗАД
БАЙ ГАНЬО

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

1

КОНСТАНТИ

СЪБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
В ЧЕТИРИ
ТОМА

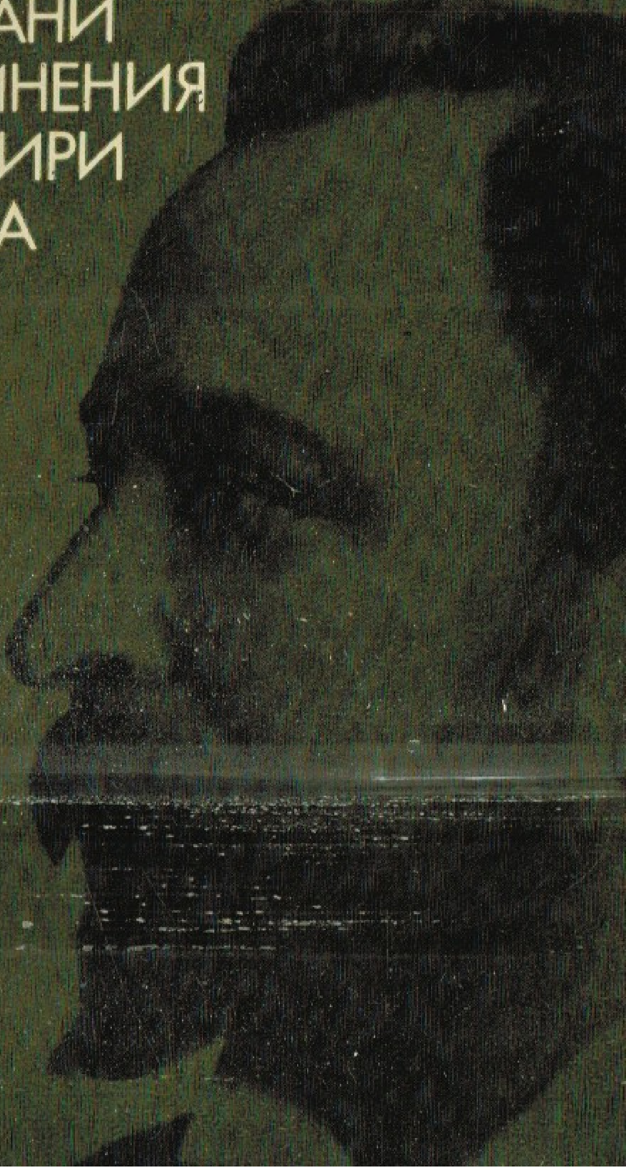

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

1

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ 1

© Алеко Константинов, 1980
c/o Jusantor, Sofia

ДО БАЙ ГАНЬО И НАЗАД

Творчеството на Алеко Константинов е удивително единно. Не е възможно да се проникне само с методите на литературознанието в неделимостта на гражданина, публициста и писателя. Навсякъде и във всичко се усеща фейлетонистът — и то не авторът на някакви абстрактни, «обобщени», белетризирани фейлетонообразни форми, а сатирикът-публицист, поел всички рискове на фронта, където се стреля в съвсем прекия, непреносен смисъл на думата. Когато човек се запознава с коментара към фейлетоните на Щастливеца, изтръпва и за дълго забравя идиличните литературоведски думици. Какви ти прототипи! Става дума за съвсем конкретни лица, ужасно самонадеяни даже по най-ниските стъпала на йерархията, силни на деня, безцеремонни, брутални. Назовани са с имената си престъпници — от пристава до дивизионния командир, — вече стреляли срещу народа, вече окървавени, и неведнъж. Всяка справка те кара да настръхваш: Алеко Константинов е можел да бъде застрелян след всеки от немногото си фейлетони. . .

Прекалено литературна е нашата представа и за фейлетониста, и за автора на «Бай Ганьо», и за самия бай Ганьо. Пред нас е необичайно явление, далеч изпреварило времето си. Един обществен тип, доловен от сатирика в неговите най-същностни измерения, надхвърля обичайните представи за литературно и художествено обобщение и открива безкрайните представи за литературно и художествено обобщение и открива безкрайни възможности и за автора, и за читателя. Всичко, написано от Алеко Константинов след най-щастливия миг в неговия живот, когато му е хрумнала идеята за бай Ганьо, е безкрайно и незавършено сатирично «дописване» на един и същ обществен тип. Даже личните писма много често се превръщат във фейлетони срещу все нови и нови конкретни разновидности на байганьовщината.

Веднага след появата си необикновената книга има и необикновена съдба. Бай Ганьо престава да бъде просто и само литературен образ. Появява се необикновен, небивал подтик за читателя, който започва да си създава свой бай Ганьо. Даже само един-единствен фейлетон е в състояние да възпламени творческата сила на читателя сам да изгражда и доизгражда някой от безкрайните родини, двойници, приемници на търговеца от Розовата долина.

Когато един литературен герой прекрачва прага на обичайната

публика и става притча во язиците и у хора, които рядко общуват със словото, това е винаги извънредно важно и интересно. Много литературни образи, които сякаш имат всички качества за целта — социално-художествени достойнства, мерки и кройки, съобразени с най-широко разпространени предпочитания или предизвикателства, съзнателно оставени празни пространства за сътворчество на читателя, — си остават в границите на обичайната публика и не могат да предизвикат верижната реакция на бурно растящия интерес. Не са се оказали досега конкурентноспособни на това поле и другите изкуства, както и средствата за масово радио-електронно въздействие, които в основната си програма съдържат стремеж именно към нарицателност. Нещо повече: бай Ганьо е съпоставим с известността на фолклорни герои, които за своето утвърждаване са разполагали с много векове.

И досега могат да се срещнат хора, които съвсем слабо познават текста на «Бай Ганьо», но са готови с удоволствие да го възпроизвеждат, да го създават отново и отново. Продължават да се появяват анекдоти, в които бай Ганьо е редом до Хитър Петър, Пижо и Пендо, Нане и Вуте. Въпреки цялата мрачна слава на Алековия герой има достатъчно людé, които се съгласяват — със самоирония, с внезапно жестоко самобичуване, а понякога просто така или даже и с известно самочувствие — да се отъждествяват с бай Ганьо, да го приемат, макар и с всевъзможни уговорки, в собствената си кожа. . .

Ако се вслушаме в анекдотите, в които главен герой е бай Ганьо, ако проследим как се фолклоризира той, още в самото начало ще доловим една основна насока — отношението към сатиричния образ е компромисно. Отдавна е забелязано, че в «Бай Ганьо» Алеко Константиновата интонация се мени. Отначало тя е предимно иронична, хумористична, а по-нататък става все по-саркастична и сатирична. Кратките анекдотични разкази в началото са последвани от фейлетони, които са класически образци на българската политическа сатира. У масовия читател, в съвременното «фолклорно съзнание», протича обратен процес — от политическата сатира към анекдота, от сатирата — към хумора.

В литературознанието са правени опити да се види бай Ганьо като положителен герой, които звучат като истински куриозитети всред всеобщото безкомпромисно отношение на критиците, писателите, литераторите, художниците, композиторите към най-популярния сатиричен тип в българското изкуство.

Очертава се граница и възниква въпросът: защо масовата публика е склонна към смекчено възприемане на бай Ганьо, защо тя предпочита «ранния» Алеко Константинов и се отдалечава от по-

литическата сатира на Щастливеца? Могат да се дадат много отговори, но винаги най-близо до истината ще бъде Христо Смирненски. Под заглавието «Приказка за стълбата» ситно са набрали два реда: «Посветена на всички, които ще кажат: «Това не се отнася до мене!»

Критиката винаги се понася тежко. Самокритиката е голяма рядкост. Искрената самокритика е събитие. И ако казваме понякога, че заедно с всичко друго «Бай Ганьо» е и наша национална самокритика, не бива в никакъв случай да оставаме с лекомисленото впечатление, че нашият добър познайник ще си прави самокритика по-лесно от другите и по-малко хитро от другите. Бай Ганьо и с Алеко Константиновия «Бай Ганьо» може да си направи кефа.

Чрез анекдотите за бай Ганьо голяма част от публиката приема хумориста и незабелязано изтласква назад сатирика, съгласява се донякъде с остроумната ирония, но по-нататък упорито защищава свои устои, които желае да останат вечни и непоклатими. Там е работата, че нарицателният герой, съвършено ясен в социално-психологическата си характеристика, роден в епохата на първоначалното натрупване на капитали, се създава върху много широка основа. Немалко дребни и по-едри собственици ще си кажат правичката, че напълно споделят ръководни жизнени начала на нашия добър познайник.

Да започнем от най-главното: «Идеали! Бошлаф!» — провиква се бай Ганьо с наистина пленителна искреност. Кой може да ни каже колко са били и колко са съмишлениците на нарицателния герой? И, обратно: колцина са били и колко са се увеличили хората, които наистина са приели някакъв, какъвто и да било, идеал като нещо важно в своя живот, като нещо по-различно от всеобщите и неизменни свръхцели — повече богатство и повече власт? И нека не обвиняваме само вечно колебливите дребни буржоа, които продават тютюн на дребно или правят кундури с мечта да отворят фабрика за гумени цървули. Вярно е, сред тях са бъдещите индустриалци и банкери, но те не са много. А нямат чет трезвомислещите, които на четири очи винаги ще признаят, че бай Ганьо, разбира се, е прав — идеалите са бошлаф работа, големите приказки са за серсеми, личното наше земно добруване през тъй краткия живот — това е то всичко, какво ще се лъжем. Нещо повече: същата тази философия се нарича не само «трезва», но и «материалистическа» — и то с надеждата, че ще ни признаят за съвременни хора без илюзии, без комплекси на фанатици и старомодни идеалисти, без наивни представи за дълг и призвание, без самоограничаване чрез труд и задължения.

«Идеали! Бошлаф!» — провиква се бай Ганьо и тази негова сентенция, кой знае защо, не се цитира много често.

«А идеали трябват, Алексей, те не са празна дума, както мисли жадната за облаги сволоч» — пише Алеко Константинов до свой приятел, а писмата по традиция попадат в последните томове на събраните и избрани съчинения, които най-трудно се продават.

Ония, които считат бошлаф всички идеали, не вярват, че може да има искрени идеалисти. Да се прави демагогия и кариера с идеи — то си е в реда на нещата, но да се говори сериозно за някой си идеалист. . . Допущайки такъв тип само като най-рядко изключение, байганьовската среда, уверена най-сетне в неговото несъмнено присъствие, проявява удивително любопитство. Бай Ганьо се интересува от Алеко Константинов. Той сетне ще си го убие — и в живота, и за хиляден път в съзнанието, — но интересът е искрен. Неимоверно висока цена се заплаща за всеки миг на среща между духовното и бездуховното.

Зад тъмните изборджийски страсти, зад политическото хамелеонство, зад сопаджийски или византийски-лукави «платформи», зад всегдашната безпринципност на приспособенеца, който се е заклел пред себе си винаги да бъде на власт и никога в опозиция — в сатирата на Алеко Константинов има много по-дълбок пласт. Никой български сатирик не усеща по-остро от Щастливеца общочовешката опасност от съществуването без никакви духовни цели, стремежи, пориви. Най-голямата беда е достъпността, едва ли не «естественото състояние» на бездуховността. Оня, който е решил да експлоатира тъкмо нея, е в изгодна начална позиция спрямо всички «идеологизации».

Бай Ганьо вече е превърнал Гуньо Адвокатина, Гочоолу, Дочоолу, Данко Харсъзина и други отбор юнаци в една примитивна, но напълно успешно действуваща изборна машина. Но това е още идилия. Героите са колоритни, репликите им се помнят, кандидатът за народен представител произнася шаблонни, но разпалени речи. А сатирикът вече знае и друго. Той с очите си е видял всеобщата машина за долари — механизъм без цвят и мирис, автомат без език и страсти, пустиня безмълвна, безводна, безмиражна — равни, ситни пясъци. . . В един миг даже у бай Ганьо се появява нещо като досада от гигантския слалом на политическото хамелеонство. Прозвучава единствен по рода си вопъл: «На маймуни ни обърнахти, да ви вземе дявол, с маскари. . .» Въпреки всичко от Стария свят все остава нещо, докато хладилниците на Чикагските кланици сковават наред живо и мъртво. Все пак, след толкова пътувания, започва да се провижда, че в стария континент са ония

ценности, които могат да оцелеят след най-трагични изпитания на културата и цивилизацията в епохата на самонадеяните парвенюта, на ура-патриотите от всички посоки на света. И винаги, когато някой — бил той и президент — се изстъпи и изпъчи пред смаяните европейци и заяви, че е най-най, че с всички средства и на всяка цена ще бъде най-най, вече сме отдавна и достатъчно подготвени за тази сцена.

След едно пътуване до Чикаго и назад бай Ганьо е видян като начало на всеобщ процес, който е единен и единосъщен до самия си край, до най-ефективното автоматизиране на човека, до пълното изваждане на неговата душа. Един първокласен сатирик вижда едновременно началото и края на процеса и затова така остро очертава основната линия — опасността от бездуховността, от капитала, който де факто превръща «природния» рационализъм и материализъм на селянина и еснафа в най-подходящи чаркове на модерен, добре смазан, безотказно действуващ механизъм, в една цивилизация на вещите и овеществяването. Каква е целта? Сметката на Велзевула е проста: когато на седмия ден създателят реши отново да сътвори човека, кал да има в най-голямо изобилие, ала да няма откъде да се вземе дух.

В българската литература най-близо до тревогите на Алеко Константинов е Иван Вазов. И не в сатиричните си наблюдения върху нашата гороломовска действителност, а в една молитва:

Недей оставя, мили боже,
без лампа твоя свят олтар,
без химна твоето подножье,
без вяра живата си твар.

Недей оставя без звездица
моряка, в нощний мрак остал,
без утро мъничката птица,
народите — без идеал.

Старомодна поезия. . . Никак не е чудно да ви напомнят в отговор, че друг български поет — и не от втората редица — съвсем не на шега е казал: оная стара песен — живот разумен, слава, идеали — вече се не пей. . .

Примерът е достатъчно едър и ясен, за да се разбере, че става дума за нещо наистина съдбоносно. Никак не е лесна работа да се «внасят» идеи и идеали сред масите. За това може да свидетелствува и най-талантливият масовик на партията, създадена на един легендарен старопланински връх през 1891 година.

Изкачването до Бузлуджа е трудно, изморително, изисква велико търпение. През цялото време трябва да се мисли не само за онния, които са тръгнали, стигнали донякъде, покорили върха, а и за останалите долу, за тонковците, както обича да казва Георги Кирков. Много от тях негласно, но упорито защищават своите малки цели и скромни желания, съпротивяват се срещу всички въздействия, свиват и без друго малката си душица в бронята на охлювата черупка. Могат дотолкова да се смалят, че да поставят над всичко и всички дюкян на кьоше или триетажна вила, писана каруца или мерцедес, кован ибрик или баня с розов фаянс. Най-много се боят тонковците от политиката — да не би да бъдат въвлечени в рискове и отговорности. Не по-малка е боязънта от каквато и да било обществена дейност — общата работа кучета я яли, разправии, ядове, нерви и за какво. . . Тонковецът обича спокойствието и да си услажда живота с яхнии и гювечи, с пиперлии анекдоти и леки хуморески — как бай Ганьо тича подир влака, как ходи на баня в Европа, как се изтърсва даже в операта и гледа балета «Куклената фея». Същият този тонковец, дремиградец трябва да бъде превърнат в гражданин! И сяда още един наивник като Алеко Константинов да пише «Дремиградски смешила». И тонковците са напълно доволни: я, бай Ганьо бил нашенец, от Розовата долина, дремиградските смешила били казанлъшки, по-нататък и Чудомир ще се появи пак тъдява. Да четеш, да се неначетеш!

Колкото и да е широка социално-психологическата основа на байганьовщината, колкото и да е опасно тъкмо нейното масово разпространение, тя никога не може да порази целия народ, цялата нация. Дребнобуржоазната среда, която излъчва «рицарите на първоначалното натрупване» и сетне се стреми към техния «начин на живот», съдържа и други сили, които никога не излизат на повърхността, не се смесват с нечистата пяна. Нещо повече: колкото почесто и по-широко се разпространява «материалистическата» философия на бай Ганьо, толкова по-ясно се очертава неголямата, но непристъпна гвардия на идеалистите, за които се казва, че са «не от мира сего», убедени отдавна и завинаги: «Не хлебом единым жить будет человек.» Малко наистина се тези хора, но те са като теина в чая. И ето че са възможни двеста революционни комитета в самото чрево адово на отоманската империя; на върховете — невероятно, но факт — още в самото начало се явяват по триста души. Скромни хора прегръщат велики идеи. Започва великото тайнство, което ражда надеждата пред самия ръб на пропастта.

«— Стой! Долу ръцете! Не досягай народа! Свали си шапката и се поклони на този измъчен страдалец, на този дълготърпелив мъченик, на тоя, който ти дава храна и живот, поклони се на българския народ! Този народ, когато е имал светла точка отпреде си, когато му се е посочвала свята цел, той се е устремявал към тази цел с въодушевление, достойно за благородна и напредничава нация!»

Демократизмът на Алеко Константинов като рицарска броня пази сърцето на народа от облаците стрели на меркантилизма и бездуховността, защищава същината на българина срещу байганьовщината, искрицата човечност срещу автоматизма и бездушието, мимолетния проблясък на нещо духовно срещу небитието на иначе прекрасната жива материя на хомо сапиенса.

Четири години преди изкачването на Черни връх странни хора достигат Бузлуджа. Невероятно, но факт: над самия Дремиград още в 1891 година, когато българският пролетариат е още в своите пелени, се създава най-старата и най-зрялата марксическа партия на Балканите. Странните хора, наричани от дремиградците «чучулиги», са дълбоко убедени, че идеалите не са празна работа, както мисли жадната за облаги сволоч, че има идеи, способни да променят света. И започва — още преди появата на бай Ганьо — една велика битка за социална справедливост, за братство и равенство, която срутва кумирите на капитала. Изкачването на Бузлуджа и Черни връх става почти едновременно.

•

В наши дни природата все повече вълнува и тревожи хората по света. Учени, мислители, писатели все по-ясно виждат и неочакваните, непредвидените последици на научно-техническия прогрес, призовават на борба срещу замърсяването на въздуха, водата и земята, срещу неразумното ползуване на суровинните източници. Говори се за екологизация на науката и изкуството, търсят се всестранни противодействия срещу технократизма.

И въпреки всичко това в масовото съзнание продължава да бъде широко разпространено схващането, че по начало природата е нещо «селско», че интересът към нея е някаква смесица от късен романтизъм с носталгия на непълно огражданени селяни. Писателите «урбанисти» демонстративно отхвърлят всякакви «пейзажи», убит е интересът към природата сред широки кръгове на обществото.

При такава социално-психологическа обстановка пътеписите на Алеко Константинов могат да прозвучат като истинска изненада. Мнозина съвременни читатели ще се учудят как така един гражданин от аристократическо потекло се интересува от «селски работи». Обратно: достатъчно осведомените за екологизацията на науката и

изкуството ще се удивят от проницателността на Щастливеца, от остротата, с която са поставени от него основните тревожни въпроси за отношението на човека към природата.

Общочовешката съдържателност на погледа към природата, липсата на какъвто и да било «селски колорит» у Алеко Константинов, доловените още през деветдесетте години на миналия век въпроси, които след седем десетилетия ще станат възлови, ясното схващане, че техническият прогрес носи едновременно прелести и мерзости, призивът за спасение срещу механизирането на човека и криворазбраната цивилизация — всичко това непрекъснато увеличава и ще увеличава ценността на едно безсмъртно гражданско и творческо дело. Наличието на писател от такъв тип в една малка селска страна — и то още преди настъпването на XX век — не е всекидневно явление.

Когато българският пътешественик се учудва колко са замърсени американските реки, как не достига въздухът над индустриалните центрове, усещаме не само спонтанната съпротива на едно вродено чувство за красота и хармония, но и мащаба на общочовешка проблематика с голямо и тревожно бъдеще. Оня «тлъст, вонещ сив каймак», който тече вместо вода в руслото на река Хъдзън, божем, «американски Рейн»; «димните пластове над Ню Йорк, оня страхотен дим над гигантските домове и фабрики» в Чикаго — всичко това не е казано просто така, като случайно наблюдение.

Алеко Константинов е достатъчно проницателен мислител и писател, който вижда как ненаситната и всеобща машина за долари превръща човека в чарк, а цялата природа — в суровинен придатък на индустрията. Безогледната експлоатация на човека е същевременно безмилостно ограбване и унищожение на природата. Много писатели и мислители ще посветят по-нататък талант и граждански дълг на тази проблематика. И всички те ще бъдат единомишленици на Щастливеца в най-главното направление: дали на същите хора, които превръщат човека в чарк, трябва да се говори за чистотата на земята, водата, въздуха?

Би трябвало по-добре да разбираме и Алеко Константиновия поглед към снежните върхове и зелените долини на България. Не става дума само за любов към родината, към нейната живописна, единствена природа. Това се разбира и от само себе си, то може да се каже и при други случаи, за други писатели. У Щастливеца не срещаме нито романтично-носталгичните преживявания на селянина, който започва да се откъсва от вековното природно лоно в епохата на индустриализацията и урбанизацията, нито характерното за Иван Вазов и Пенчо Славейков философско-пантеистично сливане с тайнството на природния кръговрат.

Човекът, който ни призовава да се изкачим на Черни връх, обещава там «чисто наслаждение». «Чисто» в речника на Алеко Константинов винаги означава «безкористно». Обичта на Щастливеца към българските поля и гори е отдалечение от упоритата привичка навсякъде и във всичко да се търси най-напред ползата и изгодата.

Ако сме достатъчно проницателни читатели на Алеко Константинов, ще забележим, че тази проблематика вече надхвърля «Бай Ганьо». Като ни помага да усетим съвременната цена на глътката чист въздух над задуха и смрадните изпарения на механизирания по волята на капитала свят, като ни обещава миг на чисто наслаждение над низината, където кипят страстите на безмерното предприемачество и надхитряване, Алеко Константинов отдалечава не само от царството на бай Ганьо, от машината за долари и левове, но и изобщо от безогледния механизъм на ползата, развенчава една философия, която е най-широко известна чрез сентенцията «Природата е работилница, а не храм».

Сега вече отлично знаем, че природата е и храм, и работилница, но сме все още твърде далеч от хармонията. Собствениците на Чикагските кланици са същите и с тях ли да се разговаря за закрила на животните, за чисти води и ведро небе? Необходими са още много и много дискусии и с нашенски привърженици на «работилницата», които съвсем не са уморени да търсят доводи, за да поставят ползуването на природата над всичко — било по принцип, било като поредно изключение пред винаги неотложни, неотменими, съдбоносни нужди. . . В продължителната, епична, невероятно усложнена битка срещу вулгарния прагматизъм и неговите превъплъщения Щастливеца винаги ще бъде първоучител и най-верен съюзник.

След като вижда масовото разпространение на байганьовщината, след като осъзнава каква опасност е тя и за съзнанието, бита на обикновения, средния по заложби, амбиции, състояние човек, Алеко Константинов търси противодействия. Къде да ги намери? Духовният живот е нещо много сложно. Изкуството, дори когато е демократично, може да се окаже трудно достъпно, съвсем немного хора могат да си позволят подобен «лукс», колкото и да не ни се иска да вярваме на социолозите. Остават приятелството, любовта, природата.

Дано любовта, дано поне приятелството да бъдат докрай верни на човека. Ала никак не е изключено той да остане сам — и твърде рано, и един път завинаги. Щом Новият свят се е оказал несравнимо по-жесток от Стария, щом на мястото на бай Ганьовия келепирджилък — зловонен, нечистоплътен, но все пак обагрен с остатъци от нещо единствено в своя род — се появява анонимната,

безлика и всесилна машина за долари, как винтът, лостът, чаркът, механичният детайл или придатък да обича, да чувствува, да диша?

Призивът да се изкачи Черни връх, написан жизнерадостно и бодро от най-широко известен хуморист и фейлетонист, е една последна надежда. Надежда, която никой на никого не може да отнеме! Миг на чисто наслаждение, недостъпен за зъба на времето, неподвластен на възрастта и другите условности. Глътка кристален планински въздух над всички и всякакви замърсявания, разочарования, суети на суетите. В търсенето на мига чисто наслаждение, достъпен на всички хора и всички възрасти, Алеко Константинов по съвсем нов начин се доближава до родната природа и чрез ния — до родината. Тук посоката на движението не съвпада с най-често срещаното разположение на пътните знаци. Обикновено пътникът открива своето родно място, чрез него — родината, чрез нея — цялата Земя и Космоса. По тази именно магистрала са се оформили и традиционните страхове да не би пътникът да си остане духом само в своята долина, да не би четирите посоки на света да се окажат за него недостъпни въпреки прогреса на пътищата и съобщенията, въпреки усъвършенстването на всички комуникации.

Случаят с Алеко Константинов е друг. След пътуване до Чикаго и назад, след собственото откритие на Новия свят, след познанието и по други основни посоки следва възгласът: «Какво? Швейцария ли?!. . .» Ето че идва най-съществения момент: не става дума за връщане към родината, традицията, микрокосмоса, а за първооткриване — обобщено, освободено от комплекси за незнание, изостаналост, закъснялост. Тъкмо българската природа нашепва — след толкова пътувания по света — образа на достойна, съвършена родина, пълноценна в своята първозданна красота, възвишена и чиста, неопетнена от користолюбие и хитрост, незамърсена от грубост и сквернословие, незагубила мяра и свян във величие и победи, недокосната от робство и позор в дни на изпитания. Единствен в своя род романтичен образ слива мечтаната Родина с бленувания Свят и Космос, без да се появяват тъй познатите мъгли на претенциите за нещо на всяка цена универсално, космополитично, без никакво отдалечение от най-естествения, най-земния образ на България. Напротив — всичко е постигнато чрез непрекъснато доближаване до него — доближаване всеобщо и благородно дори и само като физическо движение. А ако изневиделица през марта в Чепино или през август на Черни връх се появи и мигът на едно чисто наслаждение — каква по-голяма награда?

Алеко Константинов не се движи по утъпкания път от родината към света, нарушава най-характерната и най-често срещаната традиция на пътеписа. Защо не забелязваме, че пътеписите за България се появяват след «До Чикаго и назад»? Този факт с извънредно важно значение може да се оцени само ако си зададем въпроса, колко автори след пътувания по света имат желание да пишат за собствената си родина. . .

Още щом осъзнаем истината, че Алеко Константинов пътува из България след «До Чикаго и назад», започваме да усещаме българската природа и като мечтан образ на целия свят. Тъкмо родната малка страна внушава на опитния пътешественик вярната и все повече налагаща се мисъл, че изобщо Земята е малка, че Светът не е така необятен, че очакваните големи различия по меридианите и паралелите се заличават, че изразът «И в Америка е същото» ориентира по нов начин и всяко бъдещо пътуване.

Ненаситна е жаждата на Щастливеца да опознава България, да се преоткрива безкрайното разнообразие на родната земя — педя място сред света. Така се проправя нова насока в мисленето, сливат се далечното и близкото, преодолява се пространството в името на същността, обобщено се възприемат тревогите и мечтите на човека, взаимопроникват се хуманизмът и родолюбието.

Щастливеца избягва съпоставките между света и родината, сатиричните и назидателни успоредици, които са тъй характерни за жанра. Това, разбира се, никак не означава, че в пътеписите за България не се усеща авторът, който вече е написал «До Чикаго и назад». Когато няма съществена разлика в разбирането на човешките ценности у собствениците на Чикагските кланици и у бай Ганьо, когато е еднаква скуката в американските паркове и софийските кафенета, Ниагара и Черни връх, Атлантическия океан и Родопите, ледената пещера на айсберга и цъфналите склонове на Урвич, всеобщоизвестната Швейцария и Българска Швейцария — всичко трябва да се обедини в могъща сила и с рева на планинската буря, с нежността на лунната родопска нощ да се противопостави на всеобщото уеднаквяване и равнодушието, на мамоновата страст и човешкото самоизяждане.

В пътеписите на Алеко Константинов природата се възприема като нещо единно. Атлантическият океан и Родопите, Искърският пролом и Ниагара образуват съвсем естествен словоред. Между Света и Отечеството няма природна граница и това ни позволява да се съсредоточим и върху общочовешките мащаби на основните нравствени и социални противостояния. Каза се вече: изкачването на Черни връх е откъсване от равнодушието и скуката на софийските кафенета, от «предприемчивостта и инициативата» на бай Ганьо. Но не само това. Първенецът на Витоша у Алеко Константинов се извишава над истински океан от низки страсти и превратно

тълкувани ценности, над тъмни и ледени космически бездни. Там собствениците на Чикагските кланици гледат снизходително и отвисоко на бай Ганьо, а кавалерът от страната на розите, от своя страна, се надява да си провре гагата и в сметките на най-самонадеяните, които по негово дълбоко убеждение не разбират нито от жени, нито от кеф, нито от други салтанати.

Изкачването на върха се противопоставя на всяко механично движение. И най-съвършената машина за долари се състои от чаркове. И най-бедният родинна на бай Ганьо е потенциален конструктор на машина за долари. Механистичният възглед за света изравнява движението и покоя. Каква е съществената разлика между драгалевския овчар, в живота си никога неслизал до София, и постоянните обитатели на столичните кафенета, които изобщо не подозират съседството на Витоша? По какво тези статични части на машината се отличават от другите чаркове, които непрекъснато сноват?

Августовската Витоша трябва да ни запази от студа и ледовете на безбрежния океан, да ни спаси от механизацията, която обезсмисля всеки покой и всяко движение.

Българската природа в пътеписите на Алеко Константинов не е превъзнесена, не е обявена за най-голямото чудо на Земята в миг на някаква патриотична екзалтация. Подобни възприятия (основани най-вече върху названието на пътеписа «Какво? Швейцария ли?!. . .»), са неточни и повърхностни. Всъщност не става дума нито за противопоставяне, нито за съпоставка. Мисълта на писателя е друга: нека най-сетне да престанем да подценяваме родната природа! Безразличието и равнодушието към българските поля и гори, планини и долини е неделима част от байганьовските комплекси, в които патриотичното пъчене и саморазпалване съседствува с най-вулгарно чуждопоклонство. Не някой друг, а тъкмо бай Ганьо, който се завръща от Европата в София, гръмогласно въздиша: «Ех, Пратер, Пратер. . .» Копнежът по Виенския парк в полите на Витоша, байганьовската убийствена ирония към първите софийски излетници при Искърските ханчета, ирония, излята на съвършен немски език — «Дас ист булгарише Пратер, ха, ха, ха!. . .» — ето кое може да обясни най-точно смисъла на заглавието «Какво? Швейцария ли?!. . .»

Българската природа в творчеството на Алеко Константинов е пълнокръвна, пълноценна част от природата на цялата Земя; първокласна ценност, еднаква и безразборно експлоатирана, недовиждана, пренебрегвана, подценявана навсякъде по света, където капиталът, технокрацията безцеремонно налагат своята воля. Едва ли ще се доближаваме до основния смисъл на Алеко Константинови пътеписи, ако задаваме например такива въпроси: какво повече е харесвал пътешественикът — Атлантическия океан или българските планини, Ниагара или Искърския пролом. . . Много по-важно е друго: тъкмо след Атлантическия океан и Ниагара един българин има очи да види Витоша и Родопите, Искър и Ерма!

И с примера си, и със своето литературно творчество Алеко Константинов издига цената на пътуването като човешка ценност. Чрез опита и пътеписите на Щастливеца българинът придобива удивително хармонична представа за пътешествието.

Авторът на «До Чикаго и назад» казва, че най-много обича миризмата на железниците и параходите. Напредъкът на техниката прави достъпни всички посоки и разстояния. Както е известно, Алеко Константинов е замислял околосветско пътуване, споменават се и други планове за смели и далечни пътешествия. Ала откриването на света се оказва непълноценно без опознаването на родината. Безкраен е не само макрокосмосът, но и микрокосмосът. Далечното пътуване с най-модерни технически средства изостря жаждата на пешеходеца да види какво се крие под носа ни.

Същият пътешественик, който прославя железниците и параходите, в «Покана» пише: «Но богатствата и хубостите на България не се изучават по географическите карти, нито с разходки на файтон по гладките шосета, нито от прозорците на железничните вагони. Тия пътища са опитомени, те са вече изучени и по тях се движи от запад на изток цивилизацията с всичките ѝ прелести и мерзости.»

Когато от името на «няколко любители пешеходци» Щастливеца призовава желаещите в един августовски неделен ден да се изкачат на Черни връх, това означава, че авторът на «До Чикаго и назад» вече до болка е осъзнал дисхармонията да знаеш за света повече, отколкото за собствената си родина; дисхармонията на техническото преместване в пространството, без да имаш време и грижа да избираш собствени пътеки, встрани от «опитомените пътища».

И отново трябва да се подчертае: Алеко Константинов не се връща към пешеходството, а по нов начин открива най-късите, най-съкровените разстояния — и не само за себе си, а и за другите, които също имат нужда от празници на душата и сърцето.

Сред непрекъснато растящите технически скорости, сред онова «бясно движение на железници, на параходи, на трамваи, с асансьори» всеки човек повече от друг път заслужава да има и часове за бавно и спокойно съзерцание. Какво по-естествено от това да имаш право на своя скорост по свои пътища, свободно избирани, променяни, импровизирани високо над отровни, вонещи, гърмящи,

еднопосочни, стадни магистрали, по които наркотизирани участници в някакво всеобщо рали непрекъснато се разминават, надпреварват, избиват?

Като някакъв горд самотник, мълчалив аристократ, загърнат в непроницаем черен плащ, човекът, който се е завърнал от Европа и Америка, би могъл да тръгне из дебрите на Балкана, с вой на смъртно ранен вълк-единак би отрекъл цялата цивилизация или пък като древен отшелник с билки, мед от диви пчели и тихи песнопения би търсил самовглъбяване, забрава, нирвана. Нищо подобно не се случва.

Щастливеца пише покана за изкачване на Черни връх и се обръща към редакторите на вестниците да я отпечатат безплатно, за да я прочетат повече хора. 300 души се отзовават на поканата. Сред мъгла и студ на върха Щастливеца трескаво записва кои са смелчаците. Представете си този миг: Алеко Константинов разпитва всички туристи на Черни връх — име, професия, родно място. . . Онова, което се получава, съвсем не прилича на скучна социологическа анкета. Пред нас е истински манифест. Чиновници, студенти, ученици, словослагатели, търговци, адвокати, кундурджии, печатари, офицери, типографи, книговезци, професори, аптекари, лекари, кафеджии, кръчмари, прошенописци, механици, дърводелци, литератори, стенографи, гостилничари, войници, инженери, предприемачи, скулптори, пенсионери, архитекти, отговорни редактори, златари, терзии, художници, бояджии, словолитници, бивши министри, селяни и четири жени с неопределено занятие — всички тези професии и съсловия са представени на единствено по рода си Народно събрание на Черни връх.

Дори в стихийния словоред на Алеко Константиновия бележник се усеща радостта и усмивката на родения хуморист и демократ. До дърводелеца — литераторът, до стенографа — писателят, до художника — бояджията, до отговорния редактор — златарят, до адвоката — кундурджията, до печатаря — офицерът, до книговезеца — професорът, до предприемача — скулпторът, до лекаря — кафеджията, до архитекта — пенсионерът, до словослагателя — търговецът, най-сетне бившият министър съседствува със селянина. Всички имат право на миг чисто наслаждение. Всички са равни в планината — във всеки случай много по-равни, отколкото в театъра, макар там по облеклото да не можеш да разграничиш кой е работник, селянин или министър.

Черни връх е истински храм — по-висок, по-широк, необятен, величествен, с постоянна и винаги различна красота, много по-строг към равенството, единството, братството на хората, много нетърпим към суетата на условностите и самоизтъкването, възвисен над ползата и изгодата, изцяло устремен към празника на сърцето и душата. Планината първа подсказва, че природата не е само всекидневие, работно място, суровинен източник. По-нататък морето и океаните, равнините и низините, дори степите и пустините ще започнат да укрепват същото чувство. И все някой ден повечето от хората ще усетят, че природата не е само работилница, а и храм.

Авторът на «Българска Швейцария» е чужд на всяко мистицизиране на природата. Толкова по-интересно е как през трезвия поглед на българина толкова рано са отречени прагматизмът и технократизмът, как още преди настъпването на XX век се утвърждават хармонията, красотата, индивидуалността.

Винаги, когато се изтъкват достойнствата и недостатъците на трезвия български поглед, чужд на мистиката и сантименталното размекване, в никакъв случай не бива да се съмняваме дали са ни достъпни романтиката, идеализмът, полутоновете и полусенките. Нищо човешко не е чуждо на българина и нека не бързаме с неговите характеристики. Авторът на най-острата карикатура в българската литература се оказва и живописец с тънък романтичен усет за сумрака на ранната утрин и меката феерия на лунната светлина над родопските долини: «Дълбок ли е долът, широк ли е, далеч ли е хълмът, висок ли е, бор ли расте там, бук ли, през там ли ще минем ний, през тук ли, туй там долу езеро ли е, сняг ли е или гъста млечна мъгла — знаем ли ний? Ще кажеш, ще сбъркаш. Не грей слънце, да го видиш ясно. Всичко покрито с тайнствеността и фантастическата луйна нощ.»

Появата на въпросителен знак в един български пейзаж също не е всекидневно явление. Съмнението, загадката, размитият контур, слабата светлина раждат красота, както и слънцето. Ако липсва мистиката, това съвсем не означава, че няма скрити богатства в тайнствеността, виденията и сенките на полумрака.

Родопската лунна нощ изненадва не само със своята изумителна загадъчна красота. В пейзажа има и дълбока мисъл: «Ще кажеш, ще сбъркаш.» Още едно деликатно, но силно внушение.

Време е да се преодолее легендата, че един от най-надарените български писатели, който наистина пише с възхитителна непринуденост и лекота, е недостатъчно задълбочен и съсредоточен. По-вярно ще се открие пътят към Щастливеца чрез класическия съвет — търсете скрит смисъл и значение.

Петко Тотев

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

В Париж. . . Ама ще речете, защо почвам от Париж. Защо ли? — Да ви кажа: ако бях почнал пътните си бележки от София, трябваше преди всичко да кажа какво значи да се снабдиш в България със задграничен паспорт, а пък това е толкова невесела история, щото би рискувал да се отклоня от спокойния тон, с който искал би да прозвучат моите леки, хвъркати бележки.

Сърбия минуваме нощно време и, разбира се, нищо не виждаме от нея, па и сред пладне да я пресечеш — не е интересна. По железниците в Австрия се срещаш с една развалена, с фелдфебелска надутост паплач от чиновници, които са наклонни да ти пакостят дотогава, докогато не им вврeш в очите някой фиорint (помниш ли, Филарет Филипич, виенската гара?), след което са готови да извършат милион мерзости, за да ти угодят; в състояние са да изтикат цял куп недосетливи пътници от някое купе и да ти го предоставят на твое единствено разположение. . . В тези железници се срещаш освен това с безподобно отвратителни жидовски фигури, които, щом те подушат, че си българин, считат за непременна обязност да ти изкажат своето съчувствие към н а ш а т а политика, да похвалят гения на нашия народ и неговите водители, да пуснат някои псувни по адреса на н а ш и т е врагове и да ти поласкаят националното самолюбие чрез едно сравнение със сърбите. . . И да чуваш ти един Ицик, ама не онзи, румънския Ицик, който е казал: «Нам време съ мъ свадеск ку гуверну русеск» — онзи е добродушен, ами Ицик Цвиблман или Мойше Келенкопф да ти изказва б р а т с к о съчувствие!. . . Да го цапнеш по разлигавената доброжелателска мутра!. . . Е, приятно ли е да четете такива прелести?. . . Но за изпроваждането ни на софийската гара все трябва да се кажат две думи: как да се случи този ден (помня го — 20 юний) да се венчава Кольо, че и той да тръгва на път с младата булка (бог да я прости) —

та като се набра на гарата онзи ти свят, напълни се перонът, че като почнаха р е б я т а т а да пеят, а особено като запяха тъжно и милно:

Прощавай, сбогом, мила родино,
ази отивам в страна далечна. . .

е, иди, че не се вълнувай от тия приятелски чувства. В този момент искаше ми се да прегърна целия свят. . . и ми се замъглиха и премрежиха очите. Истина ви казвам, питайте р е б я т а т а, разтъжих се!. . . Почнаха се прощавания, целувки, пожелания. . . Аз въобще съм си малко свитичък, а в тази минута до такава степен се слисах, щото твърде е възможно да съм се разцалувал с някой непознат, а да съм забравил да си взема сбогом от най-ближните си. Нейсе!. . .

В Париж вече узнахме, че с парахода «La Touraine» ще отпътуваме за Новия свят. Параходите на Compagnie Générale Transatlantique са си спечелили съвършено заслужено названието плаващи дворци, а пък «La Touraine» е най-големият, най-разкошният, но и най-скъпият от тези параходи. Ние въобще бяхме в този момент въплътено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с разкошния плаващ дворец, съвсем разстрои нервите ни. Кой гледа Париж! Съмнало-несъмнало, ние търчим към гарата «St. Lazare», отгдето часа в 9 1/2 специалният трен на параходното дружество ще ни отведе в Хавърското пристанище. Цели два часа чакахме на гарата. Тренове дохождат, заминуват и всякой сигнал като че изсвирваше в сърцето ми. Половин час до тръгването почнаха да капят един по един, а сетне потекоха цели групи пътници за Новия свят. Какви не щеш нации и езици: французи, англичани, немци, италианци, испанци, поляци, руси, та и наша милост. Тук една група младички, хубавички калугерици-полячки отива в Чикаго; там тълпа мъже и жени се качат по широката каменна стълба и с всевъзможни смешни и печални жестикулации изчезват в отделенията на гарата, без да се чуе един звук от тях: това са родните и приятелите на една компания глухонеми, които отиват да посетят изложението и да участвуват в конгреса на глухонемите. Каква пъстрота в пътниците по обществено положение! Разни барони и баронеси, с по четворица valets и femmes de chambre, търговци-спекуланти,

обик новени туристи, патери и сестрици, художници и занаятчии, които не Чикаго, а нуждата за късче хляб ги тласка отвъд океана; ергени по професия, моми по професия и най-сетне чиста проба парижки камелии, пред очите на които се мержеят несметните американски долари. И както по-сетне узнах, по-голямата част от пътниците отива просто така, на риск, като че със затворени очи: Америка е богата, в Америка лесно се печелят пари, тичайте да тичаме в Америка. И това са пътниците на I и II клас, а пък «милият народ», братята емигранти, те ни чакат в Хавър, те са настанени вече в «двореца».

Тръгнахме. Аз нито се обръщам да изгледам Париж на прощавание. Сам-там хвърлям разсеяни погледи към прекрасните летни резиденции на парижаните. Стигаме Руан. Французите спътници обръщат вниманието ми на «знаменития» Руански събор. Те ми говорят с увлечение: «Гледайте, господине, това е знаменитият Руански събор, той толкова години се е строил, еди-кой си цар го е почнал, пък еди-кой го довършил, па е толкова висок, па е толкова широк.» А аз ги гледам и им се чудя на ума. Че сега мен до събор ли ми е! Америка, Америка!

Ето го и Хавър, задимен, зацапан със сажди, като тръбочист. Тренът ни маневрира медлено половина час низ мрачните улици на пристанището. Десетки гамени, зацапани и развлечени, обиколиха вагоните и се почна една таквази просешка музика, щото всички пътници от трена увиснаха на прозорците. «Des sous, Messieurs! des sous, s'il vous plaît!» — деряха гърло пресипналите гнуснави и развалени гамени и дребни монети летяха от нашите прозорци. С животинска ярост, с ръмжение, с бой се спущаха децата върху парите и само този ставаше обладател на някоя монета, който, без да жали кожа и кости, лягаше с цялото си тяло върху парата и я пазеше от озверените другари със загуба на кръв, на косми и на късове от жалкото си облекло. Казват, че англичаните-пътници са виновни, те са разгалили тези нещастни създания, като са си доставяли удоволствие да гледат за няколко монети тези сцени. Това ми казаха другите, но впоследствие аз сам се убедих; аз видях на друго място двама млади, прекрасно облечени англичани, като хвърляха една по една парица между няколко бедни деца и величествено и самодоволно наблюдаваха как нещастните сироти си търгаха косите, деряха си лицата и дрешките, като се валя-

ха низ праха да грабят и отнемат едно от друго монетите. Но — настрана англичаните. За тях ще ми се падне още случай да кажа две думи, като посетим славния Лондон.

Ние сме вече в парахода «La Touraine». Настанихме се троица българи в една каюта и излязохме на кувертата. Едно параходче хвана нашия колос за носа и почна да го отцепва от европейския материк. Туй беше в събота, 8 юлий н. с., в 4 часа след пладне. Тържествена минута! Аз и сега, като пиша тези редове, усещам как трептят и се подигат лека-полека космите на главата ми. Цялото крайбрежие беше осеяно с мъже и жени. Хиляди шапки и кърпи се развяха из въздуха. И аз поисках да си сваля шапката, но нещо ме задави в гърлото. Туй нещо, като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътняха, премрежиха се и. . . има хас! Наистина капнаха няколко горещи капки в хладните вълни на Ламанш. С кого се прощавах аз? Нямах ни едно близко до сърцето си същество на този свят. . . Насреща ми, на брега, стояха хиляди французи, но какви ми са мене французите, какъв съм аз на тях! И все пак аз ги гледах, аз ги поглъщах с очите си, като че ми се искаше да протегна ръце към тях; да ги прегърна и между сълзите и целувката да им изшепна със сдавен от вълнение глас: «Сбогом, сбогом, прощавайте!» Аз се прощавах мислено с приятели, с България, с Европа, със Стария свят и като че отивах не в Новия, ами на онзи свят, като че се отделях от земята, от хората. Какво чудно нервозно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви в течение на няколко години и е очаквала само силно потресение, за да се разрази. Таквози потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели: те го изпитаха тука, сега, при раздялата със Стария свят. И бурята се разрази в мене; разрази се буря и в океана и аз с приятеля — Атлантический океан, почнах един дует, за какъвто ноти още не са измислени. . .

Да ви запозная накратко с парахода. За да имате понятие за дължината му, отбележете си един знак на някое открито място и отмерете от този знак по права линия 230 крачки средни; от тази дължина 52 крачки се пада на II клас, 100 на I и 80 — от края на I до носа на парахода. Вместимостта му е 8000 тона, силата 12 000 конски сили, средната му скорост 460 мили в денонощие. Както виждате, в корпуса на този параход може свободно да се помести цялата българска флотилия с всичките ни морски сили накуп; а пък за 650 пътници, колкото бяхме ние, очевидно е, че имаше широк простор. Най-отгоре са платформите за разходка на първо и второкласните пасажери, там са и салоните за пушение. В следния надолу етаж са поместени салоните за ядение; след него следват още два етажа каюти за спание, а какво има още по-надолу, аз не зная: ще бъдат хамбарите и помещенията на третокласните. Целият параход се осветлява с електричество. Стига ти да обърнеш малко един бутон в каютата си, и да блесне електрическа лампа, когато искаш — деня и нощя.

В шест часа позвъниха за обяд. Понеже всички пътници не можеха да се поместят в салона, разделиха ги на две премени. Ние попаднахме в първата премяна, благодарение на един французин, с когото се запознахме още в железницата. Този французин — когото ние нарекохме бай Пенчо, понеже носеше калпак и поприличваше на нашенски еснафалия — се постара да ни настани на най-доброто място, като образува около нас една компания от парижани, които през всичкото пътуване бяха душата на целия параход. Интересно е да ви съобщя какви хора бяха само на нашата маса, за да си съставите понятие за пъстротата на пасажерите. Бай Пенчо е аеронавт, живее в Канада и си вади препитанието, като се издига с балон. Той ми показа няколко газети, в които се описват неговите смели издигания в облаците.

До него седим ние — аз, Филарет и докторът.

До доктора седи един испанец, прокурор на касационния съд в Мадрид, една свита даскалска фигурка, страшен противник на Ломброзо и Монтегаца, но както се вижда, учен юрист. Той се обеща да ми прати своите съчинения: «Зе екри ун ливр пор ла призон корекционел, зе анвоа а ву мон ливр.» Не знае друг език освен испанския, но нали сме от един еснаф — разбрахме се. Паднало му се през последните месеци да обвинява два пъти на смъртно наказание, та толкова се разстроил и разкиснал, щото му трепереше гласът, като ми съобщаваше това; та сега отива в Америка, да се разсее. Срещу прокурора седи една траурна слезлива дама от Елзас. Никой не можеше да разбере нейния окаменял патуа. До нея — един германец, цял солдатин в цивилни дрехи — той и ходеше, и ядеше като че по команда. Нашият доктор се влюби в него и си разбираха от приказката. До германеца седеше един млад

парижанин, ама какъв парижанин! Аз не зная от каучук ли беше направен този човек. Как не миряса той поне една минутка! Той бил имал някаква си службица у един французки консул в Канада, та, види се, събрал е някоя пара, върнал се е в Париж, пропухал ги е до сантим и сега се връща пак в Америка, ама за какво? — И той сам не знае, така... каквото даде господ: а пък изглежда като най-щастлив човек на света. Но в това отношение още по-оригинален ми се показа седещият пък до него момък парижанин. Аз отначало мислех, че всички са тръгнали на разходка в Чикаго, та попитах и този момък: «Вие, разбира се, на изложението отивате?»

— О не, засега до Ню Йорк.

— Имате там роднини, свои?

— Никого не познавам. Отивам така, някоя работа да намеря.

И не знае ни думица по английски, и никакъв занаят няма, па гледам го — и за работа не е, слаб, ветрен. Господ да му е на помощ! А пък по-весел и безгрижен човек аз не бях срещал. Блазе на такива натури.

До този сиромах седеше един възрастен французин със сина си. Ние нарекохме първия, по прилика, бай Ватко. Бай Ватко е стенен живописец, син му — чертежник. И те отиваха да си дирят щастието в страната на милиардите. На съседната маса седяха пет разнокалибърни камелии и пр. Тези последните, заедно с младите парижани, повдигаха целия параход на главата си; всички пасажери се струпваха да гледат техните комедии, които понякога вземаха съвсем либерален характер.

Пътя от Хавър за Ню Йорк изминахме тъкмо за седем денонощия. Описанието в кратки черти на живота в океана за едно денонощие дава понятие за цялото пътуване. Ето горе-долу как си минувахме деня в парахода: в 7 часа сутринта звънецът буди пътниците и ги приканва на кафе в салона за ядение. Пътникът става, като се придържа от две страни, да не се повали от клатенето на парахода, което го поставя спрямо хоризонтала на ъгъл по-малко от 75 градуса, и разкрачен, разперен, с ужасно комични и във всеки случай неграциозни жестикулации, той прави тоалета си. Трябва да видиш как се облича съвършено пиян човек, за да имаш понятие как се обличат пътниците в разклатения параход. Речеш да си облечеш дрехата, ръцете ти не държат баланс и като изгубиш равновесието, пре-

търкулиш се и се джаснеш на канапето; речеш да си оправиш косата пред огледалото и се подпираш о стената с една ръка и си разтворил нашироко нозете, но наклони се параходът на другата страна, и ти се затичаш неволно и се подпреш с гърба в стената и без да искаш, заемаш поза, като че правиш фехтовални упражнения. Ни една дама не би се съгласила да я видиш в това положение. Криво-ляво ти си готов, излизаш из каютата си и като се подпираш ту о едната, ту о другата стена, качиш се като замаян по стълбата, и ето те в салона. Там гледаш приготвен сервиз, прикрепен в нарочни подставки за всички пътници, но ти виждаш тук-там по някой щастливец, издържал победа над морската болест, държи се за масата и топли стомаха си с чай, кафе или лукова супа. А другите за оплаквание. От долните етажи, като от ада, долетяват не съвсем красивите agreg̣io на страдаещите. Ти привикваш към тях и спокойно си вземаш кафето. Даже престават да ти са противни и тия, които пред тебе дават данък на морето. Гледаш, някоя смела дама седи насреща ти, пие кафе и се мъчи да се покаже равнодушна към вълнението на морето; но почнат да се усилват в долните етажи хълцанията и давенията, тя се вслушва, почва да бледнее, хълцне веднъж, дваж, тури си кърпата на устата, скочи от мястото си и не успее да дойде до вратата, почват се мъките; а веднъж поддаде ли се на морската болест, лесно не се възстановява. В първите три дена след тръгването ни от Хавър, около три четвъртини от пътниците се натъркаляха от морската болест, а някои се възстановиха едва в последния ден на пътуването ни, като наближихме американския бряг. Ние с Филарета издържахме борбата мъжки докрай. След кафето качиш се в салона за пушение, но там последствията на страдавщите през нощта те гонят на чист въздух — на кувертата. Със заваляние наляво и надясно излизаш навън, закрепиш се при някой стълб и гледаш... гледаш парахода как пъшка и се мята всред побеснелите озъбени вълни, като че виждаш някой жив гигант в предсмъртна борба. Голям е параходът в пристанището, посред другите параходи, но каква нещастна ладийка е той тука, в безбрежния океан, между тези живи, цъфнали водни хълмове. Те си играят, подиграват се с нашия параход; като че се престорят на минутка успокоени и параходът бърза да се възползува от тази минутка, върти стремително винта, като че гледа да се отдели, да се откъсне от тях,

и те на подсмив повдигат го на плещите си дотолкова, щото крилата на винта почнат да се въртят на въздуха, па изведнъж, като си зашушнат, като се разкикотят, озъбят се, разпенят се и като се спуснат върху парахода, прегърнат го, притиснат го, запляскат и хвърлят елмази нагоре; а бедният параход пъшка, пращи му целият корпус, мята се безсилен отзад-напред, отляво-надясно, оставя се на произвола им и те го мятат като треска, гонят го, надпреварват го, възсядат се, борят се, разбягват се и пак се групират и нападат задружно. В такива моменти пътниците нямат голяма охота да излизат на кувертата. Всякой се свил в каютата си и слухти, слухти и чува как пращи целият корпус на кораба, как с бесен шум се мятат вълните и обливат дебелите валчести прозорци, чува отчаяните охкания и гърлодрания на страдаещите, чува, някоя жена изпищи, захълца и почне да «кашле», както си казвахме ние на смях; там някой мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се раздере на две половини; или пък някое детенце, не успее, бедното, да извика «мама» — и току се чуе един рязък звук, като че дерат холандско платно. Чува той, че горе, в салона за ядение, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения; стомахът му се свива, но няма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Самтам по някой щастливец се катери низ стълбата, заваля се, подпира се и си заема мястото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновения обмян на любезности пътниците, като се навалят ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гръб на канапето, почват закуската, която биваше винаги разнообразна и вкусна. Вино бордо, ако и да е положено да се дава в определено количество, но стига да имаш охота, догде си на трапезата, можеш да пиеш колкото пожелаеш. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врата как се мятат и пенят вълните; параходът се наклонява дотолкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълнение докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш някоя комична поза. Една англичанка, която не пострада по целия път, не употребяваше толкова време за закуска, колкото да събира децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претърколи.

След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушение, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тях се убива монотонията на морското плаване. Едни играят, други ги зяпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, отгдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: французки, испански и английски. В един и половина часа има lunch, менюто на който е всеки ден еднакво. Този lunch се дава повече като ослабително, отколкото като ядение; стига ти да си насипеш повечко компот от сушени сливи, за да нямаш нужда от Hùnjadi Jànos. Това приготвя стомаха към обяда, който се подава часа в 6. В течение на деня пътниците попривикват към клатението и обикновено на обяда се явяват повечко лица. Салонът има по-тържествен вид, чува се повече шум и веселба. Нашите парижани подхвърлят по някоя острота към съседната трапеза, на която сядат техните полусветски компатриотки. Последните не остаят длъжни и се почва дуел на остроти, които възбуждат лекаполека вниманието на всички пасажери и при някой остроумен въпрос или отговор целият салон се залива с ха-ха, хи-хи, за крайно неудоволствие на скромните сестри Исусови, които се червят и още повече крият девствените си лица в крилатите бели капишони, като бързат с безгласна молитва да отразят изкушенията на лукавия. Бедните калугерици и да имаха по някой грях, те го изкупиха с морското страдание, а особено пострада милата, божествената полячка Soeur Clémence. Тя от сутрина до вечер, полуизлегната на полегатия стол на кувертата, окръжена с възглавнички от грижливите сестрици, раздаваше с полузатворени очи едва уловими небесни усмивки на тия, които отдалеч се любуваха на изнеженото ѝ до безплътност лице. Туй не мога да забравя: бях седнал случайно (я случайно, я кой знае. . .) на няколко шага срещу Клеманс, върху която бяха съсредоточени нежните грижи на всичките сестри; параходът се люлееше над вълните, като вдигаше и слагаше плавно седящата насреща ми група. Мене ми се чини, че Soeur Clémence не толкова страдаше, колкото кокетничеше със страданието си; инак защо бяха тези въздишки, тези чудни, тези тънки, нежни божествени усмивки. Най-сетне, морето поутихна, слънце изгря, всички се развеселиха, а тя все в същата поза, с по-

лузатворени очи и със същата въздишка, и със същата усмивка. Кой знае какво се случи с мене, аз, по стара юношеска привичка, взех карандаша, па (извинете за сантименталност) надрасках почти безсъзнателно тези редове:

Утихна бурята и слънце блесна в небосвода,
престана пенестия бесен данс,
ний тебе чакаме, божествена Клеманс,
изгрей и ти кат чудната природа. . .

. . .Не е ден, не са два. И все еднообразно. Запознал си се с парахода и все едно и също гледаш, едно и също чуваш, а пък удоволствието е в разнообразието. Наистина, Soeur Clémence е божествена, но да беше и сама Психея — пак ще я гледаш, ще ѝ се наглеждаш.

По някой път на хоризонта се покаже кораб и, виждаш, всички се спущат в каютите за биноклите си и като увиснат на борда, гледат, гледат, като че кой знае какво зрелище. Птичка някоя се покаже над вълните — и целият параход вика: «Птичка, птичка!» И тичат пасажерите да гледат птичката, като че някое рядко явление. Риба ли някоя се преметне над вълните — цяла тревога. Рибата се скрила отдавна в дълбочините и пътниците все продължават да гледат и да спорят за вида и за величината ѝ. Щастливата риба се превръща на делфин, на морж, на акула, на кит; расте от един метър на два, на пет, на десет — колко е силна потребността от разнообразие! Ние в дворец плаваме, но как ни омръзва този дворец. Един пуст, леден бряг би бил много по-привлекателен. И ние видяхме такъв бряг. Това беше в сряда подир пладне, на петия ден след тръгването ни от Хавър. Видяхме по едно време, че един от служащите в парахода се затече към борда и се втренчи с бинокъла към една точка на запад. Ние всички издигнахме биноклите си по същото направление. И гледаме — дим! Някой кораб гори. Какъв чуден дим, не се разсейва, като че окаменял. Не, не е дим, това са платната на някой кораб. Но какви чудни платна!. . . Лед, ледена гора! — извика опитният морски служител. И наистина, откъсната от Ледовития океан, таеща от водата и слънцето и подтиквана от вълните, към нас величествено се приближаваше една чудесна, с няколко остри върхове ледена гора. В средата, между върховете, водата пролизала един грот, отвърстието на който беше окичено с ледени сталактити. Сянката даваше тъмносин цвят на грота, площадът между върховете беше ясносин, основанията на конусите млечнобели, а нагоре се избистрили като кристал, пък самите върхове на конусите при елмазния си блясък имаха една тънка игра между светлосинкава със светлорозова боя. Това беше цяло събитие за пътниците. Фантазията на някои дотолкова се разигра, че те виждаха даже бели мечки в грота на ледената гора. Гората се скри зад хоризонта, а пътниците все гледаха в туй направление. Те биха гледали и спорили до мръкнало, ако не им привлякоха вниманието прекрасните фонтани, с които едно стадо китове беше украсило Атлантическия океан на разстояние около два километра от нашия параход.

Този ден беше цял празник. Парижаните дойдоха на себе си. И парижанките също. . . И се почна. . . че песни ли не щеш, че танци ли не щеш; та като се смеси Марсилезата с тара-ра-бум-бия и кадрилът с малко канканец, па параходът се клати, па паданица, па ставаница, па. . . и още нещичко отгоре, е, че, правичката да си кажа, изглеждаше малко. . . съвсем весело. И калугериците бяха на кувертата; soeur Clémence беше там. Горките! А шестимата глухонеми падат от смях и си изпотроших пръстите да си споделят удоволствието. И те са парижани. Единият от тях не можа да устои против изкушението, ръмжа, скимтя усмихнат до уши, па като плесна с ръце, замаха с шапката над главата си и под такта на тара-ра-бум-бия нозете му се замятаха над главите на демоазелите. Изпопадаха от смях всички, и калугериците се разкискаха. Весел целият параход. Долу третокласните писнали със свирки, с хармоники, запели, заскачали, да ти е драго да гледаш; намерили една налудничава каталанка, окръжили я, пляскат по такт с ръце и тя се върти на пета, размахва алена кърпа над глава. Празник! И какви не щеш екземпляри между емигрантите! Всички части на света като че имат тука свои представители.

Тъй минуваха вечерното си време пасажерите само след четвъртия ден от пътуването ни, когато се привикнаха на люлението и се възстановиха от морската болест. Първите три дена почти целият параход беше мъртъв.

В тези дни ний устройвахме разни комедии долу, в каютите. Съберат се пред нашата каюта всичките парижани; канадският консул, бай Пенчо аеронавтът, бай Ватковият син, и не си лягаме, догде не пожелаем л е к а н о щ на

всичките пасажерки. То тъй се казва уж л е к а н о щ, ама това пожелание се съпровождаше с такива жести и вариации, щото и мъртвите ще се разсмеят. Да останеше на нас с Филарета, нямаше и на ум да ни дойде за тези комедии, но онези дяволи, парижаните, стоят ли мирно. . .

Събота. Днес е последният ден от морския ни път. Ние станахме преди изгряването на слънцето. Океанът беше тих, небето ясно и ние тази сутрина за пръв път имахме удоволствие да видим величествения изгрев на слънцето. Днес всички са здрави, бодри и весели. Всякой се въоръжил с бинокъл и като че сега ще се открива Америка — всякой ламти пръв да види сушата. Всичките обтегнаха биноклите си право към запад, а пък нашият другар Филарет, без всякакъв бинокъл, по едно време току простря ръката си с обтегнат показалец към северозапад и верен на историята, извика тържествено: «Terra! Terra!» И наистина, в това направление се показа една тясна ивица от Long Island. Около три часа след това се показаха брегове и към югозапад. Ние влизахме вече към пристанището на Ню Йорк. Първо, което жаждахме да видим, то е славната Статуя на свободата. Всякой фар, всякой фабричен комин ние считахме за самата статуя. Ето най-сетне и статуята, стъпила твърдо на широкия гранитен пиедестал, издигнат всред залива, държи величествено светилника на прогреса. Но, право да си кажа, тази статуя при това, което се представя пред очите на пътника, съвсем не прави очакваното впечатление. Който е видял и се е качил до върха на Ейфеловата кула, него по-трудно ще го учудиш с каквато и да била сграда. Да се представи една обща картина на всичко туй, което се изпречва пред очите на пътника, посещаващ за пръв път нюйоркското пристанище, е нещо положително невъзможно. Кое да гледаш по-напред? Ако хвърлиш поглед към движущите се кораби, там ти остаят очите; нищо подобно не среща човек ни в едно от европейските пристанища. Морските кораби за далеко плаване толкова не се забелязват и не са те, които обръщат вниманието ви — оригинални са местните кораби. Погледнеш и едновременно виждаш стотини параходи от всевъзможна величина и конструкция порят наляво и надясно водите на триединния град и с най-отчаяни писъци и тревожни сигнали едва успяват да избягнат сблъскването. Тук видиш триетажен разкошен речен параход, осеян с

пъргави американци, които поздравят европейския си гост, като махат сламените си шапки, заминува под звуковете на своя оркестър; там виждаш, че се движи параход, не параход, село, не село — цяла една улица се изсипала в този кораб, цяла улица, както я виждаш — с всевъзможни кола, фаетони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, вестникарчета; откъсне се от джерсейския бряг, запори напреки Худзоновата река и се залепи за нюйоркския бряг; оттам нахлуе цяло село и хайде към Джерсей. И цял ден така, като махало, от единия бряг на другия, сноват сума разнообразни кораби от многобройните прибрежни станции; също и от Ню Йорк до Бруклин. Между тях предпазливо лавират сам-там три и четиримачтовите морски гиганти. Останалото водно пространство е задръстено с разноформени малки параходчета, които ще помислиш, че безцелно сноват, само да пречат на свободното движение на големите кораби и да ги дразнят със своите отчаяни пищялки.

И, представете си, в този момент, когато аз цял се бях превърнал в зрение, дойде, че се околиса при мене mademoiselle Lucy Grené. За хубавичка — хубавичка, няма какво да се каже, ами сега ли му намери времето да ми доказва, че било грешно млад човек без любов да живее. Добре, че се яви Филарет, та го помолих да ме повика уж за работа, та се откачих от тази сирена, инак рискувах да пропусна най-величественото зрелище.

Крайбрежието на Ню Йорк е буквално опасано по всичкото продължение на острова, от всички страни, със станциите на параходите и железнопътните компании и навсякъде, догдето ти стига окото, виждаш едно трескаво, бясно вавилонско движение. Погледнеш на Джерсей — там стотини фабрични комини стрелят към небото и разстилат димни пластове над целия град и вечно този дим се люлее лениво над грамадните фабрични постройки и ръси сажди по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните янки. Обърнеш се надясно — отпреде ти колосалният Бруклински мост като че дреме, обгърнат в тънка прозрачна мъгла, и не се стряска нито от оглушителния писък на безбройните кораби, които сноват под гигантските му сводове, нито от ежеминутните тренове, които порят гърдите му; а пък хилядите янки, които сноват по огромния му корпус, той и не забелязва даже — те са толкова безконечно малки в сравнение с този колос, произведение

на същите тези микроскопически двуноги животинки, — щото и пътникът, който стои под моста за пръв път, не забелязва никакво движение; трябва внимателно да се взреш, за да видиш как хвърчат треновете и как пълзят хората по моста от Ню Йорк към Бруклин и обратно. Преди да спре параходът ни на своята станция — спира всред пристанището. С едно малко, колкото дълго, толкова и високо параходче пристигат митническите власти. Пътниците от първите два класа се поканват в салона на I клас, гдето митническите чиновници извършват някои неотегчителни формалности.

Приближих се и аз до чиновника. Той ме попита как ми е името. Като чу фамилията с окончание на «off», той избърбори: «Вие сте русин?»

— Не, аз съм българин.

— ?!

— Българин съм, от България.

— ??!!

— Бълге́риен! — извиках аз по-натъртено, понеже почна да ме сърди невниманието на този американец. Глух ли е? — Бълге́риен!

— Унгария — ме поправи той.

— Каква ти Унгария! България на Балканския полуостров. — Мене и яд ме хвана, и досмеша ме, като гледах как си напрягаше той паметта да си припомни — аджеба, где ли ще бъде туй царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името «България»!

Аз се сетих, че може би да не изговарям добре, по тяхному, названието на нашето княжество, и затова извадих и разложих пред него картата на Европа и си тикнах пръста всред София.

— Oh, yes, Turkey; all right!

— No, sir — протестирах аз, а той не иска и да чува, пише ме за турчин. По този начин той потурчи и Филарета, и доктора. Последният се разочарова и намрази американците: «Чудно нещо — повтаряше той, — хич България да не знае къде е? Остави ги, невежи!»

След дълги лавирания между многобройните параходи спряхме най-сетне на пристанището на френската атлантическа компания. От парахода влязохме в едно обширно, с високи железни сводове помещение, около стените на

което бяха написани на висещи картони всичките латински букви наред. Всякой се изправи с багажа си пред буквата, с която се начева неговото име. Към изходния край на помещението, до една маса, беше изправен един от чиновниците, които бяха в парахода; от двете му страни, наредени стройно, облечени чисто в униформа, стояха в един ред хубавци, митнически служители. На пътника не му оставаше, освен да иде при чиновника, да си каже името и веднага му се отпуща един от служителите, който отива заедно с пътника до багажа му, преглежда го, маркира го и си отива пак в строя на края и чака реда си да услужи на други пътник. И всичко отива тъй бързо, тъй гладко, щото с печална въздишка си спомняш някои европейски митници. Че и тук не е всичко идеално в туй отношение — за това ще ми се падне случай да кажа една-две думи.

От Виена още ние се бяхме снабдили с купони от Gaze et c-ie; един купон струва три долара, или около 15 лева, и дава право на притежателя на еднодневно пребивание и прехрана в който и да е град и хотел, означен в специалния списък на дружеството. За Ню Йорк беше определен Broadway Central Hotel. Случайно видяхме един от агентите на този хотел; криво-ляво разправихме му, че имаме Гезовски купони, и той, без да продума, със знак повика едно купе, със знак ни покани да се качим, хлопна вратицата, излая нещо на кучера, кучерът изръмжа едно «ол райт», плесна камшика и ни повлече из нюйоркските улици. Догдето да слезем от колата, ние не можахме да видим ни една стряха; шапките ни падаха от главите, като се навеждахме да изглеждаме през прозорците на купето височините на зданията; четеш един, два, пет, седем етажа и не виждаш по-горе. Пристигнахме. Няколко негри взеха скромните ни чантички и дадоха ни знак да ги последваме. От прага на хотела се отваря една широка, мраморна зала, фантастически блеснала от множество електрически лампи. Надясно цяло министерство — администрацията на хотела, наляво качат се и слизат асансьорите; негри във фракове и с величествени пози с олимпийска ирония поглеждаха на нас. И имаше защо да ни изглеждат; нямаше нужда да им се казва, че не сме американци. Ние всинца, наистина, не знаехме какво да правим, но един от другарите положително изгуби куража. «А бе чакайте, господа, да не сме сбъркали, туй нещо много салтанатлия

ми се види» — шепнеше отдире ни изгубеният другар. Но ние се приближихме при бюрото, показахме купоните; те ни поканиха да си ги скрием в джеба и да си запишем имената в една книга; дадоха ни по един ключ, на който висеше овален картон с номера на стаята; повикаха със знак един негър; направиха ни знак да го последваме; влязохме в една тъмна стая, тази стая се откачи от земята и ние почнахме да се възнасяме. Спря машината, отвориха вратата и се намерихме в един широк коридор, постлан с такъв ковор, от какъвто ни един цар не би се отказал. Абсолютна тишина. Ние пристъпваме без шум по мекия килим, предвождани от негъра, и като извихме през няколко коридори, спряхме се едно след друго пред три стаи. Черният остави багажите ни и изчезна, без да продума. Е, ами сега! Събрахме се тримата в една стая на съвет. Преди всичко постарахме се да прочетем или, по-вярно казано, да разгадаем какво е написано в правилата за пасажерите, окачени зад вратата, и най-лесно от всичко разбрахме, че след един час можем да обядваме. Добре. Заловихме се първо за тоалета си, като оставихме после да му мислим какво ще се прави.

Broadway Central Hotel има осемстотин стаи. Ние бяхме на петия етаж. Един час след пристигването ние, съвсем готови, почнахме да изучваме откъде и как трябва да слезем, за да попаднем в ресторана, и решихме, че е най-добро да намерим някоя стълба, да слезем чак долу и да попитаме. Така и направихме, за голямо учудване на слугините — отчаяни грозотии, — които като истукани седяха по две, по три в коридорите на всякой етаж и не можеха да се начудят как така по стълба да се слиза, когато има подемни машини. Долу, като се увериха, че ние положително не можем да се разберем на техния език, повикаха едно еврейче, което долетя, завъртя се около нас, зацвърча и в една минута ни се препоръча на французки с толкова думи, колкото едва ли ще чуеш от американци от Ню Йорк до Сан Франциско. За една минута ние узнахме, че той е un vrai parisien, че е служил много години във френското атлантическо параходно дружество, че е кръстосал целия Изток, че е «интелигентен», «но щастието му тавози». Само че не можеше да се усети накъде е България. «Vous savez, ici on oublie l'Orient.» Туй «парижанче» ни заведе на втория етаж в ресторана и след като заехме пър-

вата свободна маса, той се оттегли, като ни пожела добра охота и ни увери, че ще бъде винаги на наше разположение. Останахме сами, седим и се гледаме. Наоколо ни обядват около стотина души, но боже мой, как не изтърват поне една думица тези чудни хора! Мълчание гробно! Само непрекъснато едно звънтене се чуваше някъде откъм дъното на грамадния, с мраморни колони, с огледални стени ресторан, потънал в електричество. Около двадесетина негри с фракове мълчаливо разнасяха яденията по масите. Като че не си в действителния мир! Ние в ада ли, в рая ли попаднахме. Какъв рай, що щат дяволи в рая! Като че насън виждам всичко това или като че някой ти разказва за нещо чудно, за нещо фантастическо и горещата фантазия рисува след разказа картини. Същото чувство изпитвах аз в юношеските си години, като четях откъслеци от «Хиляда и една нощ» или за франкмасоните, или за инквизицията. Не успях аз да се свестя от туй поразително впечатление, което не съм в състояние да очертая — видях, че един грамаден негър се приближи с импозантността на Бисмарка към нашата маса, в едната ръка с карандаш, в другата — една книжка. Той вдигна карандаша нагоре и удари два пъти по книжката. Явиха се двама негри — една сложи пред нас картата за яденията, другият — три чаши вода с лед и се оттеглиха. Ние се изгледахме. Докторът повъртя, повъртя чашата: «А бе вие гладни ли сте, мене хич ми се не яде — вода ми се пие» — и дигна чашата с ледената вода на празен стомах. «Ама я виж за всеки случай какво има в картата.» В картата имаше триста работи, ама кой ги разбира! Еле разбрахме, че има супа, розбив, бифтек и десерт. И туй стига. Негърът ни гледа, гледа, па видя, че не сме хептен американци, и ни предложи да ни аранжира сам един обяд. Туй беше първата дума, която чухме. О, как се зарадвахме ние на тази необикновена за един американец любезност. Дадохме съгласието си; черният се поклони и изчезна. Другият негър забеляза празната чаша на доктора и я допълни с една едва уловима усмивка. След малко яви се нашият официант и поднесе на всякого от нас по един резен пъпеш и по една лъжичка. Благодарим за угощението! «Е, докторе, след ледената вода как ти се струва пъпешът?» — обърнах аз на шега. Какво да се прави! Нов свят, нови обичаи! Взехме лъжичките и задълбахме пъпеша. Яви се негърът, изчисти масата и ни попита «кафе

или чай». Е, хубава работа! Че туй ли му е обядът! Сега знаем вече какво значи всичко това, но в онзи момент! Нямаше как да се разправим и казахме «кафе». Той отиде до една маса и като се върна, изсипа пред всякого от нас по половин дузина ножове, вилици и лъжички! Опак работа! Туй за кафето ли е! Та като почна оня ми ти дявол да мъкне ядения, риби, меса, омари, соуси, салати, сладки, разхладителни, фрукти — ние се спряхме, па го гледаме! И ни напуши смях. Иди им разбери на тези американци! Черните се изправиха настрана и като че очакваха да видят «дивите» европейци да ядат банани с риба или крем със салата. Не зная какво мнение си съставиха те за нас, но ние в края на обяда решихме едногласно, че едва ли в някоя част на земното кълбо ще има по-безвкусна кухня от английската, присадена и в Америка. Във време на обяда не забелязахме никого от гостите да пие вино или пиво — пред всякого имаше само чаша с ледена вода. И ние се подчинихме на обичая, ядохме кървави безсолни меса с бледни соуси и ги поливахме с гнила ледена водица. Донесоха кафето; кафе само по себе си добро, високо качество, но американската ръка го упоразила. Обръщахме се да видим дали някой пуши цигара. Никой. Да пуши ли! Та на него целият салон ще погледне като на крайно невъзпитан човек, а пък особено ако в салона има някоя дама — а, то би бил величайши скандал! Но същите тези благовъзпитани американци, страстни любители на комфорта, да има в някой салон и триста дами, ще считат за нещо най-обикновено да останат по жилетка и да си вдигнат краката на друг стол или даже на масата и в тая живописна поза да четат вестници. Взехме си шапките и навън. Никой не поиска да платим яденето. Всичко се разплаща на тръгване. Щом спряхме долу, в залата, «парижанчето» изпъкна отпреде ни с предложение на услугите си. «Я ни заведи ти, момче, да си сръбнем по една бирица, както е дал господ.» В такъв смисъл ние се възползувахме за пръв път от услугите на младия интерпретор.

Излязохме на Broadway. Тази е най-широката, най-дългата и, с изключение на крайбрежието, най-живата улица, която пресича Ню Йорк почти по цялата му дължина. По средата на улицата, постлана по всичката ѝ дължина с хубави камъни, по два реда релси, сновят почти един след други кабелни, нови, чисти трамваи, които вървят от самото крайбрежие до нюйоркския централен парк; туй

разстояние се минува почти за един час и струва само 5 цента (25 стотинки). Освен тези трамваи хиляди други омнибуси, дилижанси, товарни кола, фиакри, кабриолети, ръчни кола, велосипеди до такава степен задръстят улицата, щото по някой път за пешеходците, по тротоарите е положително невъзможно да пресекат улицата без помощта на полисмените, които, винаги нащрек, величествено регулират движението. Какви гиганти, какви хубавци тези полисмени! Разказваха ни, че полисмените освен по образование, по нравствено достойнство, по знание на града и жителите, избирали ги и по известна мярка за височина, дебелина, тежест и външен изглед. И, наистина, като ги видиш отдалеч, изправени на края на тротоара, при кръстопътищата, високи, атлетически сложени, красиви, с чисти, като че сега облечени униформи от сиво сукно, препасали с колани умерените благоутробия, със сиви каски, бели ръкавици и вместо сабли и револвери само с по едно късо, 50 сантиметра дръвце в ръката — ще помислиш, че са паметници, поставени за украшение на града. Какви интелигентни физиономии и колко достойнство в позата и изражението на лицата им! Ни една секунда те не губят съзнанието за великата обязаност, която обществото им е възложило — да пазят реда и тишината, да охраняват честта, живота и имота на гражданите. И как пазят! При туй трескаво движение, при тази навалица на хиляди претрупани със стоки или пътници кола, при хиляди пешеходци, те няма да си дерат до пресипване гърлото, няма да чуеш: «А бе, кьорав ли си бе, хей ти, с черната шапка, не виждаш ли, че отзаде ти кола вървят» — няма нищо подобно. Но когато навалицата стане толкова голяма, щото пътниците се натрупат на тротоара и не е възможно да се мине през улицата, американският полисмен, без да проговори дума, повдига пръста си нагоре и в един миг всичкият необзорим хаос от кола като че се окаменява на мястото си: образува се свободна ивица и тогава той дава знак на пешеходите да продължават пътя си; но пешеходите нямат край, колата чакат; тогава той пропуща само събравшите се накуп пешеходи, а към идущите повдигне ръка и те се заковат на местата си, и даде знак на колата да продължават до ново натрупване на пешеходи. И всичко мирно, гладко. . . Та си спомних за нашите полицейски!. . . Нали си вездесъщ, господи!. . .

Най-красива улица, която съм видял в Европа, тя е

несъмнено Ringstrasse във Виена. Ни в Париж, ни в Лондон няма тъй широка, тъй чисто постлана, с такива тротоари, с таквизи алеи и с толкова наедно сбрани грамадни и с прекрасна архитектура, като че сега построени, частни и обществени здания. Като се спрете на площада между царския театър, градския съвет и парламента, пред очите ви, накъдето и да се обърнете, се представлява до такава степен величествена и завършена картина, щото напразно би напрягали фантазията си да си представите нещо по-изящно в архитектурно-художествено отношение. Но, признавам се, нюйоркският Broadway ми направи несравнено по-силно впечатление. Ringstrasse е една изящна, от мрамор изваяна хубавица; Broadway е една мила, с шаровете на дъгата облечена, вечно танцующа балерина. Окото ти не стига до края на улицата, тя теснее, бледнее, сключва се в перспектива и изчезва към морето. С нищо не може да се сравни тази поразителна, като че бистро трептяща пъстрина на улицата. По цялата улица напразно ще търсиш две здания еднакви. Разнообразни са те по архитектура, по-широчина, по височина, по боя. Не само отделните здания, ами и фасадът на всякой магазин в едно и също здание е съвършено различен. Всякой домовладлец се старал тъй да си построи къщата, тъй да я украси, тъй да я нашари, че само тя да ти се хвърли в очи; а пък всякой търговец под едно и също здание се старае как по-оригинално да си украси фасада, щото и слепият да го види. Един, гледаш, издигнал здание на осем етажа, украсил го с гранитни колони и с разкошни стълби; но съседът му след малко издига на дванадесет етажа, украсява го с мраморни колони и ще го измаже с таквази светла боя, щото и най-разсеяният ще се огледа; ама конкуренцията няма граници и виждаш, че трети съсед пуснал в облаците един петнадесететажен гигант, па като го лъснал с някоя кървавочервена или яснопурпурова боя, та я вижваш на двадесет километра от Атлантическия океан. Иди, че не наемай магазин в таквази къща. И по всичките тези етажи лъщят всевъзможни надписи по стени, по балкони, по прозорци, над стрехите, че и над комините даже. Гледаш и ти се премрежват очите от тези гиздави колоси, па като ти се спусне окото на улицата. . . Вавилон! (Ама че го уподобих и аз! Колко са глупави, като си помислиш сериозно, тези сравнения с древността. . .) Като че някой пожар или друга грозна стихия е погнала жителите на

триединния град, обградила ги е и ги задръстила в тази улица с всичката им жива и нежива стока и те се мятат назад-напред и търсят изход. Но и туй сравнение не струва пет пари: от една страна, е прекалено, а от друга — не отговаря на характера на движението. Никакви сравнения с пожари и други стихии си нямат мястото, особено като погледнеш с какво хладнокръвие чистокръвните янки са насядали вътре или пред магазините си, па като се съблекли по жилетка или просто по ризица, та като си дигнали нозете кой на прозорец, кой на други стол, кой на маса, па си захапали цигарите и хем пушат, хем час по час цвъкат като същински шопи, хем си четат дневните газети. А че минувал свят, че се сплъчкали хиляди коне и кола, че лети като мълния пожарната команда — хич не ще и да знае: пуши, цвъка и чете. . . Стига толкова за Broadway: и до утре да пиша — все едно, догдето не го видите и догдето не видите пристанището, няма никой път да имате ясно понятие за чудния Ню Йорк.

Поменах пожарната команда и мястото му е да кажа, че страшно много пожари избухват в американските градове. Устройството на пожарните команди е достигнало до съвършенство: прислугата, конете и колата са във всякой момент нащрек; не успее да долети тревожният сигнал, обучените коне се изправят на платформата, каншите падат на тях от плафона, закачат ги мигом помпиерите на колата и бяг; но при всичката бързина, с която се тича на помощ, пак ще видите на много места от огромни здания останали само четири черни стени, а по някои места и те порутени. Но американецът не мига, изгоряло му здание на десет етажа, той разчиства почвата и вдига ново на петнайсет етажа, много по-здраво, много по-красиво. Всичките здания, разбира се, са осигурени, осигурени са и хората, но за всякой случай на прозорците на хотелите и даже на частните къщи, понеже и те не се различават от хотели, са приковани дълги въжета, според разстоянието до земята, и на стената ще прочетеш инструкция: «В случай на пожар спусни въжето от прозорека и се спущай по него.» Благодарим за попечението! Аз, като прочетох това наставление в нашия хотел, изгледах въжето, па погледах и от прозореца надолу: там вместо двор или улица видях плоската стряха на друго вътрешно здание. Добре, ще се спусна до тази стряха, ами сетне? Мо-

же да е много гениално това приспособление с въжета, ала все си е по-добро да не става нужда от него.

Аз се отвлякох. Нали бяхме се запътили да пием по една бира. Заведе ни нашият чичероне в едно доста обширно и чистичко помещение. Всичките маси бяха празни, ако и да нямаше 9 часа вечер. Наоколо буфета имаше постоянно движение; посетители дохождат, поръчат си бира или уиски, изпият, заплатят и се оттеглят мълчаливо. Слава богу, че тази пивница не беше чисто американска, а то и ние нямаше да имаме удоволствието да се разположим около масата и със сладка приказка да си изпием по някоя чаша бира; а трябваше като онези неми, хладни посетители, като че изкуствени, человекоподобни машини да се изправим при буфета, както у нас правят хасъл пияниците, и мълчаливо да си изпразним чашите. В пивниците, съдържани от американци, няма места за сядание; всяка консумация става пред буфета; там са наслагани всевъзможни закуски на разположението на посетителите безплатно. Ако си с дебелички очи, можеш да изпиеш само една бира, а да се нахраниш хубавичко със закуски и ще правиш тази «економия» дотогава, докато един ден стопанинът не те улови за яката и ти помогне да изхвръкнеш из вратата. За наше щастие стопанинът на тази пивница беше немец, неуспял още да се американизира. Ние забелязахме, че разни хора дохождат, пият и си отиват, но един от тях постоянно стърчеше при буфета и все си сръбва по чаша и се вслушва в нашия разговор. По едно време дойде да го повика едно момиче. Той ѝ измъмри нещо по английски, па прибави: «Иди си, бога ти!» Той нарочно пусна тия думи като въдица, за която ние тутакси се закачихме.

— Вие сте сърбин? — попита го докторът.

— Ест, сербин, и ви сте срби? — полюбопитствува той крайно зарадван.

— Българи сме.

— Све едно, ща су срби, ща су бугари — брача словени! — И без да чака покана, той седна при нас, като подаде картичката си. Оказа се, че е банатски сърбин, Неделкович; след дълги скитания по Европа дошел в Ню Йорк преди четиринайсет години; кожухарин, женен за немка. Засмян до уши от радост, че се срещнал с «брача», той не знаеше как да изкаже удоволствието си. Преди всичко залови се да черпи. Разказа си на́две-на́три биографията:

спомняше си епизоди от живота, особено от детинството. Четиринайсет години, уверяваше ни той, не бил продумал по сръбски, та сега като че искаше да се наприказва за цели 14 години. Не му млъкнаха устата. И на всяка фраза питаше дали вярно се изразява, проверяваше се дали не е забравил родния си език. Цял рой впечатления, които са спали толкова години покрити с нови впечатления, сега се пробудиха и забрънчаха през устните му. Спомни си той за разни обичаи, обреди, сватби; почна да проверява дали не е забравил молитвите по славянски, запя най-сетне «Христос воскресе», за крайно удивление на посещавшите пивницата американци. Стопанинът, едър, красив, до висша степен добродушен и вечно засмян баварец, и жена му, една пълна, бяла саксонка — преситени от желязната студенина на американците, възхитиха се от сантименталностите на доволния до блаженство бай Неделкович и с позволение се присъединиха на нашата маса, която любезната госпожа затрупа с всевъзможни закуски. България, Сърбия, Бавария и Саксония си подадоха ръце, за да отразят с общи сили американския егоизъм и студенина. И победиха. . .

Както Неделкович, тъй и баварецът са вече американски граждани. Те са откъснати от отечествената си почва и виждаш, че искрено, с гордост се наричат американци. На бившето си отечество гледат като на нещо останало някъде там, далече, в мъглата. Интересите на щата и на града Ню Йорк са и техни интереси. Те винаги четат газети и са постоянно в течението на американските работи, като не забравят и Европа. Аз се убедих, че за бай Неделковича не е безизвестно какво се върши и в нашия забравен край. Когато той, като демократ, ни се хвалеше с победата над републиканците, чрез избирането на Клевеленда за президент, и аз го питах на какво мнение е за последния, той с най-голяма откровеност ми каза, че «Клевеленд е до̀бър чо̀век, ама ни е държавни муж, он е будала; очете да ви да́дем Клевеленда, па да узмем вашег Ста́мбулова, па он да додже овде, па да увати за руке ове американи?. . .» Благодарим за комплимента. . . Аз почнах да изказвам своето възхищение от американската свобода, равноправие, от държавното им устройство, от общинското им самоуправление, от всичко туй, което ме е възхищавало при четението книжки за Америка; но бай Неделкович ме обля със студена водица, като захвана пък той

да ми разправя, че «òвде е таква велика корупција, що је нигде нема; у вас, у Европи, људи су императори, òвде є злато император; кој има нај-више злата, он има нај-више силе. Парица е царица, кáко кажу у нас». Тази е най-благодарната тема за американците, както за устното, така и за печатното слово. «Вéлика корупција» — повтаряше бай Неделкович, като ни сочеше на раните, които раздира в обществения организъм на Съединените щати жаждата за злато.

Разправи ни той за подкупността на администрацията, на общинските власти. За грамадните злоупотребления с предприятията и обществените постройки. «С злàто можеш купити и самог президента.» В течение на тези разкази, които ме смутиха и ме накараха да се замисля, докторът ме гледаше под очилата си с една язвителна мефистофелска усмивка, като че искаше да ми каже: «Е, как си? Чуваш ли? Видя ли, че и в А м е р и к а е с щ о т о. . .» Ох, хич не ми сгряваше сърцето туй «и в Америка е същото»!. . .

Неделя. След изобилната и извън пътя безвкусната закуска в хотела ние, без да се отбиваме в салоните, излязохме на Broadway, запушихме цигарите си и се упътихме към пристанището. Вчера задръстени и раздвижени като мравуняк, днес улиците бяха съвършено пусти, като че целият Ню Йорк бе измрял през нощта. Зад нас гръмна една камбана, след нея зазвучаха и други няколко камбани с разни тонове, но така скомбинирани, щото образуваха една възвишена, трогателна божествена песен. И като че чуваш даже думите на тази чудна песен, като че те моли, тегли към храма божи, Аз, като не бях чувал нищо подобно и като отчаян любител на всяка хармония, спрях се като замаян, догдето престанаха камбаните и замря в небесата последният звук. И си помислих, че и у нас приглашават благочестивите християни на молитва с разнозвучни камбани, но като ги задръгне някой клисарин, ще ти покърти ухото такава гръмотевица, щото ще почнеш да молиш бога да го вразуми и му прати изцеление от беснување.

Ние вървяхме из безлюдний Broadway до самото пристанище и зяпахме наляво и надясно красивите и грамадни домове. Само параходите, железниците и трамваите не преставаха да бушуват. Възползувани от пустотата на улиците, на пресечението на които стърчаха само внушителните полисмени, ние обиколихме безцелно сума квартали и попаднахме случайно в една улица, пълна с банкови учреждения. Всякой дом от тази улица може да засрами който щете дворец в Европа. Внушителни, дявол да ги вземе, палати! Вдъхват ти респект и доверие тези колосални мраморни стени! Без да видиш, ще вярваш, че между тях се гнездят не златни мечти, ами цели гори от злато. . .

Ето и станцията на Бруклинския мост. Два трена с електрически мотори се хлъзгат като сновалки по този мост от единия бряг до другия, от Ню Йорк до Бруклин. Нюйоркските къщи са много високи, но мостът е още по-висок. Ние се изкачихме по една стълба, влязохме в трена и току захвърчахме над необозримия хаос от плоски еднообразни стрехи; сетне блесна каналът, осеян с параходчета; после пак море от стрехи. Stop! Бруклин. Едно слънце пекнало, ще ти се пръсне главата! Ами благодарение, че видяхме една аптека, та се поразхладихме. В Америка, като всичко наопаки, та и аптеките. Искаш ли сода, лимонада, трябват ли ти всевъзможни сиропи и шербети — в аптеката; марки пощенски, отворени писма — в аптеката; яйца искаш ли — и яйца има, и четки за обуща и que sais-je encore.

Сега да се върнем на Broadway, да се качим на трамвая и да идем в Централния парк. При входа на парка мнозина чичерони (трябвало би да кажа мнозина «гайди») ни предлагат услугите си. Нямаме нужда. Ние изучихме плана на града още в океана, па и освен това цял поток народ се движи към вътрешността на огромния парк и ние ще вървим с народа. Всичките алеи на парка са покрити с асфалт. Особено старание за украшението му не се забелязва; повечето от дърветата са оставени на воля божия. При завоя на една алея се отвори една площ, на която са установени карусели и люлки за деца. Между дребните деца се забелязваха сам-там по люлките «дечица» около на 14—15 годинки. По-нататък, на една широка кръгла поляна, няколко групи играеха крикет, а около играчите насядали по тревата хиляди хора. Интересно е, че на всяка крачка из алеите ще срещнеш надписи: «keep of the grace» (пазете тревата): тези надписи ги има и по таквизи места, гдето нито е расла, нито ще расте трева; а пък в празничен ден именно там, гдето има най-хубава трева, най-много тъпче публиката. Видяхме големия обе-

лиск. Какво да му гледаш на обелиска! Не разбираш йероглифите му. То само англичанинът е способен да зяпа три часа на един камък, без да разбира нещо, но само защото в гида този камък е отбелязан като старина или рядкост. Разгледахме и новия музей. Между другите ценни рядкости най-много ми обърна вниманието богатството на египетски мумии, изложени не като в някои европейски музеи: или съвсем заковани, или разтворени празни ковчези. Тука гледаш една мумия съвсем закована, с всички надписи и украшения; до нея виждаш ковчега откован и разтворен, а вътре цяла обвита с навосъчен плат мумия; под този плат едва личат отделните части на тялото. Понататък горната обвивка е снета и тялото остава обвито с едни прогнили, но оцелели още парцали — тук вече познаваш носа, брадицата, сгънатите ръце, нозете. Сетне съвършено открито погнилото спечено тяло, което е дишало преди три хиляди години. Ето где си спомняш Хамлетовия монолог над черепите! Но мене друго наблюдение ме още повече порази: като гледах разкритите мумии, взрях се в платовете, с които те са обвити, разгледах внимателно и други окачени около мумиите платове как са тъкани, с какви шарки са шити и как са разпределени цветовете. За крайно съжаление се убедих, че в тъкачното изкуство ние, българите, едва сме достигнали туй, което са имали египтяните преди три хиляди години. За едно още по-поразително сходство между самобитната ни индустрия и тая на друго едно племе аз ще упомена при кратките си бележки за изложението в Чикаго. Сетне посетихме менажерията. Един специалист зоолог може да намери тука някой рядък специмент между множеството птици и маймуни, но ние извлякохме заключение, че нюйоркският зоологически парк е още твърде млад и остава много да се желае за комплектирането му. В парка има едно малко езеро (като казвам «малко», не трябва да се разбира, че е по-малко от софийското, при Орловия мост), по което младите янки се надпреварват с лодки, по-елегантни и по-пригодни за целта, отколкото са смешните корита на софийското «езеро».

Към края на едни сенчести алеи беше се струпал няколко хиляди души народ при един павильон, в който свиреше доста пълен оркестър. Между всичката тази сган аз не видях ни един мъж, ни една жена лошо облечени. Повечето бяха дребни търговци и работници, но всички тъй

чисто пременени, както у нас рядко се обличат най-добрите търговци на големи празници; а жените и особено момите — те даже с претенции на изящност, само че не им прилича. Миловидни моми доста, но красива ни една; те са тънки, нежни, бледникави, дълголики; всички почти носеха гладени ризи, препасани с колани, с което прикриват и без това бедните си форми. Казват, че нюйоркските моми били кокетни. В какво им се състои кокетството — господ ги знае! Види се, американците им разбират. Аз не го разбрах, както не разбирам в какво се проявява нежността между някои породи животни. Гледаш две животни — виждат се, срещнат се, без да чуеш някой нежен звук или да видиш някое нежно движение, или да забележиш някое приятно изменение в образите им, току видиш, заобиколят се, погледат се и хоп!... сприятелили се. Аз не намерих някоя разлика и в срещата на американец с американка: срещнат се, мъжът излае нещо с дебел глас, жената излае с тънък и не трепва ни един мускул на лицата им. Че ако това е кокетство, тогава какво да речем за парижанките! Наистина, свободни са американките, но тази свобода, проявена в облеклото им, в маниерите, в походката им, бие в очите на европееца някак си странно, а пък като погледнеш и физиономиите им, не знаеш какво да мислиш: във всеки случай, аз при пръв поглед не бях в състояние да реша тия групи моми, които срещахме в парка, почтени момичета ли са, или от «онези моми», и по-скоро би ги причислил към последните, ако не виждах, че те се въртят около техните майки, бащи, братя. Жената там се ползува с голямо уважение. Отношенията на мъжете към жените представляват някакъв си печален остатък от рицарските отношения към нежната, беззащитна жена. Но сегашната американка счита, че има неотемлимо право на непременно уважение от страна на всякой мъж; тя вече не се старае с нежност, с женственост да заслужва при всякой даден случай действителното уважение на мъжа, а реализира даже намръщено своето право на уважение. Опитай се да не отстъпиш веднага място във вагон, в параход, в трамвай, в омнибус на някоя американка, тя е готова да те стрелне с очи и даже да изръмжи нещо под носа си. Е, друго нещо е европейката! При такъв един случай, колкото ти и да си недогадлив и нелюбезен, тя само като те погледне с този ясен, сдържано-умиляющ и нежно-укоря-

ющ поглед, не място да й отстъпиш, ами и на ръце да я носиш. (Кой да му се надява!. . .)

В понеделник, след закуската, мистер Неделкович си напусна работата и тръгна с нас уж да ни запознае с града. Качихме се на един висок дървен мост, който обикаля почти целия Ню Йорк и по който постоянно сновят тренове; влязохме в един от тях и зафучахме над улиците, над главите на пешеходите, а по някои места и над стрехите. Разбира се, нищо не можехме да видим. Завъртяха се пред очите ни, като в страбоскоп, горните етажи на зданията, безконечните прави улици, мяркаха се широки площади, разстилаха се под нас паркове и пак здания, и пак улици, и всичко се смесваше с дима и писъка на локомотивите и с никому ненужните указания и обяснения на бай Неделковича. Но сам-там в разтворените прозорци на горните етажи все пак можеха да се забележат неглижетата на нюйоркските обитателки, изтегнати до прозорците на раздвижени балансуари и с газети в ръце. След цял час подобно хвърчение, което ми напомняше разходката с Хромия Дявол, ние се спряхме при главния резервоар на нюйоркската вода. Дъното на резервоара не изглеждаше да е от първостепенна чистота, затуй и водата им мирише на гнила бунарска вода. Ние сме на една височина, от която. . . нищо не може да се види. . . Оттук се качихме на трамвай и бай Неделкович ни заведе в една градина, в която не бяха още изчистили остатъците от вчерашната гуляла публика. Той ни препоръча да си подкрепим тука силите със закуска, което ние не закъсняхме да изпълним. . . При слизането към станцията, отгдето трябваше да тръгнем за нашия хотел, ние видяхме железнопътните линии, по които тази вечер ще пътуваме за Чикаго. Но това ли е Hudson River? Това ли е американският Рейн? Под нас се извиваше една трънясала по краищата река, по която плаваха повече отломъци и нечистотии, отколкото варки и параходи. На връщание нищо особено не се хвърли в очите ни. Не ми излиза от ума само следната среща: като слизахме към реката по една каменна стълба, видях насядали на стъпалата няколко деца, които деляха и трупаха в шапките си зелени ябълки; за няколко цента те ми препълниха шепите със своята плячка, но аз взех само няколко ябълки. Не изминахме много — и насреща ни се качеше едно американско семейство, между което една мома, доста хубавинка, се обръща

към мене, като че се познаваме кой знае откога: «Не яжте тези ябълки, young man, ще се разболеете.» Тази простота ме подкупи малко в полза на американките, при всичко, че в Европа подобно обръщение на мома към непознат мъж би се счело за предизвикване.

Като се разплащахме с хотела, поискаха ни за файтона, който ни доведе от станцията, пет долара; 27 лева за един кратък курс! Това беше очевидна експлоатация, понеже, като видяха, че ние не сме склонни да платим таквази цена, слязоха на три долара; а пък от хотела до железопътната станция, която беше много по-далеч, платихме само два долара. Като не бяхме се снабдили с долари, ние се разплащахме с европейско злато и интересно е, че касиерът приемаше охотно само наполеондорите, а австрийските 20 франка ги измиташе презрително назад, като че не злато, ами смет му даваме.

На станцията пристигнахме съвсем по американски — едва една минута преди тръгването на трена. Вагоните на Orient Express напомнят американските вагони, само че последните трябва да са по-дълги, по-широки и по-високи. Те са дълги 70 фута и широки 10 фута и във всякой вагон има 76 удобни седалища — по двама пътника на канапе; но тъй като обикновено във вагона няма повече от 30 пътника, то всякой един може да разполага с цяло кадифено канапе. Ние, ако и да не пътувахме със Sleeping car, спяхме си богато в обикновените първокласни passenger coach. В бързите тренове има вагони само от I клас, а за една по-голяма плата може да се пътува със спалните вагони, които са сравнително по-разкошно наредени и вечер се превръщат в прекрасна спалня, с доста широки и удобни легла. Във всякой от тия тренове има особни салони за пушение, за ядение. Още по-разкошни, по-удобни, но и по-скъпи са пулманските и вагнерските вагони; те са приспособени за пътуване с всички удобства; в тях има Drawing-room car — салон с бугати кресла за всякой пътник; Buffet and Café-car — бюфет и кафене, в което можеш свободно да пушиш и да четеш; Sleeping car — спални вагони; Compartment car — отделни елегантни кабини; Dining car — ресторант с прекрасни сервизи и разнообразно меню; Observation car — разкошен вагон с големи прозорци, с богати драперии, който се прикачва в края на трена и от който може да се наблюдава, както от отворената платформа на парахода;

Private car — частни вагони, снабдени с всички удобства за богати семейства; сетне в трена има ванни, берберница, книжарница и какво не щеш. Във всякой вагон има по два ватерклозети за мъже и жени. Също във всякой вагон има по два резервоара с чиста, ледена вода за пиение. Минуването от един вагон в други е много удобно: външните платформи на вагоните така се прилепяват, щото не сещаш, че минуваш в други вагон, толкова повече като разстоянието между два вагона се затваря с полустъклени врата. Вратата между вагоните стоят повече отворени и вечер, при силно осветление, виждаш вътрешността на два-три вагона наред, като че един салон 50—60 метра дължина. И виждаш американците във всевъзможни пози, с газети в ръце, като че са се заклели да не продумват ни една дума, само се стараят как по-свободно и по удобно да си простират или дигнат нозете. Във вагоните за пушение са поставени почти пред всякой пътник съсъди за плюене. Американците, когато пушат, много често и много безобразно плюят, а особено тия, които дъвчат тютюня; както е облегнат на канапето, без да си изменява позата, дъвче, дъвче, напълнят му се раздразнените от никотина уста със слюни, че като цвъкне между устните си една жълта гнусотия, та да ти се превърне стомахът, и хич не ще и да знае, че около него има хора.

До Албани, главния град на нюйоркския щат, ние вървяхме все край брега на Худзоновата река, но, за съжаление, не можахме да се насладим от природните красоти, окръжающи нашия път, понеже го минахме нощем. Наистина, лунната светлина беше посребрила повърхността на реката, ние виждахме облите силуети на хълмистите брегове, блещукаха множество светлинки в прибрежните градовце, мяркаха се товарни параходчета, блеснаха самтам и триетажни параходи, потънали в светлина, като бални салони; но пак не можем да кажем, че видяхме Hudson River и ще вярваме на американците, че тази река е американският Рейн. Във всякой случай, от туй, което при лунната светлина можах да забележа, правя заключение, че едва ли названието на Худзоновата река «американски Рейн» е по-претенциозно, отколкото би било названието на Рейнския водопад «европейска Ниагара».

Ниагара! Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствования, каквито аз изпитах, като наближавахме Ниагарския водопад, а още повече — когато блесна с

всичкото си величие пред очите ми това чудо на природата! Един час преди да стигнем Suspension Bridge — станцията до водопадите, кондукторът ни предложи купони за фиакри, с които в продължение на четири часа ще се разхождаме, за да изгледаме водопадите от всичките главни пунктове. За това удоволствие му заплатихме 6 долара. Щом стигнахме на станцията, предадохме на съхранение ръчните си багажи, качихме се в едно широко купе и потеглихме. . .

Не съм любил и не зная какво сеща човек, като му предстои след дълго отсъствие да се срещне с предмета на своята любов, какво чувствува той при първото произношение на взаимност; не съм се женил и не зная какво сеща момъкът, като отива под венчилото или като пристъпва прага на новия живот. . . Но зная, че когато нашият файтон потегли към водопадите, мене ме обхвана до такава степен нервозно вълнение и нетърпелива жажда, щото, ако в този момент се отвориха небесата и св. Петър ме повикаше да ми отвори вратата на рая, аз би му извикал: «Махни се с твоя рай, остави ме да видя Ниагара!» Ниагара, която е възбуждала въображението ми от детинство и за която само съм облажавал щастливците, като не съм допускал и мисъл, че ще я видя някой път. Ниагара — чудната игра на природата, която привлича хиляди европейци в Новия свят — ето я пред мене! Колелата на нашето купе не ще успеят да се обърнат и сто пъти, и пред очите ми ще предстане картината. . . дали в един от хилядите варианти, каквито трепетно рисуваше въображението ми? Ние вървим по една закривена алея. Пред нас и след нас тържествено, плавно, като че под такт на музика, се движат с кола и пеши пристигналите от далечни краища любители на природните красоти. Някои пристигнали по-рано връщат се вече. Щастливци! Те са видели вече Ниагара! И онази осемдесетгодишна бабичка, която едва пристъпва, поддържана от внуците си, и тя дошла да види и видяла вече чудесните водопади; това е било, види се, последното ѝ желание, тя го постигна и сега спокойно ще се прости с живота. . .

Чуваме глухото бумтение на падащата грамада вода. Между дървесата заблещукаха запенените къдърци на текущата по наклонна камениста плоскост вода. Минуваме един мост. Реката около стотина метра широчина блесна пред нас, запенена и буйно устремена, между хиляди ка-

мъни, към пропастта, пред която се издига една грива от разбита млечна пяна и изчезва. . . Насреща виждаме един бряг, който съвсем отвесно се губи в дълбочината. Това е Канада. Виждат се хотели, живописни вили, пръснати сам-там около разкошния парк на Виктория.

Ние кривнахме из алеята и всичко се загуби; усилва се само подземното бумтение. Колата спряха. Слязохме и, по указанието на возача, тръгнахме из една пътека между дърветата. Откри се пак канадският бряг зад пропастта; ние виждаме вече дъното на този бряг; ето и водата, мътнозелена, изиграла си вече ролята, уморена, но още запенена, отива лениво на почивка към водоврата. . . Гръмът пред нас дотолкова се усилва, щото, за да се чуем, ние викаме. Няколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда. . . и Ниагарският водопад! Ето го!! . . .

Много минути се изминаха, догдето ние се свестихме! Всички наблюдатели бяха вцепенени като в жива картина! Не учудване, не възхищение, не! Едно безгранично благоговение бе отпечатано на лицата на всички. Всички лица бяха сериозни, излека бледни и като че изтръпнали! Като че не пред творението божие, а пред самия бог те бяха изправени!. . . Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!. . . Аз не мога.

От мястото, гдето стоим сега, виждаме в общи чърти следното: зад каменната ограда, над която сме се надвели, наляво падат буйни къдрави снопове разпенена вода и се губят на стотина метра долу, в една кипяща пенлива маса, от която се възнася силно бумтение; воден елмазен прах изхвърга тази кипяща маса; този прах по-нависоко се разредява, превръща се в прозрачна пара и слънчевите лучи, като се преломяват в нея, образуват полукръгла небесна дъга, двата краища на която са натопени в разбитата и омаломощена вода, която скача от водопадите и напълня цялата пропаст на около два километра дължина и половин километър широчина. Тази падаща вода, която е до лявата ни страна, е отцепена от общата маса на американския водопад с една малка скала, зад която се устремява в бездната още по-буйна маса, в стотина метра широчина. Погледнат отсреща, от канадския бряг, този водопад изглежда като трептяща маса от къдрави снопове пяна, между които личат светлозелените ивици на неразбитата вода. Зад този водопад е островът

на Трите сестри, отгдето се вижда на голямо разстояние водата, която припка между камъните и полуразпенена предварително, устремява се в хаоса на канадския водопад, наречен водопад на Конската подкова. Ето где е чудото на Ниагара! На повече от двеста метра широчина, върху една полукръгла вдлъбната скала, с форма на конска подкова в средата, пада непрекъсната маса от ослепително блестяща пяна, на стотина метра дълбочина. Долу — ад! Нещо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потръсва цялата околност, снопове пяна се мятат като фонтани нагоре, воден прах обсипва целия водопад и над него ти виждаш ясно как се възнася към небесата водната пара, и пред очите ти се образуват облаци, които колкото по-нависоко, толкова по́ се сгъстяват и като че се вкаменяват над водопада. Как ли ще изглежда това в светла лунна нощ!

Долу обикалят няколко параходчета. Горките! Какви нещастни, колко мизернички изглеждат те пред разпенените отпреде им гиганти! Пътникът слиза долу или по стръмните пътеки, или с подемни машини. На срещния бряг се минува по висящите мостове. Отвред ти предлагат фотографиите на Niagara-Falls (Найагера Фооль, както го изговарят американците). Сума фотографи предлагат услугите си да те снемат на скалите, под водопадите, за спомен. Ние не се снехме, понеже един от нас приведе против това типичния български аргумент: «Кой знае колко ще ни обелят.» Четири часа се изминаха като четири минути. Доколко бяхме замаяни от величието и прелестите на ниагарските водопади, се вижда от следния комичен случай: близо при острова на Трите сестри седнахме да си починем на една скамейка; всичките дървета наоколо бяха изписани и изрязани с имената на посетителите. На скамейката беше изрязано, между другите, името Д. Анев. Аз показах на доктора това име и му казвам на шега: «Я виж, докторе, Димитър Анев где си е изрязал името.». «Наистина, подзе докторът, той е, Димитър! Где не е ходил този човек, горкият» и пр. «Ти шегуваш ли се, докторе?» «Защо да се шегувам? Той е много ръшнал из Европа.» «Е хей, съвземи се, докторе, где сме ние сега?», каза Филарет. «У-у, добре кайш бе, аз забравих, че сме в Америка, ама че работа, хе-хе-хе!» Разходихме се и из самите градовце Suspension Bridge и Ниагара. Потънали между парковете, тези градовце са построени от чистич-

ки, повече дървени, летни къщички, с малки градинки пред всяка къща. Казвам «къщички» в американски смисъл, понеже повечето бяха само на три етажа. Нашият водач, за да си съставим пълно понятие за Ниагара, води ни още на едно място, гдето от една височина ни показваха нещо долу във водата, разправяха ни с думи, с мимика, но ние нищо не разбирахме; досетихме се, че искат да ни покажат едно място, гдето се върти водата. Е моля ви се, после водопадите да ти показват някакъв си водоврат! Разбрахме най-сетне каква е работата: те водят тука аджамиите-пътници и под предлог, че им показват някое чудо на природата, почти насила ще ти тикнат някой албом в ръката срещу 2—3 долара. Тези албоми ги продават млади момичета. Впрочем, ние не ги зачудихме с галантност. . .

Освен гдето цели четири часа се дивихме на водопадите, но нашият трен, след като мина Suspension Bridge и обиколи парка на Виктория, спря се насред пътя на едно възвишено място, Falls View, и там пътниците слязоха от вагоните и още пет минути се наслаждаваха от величествената картина: оттук се виждаха всичките водопади.

Прощавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднъж да те видя!. . . (А бе не се знае! Здраве да е, па и берекет. . . Ами!) Изпищя нашият локомотив, потегли тренът, завърта се околността, завърта се гората и покри водопадите. Захвърчахме из монотонната Канада. Сума градовце се премрежваха из пътя ни, но в тях само локалните тренове се спират, а нашият бърз трен ги удостояваше само с едно поздравление с пищялката и бързаше да избегне дима на фабриките им. Село в европейски смисъл аз не можих да забележа из пътя ни то в Канада, нито в Щатите, които пресякохме. Или ще видиш градовце, уредени с правилни улици, с газово или електрическо осветление, с три и четириетажни домове, с трамваи, с мрежа железници и множество фабрични тръби; или отделни ферми, или сега заселени, на прясна изсечена гора, отделни колибки, обитателите на които си пробиват път с ралото. Но едва успеят да се заселят няколко къщи, ето ти изниква фабрична тръба и, току видиш, тихото земеделческо поселение се обърнало на задимен индустриален градец. Земеделческа Америка не можах да видя: тя е по̀ на юг. Но затуй пък от фабрики и железници — аман! Ние правим от Ню Йорк до Чикаго 1600 ки-

лометра път и по целия път има най-малко по две линии релси. На всеки пет минути ще изфучи или отляво, или отдясно някой трен. И какви тренове! От 30, от 40, от 50 вагона. И какви вагони! Ту във форма на големи кола, ту във форма на бъчви, ту като кафези. И всичко това не отива баласт да носи, а е задръстено със стоки! Особено впечатление прави това бясно движение нощно време. Освен сигналните свирки, на всякой локомотив има камбана, която през нощта почти постоянно равномерно бие. Ти чуваш мерните удари на камбаните, които напомнят начина, по който у нас възвестяват часа на погребението, и ежеминутно се стряскаш от треновете, които един отсам, други оттам, трети над главата ти, по мостовете, като че дращят в нашия трен и мигом изчезват в мрака; едва успяваш да чуеш еднъж само удара на камбаните. И туй деня и нощя — всеки божи ден!

Стъмни се. Ние седим с Филарета в салона за пушение и си беседваме. Тренът лети. По едно време през прозорците блесна електрическа лампа, друга, трета, цели стотини наведнъж! Ние сме в един голям град. Шум, писък, камбани, тренове режат по всички направления и мигом всичко утихва. Che cosa! Гледам през прозореца — тренът нѝ посред една широка река; брегoвете заедно с електрическите фенери се въртят. Значи, ние се движим. Как, по водата! Отварям прозореца, надниквам и гледам един машинист спокойно си пуши лулата под прозореца; значи, ние стоим. Не, не стоим — целият град се върти пред очите ни! Погледвам през отсрещния прозорец на вагона — виждам един трен с пасажери, които бяха в другия вагон на нашия трен. What's the matter? Твърде просто. Нашият трен, както върви, посмалява хода си, разделя се надве, влиза върху един параход с два реда релси и този параход ни кара на отсрещния бряг. Този град беше Detroit. Втори град, тъй осветлен с електричество, аз не видях.

Утре рано сме в Чикаго. Ние предварително знаем на коя станция ще спрем, в кой хотел ще слезем и где се намират те по плана и сутринта, когато кондукторът извика: «Станция на 27-а улица», ние знаехме, че тази е нашата станция, и слязохме с чемаданите в ръка. Разгърнахме плана и се упътихме из улиците с чантите; кривнахме наляво, надясно, догдето съвсем забъркахме пътя; но една пътеводна звезда блесна на срещната страна на

улицата — тази звезда беше едно заведение с лаконически надпис «Pilsner Bier». Тука има немци, ще можем да се разправим. И наистина, след двайсет минути ние излязохме от туй спасително учреждение и по указанието на стопанина му позвънихме в една къща отсреща. Там ни посрещна една стара немка и ние условихме у нея една стая (другите бяха заети) за 8 дена да платим 9 $^1/_2$ долара. По-евтино от Кутловица! Без да почиваме, ние тръгнахме към изложението, като решихме, че няма да се отбиваме, догдето не намерим в българския отдел г. Шопова, нашия представител. За вход на изложението се плаща по половина долар. Минахме край цял ред красиви и богато наредени павилъони на отделните щати, пресякохме, за да скратим пътя, галериите на изящните изкуства, изминахме южноамериканските павилъони, прерязахме рибното заведение, избиколихме зданието на правителството и влязохме в колосалното здание на мануфактурата и свободните изкуства. Вие трябва да сте били на Пловдивското изложение и знаете големия павилъон? Той беше доста голям, нали? А пък в двореца на мануфактурата в Чикагското изложение може да се помести не само цялото наше първо Пловдивско българско изложение, но могат да се настанят и всички жители на втората българска столица, заедно с всичката им покъщина, па и с живата стока отгоре. То е 1687 на 787 фута, или 1 327 669 квадратни фута (който обича, нека му прави сметка на квадратни метри — аз нямам време). Тази постройка изглежда отвън масивна, с вар помазана, от страните има колонади, стените са украсени с орнаменти; стряхата е железен свод, покрит със стъкла. А вътре в този гигант са построени стотини павилъони американски, европейски, азиатски и други. Има хас да очаквате да ви описвам всякой павилъон отделно! А питате ли, успях ли аз да ги зърна сам всичките? Ние дадохме дума да не се спираме. Вървим по средата, за да не се заблудим из този лабиринт. Пред очите ни се изреждат един от други по-красивите павилъони на Австрия, Германия, Англия, Франция, Белгия, Русия; по-нататък личи една мавританска колонада с тъмни сводове — цяла Алхамбра, — на едно място видяхме знаме с нашенски триколор — тичаме към него — оказа се мексикански павилъон; сетне минахме Япония, Китай, Персия; сетне над една тъмна и тясна уличка видяхме увиснало турското знаме, минахме и него, и ето ни

пред едно дюкянче, над което се развява (не се развява, защото вътре в зданието няма вятър) българският триколор. На първи план в туй дюкянче личат две красиви витрини с розово масло. На средата, по цялата дължина, има стъклени шкафове, напълнени с разни платна, преимуществено врачански; между платната, ако се взреш внимателно, ще забележиш няколко бутилки с някакви течности и ако си любопитен, ще ти кажат, че това са нашите славни вина и ракии. Цялото помещение е доста мило декорирано с килими и части от костюми. Виждаш мобилите от нашенска материя на Ив. Бруха и с-ие от София. На дъното, от дясна страна, в един стъклен шкаф, до който не досяга твърде електрическата светлина, с която цял ден се осветлява (понеже е тъмно) нашето дюкянче — са наблъскани разни кутии с тютюн и папироси. Посетителят може да ги забележи по-скоро с обоняние, отколкото със зрението си. Виждаш една восчена фигура, облечена като селска булка, друга — като шоп, трета представлява един майор в пълна парадна форма. Над бюрото на г. Шопова е закачена картата на България. И добре, че има карта, инак любопитните американки хич не могат да се досетят отгде излиза розовото масло. Г. Шопов, винаги любезен, постоянно им преподава география по картата, като почва уроците си от Цариград (инак не могат да разберат) и води с бастона си до Едрене, сетне прескочи до нашата столица, сетне обиколи с бастуна си границите на България и се спре в Розовата долина, която той за поголям ефект е прекръстил на «тъй наречения земен рай». Американките, жъдни за знания, зяпнали го в устата и на всяка минута повтарят «o, yes! yes!» «all right!» Аз съм се навел до бюрото и си закривам лицето с един български вестник и си мисля: «Господи, дано американките не помолят г. Шопова да им преведе нещо от нашия вестник, за да се запознаят по-добре с нашата татковина.» Във вестника, който държах в ръцете си, се разпрявяше подробно за някакви «абички и салаши» и не знам за какви си «Михалакеви възпитаници». Любопитството на американките би поставило в трудно положение нашия представител: да преведеш на английски таквизи т е х н и ч е с к и изражения — не е лесна работа. . .

А б и ч к а ще го преведе на английски c o a t. С а л а ш, да речем, ще го преведе f o r e s t. М и х а л а к е в и в ъ з п и т а н и ц и — M i c h a l a k i ' s p u p i l s. Е добре, ама

какво ще излезе от това? Американките ще си го обяснят по следующия начин: в България има един педагог, наречен Михалаки; на този педагог са поверени неколцина възпитаници (pupils), за възпитанието на които той им устройва хигиенически разходки из салашите (forests) — но за да не настинат, те носят със себе си абички (coats) . . . И ще се хвалят тези американки на приятелките си, че са чели български педагогически журнали и са запознати със системата на възпитанието в тази далечна страна.

При г. Шопова имаше трима-четворица помощници, които криво-ляво удовлетворяват любопитството на посетителите. Американките много се вглеждат в нашия майор. Пипат му еполетите, разглеждат декорациите му, жълтите копчета, червените ширити, повдигат мундира. Те, горките, не виждат офицери — любопитни! И нашите им разправят, че ние имаме силна армия (oh, yes!), че победоносна война издържахме (oh, yes!), че в случай на война ние двеста хиляди души можем да турим на крак (oh, yes! oh, yes!). «Туй са офицерите, а тези ли са гражданите и гражданките ви?» — любопитствуват посетителите, като указват с очи на шопа и на булката. Те не знаят различие в костюма на гражданин и селянин.

Г. Шопов се показа крайно любезен към нас. Той ни даде общи указания за любопитните места в изложението; сам ни придружи из целия Midway Plaisance и тука, в турското село, ни угости с обед. Но вие не знаете какво нещо е Midway Plaisance! Слушайте: като продължение от всемирното изложение и като необходимо допълнение, построен е един, да го наречем, панаир, около три (чакайте да не сбъркам!) километра надлъж. В този панаир ще видите целия свят. Той е най-любимото място на американските посетители. От сутрина до 11 часа вечерта, когато се затваря изложението, тука е препълнено с хора от всичките части на земното кълбо. От входа още виждаш една дълга улица, пълна с посетители, а от двете страни на улицата всевъзможни любопитни и увеселителни заведения и цели села от всичките части на света. Шум, вик, музики, тъпани, зурли, даарета, зилове, чалми, шалвари, цилиндри, кринолини, фустанели, силяхлъци, американци, негри, европейци, китайци, японци, дахомейци, остроитяни, лапландци и нашия софийски гражданин г. Айвазиян, с неговата в турко-мавритански стил барака. Чакайте. Преди да се задълбаем из Midway Plaisance, да се

поспрем при бай Айвазияна. И г. Йовчев е тука. Той познава слабостите на американците, знае добре английски и помага на г. Айвазияна да разхвалва и разпродава «Bulgarian curiosities». Това е и надписът над павилъона. На първи план около бараката са изправени манекени, облечени в шопски мъжки и женски костюми. От двете страни на входа има джамлъци с всевъзможни стари и нови монети, с пощенски марки и карти; на другите две страни, които също са отворени, разложено е всичко, което Айвазиян е могъл да накупи от нашите селенки в течение на няколко години: шити пешкири, кърпички, чорапи, лапчуни, обици, чепрази, пръстени и стотини дрънкала, с които се кичат селенките. Вътре бараката е декорирана с килими, по които са окачени гайди, кавали, тамбури, бъклици, рогове, кастери, арестантски кесии и на дъното една восчена фигура, облечена като булка, накичена с цял арсенал монети и металически украшения, със замрежено от косици лице и с огромно чемширено ветрило около главата. А от двете страни на булгата, на стената, са закачени портретите на българския княз, на президент-министъра и на военния министър. Айвазиян седи на касата и поглежда недоверчиво, под вежди, любопитните посетители. До една маса в кьошето седи по турски върху сандък, постлан с килим, някой си българин, Ганьо Сомов, с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари и пуши цигара с едно дълго, черно, с янтар на края, цигаре. Пред него на масата са разложени няколко тъмносини ялдъзлии мускали, от които половината празни, останалите напълнени с тершè. Г. Йовчев и още един помощник се разправят с «мющериите» и най-добросъвестно удовлетворяват неутолимото любопитство на американките Айвазиян се обажда сегиз-тогиз:

— А бе лаф пара не чини, защо не им кажете да купят нещо.

— Защо ѝ искаш един долар за ножиците бе, искай ѝ два долара. Позавърти я малко, кажи ѝ, че тези са стари ножици, няма ги вече в България; кажи ѝ, че от Насрадин Ходжа са останали. Насрадин Ходжая калмá — тъй ѝ кажи.

— Я виж там онзи абдал какво иска.

Около «булката» се набрали няколко американки. Помощникът им обяснява надълго и широко частите на костюма и сватбения обред и им откъсва от чемшира по две-

три засъхнали листенца. Те си отварят чантичките и старателно скриват сувенира. Айвазиянъ се обажда:

— Земай им по пет цента бе, нали ги видиш какви са будали!

Посетителите отиват къмъ масата на бай Ганя. Гледат мускалите, миришат ги и разпитват нещо. Бай Ганьо не им проумява от приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броениците:

— Е че като не ти проумявам, къзъм. Я ела тук бе, Герги ли ти беше името, я ела, мола ти се, виж на тази какво ѝ се иска.

Аз седнах на сандъка при бай Ганя. Той ми разправи, че е пратен тука от един цариградски евреин да продава терше. Трийсет дена се клатил из Средиземно море и Атлантическия океан, догде стигне от Цариград до Ню Йорк. Омръзнало му да седи и в Чикаго.

— Бам-башка свят — оплакваше се бай Ганьо, — студен свят. Па и женските им хептен заиф работа. (При тия думи бай Ганьо презрително изгледва посетителките.) Е друго са нашите хора, жените, гледаш го, едро, червено, здраво, пращи, дявол да го земе!

Бай Ганьо обръщаше разговора все къмъ «женския въпрос».

На г. Айвазияна търговията отиваше твърде зле, според думите му, но той имаше надежда да разпродаде по вечко «рядкости» в последните два месеца, септември и октомврий, когато, след летния сезон, по-заможните американци ще посетят изложението. Той има цял музей от българските куриозитети и голяма част от донесената му в Чикаго стока стоеше още в митницата. Няма средства да я изтегли — искат му безбожно мито. Този труженик заслужва повече внимание и поддръжка. Той ще се отчайва. Ако не сполучи в Чикаго, кани се да иде в Лондон или на изложението в Сан Франциско.

В павилъона на г. Айвазияна имаше и трети търговец, едно еврейче от Русе, което бе донесло за продан пощенски марки; но като видя как отива търговията, продаде марките на Айвазияна и си замина за България.*

---

* На 20 февруарий т. г. получих следующето писмо (съхранявам същото правописание):

Почитаемій Г-не А. Костандиновъ

Отъ днѣсъ и прѣди мѣсецъ и половина срѣщнахъ въ една брошура на «Българскій приглѣдъ» една Ваша дописка въ която поименно изброявате личноститѣ които сж присжтствували на Всемирното изложение въ Америка именно: въ гр. «Чикаго» подъ прѣдлогъ че и Вій почитаемій Г-не лично сте были тамъ. (Благодаря за комплимента! Авт.) и че добрѣ сте ги познавали (личностите) мѣжду това писанно отъ Васъ срѣщнахъ да говорите за едно Еврейчи от гр. Руссе, нъ като бѣхъ и сьмъ увѣренъ че въ гр. Руссе никаква друга личностъ отъ Еврейско Вѣроисповѣдание нѣмаше на помѣнатото изложение «Чикаго» освѣнъ мене, то положително бѣхъ увѣренъ че тая дума изказана отъ единъ интелигентинъ свищовицъ Българскій гражданинъ, какъвто съмъ и азъ (Българскій гражданинъ) не ся отнася за други никого освѣнъ за моятѣ личность.

Ако и да считамъ тая дума като подигравка върху си нъ [Ви извинявамъ (Крайно съмтрогнат от Вашето великодушие! Авт.) затова, защото съмъ увѣренъ че не сте ми узнали въ точностъ имято или адреса, нъ като ся научавамъ уважаемій Г-не, че сте намѣрявали да издавате единъ видъ брошури за пътешествието на всички лица които сж взѣли участие лично въ всѣмирното изложение, съ всички можи подробности на тѣхната търговия тамъ, то и азъ желая да опишитѣ нѣщо и за мене (А-а! тъй кажете, да се разберем! Авт.) т. е. че сьмь пристигналъ на мои разноски и обратно,че Българското Княжеско Правителство ми е отпуснало даромъ мѣсто въ Българския павилъонъ въ когото изложихъ повече от (100000) сто хиляди марки съставенни въ богата колекция и сьмь стоялъ тамъ повече отъ единъ мѣсяцъ, а не тъй както бѣхте писали в Българскій пригледъ, че съ пристиганието ни въ «Чикаго», веднага сьмь ся върналъ, като сжщеврѣменно Ви явявамъ, че азъ сьмь былъ въ врѣмя на Конгреса (придруженъ съ Г-на «Шопова» Княжеския Прѣдставитель), облеченъ съ единъ най хубавъ народен костумъ, гдето Г-н Шоповъ расправи въ конгреса значението на моя костумъ. Българската Гайда и Бъклицата, гдѣто конгресиститѣ ся твърдѣ много удивляваха на тая Бъклица отъ която сто человѣка можатъ да пиятъ, а ако Вій Г-нѣ ся съмнѣвате въ истинностьта и точностьта на горѣказанното отъ мене то, направете си единъ малъкъ трудецъ и попитайте Г-на Шопова.

Като съмъ напълно увѣренъ че настоящето ми изложение ще намѣри отзивъ въ Вашето чувствително сърдце и напълно ще бѫди удовлетворено желанието ми то оставамъ къмъ Васъ.

Гр. Руссе 7 февруарий 1894 г.

С Високопочитание
С. Блаущайнъ

Срещу павилъона на Айвазияна, на другата страна, виждаме една барака с надпис: «40 хубавици, от 40 нации». Пред бараката двама музиканти, с театрални дрехи, канят любителите на красотата. Платихме по 25 цента и влязохме в един голям салон, около който са издигнати естради; на тези възвишености са наредени масички и при всяка маса седи по една «хубавица». Срещу входа, в дъното

на салона, е направен един разкошен балдахин и в него на златен трон седи, окръжена с прислужници, Фатмé — «Царица на хубостта». Е, дума не ще, хубава беше Фатме, но мен пó ми се хареса една от нейните прислужници. Видяхме хубавица японка, хубавица негритянка (спощи. Видяхме хубавица японка, хубавица негритянка (сполайти!). Филарет се обърна към хубавицата рускиня с поздрав: «Здорово, матушка.» Тя го гледа! Отгде ще знае руски? Кой знае отгде са я домъкнали! Тръгваме навътре из Midway Plaisance. Наляво ти предлагат да видиш златни рудници в Колорадо; надясно — да видиш електрически театър. Где? — В Колорадо. В миниатюра в разрез са представени всичките галерии в огромната рудница; а с помощта на един сложен механизъм пред очите ти се извършва същата работа, както на самото място; миниатюрни работници копаят в подземните галерии и товарят във вагоните рудата; други я претоварват в котли и я издигат към повърхността. Асансьори постоянно се качват и слизат. На върха самите заводи, от които и към които сновят миниатюрни тренове. Един американец си дра гърлото, разправя нещо за рудниците, ама кой му разбира? Излизаме. Наляво те канят да видиш морски водолази, надясно — как се фабрикуват стъклени предмети. Где? — Да видим как правят стъклата. Влизаме в една зала с галерии наоколо. В средата една огромна пещ, в която се вижда разжижена, разкалѐна до червеноранжев цвят маса. В тази маса работници натопяват краищата на едни дълги железни цеви и изваждат по един топ, около пет сантиметра в диаметър, огнена лава, която се разтяга като разтопен червен восък. Работникът надува цевта и лавата се издува и застива; той пак въвира края на цевта в адската пещ и отново разжижава и размекчава лавата; изважда я и я слага при една наковалня, гдето други работник въвира в издутата топка едно цилиндрическо желязо и го търкаля по наковалнята и стъклената лава приема формата на цилиндър — ето ти началото на една чаша; сетне пак нагряват цилиндъра, за да отрежат дъното, и след туй пък предават чашата за изрязване на украшения по нея. Сума чаши и вази се направиха пред нашите очи. А горе, на галериите, видяхме още по-интересно нещо: видяхме как точат на пламък тънка стъклена прежда, навиват я на чекръци, разпределят я на тъкачния стан и тъкат стъклена материя. Тази материя я украшават с разноцветни стъклени конци, режат, кроят и шият стъклени

кърпички, възглавници, чехли, подставки и сума украшения. Една восчена дама е облечена в цял бален тоалет от стъклена материя. Излизаме. Надясно ти предлагат да видиш дресирани тигри и лъвове, наляво — да видиш цяло ирландско село. Не, по-добре да влезем в японския пазар. Пусти японци, страшно напреднали! Ненапразно те се считат възточни англичани. Жива, деятелна, интелигентна нация! Като че са се надумали сега, на всемирното изложение в Чикаго, да зачудят света със своя напредък. И наистина го зачудиха! Няма ни един отдел в изложението, в който те да нямат свой павилион. Навсякъде, наред с първокласните европейски държави, ще видиш импозантни кьошкове с надпис «Japan».

Те не са изложили като свое ракия от Станимака, есенция за коняк от Бордо, бутилки от Прага и етикети от Виена; ами всичко, което пълни техните грамадни павилиони, е произведение на тяхната индустрия. Складове от техния фарфор ще срещнеш във всичките големи американски градове и в столиците на Западна Европа. Сума металически изделия, копринени платове, златошити материи, сламени изделия, дрогерии, оризи, чаеве пълнят множеството пръснати из Америка и Европа японски магазини. Не, не се шегуват японците, те здраво крачат напред. Излизаме. Наляво ни канят да видим театър на островитяните Самоа, надясно — да видим яванско село с жителите заедно. Ще влезем и тук, и там. До тях пък те привличат южноокеански островитяни. Театър от Самоа! (Я ми кажете по-скоро где беше туй Самоа, че хич не си наумявам, па нямам и географическа карта при себе си.) До самия павилион е прилепена една барачка с плоска стряха, това е касата.Пред нея стои един американец и с пресипнал вече глас вика, та се къса, предупредява посетителите на изложението да не би някак си да не съгледат този театър, защото ще се разкайват сетне. Да му вярва човек на стоте едно, пак ще излезе, че туй е то сърцето на Midway Plaisance, като че който не види този театър, все едно че не е бил в Чикаго. На стряхата двама «актьори» със светлокафява кожа, едри атлети, с ниски чела, с приплюснати отгоре и разширени в ноздрите носове, с големи рошави коси, прикрити само с по една престилчица около пояса, а останалата част на тялото им нашарена с разнообразни и разноцветни фигурки, с по две цепеници в ръце, удряха равномерно в две грубо издълбани

корита. Звуковете, които те произвеждаха, много напомняха олелията, която се подига у нас пред гроздобер, когато из целия град чуващ да начукват и зачукват поставите и бъчвите. Туй е оркестърът на почтената трупа от Самоа. Музикантите, изложени на слънцето, обливат се с пот, обират го по челата си с пръсти и пак продължават да «свирят», тоест да начукват коритата. Като забележат, че се набере достатъчно свят пред касата, те хвърлят цепениците, слизат от стряхата и заедно с другите актьори и актриси минуват с церемониален марш пред публиката и се скриват в «театъра». И ние след тях. Насядахме на столове и след малко се вдигна завесата. На сцената около 40 диваци, наредени стройно в четири реда. Всички — и мъже, и жени — едри, месисти. Косите им нацапани с всевъзможни бои; също и телата им. Всякой държеше в дясната ръка по една малка лопата. Настрана от групата двама музиканти почнаха в такт да начукват две помалки корита и всички диваци в същия такт затропаха с краката си и завъртяха лопатите наляво, надясно, нагоре, надолу, напред, назад; премятат ги през ръце, през крака, въртят ги около главата си и при това издават едни диви звукове; от минута на минута повече се въодушевяват, очите им се наливат с кръв, лицата им приемат едно кръвнишко, диво, зверско изражение; движенията им стават по-силни, по-бързи, играта с лопатите става по-сложна, по-изкусна и гледаш един от тях, види се, началник, спусне се като тигър помежду им, изговаря някакви заклинания, върти си очите, върти лопатата и се тръшне на земята и всички след него. Умълчат се. Но мигом началникът, като че по вдъхновение, изправя се, почне да бъбре нещо бързо, съвсем бързо, издаде един див глас и всички наскачат, и се почва още по-бясна пляска. Те представиха около 10 подобни сцени — свадебни, траурни, войнствени, религиозни. Не ви ли харесва «театърът» от Самоа? Видяхме едно село на южноокеански островитяни, друго село от остров Ява, ама как да ги описваш? Ние минахме набързо, нямахме време много-много да се взираме. Какво да ви кажа? Е, жителите на Ява приличат донякъде на китайци, но като че са още по-дребни. Носят препасани черни блузи и шалвари. Къщите им са цилиндрически, от тръст, стрехите конусообразни, от шарена слама. Мъжете са кьосета и не можеш да ги отличиш от жените, ако им гледаш само лицата. Музикалните им

инструменти са от тръст и издават звукове, като че капе някой капчук. Сега си припомних, че ние видяхме една доста хубавичка яванка; тя плетеше една сламена шапка и беше мало извън пътя деколтирана. Съставихте ли си понятие за остров Ява? Излязохме. Наляво се разнесе звукът на един алпийски рог и след него един квартет от тиролци и тиролки ни пренесе в цивилизования мир. Те канеха да минем «един ден в Алпите». А пък зад алпийския павилион, пред една задимена скара, претрупана с пресни кебапчета, един американец с фес викаше като луд: «Скоро, че се свършиха!» Като че светът ще се свърши! Тука е началото на турското село. Кебапчията се разположил пред турския ресторан, който се съдържа от няколко цариградски гърци. На горния етаж на ресторана, от двете му страни, има турски театри. Американци, облечени в турски дрехи, крещят от балкона и разхвалват «знаменития и чудесен възточен данс кючек». Долу едно диване, облечено като ходжа, върти се от сутрина до вечер с гола сабя в ръка. Да те е гнъс да го гледаш, а американците с всичката си сериозност го зяпнали и бързат да влязат в театъра. Зад театрите има турско кафене, с наргилетата му, с чибуците му, с таблите и с всички познати принадлежности. Сетне има цяла турска чаршия. Тук се продават турски костюми, оръжия, монети, марки, чибуци, килими, халва, рахат-локум, шербети, баклава, кадаиф и какво не щеш! Има и джамия. От сутрина до вечер няколко сиромаси с изути пантофи току вирят задниците си в джамията за удоволствие на американците. Молят се! Влязохме в турския ресторан. Тука г.Шопов ни даде закуска. Кухнята е съвсем възточна: можеш да получиш разни тас-кебап, имамбаялдъ, аджемпилаф и прочия турски лакомства. Във време на обеда ни свири един сантур, а горе в «театрите» пищят цял ден зурли и кларинети.

Около нас сноват разни чалми и шалвари. През прозореца виждаме как се върти онзи с голата сабя. Чуват се звънтенията на кючешките чампари. Около кафенето думкат тъпани. Насреща ни джамията. Викове: «халва!», «саукшербет!». . . Ние в Чикаго ли сме или в Бал Капан! (Чунким аз зная какво е Бал Капан!) В този ресторан се запознахме с един търновски търговец, г.Хаджи Петков (забравих му името). Той самичък, без да знае една думица от иностранен език, тръгнал от Търново

и през Хамбург и Ню Йорк стигнал благополучно в Чикаго. Любопитен! И от любопитство беше събрал адресите и рекламите на всичките експоненти в изложението; напълнил цял сандък с реклами. За каква потреба му са — не ми е известно: може би той ще направи едно подробно описание на изложените предмети, нещо, за което аз никога не би се заел. Браво на Х. Петкова, че е умял да се възползува от състоянието си, а не предпочел, както болшинството от нашата jeunesse dorée, да си пръска парите в шантаните и по академиите. (Ама тука излиза, като че аз и на себе си правя комплимент. . . Впрочем отгде-накъде да излиза? — Аз не принадлежа към jeunesse dorée.) Запознахме се също с един момък самоковец, г.Чакалов. Той живее и се учи във Филаделфия, като изкарва препитанието си със собствен труд — словослагателство. В течение на пет ваканционни месеца той работи като словослагател нощно време (той е нощен работник) в печатницата на един вестник и този труд му покрива разноските за останалите седем месеца, когато той следва науките си по медицината. По американски! Трудолюбив, интелигентен и скромен момък. Бои се само, че като се върне в България, нашият медицински съвет няма да признае за достатъчен американския атестат и ще го заставят да иде в Букурещ или в Цариград да се доучва. Нашето медицинско началство не е признало за лекар някого си д-ра Станева, който се върнал в Америка и сега живее и практикува занаята си в Чикаго. С него се запознахме в нашия павилион. Да излезем от турския ресторан. Насреща има германско село.Да влизаме ли и там? Какво ще правим? Село като село, германско село! Малко ли села сме гледали. Па и това го виждаме отвън. Виждаме големи дървени къщи с широки чардаци, с огромни високи стрехи; чуваме, че там свири немски оркестър, и гледаме стотини немци с домочадията си, далачат се с бира! По-нататък, наляво, виждаме мавританския дворец, пълен с ресторани и увеселителни заведения. Надясно персийски театър, до прозорците на който, на горния етаж, се виждат няколко «актриси» в отчаяно деколте. Влизаме, На една малка открита дъсчена естрада седят двоица музиканти, също като тия, които се виждат през прозорците на кафене «Едрене» на Витошката улица в София — един с цигулка, другият със сантур. Една дебела, почти гола персианка удря с дааре. А пред

тях една след друга се кълчат няколко възточни хубавици. И наистина хубавици! Но като техните хореографически и порнографически безобразия аз не бях виждал в живота си. Един американец дойде със сина си, 15-16-годишно момче, да види персийски театър, но не стоя и една минута, грабна чедото си за ръка и като уплашен избяга навън. А персианките на сцената, с крак върху крак, запушили цигари и се смеят и подиграват американците явно в очите им. Зад това заведение е каирската улица. На Парижкото изложение имаше каирска улица, защо да няма и в Чикаго? Из парижката каирска улица се разхождаха с магарета, в Чикаго освен с магарета разхождат се и с камили. В Чикаго каирската улица е много по-голяма и освен египетската чаршия има сума увеселителни заведения — «театри». Голямо удоволствие доставяше на американците разходката с камили. На пътя ни се изпречва колосалното желязно колело — Ferris Wheel. И у нас по Великден правят карнушки, на които се въртят децата по за едно червено яйце,но те имат следната разлика с карнушката в Midway Plaisance: нашите карнушки са дървени, а тази в Чикаго е желязна; у нас, за да се въртиш, влизаш в едно сандъче — в Чикаго влизаш в един голям вагон, в който свободно насядват на столове петдесет души; у нас на колелото са закачени десетина сандъчета; в Чикаго — петдесетина вагони; у нас карнушката е около десет метра висока,в Чикаго — сто метра, или колкото три минарета едно над друго; нашата карнушка се върти с помощта на две-три циганчета, в Чикаго — с помощта на грамадни сложни машини; у нас се плаща за въртение едно червено яйце, в Чикаго — половина долар. Колелото може да се върти и полека, и бързо, но научих се, че запретили да го въртят бързо; види се, бързото въртение е възбуждало страхотия и писъци. То и полека като се върти, пак губиш малко кураж. Я попитайте Филарета, като почнахме да се възнасяме към върха на колелото, не му ли затупа сърцето, не каза ли той: «Ех, защо се качих аз тука?» От върха като погледнеш надолу, пред очите ти се разстила цялото изложение. Вижда се и градът Чикаго дотолкова, доколкото фабричният дим е прозрачен. Оттук виждаш колко грамадно е изложението в Чикаго въобще и в частност какво колосално е зданието на манифактурата. От върха нашето око проникна контрабанда в оградите на Стара Вие-

на, на дахомейското, лапландското и китайското село, та-
ка щото няма нужда да влизаме в тях. Като слязохме от
колелото, отидохме да се возим на ледената железница
ice railway. Тя напомня пловдивската Мазна Гана (или
Луда Яна?), само че не се връща по същата линия назад,
а прави кръг, и не върви по железни релси, а по леден
път. Вагонът е направен като шейна; има и звънци. Ин-
тересно е, че когато камъкът се пука от горещина, около
тази железница всичко е замръзнало. Ама и аз замръз-
нах на Midway Plaisance! Стига толкова. Да идем да раз-
гледаме поне отгоре-отгоре главните павилъони в изло-
жението.

На излизане от Midway Plaisance, насреща, хвърли се в очи зданието на женския труд — Woman's Building, архитект на което е една мома от Бостон. С този отдел американците проглушиха света, но в какво му се състои чудото, аз не можах да усетя. При входа в централната зала пред очите на зрителя се изпречват произведения на скулптурата и живописа. Но и скулптура, и живопис съвсем ординарни, нищо извънредно. Виж-ваш историята на женското облекло, като захванеш от лозовия лист до най-разкошните и съсипителни драгоценни костюми. Виждаш всевъзможни произведения на кроячско и шивачско изкуство. Сума детски принадлежности и играла. Бездна изящни ръкоделия, продукт на обезпечен живот, за изработването на които не е вземено в сметка нито времето, нито трудът. В горните галерии виждаш множество рисунки, които би направили чест на ученички, но не би много въздигнали всесветската жена. Там са и салоните, в които заседават дамските конгреси. Едно, което действително и очевидно говори в полза на женския прогрес, то е женската литература.

Доколкото можах да забележа, сравнително с жените твърде малко мъже посещават това във всякой случай интересно учреждение.

Влязохме в зданието на хортикултурата. Ние не сме нито ботаници, нито бостанджии и нямаше защо много да се спираме в този отдел, а само минахме от единия му край до другия, като се обръщахме наляво и надясно да изглеждаме растенията, които бяха доставени от всички-те части на света. Между друго обърна вниманието ми растителното царство на Австралия, което дотогава бях виждал на рисунки. Интересно е, че много неща, които бях

виждал само изрисувани, сега, като ги виждах на всемирното изложение в действителност, гледах ги като нещо познато, като че не за пръв път ги виждам. Тук видяхме грамадни плодове и зеленчуци, но в това отношение павилъонът на Калифорния надминува всяко очакване. За него ще кажа сетне две думи. В средата на зданието, в което сме сега, има един огромен стъклен купол; в кръглата зала под този купол на една скала са насадени гигантски тропически растения, върховете на които почти допират до купола. Вътре в скалата има пещера, стените на която са осеяни с милиони кристали. Постарайте се да си представите като какъв ослепителен блясък излиза от тези кристали, като се отразява в тях светлината на електрическите лампи! Тук се продават за спомен разни кристали и изделия от тях.

По-нататък е зданието на транспортацията. Като казвам з д а н и е, не трябва въображението ви тутакси да лети към Пловдивското изложение и оттам да взема мярка. Това здание например е 245 760 квадратни фута. Също такова е и по-предишното — на хортикултурата. И при това виждаш нещо масивно, с прекрасен фасад. Един архитект би се поспрял доста дълго пред главния вход на това здание. Вътре ще видиш всичките средства за съобщение, с които се е ползувало човечеството: като почнеш от първобитните груби, едва подвижни колесници до най-усъвършенствуваните локомотиви и разкошните вагнеровски и пулмановски вагони, които поражават човека със своето богатство и удобства; като наченеш от доисторическите речни корита до най-грандиозните пасажерски и военни параходи. Трамваи, конни и електрически, омнибуси, дилижанси, фиакри, купета, ландо, кабриолети и хиляди всевъзможни по форма и по величина товарни и пожарни кола пълнят огромното здание. Горните галерии са пълни с велосипеди и с модели на кораби. Тук видяхме миниатюрни тренове, които обикаляха един кръг релси, на които висяха локомотивът и вагоните. Видяхме също тренове, на които релсите не бяха нито на земята, нито пък отгоре, а от едната им страна. Какво игралце изглежда първият американски локомотив с неговите колца в сравнение с изложените до него гиганти-локомотиви и сибаритски вагони, вътрешността на които, изящна смес от орехово дърво, коприна, кадифе, кристал и електрически блясък, удовлетворява най-изтънчения вкус.

В отдела на мините няма да се спираме. Ако беше с нас г. Златарски, може би щеше да ни заинтересува с някои алувиални пластове, с някои дилувиални наслоения, но ние не сме геолози. Наистина, влязохме тука, видяхме грамадни обелиски от каменни въглища, красиви фигури от чиста, почти прозрачна сол, руди железни, медни, сребърни, златни; мрамори, гранити и множество драгоценни камъни. И туйто.

Друго нещо е отделът на електричеството. Тука и говедо да пуснеш, ще пощръклее от възхищение. Това разкошно здание заема 238 050 квадратни фута и вътрешността му вечерно време представя един вълшебен дворец. И представете си, че когато аз мога да си спомня за съвършено нищожни сравнително неща, видени сам-там из огромното изложение, за този фантастически замък положително нищо отделно не мога да си наумя. Ето сега седя с перото в ръка, напрягам си паметта и искам да отделя поне пет предмета от хилядите неща, които пълнят това здание — и не мога. Туй ми дава още веднъж да се убедя, че като съм влязъл в този отдел, аз съм останал дотолкова поразен и смаян от блясъка и величието, щото всичко пред очите ми се е сляло в една фантастическа, в една феерическа панорама, в която скоро сменяющата се игра на светлината и шаровете е ослепявала зрението ми и не ми е дала възможност да се съсредоточа ни на един отделен предмет. В цялото здание, окичено с десетки хиляди всевъзможни електрически лампи, разпределени в разнообразни фигури, ежеминутно се сменяваха такива игри между светлината и тъмнината, между всичките цветове на небесната дъга и техните варианти, щото забравяш, че си в действителния мир. Как бледнеят пред туй величие картините на хиляда и една нощ! Разпалената фантазия на възточните поети ни наяве. ни в сън не е могла да полети до такава висота, до която е достигнал хладният ум на цивилизования човек.

Като излизаме от главния вход на електрическия отдел, на разстояние един километър от нас виждаме галериите на изящните изкуства и след тях се редят покрай левия бряг на Лагуната павильонът на Илиноис, женското здание, хортикултурата, транспортацията, мините; а край десния бряг, като пропуснем стотини разкошни павильони на щатите и на южноамериканските републики, виждаме рибното здание, правителственото и колосалния

дворец на мануфактурата, което не е с хесап грамадно, ами се протегнало на половин километър; извиваме надясно и вървим покрай северния канал на отсрещния бряг, на който зданието на мануфактурата все се продължава и се протяга до края на канала.

Ние сме пред Колумбовия фонтан: той представя една изящна мраморна група, изобразяюща кораба на Колумба, върху който седи Колумб, окръжен от нимфи, от които едни му възлагат лаврови венци, други тръбят славата му и останалите управляват веслата на кораба. Стъпалата на подножието се обливат с непрекъснати водни струи. От двете страни на тази група са построени електрически фонтани, потопени във водите на красивия басейн, на противоположната страна на който е издигната огромната златна статуя на републиката. Зад нас, срещу Колумбовия фонтан, е изящното здание на администрацията. Това здание по архитектурата си напомня административното здание в Парижкото всемирно изложение, но последното беше извънредно претрупано с орнаменти и красени труфила, когато това на Чикагското изложение е много по-голямо, по-солидно и в изящната си простота пò привлича вниманието и удивлението на зрителя: парижкото здание приличаше на гиздава увлекающа кокетка, чикагското — на класическа поражающа хубавица. Наляво от нас е дворецът на електричеството, надясно — на машините. Пред нас е басейнът, от десния бряг на който е фасадът на агрикултурата, от левия — тесният фасад на мануфактурата. Насреща, зад златната статуя, се вижда красив перистил, на краищата на който има две еднакви хубави здания — едното музикална зала, другото казино. Зад перистиля е брегът на Мичиганското езеро. Между зданията на машините и земледелието е южният канал, на дъното на който се издига един грамаден обелиск. Изгледът на всичко това е толкова величествен, щото, право да си кажа, като си припомних изгледа на Парижкото всемирно изложение, с изключение на Ейфеловата кула, то ми се представи като куп от варакладосани бараки. А несравнено е по-поразителна картината вечерно време, като се осветят всичките грамадни дворци с електричество, особено зданието на администрацията, на което стените и куполът се окичват с гирланди от електрически лампички. Също така се осветяват и брегове на басейна. Та като пуснат от двете страни електрическите фонтани и

като се съберат около тях като пеперуди на пламък сума електрически катерчета и венециански гондоли, и всичко заедно като се отрази в позлатената повърхност на басейна. . . е, не зная какво да кажа, но ми се види, че е смешно и глупаво самохвалството на неаполитанците, които казват: «Погледни на Неапол и умри. . .» За да ви дам поне най-мъничко понятие за поразителното впечатление, което ми направи тази величествена, феерическа картина, ще ви кажа, че когато ние с електрическия безшумен катер, окръжени с гондоли, се спряхме сред басейна да гледа ме електрическите фонтани и окръжающия блясък и величие, неволно погледнах към южния канал и тамам над върха на обелиска видях, че се показа пълната месечина. . . Нещастната! Колко бедна, колко бледна изгледа ше тя! И ме досмеша, и ми стана жал за горката луна, която по нашите места е източник на толкова вдъхновения и ням свидетел на толкова любовни излияния!

Към югоизточната страна на изложението, до брега на Мичиганското езеро, видяхме каравелата Санта Мария, с която Христофор Колумб е открил Америка. Ние влязохме в нея, разгледахме с трескаво любопитство всичките й части: видяхме стаята към кормилото, в която е стоял Колумб, леглото му, стола, на който е сядал, масата, на която е чертал своя път. Наредбата на тази скромна каюта напомня някоя стара калугерска килия. И икона е поскачена на стената. Този кораб е едно вярно копие от същинския. Също така е имитиран с всички подробности и построен на брега на езерото манастирът La Rabida, в който е нареден Колумбовият музей; тук посетителят вижда разни портрети на Колумба, местностите и къщите, в които той е живял, картини от живота му, свързани с откриването на Америка, картини на неговите съпътници, карикатури на фантастическите разкази на съпътниците му за новооткритите земи, разни Колумбови географически карти, съчинения, монети и костюми от негово време, икони (тогавашните икони не можеш да ги отличиш от сегашните наши) и разна покъщина. Тук, в една стая, в една съвсем проста кутия, видяхме праха на Христофора Колумба.

И наред с това светилище, което охранява праха на великия човек, геният и решителността на който са дали възможност, чрез величайшето откритие, на милиони хора да живеят, да се развиват и славословят бога — на няколко крачки от него, на брега, е построено, за срам и позор на човечеството и на цивилизацията, зданието на Крупа, в което, като че за подигравка на прогреса, са изложени грозните оръдия, предназначени да требят човечеството и да предизвикват милиони проклятия и потоци сълзи. А Круп очаква награда за своето усъвършенствувано изобретение! Очаква медал за тези страшилища, които, ако ги приведе в действие, за няколко часа от всемирното Колумбово изложение, плод на прогреса, би направили само прах и пепел!. . .

Зад галериите на изящните изкуства са разположени отделните павилъони на Североамериканските щати. Всякой американец може да отиде в павилъона на своя щат, да си почине в богато наредените салони, да чете вестници, да пише, да свири на пиано и да се чувствува като у дома си. В павилъона на Нюйоркския щат на горния етаж има салон, който ми се показа по-изящен и по-богат от салона на Версайлския дворец. Като казвам «павилъони», моля да не се разбира, че те изглеждат като павилъона на столица София в Пловдивското изложение. Например павилъонът на щат Илиноис е 72 000 квадратни фута и над него е издигнат такъв грамаден купол, щото в него всичките кубета на софийските църкви могат да танцуват галоп. В павилъона на Пенсилвания видяхме камбаната, с която в 1776 година е провъзгласена свободата на Североамериканските щати. Павилъонът на Калифорния е една грамадна, но стара и груба постройка, напоминающа нашите големи манастирски здания. А вътрешността на този павилъон е цял земен рай: никога и нигде не бях виждал толкова големи и красиви плодове и градински произведения, както тука: цели пирамиди и шарове, изкусно сглобени от портокали, се издигат над хиляди разнообразни плодове; тука видях круши и ябълки, големи като главите ви (нямам поточна мярка за сравнение). Питаха ме някои приятели има ли чушки в Америка. Има. И такива чушки, пред които ще си поклатят главата и нашите лясковски градинари. Гроздето им не ми хареса, а пък гледам, в Калифорния вадят доста добро вино. Какви чудеса би направили те от нашето грозде. Не зная как беше се сложило у мене понятие, че по градинарството ние сме едва ли не първите на света. Е тука поне, мислех си аз, никой не може ни отне първенството: нигде няма нашия лук, нашите чуш-

ки, нашето зеле! Бошлаф! Влезте вие в павилъона на Калифорния, че там вижте какво е лук, какво е чушка, що е зеле и домати. Не зная дали ще сбъркам, но ми се чини, че ще излезе май три килограма един домат. Ами карже, какви грамадни ягоди видях — да не повярваш, цял юмрук! Ами банани, ами ананаси! Не, Кюстендилският окръг не може да конкурира с Калифорния по плодовете (а също и по златото, ако не се лъжа. . .). Нашият представител, г. Шопов, е на мнение, че ние би могли да завъртим с американците някоя търговийка с вина. Калифорнийските вина малко по малко изтикват французките, но така полека, че за дълго време още френците ще имат добър пазар на вината си. A propos, един американски търговец, като видял врачанските платна, намерил ги за доста оригинални и пригодни за пердета. Той казал на г. Шопова, че капризните американки са сити вече от тяхната мануфактура и даже от лионската коприна, та за да ги примамиш, трябва да им дадеш нещо съвсем оригинално. Като такова той намира нашите платове и пита где може, при случай, да поръча две-три хиляди метра. Г. Шопов, като ми съобщи това, попита ме като как аз мисля — где може да се направи таквази поръчка. Във Враца, мисля аз. Ама кой знае дали могат да приготвят толкова много еднакво платно. — Е, тогава да попитаме калугериците в самоковския или в калоферския манастир!. . .

В една от алеите на изложението видяхме един ден, че се трупа сума народ. Отиваме и ние и какво да видиш! Събрал се хиляди народ да гледа как се упражнява едно отделение солдати. Рядкост! Офицеринът, обтегнат, като че ли е глътнал бастон, издаваше някакви звукове и всички солдати, като един, стройно се движеха и въртяха пушките си. Всички красиво и чисто облечени и сами хубавци. Това са английски солдати, които дават представления в един цирк в изложението. Имат си кавалерия, артилерия и правят разни маневри. Това отделение беше излязло да привлича публика, както в другите балагани излизат клоуни и музиканти. Ние направихме 4000 километра път низ Америка и нигде, ама положително нигде не видяхме нито един солдатин, нито един офицерин. Само в цирка Buffalo Bill, близо до изложението, между англиските, германските и френските кавалеристи имаше на сцената и един взвод американски кавалеристи. В този

цирк, освен бедуини, черкези, японци, видяхме около стотина червенокожи мъже и жени. Тук се представяха разни сцени от борбата на колонистите с индианците. И в изложението имаше няколко колиби индиански. Там видяхме и школа за индианците. Не зная дали ще ви бъде приятно или неприятно, но аз ще си го кажа, па ако щете, вярвайте, ако не — питайте г. Шопова: типът на индианките много напомня типа на нашите шопкини; има голямо сходство в костюмите и труфилата на индианките и шопкините; те също така си заплитат косици и си закриват лицето; също се причесват, носят същите метални дрънкала и. . . вярвате ли?—пеят почти тъй, както шопкините. Покъщнината им — чергите, кърпите, нашивките, ризите, като че са ги крадили от нашите селяни. Ето защо на Айвазияна търговията не отиваше добре. Той продава български рядкости, а пък американците, като минуват покрай бараката му, мислят, че в нея е изложена индустрията на червенокожите, която им е известна, и затова те не ламтят да купуват. Един от помощниците на Айвазияна ми казваше, че една американка го уверявала, че у нас имало война. След дълги препирни оказало се, че американката ни считала, според изложените предмети, за едно южноамериканско племе. . .

И гърците, горките, и те бяха се изложили. Малко маслинки, малко сол, няколко други минерали, няколко бутилки с вино и ракия и туйто. Хепидже работа! Добре си живееше у американците обаянието от Гърция на Платона и Аристотеля, на Софокла и Аристофана, на Темистокла и Аристида. Че трайте си бе, хора, гледайте си сиромашийката. Йок, да види светът колко сте напреднали! Е, видя го я! Един чувал маслини!

В неделя павилъоните на изложението са затворени. От този ден се възползувахме да разгледаме града Чикаго[1]. Ще го разгледаш! Че то не е град като град — отишло, че се не видяло! Разбира се, че пешком ако тръгнеш, ще се отчаеш още от първата улица. Вървиш пет, вървиш десет километра по едно направление, и няма край. Седнеш в електрически трамвай и вървиш час, час и полови-

[1] Чикаго има повече от 1 200 000 жители, от които около 400 000 са немци, около 300 000 американци, 250 000 ирландци, 100 000 чехи и поляци, 10 000 руси и руски евреи, останалите смес от всички народности.

на и се допреш до някой парк. Вземи, че изходи този парк, ако ти държат нозете, па ако обичаш, и зад парка оттък, все град, все Чикаго. Качиш се до изложението на параход и вървиш, вървиш, колкото от Никопол до Свищов, и стигаш до Линколнския парк, а зад Линколнския парк пак къщи, пак фабрики, пак Чикаго. След Ню Йорк Чикаго не може да зачуди посетителя. Целият град като че е една грамадна, вечно движеща се и вечно димяща фабрика. Цели слоеве дим като окаменял виси над гигантските домове и фабрики. Тренове един след други хвърчат над мостовете по всичките части на града. Къщите, улиците, целият град опушен, зацапан със сажди. Уж нов град, преди 25 години почти цял изгорял и отново застроен, па като погледнеш, ще речеш, че е строен преди петстотин години. Тъмен, мрачен, мръсен, със задушена атмосфера. В някои малки съединителни улички не можеш да изгазиш от гнусотии; но връх на нечистотиите то е реката Чикаго, която минува посред града: на повърхността на водата се образувал един тлъст, вонещ, сив каймак, да ти се превърне стомахът, като го погледнеш. Тук има по-грамадни здания, отколкото в Ню Йорк; не е рядко да видиш къща на десет, на петнадесет етажа. Масонското здание е двадесет етажа. (Пишеха, че е 24-ката, но аз ги прочетох само 20.) Ние се качихме с машина на върха на това здание, за да изгледаме Чикаго. Че как ще го изгледаш, то от дим едва като през мъгла ти прониква окото над едно море от стрехи и по-нататък не виждаш. Вижда се ясно Мичиганското езеро. Аз очаквах, според описанията, да видя по него хиляди кораби; но видях само десетина. По-заможните жители живеят надстрана от града. То не е за живеение в този град, но добре, че са съхранени огромни паркове, та там в празнични дни населението подишва чист въздух. По краищата на града, особено покрай булевардите и парковете, има доста чисти улици, с прекрасни къщи като вили, с красиви малки градинки. Аз в Цюрих видях как някои американци си построили такива къщи — те са много изящни в архитектурно отношение. Разгледахме някои обществени здания и театри, но посетихме само един театър, най-големия, Auditorium. Наистина, грамаден и разкошен театър, но, разбира се, далеч е до Парижката и до Виенската опера. В този театър се даваше ежедневно един и същи балет «Америка», изображающ откритието, населяването

и прогреса на Америка. Този балет ми напомни балета «Excelsior», който пък се даваше ежедневно в Париж, в театъра Eden, във време на всемирното изложение. Но тука, в Auditorium, и сцената е по-голяма, и играющите повече, и декорациите по-богати, и балетът по-блестящ, по-разнообразен, по-феерически. Тук бяха докарани знаменити балерини от цяла Европа. Местата в театъра така са разпределени, щото, гдето и да седнеш, можеш свободно да виждаш цялата сцена; при това и най-последното седалище в галериите е меко кадифяно кресло. Във време на антрактите театърът е осветен като ден с електричество. Огледах се на публиката и между толкова хиляди мъже и жени не видях ни един бедно облечен; а не ще съмнение, че голяма част от тази публика съставляваше работническата класа. Всички равни, всички доволни, всички щастливи.

Щеше да бъде грях да ида в Чикаго и да не видя знаменитите касапници. В една от тях, най-голямата, Armour's Packing House, са изклани през 1892 година 1 750 000 свини, 850 000 говеда и 600 000 овци. Общата стойност на месните продукти, изработвани в Чикаго, възлиза ежегодно на около 140 000 000 долара. Още в 1886 година бях чел в руския журнал «Новь» едно подробно описание с илюстрации на тези касапници и бях си съставил едно понятие за тях, което, като проверих сега, излезе съвършено наопаки. Аз си ги представлявах грамадни, светли, чисти здания, с вода и канали, проведени навред, с чисти ножове и други прибори, с чисто облечени работници, с една дума, представлявах си ги тъй, както ги гледах изобразени на картинките на «Новь» и както са изписани и разхвалени в брошурата, която ми я дадоха при входа за спомен и която лежи сега на масата, разгърната пред мене. Но боже мой, каква разлика, каква поразителна разлика между туй, което си представлявах, и това, което наистина видях. Ние вървяхме около два часа с трамвай, все в града, догде стигнем един дървен мост, по който вървяхме още един километър, за да дойдем до касапниците. Земната повърхност е тясна за американците и те строят мостове, за да могат да се възползуват от мястото, което остава под тях. От двете страни на моста, на едно голямо пространство, се виждат огради за добитъка и кочини за свинете. Оттук се почва една воня, която те преследва във всичките здания на знаменитата касапница. При входа,

като ни снабдиха с брошурките и изказаха съжаление, че не ще могат да ни покажат как колят свинете, понеже било късно, дадоха ни един водач, който през разни мостове и тъмни коридори ни поведе низ отделенията. В едно от тези отделения прекарваха говеда през един вход и ги разпределяха едно по едно в отделни огради, над които стояха няколко касапи и нанисаха с железни чукове смъртоносни удари на добичетата. Едър, хубав добитък. Видях аз някои волове, като влизаха в оградите, издигваха си главите и като погледнат цели стотини на тях подобни убити, одрани и разсечени на части, обхващаше ги неописуем ужас, те си облещят очите и като че се вкаменяват на мястото си; в този момент касапинът издига равнодушно чука и с един удар между рогата поваля вола на дъските. Тези дъски се издигат и изтърсват полумъртвото добиче в залата. Там други касапин, ако не са умрели, добива ги с чук и две железни куки издигат говедото за задните крака нагоре. Тези куки, със синджир окачени на един дълъг железен прът, с помощта на едно колелце се движат леко заедно с добичето по пръта. Такива куки и прътове са разпречени навсякъде. С нож прободват говедото в гушата и руква право на дъските цял поток кръв и нечистотии. Преместят куките по-нататък — там други дерат говедото. По-нататък го измиват. Сетне го разсичат надве. Сетне на части, и на другия край, в другите отделения, след сума операции, излизат цели складове с консерви, екстракти, пепсини. Видяхме едно грамадно отделение, гдето правеха всевъзможни суджуци, сосиси, салами. Няколко машини разсичат месото на дребно, сума работници на мръсни дървени маси пълнят едни безконечни черва, обвързват ги с канапи, товарят ги на колца и пълнят складовете. И едновременно с тези фабрикации други работници с мръсни, вонещи колца развозват нечистотиите. Навсякъде мрачно и хлъзгаво от нечистотии, а смрад!. . . На няколко пъти ми се повдига, закрих си носа с кърпа — нищо не помага, стана ми съвсем лошо, още пет минути, и аз щях да падна в несвяст. А ребятата другари вървят ли, вървят напред. «Умирам!» — извиках аз, задавен от убийственото зловоние, и чак тогава се съгласиха да напуснем този ад и бегом през едни мрачни стълби, през едни ледени подземлия, складове на замръзнало месо, ние излязохме на божия свят. Ох, като че се избавих от една неминуема смърт! Момчето искаше да

ни развожда низ другите отделения. Аман! Не ща ти касапниците! Дадохме му бакшиш и избягахме. Целия ден ме преследваше тази миризма. Като че всичките ядения, които ми подаваха, миришеха на Armour's Packing House. До какви безобразия е довела жаждата за злато!

Е, хайде сега да се връщаме назад, към Стария свят, па из пътя ще се спрем във Вашингтон, във Филаделфия, па от Ню Йорк ще идем и в Бостон и тогава вече прощавай, Америко. До смешно дохождат тези американци със своите големи реклами за железнопътните линии. От Ню Йорк за Чикаго има няколко линии и по всяка от тях заминават много тренове на ден. По-главните са две. През Ниагара — New York Central and Hudson River R. R. в свръзка с Michigan Central Railroad и през Филаделфия — Pensylvania Railroad. Във всяка главна станция са изложени за публиката gratis картите на пътищата и местностите, през които минуват линиите на компанията и на всичките съединителни железнопътни или параходни линии. Ако вземеш картата издадена от компанията New York Central R. R., виждаш техния път до Чикаго, означен като права линия, един сантиметър широка и с червена боя. Не само големите градове, ами и най-малките незначителни градовце, напечатани с едри букви. Ниагара, напечатана с грамадни заглавни букви. Ако гледаш тази карта, ще помислиш, че за Чикаго през Филаделфия не е възможно да се отиде, па и да е възможно — няма защо; този път е представен като пустиня. Няма град, няма село. Сам-там има по някой град, но напечатан с такива дребни буквици, че ще го помислиш за някое селце и при туй градът турен надалеч от линията. И линиите криви, отиват съвсем на друга страна и се прекъсват. На тази карта има разни видове от Ниагарските водопади, от Худзонската река, описания, хвалби, преувеличения до небеса. Четеш описанието на вагоните и мислиш, че за някои разкошни дворци ти разправят. Като говорят за стойността на пътуването, представляват ти я до такава степен изгодна, почти без пари, като че возят пътниците за благодеяние, за бог да прости. Вземаш сетне картата, издадена от компанията Pennsylvania Railroad, и какво виждаш? От Ню Йорк до Чикаго през Филаделфия теглена една идеално права, широка, червена линия и не една, ами няколко линии една до друга и пътят минува през

сума градове, напечатани с едри букви, особено градовете Филаделфия, Балтимора, Вашингтон, Питсбург. И гледаш на тази карта пътя през Ниагара. Че то няма път! От Ню Йорк нагоре — пустиня. Няма град, няма село. Тук-там за хатър написано с микроскопически букви по някое градле. И Ниагара написана, но я заврели с дребни букви между тъмните бои на картата — не можеш да съзреш. А техния път като го украсили, като го накичили със сума видове от Вашингтон и другите градове, видове от Алеганските гори и като ги превъзнесли, ще помислиш, че тука е земният рай. А за стойността на пътя — не питай. Съвсем без пари. Така, построили железницата за себап. И каква железница! Чети описанията — царските палати остават пред тях бедни колиби. Ние пътувахме и по двете линии и не забележихме едната да има някое преимущество пред другата. Като посещаваш Америка, трябва да минеш по едната линия, за да видиш Ниагара, трябва да минеш и по другата, за да видиш Вашингтон. Сега да се спрем във Вашингтон. Ние сме опитни сега. Като слязохме на станцията всред града, оставяме си багажа там, излизаме на улицата, насреща ни сума хотели; избираме си стаи, пращаме слугата да ни вземе чантите; измиваме си саждите от лицето и ръцете и тръгваме низ улиците, като че сме тамошни. Щастието ни се разделяше от нас по целия път. Не успяхме да минем 50 стъпки, излизаме на една широка асфалтирана улица — Pennsylvania Avenue, една от най-хубавите улици във Вашингтон, и като се обърнахме надясно, пред нас се изпречи горе на хълма с всичкото си величие вашингтонският Капитолий, окръжен с градини. Ние не питаме какво е туй чудесно здание, ние знаем вече по картите, че това е Капитолий, и без да се споразумяваме, вървим и се качваме към главния му вход. През едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, над която се издига колосалният купол с изящно нарисуван плафон. По стените на залата, наоколо, бяха поставени портретите, в натурална величина, на президентите; тук имаше и други картини от историята на Съединените щати. Качихме се в горните коридори и като влязохме в галериите, разгледахме салоните, в които заседават сенатът и конгресът. Ние вървим и разгледваме сами, без водач, защото долу ни предлагаха услугите си няколко гида, които говореха само на английски и не можеха да ни бъдат полезни. Тука има богата библио-

тека, за която сега се строи настрана от Капитолий едно грамадно здание. Ходиш свободно из цялото здание и никой не те пита кой си и какво търсиш. Входът в обществените здания не е обставен с такива тържествени формалности, както в Европа. Ние влязохме свободно в Белия дом — резиденцията на президентите. При входа стоеше един слуга, който нито ни попита какво искаме. Влязохме в залата, там се яви пред нас един млад американец, покани ни да разгледаме салоните, в които се допуща публиката. Той ни говори нещо за мобилите, за картините, за портретите. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главите и като го поблагодарихме за неговата любезност, излязохме на двора. Белият дом е една обикновена бяла къща, с няколко колони отпред. Входната зала е покрита с каменна мозайка, насрещната страна на залата е от грапави нарисувани стъкла. Салоните са най-обикновени светски салони; едни от тези салони беше постлан (страх ме е да не ме лъже паметта) с рогозка. Като казвам рогозка, не трябва да се разбира нашенска рогозка, която е най-грубото от този род изделия на земното кълбо. Аз имам право да кажа, че видях почти всичките племена на света и техните изделия, но право ви казвам, че най-дивите островитяни плетат много по-деликатни рогозки от нашите. До Белия дом е прилепена една оранжерия, а всичко наоколо е градина. На публиката се позволява да посещава само долния етаж от White House. Ние зяпахме от двора по прозорците на горния етаж, да видим госпожа Клевеленд, ама я нямаше. Та ето в каква къща живеят президентите, които управляват шестдесет милиона богат народ.

Градът Вашингтон, ако не най-красив, то поне е един от най-красивите градове, които съм виждал в Европа и Америка. Повечето от улиците му са покрити с асфалт и всички са обсадени край тротоарите с дървета. Като изключиш няколко търговски улици, всички останали повече напомнят някои летни резиденции, отколкото голям град. Всяка къща е елегантна вила. Пред всяка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стени са покрити тъй с пълзяща зеленина, щото е оставено само място за врата и прозорци. Слава богу, тука няма фабрики, няма дим, няма задушена атмосфера. Туй е столицата, чиновнически град. Ние сновахме с трамваи по всичките направления на града и навсякъде виждахме прави чисти

и асфалтови улици и покрити със зеленина вили. Много негри има в този Вашингтон. Ние срещахме по улиците и в трамваите толкова бели, колкото и чернокожи. Между последните има хора състоятелни, които живеят комфортабелно. Любопитно е да гледаш негрите вечерно време на разходка, облечени елегантно, с цилиндри, с ръкавици, а особено дамите: облечени повечето с бели, чисти, по най-последната мода летни костюми, с леки шапчици, а черните им муцунки изпъкнали напред, като на облечени маймунки, че като се озъбят, като завъртят белтъците на очите си — да ти прикапе на сърцето от хубост! Всяка негритянка се старае да си причеше косата колкото е възможно повече, за да не се познава, че е къдрава; като че само по къдравата коса ще я познаят, че е негритянка. Някои от старание да си огладят косите дотолкова са ги дръгнали, щото на челото и на врата са излизани съвсем. Има доста негри и негритянки, които чрез израждания и смешения са се приближили към типа на кавказкото племе, като са задържали само черния цвят. Други съхранили негритянски черти, а е изменен само цветът им от черен на тъмножълт. Те са много грозни. Има разни типове негри и по тях виждаш и съдиш от колко разни места на Африка и островите са влачени тука роби. Ако има бедни в Америка, то те са пак негрите. Всичката тежка и неприятна работа е стоварена на техния гръб. Има много занятия, които белият американец счита недостойни за себе си и ги възлага на негъра. Негрите имат предпочтение пред белите само като келнери в ресторанте, като лакеи, като швейцари. Счита се за пó comme il faut да гледаш негри в тия длъжности. В богатите къщи, в големите ресторани слугуват негри. Черните се стремят да се приближат към белите, но последните странят, като се считат по-висши същества. Голяма рядкост е една бяла да се ожени за негър или бял за негритянка. Само крайна нужда или богатство може да ги примами. Негрите са се приспособили към американския климат и силно се плодят. В Съединените щати са стигнали вече до осем милиона. Гордите бели отсега се стряскат за бъдещето, когато негрите чрез силно разплодяване ще образуват грамадна сила и ще имат значителен глас в решаване на съдбините на Щатите. И сега се срещат доста обществени служители от негрите.

Близо до Белия дом — на отсрещната страна на

улицата, има едно колосално, с разкошна архитектура здание, в което се помещават четири министерства, между които и военното. Ние влязохме вътре, но и тука не можахме да видим човек с военна униформа; в коридорите имаше само големи стъклени шкафове, в които бяха наредени восчени фигури, облечени с униформите на войници от всичките видове оръжия, от възраждането на Щатите до днес. Тук бяха наредени портретите на президентите и на великите борци за свободата на Съединените щати и картини от историята на освобождението. Това здание е на пет етажа и по всичката му дължина се кръстосват мраморни коридори, общата сложност на които е четири километра.

Ходихме и в Съкровището (Treasury), но без английски език не можахме да видим почти нищо. Чувахме само звънтенето на златото. Зад парка, на една възвишеност, е стрелнал в небото Вашингтонският монумент, за който казват, че е най-високата каменна сграда на света. Този монумент представлява един колосален обелиск, но не от един, а от хиляди големи дялани камъни. Във вътрешността му се вие до върха желязна стълба, която на всеки дванадесет (или 18 — не помня!) стъпала се пресича с площадка за почивание. Аз четох до върха осемстотин и петдесет стъпала! В средата се качва и слиза подемна машина, но се движи толкова полека, щото аз нямах търпение да я чакам и тръгнах пешком по стълбите. На всяка площадка видях изградени в стените мраморни плочи с исторически релефи и надписи от всичките американски щати. Като приближавахме вече до върха, почнах да се задъхвам, като че начена да ми тъмнее пред очите и ми мина даже през ума, че може да ми припадне. В тази минута погледвам надолу в бездната и при светлината на една лампа мярна ми се една позната,не съвсем обрасла глава. Боже! Има хас докторът да се е решил да се качи пешком! Каних се вече да извикам, но забелязах, че той се спря, благоразумието надви у него и лека-полека той почна да слиза от стълбите; това беше Филарет. На върха на монумента от всичките страни има прозорци. Пред очите ми се разстилаше целият Вашингтон със своите кирпични вили, потънали в зеленина, над които величествено се издига Капитолий. Всичките здания са с тъмнокирпичен цвят, с изключение само на тия именно здания, за които отделно споменах по-горе, и още някои дру-

ги, между които и хотелът Ebitt-House. Оттук, освен града, виждат се на далечно разстояние околностите на Вашингтон, прерязани с реката Потомак. Много красив е този град Вашингтон. А вечерно време, като блесне електричеството, асфалтовите улици лъщят, като че са лакирани салони. Ние се излъгахме, че обядвахме в ресторана при нашия хотел; кухнята беше американска и, следователно, отвратителна. За щастие, вечерта, като се разхождахме по тротоарите на блестящата Pennsylvania Avenue, видяхме надписа на един немски ресторан, влязохме там и се почувствувахме като у дома си. И от дума си разбираме, и яденето вкусно, и бирата прекрасна. Целият ресторан беше пълен с немци. И те не могат да свикнат с американската кухня. В този ресторан беше добре и затова, защото не усещахме ужасната горещина, която владееше през ония дни — понеже над главите ни се развяваха автоматически крила и ни правеха вятър. Такива крила, привеждани в движение с машини, има нaчесто в американските ресторани.

В Балтимора не се спряхме; изгледахме града от трена. Стигнахме във Филаделфия. Главните железопътни станции са почти навсякъде в центъра на града. Също и тука. Станцията е доста обширна, но сега се строи една таквази необемлена грамадина, каквато само американците са в състояние да строят. От станцията излязохме на една площад, на която е издигнат градският дом, величествено разкошно здание, за постройката на което са потрошени сума милиони долари, от които значителна част са отишли, както казват, в джобовете на градското началство. Над този дворец се строи още една висока кула, върху която ще бъде поставена, лежаща сега в двора, колосална бронзова статуя на Пенн (Penn), от името на когото си е получил названието щатът Пенсилвания (Penn-sylvania), на който главен град е Филаделфия. Ние имахме адреса на г. Чакалова, а в американските градове не е трудно да намериш някой дом по известен адрес, защото улиците са прави и названията им са в цифрен порядък: улица десета, петнадесета, двадесета и т. н. И улица да намериш е лесно, стига да погледнеш номера на една къща или магазин: ако е например № 1458, ти знаеш, че е улица четиринадесета, ако е № 2567 — това е улица двадесет и пета. Тези улици са протегнати от известни главни улици, които тук наричат avenue. В нерегулираните

отново части на града има улици и с именни названия. По тях по-трудно се ориентираш. И в София за правилно регулираните части на града беше много по-практично да се казват улиците по цифрен порядък, отколкото да им се дават дълги и предълги названия, които нито ги е изговаряло, нито ще изговаря населението. Филаделфия е град с повече от милион жители и се прострял на грамадно пространство. Кой знае где е 10-та улица! Но ние, разгалени от щастието, вървим самоуверено и не успяхме да извървим сто крачки, и ето ни на десета улица. Наляво или надясно? Тръгнахме наляво и след десетина къщи се изправихме пред номера на дома, в който живее г. Чакалов. Позвънихме. Излезе хазайката на квартирата.

— Тук ли живее г. Чакалов? — питам аз уж по английски, но то се види какво английско е било от туй, че тя не ме разбра. — Тук ли живее мистер Чакалов? — повторих аз. Тя се позамисли и като че се досети моментално:

— Mister Chacaloff? (ама го изговори: мѝстъ Шéклоу?). Oh, yes, sir! Here! — Тя била предупредена от Чакалова, че ще дойдат да го търсят троица сънародници, и ни покани горе, в една чисто наредена стая, която ние наехме заедно с една съседна стая. Дойде от печатницата г. Чакалов и без да губим време, седнахме в трамвая и се упътихме към пространния Филаделфийски парк. Туй беше в неделен ден след пладне. В парка, в една обширна ограда, подобна на амфитеатър, свиреше музика; всичките седалища в амфитеатъра бяха заети, пълно беше с публика и около оградата, около буфетите и по всичките алеи. И тук аз се вгледах внимателно в публиката, и тук пак се учудвах: господи, боже мой, няма ли поне един беден човек в тази Америка? Всичките, положително всичките, бяха прекрасно облечени — мъжете с нови тъмни дрехи, жените в леки деликатни летни костюми, а момите повечето в бели, почти бални дрехи, с тънки, съвсем прозрачни ръкави, в деколте, покрито с прозрачна въздушна материя; с бели пантуфли. И по лицата им виждаш, че са доволни, че са щастливи! Понрави ми се типът на филаделфийките. Тука срещнахме доста хубав свят. Може би, че само така изглеждаха в тези въздушни костюми. Но и тук все пак не можах да изгладя онуй впечатление, което ми направи моминският свят в Нюйоркския парк по своето облекло, по своите своеобразно свободни маниери.

Покрай парка минува реката Делавар (Delaware), от която водата, като се процежда през едни грамадни филтри, се разпределя в тръбите и пои целия град. Ни в един от градовете, които посетих, не намерих добра вода — а също и тука.

Вечерта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица във Филаделфия, влязохме от любопитство в една църква. Аз не намерих почти никаква разлика във вътрешната обстановка между тази църква и Филаделфийската опера. Седалищата в църквата бяха също така разпределени, както в операта: пред сцената партер, балкон амфитеатри, галерии. Както в операта, тъй и в църквата креслата бяха от чисто кадифе, цвят бордо. Както в операта, тъй и в църквата се пееха дуети, квартети, соло, от мъже и от жени. Пълно с блестяща, празнична публика както в едното, тъй и в другото заведение. Разликата беше само тази: в операта свири струнен оркестър, тук — орган; в операта се вдига и пада завесата, тук сцената е постоянно открита; за операта се плаща, преди да влезеш, за църквата събират пари, след като влезеш. И църквата, и операта са осветени с електричество, само че плафонът на операта е боядисан с небесносинкав цвят и е осеян с множество електрически звездици, които трептят и бляскат като същи звезди; като погледнеш нагоре, струва ти се, че виждаш открито ясно небе. В църквата представляваха нещо от Новия завет; в операта — Cavaleria Rusticana, тази щастлива бледна оперица, която благодарение на нейното изтрито вече интермецо облетя цяла Европа, за да докаже, че и Европа в известни периоди се заслепява и увлича дотолкова, че приема ординарното за велико. . .

Видяхме историческото старо здание, в което е провъзгласена свободата на Щатите. Тук един историк ще намери ценни документи за историята на Съединените щати, има множество ръкописи, автографи на Вашингтона и други исторически дейци. На Chestnut Street, една красива улица, застроена с разкошни дворци — банкови учреждения и журнални редакции, влязохме, благодарение на г-на Чакалова, в помещението на един клуб, който ми остави най-приятно впечатление. Нарича се Общество на млади християни (Young Men's Christian Association). Ние не изглеждахме съвсем млади християни, понеже годинките ни представляваха последователен ред от почтените

числа 30, 40 и 50, но като иностранци приеха ни твърде любезно и секретарят на клуба ни разведе навсякъде из зданието; показа ни библиотеката, читалнята, гимнастическата зала, в която видяхме машини и приспособления, каквито не бях виждал друг път, приспособления, ползуването от които не оставя нераздвижен ни един мускул на тялото; а едновременно с упражнението на тялото тук се обучаваш да яздиш велосипед, да теглиш лопати и други подобни. До гимнастическата зала са направени всевъзможни тушове за гимнастиците. В друга зала се съхраняват гимнастическите дрехи, заключени в отделни долапи. Заведоха ни в един голям салон, който секретарят с натискването на един бутон на стената освети моментално с електричество. В този салон седалищата са разпределени амфитеатрално срещу една малка сцена, на която се дават концерти и други забавления, в които освен членовете на разните клонове на клуба вземат участие и външни артисти. На тези концерти, освен членовете, се допущат и гости с двойна плата. Видяхме няколко класни стаи, в които стават вечерни и неделни преподавания по разни предмети: книговодство, елементарна математика, електричество, механическо чертание, стенография, немски език и други. В клуба има и кухня с всички готварски принадлежности, от които се ползуват само в тържествени случаи, когато се дават членски обеди. В самия град Филаделфия има няколко клона на това дружество и те си имат свои помещения. Клонове има и по други градове.

И Филаделфия е индустриален, фабричен град. И тук дим и нечистотии. По-заможните жители си минуват лятото в Atlantic City, градец на брега на Атлантическия океан. Сега съжалявам, че не отидох в този градец. Там можех да видя паричната аристокрация как изглежда и как живее. Но в онзи момент ние бяхме толкова уморени и като че притиснати, задавени от хилядите впечатления, възприети от всичко окръжающе, щото не Atlantic City, ами нищо не можеше вече да ни интересува; с едно странно равнодушие гледахме на неща, които за пръв път би поразили европееца. Влизаш в един ресторан, блеснало навсякъде с електричество, плафонът осеян с разноцветни, трептящи електрически звездици, сам-там изпихват и гаснат магически огневе; изправиш се до бюфета — под ръката ти между букети цветя изпихват електрически све-

тулки, десетки крила се развяват над главата ти и ти доставят приятна прохлада, всичкият този фееричен блясък се отразява в огледалните стени и ти се представлява като безконечна фантастическа сфера — а ние го гледаме почти равнодушно, като че тъй трябва да бъде. Разбира се, ние видяхме електрическия дворец в изложението и какво ще ни зачуди сега една красиво и оригинално осветена пивница! Или минуваме по една китайска улица: тук е пълно с перачни заведения; в Америка китайците са перачки в повечето места и туй занятие дотолкова е присъщо на китайците, щото, като речеш «китаец», разбират те, че говориш за перачка. Стотини китайци сновят низ тази улица; през отворените врата виждаме запретнати китайци със заплетени косици на бръснати глави, търкат ризите в разпенените корита — но ги гледаме като нещо съвсем обикновено. Разбира се, ние видяхме в Midway Plaisance толкова племена, щото китайците не са вече за нас рядкост. Уморени сме; нищо не ни интересува. В Европа, в Европа, по-скоро в Стария свят!

Без малко щях да забравя да ви кажа, че ние посетихме и съкровището на Филаделфия. Тук видяхме как от тънки златни дъсчици секат златни кръжки, тези кръжки с копáни ги влачат до едни машини, в които пущат цели фишеци от тях, и под печата на машините капят една по една готови блестящи златни монети. Работниците, които насичаха дъсчиците на кръжки, бяха мъже, а тия, които удряха марките на монетите — жени. Водачът ни заведе при вратата на един зимник, прегражден с железни пречки, и ни препоръча да погледнем през тази врата. Аз надникнах; в зимника тъмно; не можах да видя нищо друго освен стотина кола дърва, насечени, нацепени и наредени в грамадния зимник. Е, че какво има тук интересно? Дърва! Водачът ни помоли да се вгледаме по-внимателно в цвета на цепениците. Отстранихме се малко, за да падне светлинка в зимника. . . Боже! Сребърни цепеници! Да, за петдесет или шестдесет милиона долара цепеници лежат тук без употребение! Нямат хората нужда от пари, оставили среброто така, на цепеници, не го секат на монети! Боже, какъв ли п а т р и о т и з ъ м би развили у нас тези цепеници! !. . .

Като пристигнахме в Ню Йорк, ние се усещахме съвсем омаломощени. Не е шега за 15—16 дни да изминеш около четири хиляди километра път с железници и едва

ли не петстотин километра тичане от сутрина до вечер и постоянно с напрегнати мускули и нерви. Като ни предстоеше при това след три дена да почнем осмодневна борба с Атлантическия океан — то едва-едва се решихме да посетим и Бостон. Този град не влизаше в нашата програма, но ние толкова се привикнахме на движение и на разнообразия, щото да останем цели три дена в Ню Йорк беше немислимо. Трябваше да видим и американската Атина. Трябваше да видя града, в който героят на Белами — Юлиан Вест, се събужда в XXI век, та ако би и аз да се събудя тогава, да зная как е изглеждал Бостон в края на XIX век.

На пристанището имаше няколко кораба, които заминуват за Бостон по разни пътища. И тук таквази конкуренция и таквази реклама, каквато и по железниците. Параходите един други от по-големи и по-разкошни. Не знаеш кой да предпочтеш. Във всичките параходи гърмят музики, да привличат публиката. Избрахме пътя през Providence. Помня, че поисках «по английски» от касиера три билета за Бостон през Провиденс. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цена, отколкото стоеше в разписанието. Заплатих му. Погледнах сетне билетите, на тях няма Бостон, а New-York—Providence, —Worcester. Връщам се при касата за справка. И наистина, оказа се, че касиерът така разбрал моето «английско», че аз съм искал за Уорчестер, и поправихме погрешката. Оттук може горе-долу да се съди, като каква разлика има между писаното и изговора на американците. Да се сбъркаш и да разбереш Силиврия вместо Силистрия — това е възможно, но да ти кажат Бостон и ти да разбереш Уорчестер!. . . На какво сте мнение за английския език? Какво по-лесно за изговаряне от думата «Boston»! Ами че да бях му искал пък билети за Worcester, то кой знай как щеше да ме разбере: я за Сан Франциско, я Цинцинати! Право казваше един мой приятел, че англичаните пишат «гутаперча», а го изговарят «каучук». «Ами че и у нас — обади се други приятел — нали пишат: С м е т н а п а л а т а, па го изговарят Д е м б е л х а н е́; пишат З а б л а г о т о н а о т е ч е с т в о т о, а го разбират кой както му уйдиса. . .» (Да ме прощаваш, господине!)

Под звуковете на музиката влязохме в парахода. Такива разкошни пътнически речни параходи в Европа няма. Това е цял дворец! И няма деление на първи, втори и

трети клас: всичко е първокласно. Ние тръгнахме в шест часа след пладне и почти до мръкване плавахме покрай Ню Йорк отляво и Бруклин отдясно и нашият параход трябваше да пищи всяка минута, за да му даде път безчетното множество от параходчета, които замрежваха канала по всичката му дължина и ширина. Стъмни се. Блесна в парахода електричеството и музиката, като че ли ми знаеше вкуса, гръмна увертюрата от Вилхелм Тел и ние, скромни странници, изтегнахме се и потънахме в канапетата. И туй ли не е щастие!. . .

— Филарет Филипич, как ти мислиш, какво правят сега нашите р е б я т а в София, а?

— Какво ще правят — отговаря с блажена усмивка Филарет,—кой знай где са се сбрали да възпяват C h o l e r a N o s t r a. . .

— А бе какво е това Холера Ностра, току я поменуват край Дунава? — полюбопитствува докторът.

— Не знаеш ли? — Баба в штанах — отговарям аз.

— Каква Бабащана́?

— Инфлуенцата бе, докторе.

— Ама че сте зевзеци!

— Слушай, докторе, без докачения!. . .

На съмване стигнахме в Провиденс, качихме се на железницата и след два часа бяхме вред Бостон. Нямаме време за губене, в 3 часа след пладне ще тръгваме обратно за Ню Йорк, затова купуваме на станцията плана на града и без да губим минута, тръгваме из бостонските улици. Стигаме до парка Boston Common, насреща е публичната библиотека. Влязохме в нея, колкото да не се каже, че не сме влезли. Обърна ми вниманието надписът на библиотеката: Public Library написано над входа, а от двете страни на вратата стои надпис: Open to all — отворена за всякого. Не би било излишно такъв надпис да стои и на Софийската народна библиотека. Много хорица, както от столицата, тъй и приходящите от провинцията, минуват и заминуват край нашата библиотека и като че се стесняват да влязат в нея. Положението ѝ на една от богатите улици, съседството ѝ с двореца, агентствата и министерствата прави простите хорица да гледат на нея като на нещо, което е създадено не за тях, а за по-големи хора. Ще бъде и за кураж, и за поощрение един надпис с големи букви, че «библиотеката е отворена за всякого в еди-кои часове». В Бостон, ако не бях видял на библиотеката надписа: «Open to all» — аз не щях може би да вляза в нея В бостонската библиотека има даже и български книги: «Иванку» и други.

В парка видяхме паметника на солдатите, паднали за независимостта на Щатите. Оттам влязохме в публичната градина, една от най-красивите градини, каквито ми се е падало да видя. От градината се проточва един широк и дълъг булевард — Commonwealth Avenue, който се пресича с прави и извънредно чисти тихи улички. Тази част на града напомня красотата и чистотата на Вашингтон. Оригиналното е, че всичките къщи в една уличка са съвършено еднакви по величина и архитектура: къщите на един квартал като че са една къща. Минеш до другата улица, там друга архитектура, но всички къщи пак еднакви. Голяма част от къщите са покрити с пълзяща зеленина. На една от тези улички е новата публична библиотека, която не е още довършена. Близо до нея е музеят на изящните изкуства. Архитектурата на този музей като че има нещо общо с двореца на дожите във Венеция. В музея преобладават произведенията на класическата скулптура. Картинното отделение е съвсем слабо. Интересна е колекцията на костюми и ръчни произведения от всичките части на света. Само че тези колекции не са събирани по система, а са натрупани от подаръците на разни богаташи и пътешественици, тъй щото на много места ме досмешаваше, особено като гледах отделите на източните произведения. Всичко, каквото могли да накупят американските консули и консулски жени из пазарите на Русия и Турция, пратили го тука като рядкост.

След като изгледахме зданията на пощите, градския дом, съдилището, университета, губернаторския дом, счетохме, че доста сме се запознали със забележителностите и като почнахме тогава от трамвай на трамвай, кръстосахме Бостона по всичките направления. Никъде не видяхме толкова електрически трамваи, колкото в Бостон, и кабелите им не са в земята, а над трамваите, така щото всичкото пространство над улиците е замрежено с жици. В централната и най-населената част на града улиците са криви, движението е голямо и не е приятно да вървиш по тях, трамваите се спират на всяка минута. Но като минеш моста на Charles River, почват се предградията Cambridge, Somerville, Charlestown, които имат изглед на летни резиденции, с прави, обсадени с дървета улици и кра-

сиви летни къщи. Бостон заема много голямо пространство, пресечено с реки и заливи. От центъра на града, догдето да стигнем до края на южния Бостон, до City Point вървяхме с трамвая около един час. Бостон е пълен в учаща се младеж.

И тъй, аз видях града, в който се е зародила мисълта у Edward Bellamy да напише своя фантастически роман Looking Backward 2000—1887 и в който се пробужда неговият герой Юлиян Вест в XXI век и вижда оригиналностите, които пълнят романа. Още преди три години, като прочетох тази книга на Белами (сега преведена вече и на български), побиваха ме тръпки, като си представях, че човечеството един ден ще достигне до това автоматическо състояние, което Белами ни представлява като идеал на отдалеченото бъдеще — състояние, при което личността, инидивидуалността съвършено почти изчезва, като се превръща в автомат, в раб на един нов, много по-силен и несъкрушим господар — обществото. Човечеството срина един господар — тиранията, робството изчезна, но личната свобода роди нов господар — капитала! Капиталът в Америка е достигнал до най-крайното си развитие и е задушил своята родителка — личната свобода. При всичката свобода и равенство de jure волята народна се е превърнала във воля на капитала. В ръцете на капиталистите, от които най-силни са железнопътните компании, са съдбините на Съединените щати. Капиталистите избират депутати, сенатори и даже президенти. Борбата между републиканците и демократите е всъщност борба за успеха на тия или ония предприятия, все в полза на капиталистите. А като следствие от това е деморализация в управлението, подкупничество, корупция, която хвърля сянка върху добрите страни на американския обществен живот, корупция, каквато не срещаме и в европейските държави, с която е безсилен да се бори даже такъв свободен печат, какъвто е американският. Като противовес на злото сега вече изпихват сам-там искрици като предвестници на нова заря, било във форма на кооперативни асоциации, било като съседски гилдии, било като всевъзможни работнически мъжки и женски клубове и асоциации, които силно се развиват и се стремят да обхванат цялата страна. Тези обществени зародиши е схванал Edward Bellamy, развил ги, привел ги в една система, която ни е представил като система на обществения строй в XXI век. Като се вгледа човек внимателно в живота на американците, по̀ е наклонен да мисли, че романът на Белами не е дотолкова фантастически, не е безусловна утопия, както се показва на европейския читател!. . . Но въпросът е в какво ще се превърне човекът, личността, когато се осъществи Беламовият идеал!. . .

Аз и сега, като се вгледах в американските градове, право да си кажа (моля да не се забравя ни минута, че в тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите), никак не ми паднаха на сърце. Туй бясно движение на железници, на параходи, на трамваи, с асансьори, тези замрежени с жици улици, този дим, този шум, тази суета. . . при това онези загрижени физиономии, онези неми уста, лишени вече от способност да изобразят усмивка. . . У-у! Студено! Лутнали, припнали всички американци като чаркове на една машина, като че безсъзнателно, автоматически сновят, преплитат се и от машината капят долари, тези долари те пак ги влагат в машината и пак като чаркове сновят. . . Е, ами кога ще живеем?. . .

Но, от друга страна, кога сравним положението на работното население в американските градове с това на Лондон, изведнъж се хвърля в очи благоденствието на първите и мизерията на вторите. Аз поменувах по-рано, че във всякой американски град силно впечатление ми правеше това, че всичкото население е облечено добре. Виждаш ли ги из улиците, около пристанищата, низ фабриките, в обществените учреждения или в църквите — навсякъде като че виждаш горе-долу средния европейски клас и чудното е, че по външността им почти не можеш да забележиш да е отразена разликата в общественото им положение. Но тук всъщност и няма туй рязко деление на почетни и непочетни занятия. Всяко занятие (освен, разбира се, престъпните, безнравствените и антирелигиозните) е почетно. И в уплащането на труда няма таквази голяма разлика между тъй наречените свободни професии — с изключение на знаменитостите — и обикновения занаятчийски труд. Един лекар не печели повече от един работник бояджия; на инженера не плащат повече, отколкото на работника часовникар, който взема таквази заплата, каквато и чиновникът. Влез в железница, в параход: на-

ред с губернатора, с милионера седи обущарин, наред с професора седи готвач, и всички почти еднакво облечени, с газети в ръце, с цигари в уста, дигнали си нозете кой както може, и не искат да знаят, че този бил големец, а онзи работник. Самото звание работник е почетно. Или в театъра: седи напр. някоя учителка, до нея ваксаджия, до него някой писател, сетне дърводелец, адвокатин, фаетонджия и всички добре облечени, с афиши и бинокли в ръце. Е, да ги разцелуваш тези американци!. . . А пък, от друга страна, не знаеш, дявол да го вземе, как да си обясниш туй ламтение на богатите американки да се женят за европейските барони и барончета!. . . Полудели от злато!. . . Та и мъжете, като дойдат във Франция, Швейцария, Италия, Саксония — приятно им е да конкурират с разни маркизи и графове и лигите им текат за титли и декорации. Такива са навсякъде всички parvenus. (Ох, я ме остави, нени Димитраки, че каквото ме е втрело!. . . Иде ми на ум нашата прокопсана аристокрация. . . Нека да тръгнем веднъж ний с бай Ганя по Европа, па запя щем една песенчица и за аристократите. . . Създателю всеблагий! Има ли нещо по-печално и по-смешно от българска гражданска и военна аристокрация?. . .)

Един приятел ни препоръча, като се върнем от Чикаго в Ню Йорк, да се спрем за «по-евтиничко» в Hôtel Transatlantique. Аз не вярвам в Дивдядово да има по-гнуснаив хан от този Hôtel, който е недалеко от станцията на френцузките параходи. Но оставете хотела, ами вечерта, като почнаха да се събират едни подозрителни личности, изпаднали французи, та като почнаха да пият, па се явиха и няколко «девици», пресипнали и обезобразени от пиянство и разврат; яви се и музика, та като се почнаха едни танци, една оргия. . . Пази боже от таквази икономия! Хиляди пъти съжалявахме, че послушахме съвета и се вмъкнахме в този вертеп. Хазяйката на хотела не можеше да се начуди как тъй да не вземем участие като европейци в такъв оживен бал!. . .

Туй е предвестникът на весела Европа, към която ние се упътихме на другия ден в 9 ч. сутринта с парахода «La Bourgogne». Пътят ни от Америка за Европа мина по-еднообразно. Нямаше тук онази въодушевена от надежди и любопитство публика. Каквито и недостатъци да има в американския живот, Америка все пак обладава една притегателна сила. Който поживее в Америка, не лесно се

разделя с нея. Мене ме зачуди леснината, с която немците се претопяват в тази страна. Неуспял още да се натурализира според местните закони, немецът с гордост се нарича американец и се мъчи да говори непременно по английски. В краен случай ще ти се обади, че е немец, и ще заговори на родния си език. И на обратния път с нас бяха шестимата глухонеми, с които пътувахме на отиване. Но нямаше вече веселите парижани, нямаше божествената Soeur Clémence, нямаше хубавичката Mademoiselle Lucy Crené, която излезе най-честита от пътниците, понеже едва пристигнах в София, получих от нея печатен билет, с който ме уведомяваше, че в Мичиганския щат, в града Detroit, тя се венчала с някой си Monsieur Romualt de Crzymala Piatkowski. На добър им час!

Всичкото си време на обратния път минувахме със старите си приятели глухонемите. В течение на седем дни не се случи нищо особено, ако не считаме за особено силното вълнение на океана. Ние си минувахме часовете в приятно съзнание, че сме в реда на редките щастливци, които имаха случая да посетят грандиозното Колумбово изложение и в течение само на един месец да издържат мъжка петнадесетдневна борба с вълните на Атлантическия океан. Едва на седмия ден вечерта се показаха скалистите брегове на югозападния бряг на Англия. Замръкнахме в Ламанш, без да видим французкия бряг. През нощта падна силна мъгла и параходът бе принуден да дава ежеминутно тревожни сигнали, които приличаха на отчаян рев на някой гигантски звяр. Интересно е, че глухонемите, които никакви гласове не ги тревожеха — сещаха тези тревожни сигнали; те се обръщаха по направление към тръбата, от която силната пара раздираше въздуха, и в недоумение жестикулираха помежду си. През нощта параходът спираше вървежа си няколко пъти. На осмия ден сутринта мъглата се усили още повече. La Bourgogne окончателно побърка пътя и почна да се върти около едно и също място, като оглушаваше околността с ужасен грозен рев. От време на време из непроницаемата мъгла долетяваха до нас едва уловими отговори на другите заблудени параходи. Окото не можеше да проникне през мъглата нито на десет метра разстояние от парахода. Всичките пасажери бяха изскочили на кувертите. Всички разтревожени очакваха появяването на пилотите и за развлечение, по приетия обичай, образуваха помежду си един

вид лотария: известно беше, че пилотните кораби в Хавърското пристанище са 36 и написаха особени билетчета от едно до тридесет и шест; тези билетчета се вложиха в една шапка и който успя, грабна от шапката по един номер. Ние с Филарета се вредихме. За билет заплатихме по един франк и чакаме — който номер пилот се яви пръв — този номер печели 36 франка. Спечели една вюртенберка и веднага две бутилки шампанско изгърмяха на купертата. И пилотът нищо не помогна. Параходът едва-едва се движеше. Една проста случайност ни избави от неминуема катастрофа: ако не беше случайно в един момент дал сигнал един натоварен със стока морски параход, който вървял в мъглата, тамам насреща ни, щяхме непременно да се ударим. В благодарност за този щастлив случаен сигнал La Bourgogne запали един фойерверк в чест на товарния параход, на който последният отговори с весели сигнали. За да избегне друга подобна среща, нашият параход почна почти непрестанно да реве с едни продължителни адски звукове. Отговорите наченаха да се умножават и усилват. Между другите сигнали особено рязко се отделяше една тънка пищялка. Тя се усилваше, приближаваше се и като наближи почти до носа ни, ние видяхме, че нашият спасител е едно малко параходче. От нашия колос спуснаха едно въже, параходчето се препаса с него и почна да ни обръща назад. След двадесет минути лъсна пред нас Хавър и мъглата като че моментално изчезна. И гледайте, ние сме били пред самия Хавър, пък се въртим из мъглата цели часове! Бедният, бедният Хавър! Колко заспал, колко мъртъв ми се показа той сега, след трескавия, след бесния, след величествения, след жадния Ню Йорк!

Долу Ню Йорк! Долу! Да живее Париж! Урраа-а! Ето го града на градовете, ето пулса на човечеството! Тук се стремят и Ню Йорк, и Лондон, и Берлин, и Петербург!. . . Да взема да ви описвам впечатленията си от Париж!! Покорно благодаря! Я да изправя някого от вас надвечер на Place de l'Etoile, от която се пръскат като лъчи от Триумфалната арка дванадесет булевара, и да го накарам да ми опише картината, която представлява Avenue des Champs Elysées, Place de la Concorde, Tuileries, Лувр! Или да опише Латинския квартал! Или големите булевари вечерно време! Или вида от върха на Ейфеловата кула!. .. То за описване и дума не може да бъде, ами знаете ли какво? Дайте си дума отсега и вземете мерки, па през лятото на 1900 година, ако даде господ живот и здраве, да потеглим за всемирното парижко изложение с цял трен, както ходихме в Прага, па ще видите какво нещо е Париж. . .

Но да прескочим за малко до Лондон. През 1889 г. във време на Парижкото всемирно изложение не се възползувахме от случая, сега да не повтаряме грешката. Докторът не иска да чуе за Лондон, той замина направо за България; но ние с Филарета, уморени-неуморени, ще идем; че не ще успеем за един ден да видим почти нищо — това си го знаем отнапред, но все пак ще посетим величайшия град, само «за идея», да се рече, че и в Лондон сме били. И кажете, че щастието не ни придружаваше на всяка стъпка: ние като знаехме само пътя през Кале—Дувър, който е най-скъпият път, помирихме се с разноските, които ще направим; но вместо да идем на Gare du Nord, отправихме се по погрешка на гарата St. Lazare и тук узнахме, че можем да идем за Лондон през Диеп—Нюхавен с 40 на сто по-евтино, отколкото през Дувър. Така и направихме. В 9 ч. сутринта потеглихме от Париж, минахме пак през Руан . .

Видяхте ли, че щях да забравя! Добре, че поменах Руан, та ми дойде на ума: на връщане от Америка, като стигнахме в Хавър, накачихме се в трена и съпровождани до известно място от просешката музика на гамените «Des sous, messieurs, des sous, s'il vous plaît», упътихме се за Париж. Ние, трима българи, влязохме в едно купе, а с нас заедно влязоха още няколко лица, които ние не бяхме забележили на парахода. Това ни се видя малко странно, понеже този трен е само за пътниците, идущи от Ню Йорк. Тези лица се държаха така, като че не се познават помежду си, и от думите им се разбираше, че за пръв път минуват по тази линия. Те се стараеха да поддържат разговор с нас и да узнаят кои сме и що сме. В Руан, в момента, когато потегли тренът, в нашето купе се вмъкна едно ново лице. След половин час този господин, като се бяхме умълчали и зяпахме през прозорците, обърна се към всички спътници със следующата кратка реч: «Господа, няма смисъл да пътуваме тъй мълчаливо, когато можем да си доставим някое удоволствие, някое приятно развлечение. . . Ако ми позволите?. . .» И с тези думи той постла една газета върху нозете си, извади един пакет с нови карти за

игра, избра само три карти, попрегъна ги малко в средата и почна да ги премята върху газетата. «Унде й попа» — мина през ума ми. Лицето, което седеше до мене, ми направи един знак, като че искаше да ми каже: «Отваряй си очите». Другите непознати се отнесоха към предложението на «артиста» уж недоверчиво. Тогава той допълни речта си: «Да не мислите, господа, че аз съм някой шарлатанин. Гледайте!» — и извади из джеба си цяла шепа с луидори, сетне разгърна едно кожено портмоне, в което видяхме три дебели пакета със стофранкови банкноти. Дали под действителните банкноти не лежаха прости хартии, това не можем да кажем, но ако бяха наистина пари, то имаше не по-малко от десет хиляди франка. «Заповядайте, господа! — продължаваше артистът — заповядайте, по малко, кой колкото обича, само за развлечение. Вие колко туряте? Колко? Един луидор? Добре! Un, deux, trois! Браво! Вие печелите!» И. . . почна се играта! Артистът премяташе картите толкова неизкусно, щото аз всякой път познавах «где е попа» и с всичката си наивност казах му, че ми е позната тази игра. «Нали? О, разбира се. Видите ли, господа! Негова милост знае тази игра! Обичате, господине?» — обърна се той към мене. Насрещният господин ми направи един ободряющ знак и сетне ми прошепна (шарлатанин!) на ухото: «Той съвсем просто играе, всичко се вижда. Искате ли да турим по сто лева!» «Двеста франка на карта!» — обяви един уж запален. «Хиляда франка! — изгърмя други. — Дайте, господа, да се сдружим на тази карта, по двеста франка. Дайте по двеста франка! Голяма работа, двеста франка!»

Но от този момент тяхната комедия стана дотолкова неизкусна, щото аз си отворих очите и се убедих, че сме окръжени от една шайка шарлатани. Те по всяка вероятност са ни приели за някои московски купци, та искаха да ни оберат. Но никой от нас не се увлече. Докторът и Филарет, по-опитни, усетиха шарлатанията по-рано от мене и почнаха да си проверяват джебовете и да се закопчават по-солидно, но аз, който никога не играя на карти, малко остана да почна «да си вадя парите, изхарчени за Чикаго». Шайката, щом видя, че ние «не сме прости», прекрати играта и замълча. Ами като почна тренът да влиза в тъмните тунели?. . . Слава богу, отървахме се само с безпокойство и като стигнахме в Париж, не видяхме как изчезна шайката. . .

Сега да продължаваме пътя за Лондон. Около пладне пристигнахме в Диеп и се качихме на един параход, прост като рибарска лодка в сравнение с грандиозните и разкошни американски параходи. Ламанш беше тих и гладък като огледало, минахме го за четири часа. В Newhaven се качихме на трена и къде седем часа вечерта зафучахме всред един необозрим хаос от еднообразни задимени и замъглени стрехи, над които се издигаше осветеният от заходящето слънце Кристален дворец, една глупава грамадина, в каквито сега в големите градове продават зеленчуци. Туй ли е било Лондон! Язък, каяфитинé! Спряхме на станцията при Лондонския мост. Догде да видим накъде сме, догде си намерим стая, то се стъмни и останахме да вечеряме в нашия хотел, който носеше громкото название International Hotel, а всъщност беше едно мизерно ханче в самия център на Лондона. Подадоха ни една вечеря. . . Господи! Ако мислиш, че трябва да ми пращаш още изпитания за очищение на греховете ми, пращай, всемогущий създателю, но само не ме наказвай с английска кухня!. . . Може тази кухня да е най-рационалната, може да е най-идеално съчетание на белковина, азот и тлъстина, може техните ядения цели-целенички да се превръщат на кръв — може, но избави, боже, от тези грамадни парцали кърваво, студено, безсолно месо и от тези лигави, гнуснави, скашкани зеленчуци. . . у-уф! И едновременно с тези прелести ти подават кафе с мляко или чай. Нейсе, «навечеряхме се» и без да губим минута, ако и да бяхме силно уморени, разгърнахме плана на Лондон, ориентирахме се и се упътихме към Лондонския мост. Помня, че като учих едно време география, в учебника се казваше за Лондон, че е най-голям и най-населен град, че на Темза имало разкошни мостове, прелестният изглед от които бил единствен в своя род, че вечерно време Лондон се осветявал дотолкова блестяще, щото на пътника се струвало, че нарочно е илюминиран градът в негова чест. — Бошлаф. Лондонският мост, най-оживеният от всичките мостове по Темза, беше дотолкова слабо сравнително осветен, щото ние с Филарета едва можахме да забележим в амбразурите на моста налягалите по камените человекоподобни същества, оголените меса на които изглеждаха като бледни петна под прогнилите изпокъсани одежди. Ето ги, начеват се впечатленията от Лондон! Темза мрачна, на брегoвете не различаваш дали са загнездени кораби или са натрупани камен-

ни въглища. Над целия град дреме тънка прозрачна мъгла, в която блещукат газови и електрически светлини. Изминахме моста и влязохме в City, центъра на всемирната търговия и на безчетните милиони. Най-оживен денем, Сити е съвършено тих и заспал нощно време, улиците му са почти пусти. Ние тръгнахме по Cannon Street, ядката на Лондон, да се разходим до катедрала Св. Павел, който е на края на тази улица. Сам-там около фенерите стърчаха важни полисмени: из улицата срещахме само пияни работници. Заобиколихме колосалния събор, колкото да се каже, че не сме изгубили напразно времето си, и се върнахме пак на същата улица, понеже тесните и кривите улички по-нататък хич не ни вдъхваха доверие, като гледахме при това, че по тях сновяха от съмнителна почтеност фигури. Беше около единайсет часа вечерта, когато ний се връщахме в хотела си по Лондонския мост, всичките амбразури на който бяха препълнени със спящa голотия, а по места срещахме тълпи пиени мъже и жени. На сутринта в пет часа ние бяхме вече на крака и тръгнахме низ лондонските улици без предварителен план, защото смешно би било да искаме да се запознаем с гигантския град за няколко часа. Намерението ни беше да изгледаме само отвън, отдалеч, някои здания и местности, за които бяхме чували и чели. Този ден беше един от тия, когато даже строгите в етикета жители на Сити ходеха по жилетки, когато солдатите се упражняваха почти по риза, когато почти ежедневно се случваха слънчеви удари, когато ледът за разхладяване беше достояние само на богатите домове и клубове. Напечени от слънцето, обливани с пот, ние с Филарета (вие знаете, че той е малко пълничък), без да минем в Сити, упътихме се на угад по една широка, с хамбарообразни домове, спяща още улица, която ни изведе на Темза, и през моста ние излязохме на Викторийския кей, покрай който са наредени грамадни правителствени здания. Към края на този кей в мъглата се обрисуваха силуетите на парламента и Вестминстерското абатство, към които ние се стремяхме. Разгърнали сме плана и вървим: «Филарет Филипич, видиш ли това голямо здание, то се казва Somerset House, построено е във втората половина на миналия век, сега в него има няколко правителствени учреждения.» «Филарет Филипич, сега надясно на брега ще се покаже иглата на Клеопатра, този обелиск е издигнат 1500 година преди Рождество Христово в Хе-

лиополис от фараона Тотмес III и е пренесен и поставен в Лондон в 1878 година.» «Ол райт!» — отговаря Филарет Филипич и вървим. Стигаме до Вестминстерския мост, до него е зданието на парламента, величествена каменна постройка в готически стил, която е сторила 75 милиона лева. Пред него е тъй наречения Westminster Hall, остатък от древния дворец на англосаксонските царе, постройката на който е начената в XI столетие. След като позяпахме и Вестминстерското абатство, ръководими от плана, отидохме в Сентджемския парк, най-красивия от лондонските паркове. Тук има езеро, пълно с плаващи водни птици. И в този изящен парк, окръжен с дворци, ний видяхме натъркаляни по тревата, като че след някое кърваво сражение, стотини голи и гладни нещастници, останали без работа. Около парка са наредени Бъкингамският палат, в който живее кралица Виктория; Сентджеймският палат и Marlborough House, резиденцията на галския принц.

Ни един от тези дворци не представляваше нещо особено в архитектурно отношение. Излязохме на Piccadilly, доста широка улица, пълна с модни магазини. Оттук се отива в Хайдпарк, но где този кураж у нас! Ние едва си влачехме нозете, съсипани от ходене и тропическа жега. Като обиколихме грамадното Бърлингтонско здание, в което заседават академията и кралевското общество, спуснахме се към Трафалгарския сквер, гдето е националната галерия. Оттам по Strand минахме покрай палата на юстицията, колосална готическа постройка, като че направена цяла от бял мрамор, за която са изхарчени 20 милиона лева, но за съжаление това величествено здание е залостено между такива криви и безобразни улички, щото съвършено губи изглед. Оттук се почва Сити. Движението беше в най-силния си разгар. Ние едва лавирахме между плъзналата по тротоарите сган и намерихме прибежище между хладните стени на грандиозния събор Св. Павел, който по големината си отстъпва само на римския Св. Петър и на Миланския събор. В сегашния си вид е построен в края на XVII столетие. Ние обиколихме всичките кьошета на църквата и със съвършено подкосени нозе трупнахме се на скамейките. Никой път не бях се чувствувал толкова уморен. Колко време седяхме в храма — не зная, но помня, че обаян от полумрака, от тишината и прохладата, бях унесен дълбоко от съвсем невеселi мисли, повод за които ми

дадоха много статуи, издигнати покрай стените на храма в чест на разни победители. В храма на мира и любовта издигнати паметници на лица, които са се отличили с това, че са пролели много человеческа кръв. . .

Излязохме на улицата. Пред зиналия полукръг на горящата фурна надали грее повече, отколкото грееха напечените камъни на лондонските улици в този изключителен ден. Накъде? В петмилионния град ние бяхме без убежище, като в пустиня. И както на пътника в Сахара, умиращ от жажда, се представят пред очите палмови градини и буйни водопади, тъй и пред моите очи се рисуваше миражът на блестящите парижки кафенета, с безчислени разхладителни питиета. Нищо подобно в Лондон няма. Филарет въздишаше за американските аптеки. Влязохме за опит на две-три места, гдето продаваха уж разхладителни питиета, но пази боже от английски вкус: дават ти почти топло пиво, и то да е пиво, пак иди-дойди, ами горчив, изветрял ел (ale) и в краен случай ще ти предложат една бучка лед! В Чикаго г. Шопов ни даде адрес на една българска търговска къща в Лондон. По плана намерихме улицата Mark Lane, близо до Лондонската кула (The Tower), и на най-горния етаж в една къща, на дъното на коридора, на едни стъклени врата прочетохме името на българина. «Да влезем ли? Защо ще влизаме? Я да си вървим, Филарет Филипич, какво ще правим тука?»И си тръгнахме, като че предугаждахме нелюбезността на търговеца. Едва изминахме десетина крачки, вратата на дъното се отвори и ни настигна един млад човек. «Вие ли сте г. Х.?» — попитах го аз. «Да», беше отговорът му и повече нищо. Ние се намерихме в неловко положение пред тази любезност и за да дам край на срещата, аз прибавих: «Минувахме случайно за пръв път през Лондон и като знаехме, че тук има един търговец българин, пожелахме да се срещнем с него, с вас, но виждам, че вие сте заети много с работа, и не желаем да ви безпокоим.» «Да» — беше вторият отговор. «Е-е, кача алъръм бен сенй» — помислих си аз и с едно сухо «сбогом» се спуснахме по стълбите надолу и дълго време се смяхме, при всичко, че се разбиха нашите надежди. Ами сега накъде? В Хайдпарк, в Британския музей, в Зоологическата градина, в Народния дворец? Накъде! Този българин съвсем ни отчая. Ние имаме ужасна нужда от почивка. Взехме едно купе (в Лондон повече се возят с едноконни купета на две колела; кучерът седи отзад) и тръгнахме пак към Сентджемския парк. Оттам, като си починахме, отидохме в Royal Aquarium. Ето едно интересно заведение. Никакъв аквариум няма в това грамадно здание, което струва пет милиона лева. Вътрешността му представлява един голям салон и няколко галерии, в които става изложение на всевъзможни интересни предмети. Посетителят, като заплати само един шилинг, може да обикаля цялото изложение; слуша музика от обяд почти до среднощ и във всичкото време непрекъснато на една сцена си показват поред изкуството разни певци, певици, жонглери, еквилибристи, стрелци, боксери и сума други спортсмени. Тука времето се минува неусетно, защото вниманието на посетителя е ежеминутно заето с меняющи се картини. Ето в общи чърти как прекарахме един ден в града на най-крайните противоположности: в града на хладния егоизъм и модния алтруизъм, на безчетните богатства и на отчаяната бедност, на разкошните дворци и на гнусните свърталища, на съзнателната трезвеност и на разгулното пиянство, на евангелската нравственост и на грозния разврат. . .

* * *

«О, добре дошел! Какво има в Америка?»

— Благодаря! Все хубаво. Ваша милост, как сте? Ама знаете ли какво, читателю? Човек бил много ненаситен. Ето сега ний с Филарета обиколихме, то се казва, половината земно кълбо и какво ще речете — кандисахме ли? Чакайте де! Сега пък ни е заблазнила мисълта да обиколим наведнъж (кое мислите?) цялото земно кълбо! Услади ни се! Че оставете нас, ами и докторът току се обажда сегиз-тогиз и ни дразни. Ама на доктора му е широко около врата. . . Чувам по някой път, че в софийската а к а д е м и я този спечелил двайсет хиляди лева, онзи загубил трийсет хиляди. Господи! Трийсет хиляди лева! Да зема аз да ги прахосам в карти!!. . . Где са тези трийсет хиляди лева, че да дам на Филарета половината и за мене половината, па една телеграма на доктора, па по един паспорт и хайде. . . Цариград, Суец, Бабелмандеб (тъй ли беше?), Индустан, Цейлон, Китай, Япония, Сандвичевите острови (ах, тези Сандвичеви острови всред Великия

океан, израсли са ми на сърцето!. . .), Сан Франциско. . . Че тогава да ви дръпна едни п ъ т н и б е л е ж к и. . . Ама где този господ?. . .

Може би да дойде време и аз сам да се чудя на този си ум, може би и аз да стана п о л о ж и т е л е н, п р а к т и ч е н. . . Ама-на́, младини!. . .

Сбогом, снизходителний читателю! На прощавай, ако нещо не ти е харесало. Аз нямах намерение да пиша, ама дяволски хора — намериха ми слабото място, погъделичкаха ме — няма какво да се прави! И виж сега, то като не ми е занаят; и стилът ми излезе бамбашка, и аз го виждам, че все не е тъй, както пишат нашите писатели — дълбоко, дълбоко. . . Ама то не е от зла воля — от неопитност! Па и не е всекиму подаденѐ да пише надълбоко. Хайде, рекох, пък и аз да напиша една книжка така, по-плитко, та да видим какво ще излезе. . : Па има си хас да ви хареса!

БАЙ ГАНЬО

НЕВЕРОЯТНИ РАЗКАЗИ ЗА ЕДИН СЪВРЕМЕНЕН БЪЛГАРИН

БАЙ ГАНЬО ТРЪГНА ПО ЕВРОПА

Помогнаха на бай Ганя да смъкне от плещите си аграрянския ямурлук, наметна си той една белгийска мантия — и всички рекоха, че бай Ганьо е вече цял европеец.

— — — — — —

— Хайде, всеки от нас да разкаже нещо за бай Ганя. — Хайде — извикаха всички. — Аз ще разкажа. — Чакайте, аз зная повече. . . — Не, аз, ти нищо не знаеш.

Дигна се глъчка. Най-сетне се съгласихме да почне Стати. И той почна:

I. БАЙ ГАНЬО ПЪТУВА

Тренът ни влезе под огромния свод на Пещенската гара. Ний с бай Ганя влязохме в бюфета. Като знаях, че тук ще се бавим цял час, аз преспокойно се разположих при една маса и си поръчах закуска и пиво. Наоколо ми свят — гъмжило! Па и хубав свят. Маджарите, знайте, не ми са твърде по сърце, ама, виж, маджарките — против тях нямам нищо. Залисан в шума, не забележих кога бай Ганьо изфирясал из ресторана заедно с дисагите си. Де бай Ганя? Чашата му празна. Огледах се наоколо, подирих с очи из целия ресторан — няма го. Излязох вън — на перона, — бре тук бай Ганьо, там бай Ганьо — няма! Чудна работа! Помислих, че е отишел във вагона да прегледа да не е отпънал някой килимчето му.

Върнах се пак в ресторана. Има още половин час и повече до тръгването на трена. Пия си пиво и зяпам. Портиерът след всеки пет минути удря звънеца и равнодушно, с един ленив глас съобщава направлението на треновете: «хё-гёш-фё-кё-тё-хе-ги, киш-кё-рёш, се-ге-дин, уй-ве-дек». Няколко англичани пътници го зяпнали в устата, а той, види се, навикнал на вниманието, което обръща със своеобразния си език, засмива се до уши и с още по-висок и дрезгав глас продължава: «уй-ве-дек, киш-кё-рёш, хё-гёш-фё-кё-тё-хе-ги». . . с натъртено ударение на всеки слог.

Останаха още десетина минути до тръгването на трена; аз се разплатих, заплатих и бай Ганьовото пиво и излязох на перона с намерение да го потърся. В това време под свода на гарата влизаше медлено един трен и, представете си, в един от вагоните на този трен, увиснал до половина на прозореца, лъсна бай Ганьо. Той ме забележи, почна да ми маха с калпака и отдалеч говореше нещо, което не можах да дочуя по причина на шипенето на локомотива. Аз разбрах каква е работата. Като се спря тренът, той скочи на земята, притече се при мене и ми разказа, с голям примес от енергични псувни, които, с позволението ви, няма да повтарям, следующето:

— Остави се, брате, изпотрепах се от бяг. . .

— Какъв бяг, бай Ганьо?

— А бе какъв бяг! Ти нали беше се зазяпал там в гостилницата. . .

— Е? — отвръщам аз.

— Е? В туй време, разбираш ли, оня до вратата задрънка звънеца,па чух,че свирна машината, излизам — не можах да ти се обадя, — гледам, нашият трен потегли. Бре! Килимчето ми! Та като фукна подир него, па бяг, па тичане — остави се! Хеле по едно време гледам, поспря се и аз хоп! та вътре. Един ми поизвика нещо сепнато — хеке́ меке́, — аз, знаеш, не си поплювам, пообслещих му се насреща, показах му килимчето, нейсе, разбран човекът излезе. Позасмя се даже. Кой да знае, че ще се връщаме пак назад. Унгурска работа!

Аз, грешен човек, от душа се смях на бай Ганьовото приключение. Бедният! Тренът маневрирал да влезе в друга линия, а бай Ганьо тичал, горкият, цели три километра да го гони — зер килимчето му вътре!. . .

— Ами ти, от бързане, забравил си да заплатиш бирата си, бай Ганьо.

— Голяма работа! Те малко ли ни скубят! — отговори бай Ганьо с един тон, нетърпящ възражение.

— Аз я платих.

— Имал си бол пари — платил си я. Я качвай се, качвай се по-скоро, да не припкаме пак подир машината — каза наставнически бай Ганьо.

Влязохме във вагона. Бай Ганьо приклекна над дисагите си, гърбом към мене, извади половин пита кашкавал, отряза си едно деликатно късче, отряза и един огромен резен хляб и почна да мляска с един чудесен апетит, като

издуваше със залъците ту единия, ту другия образ и час по час опъваше шията си, за да може да преглътне сухия хлебец.

Нахрани се бай Ганьо, поуригна се веднъж-дваж, изтърси трохите в шепата си, глътна и тях, измъмра под носа си: «Ех, да има сега някой да ме почерпи едно винце», седна насреща ми, засмя се добродушно и след като ме гледа умилно цяла минута, рече:

— Твоя милост ходил ли си, обикалял ли си тъй повечко свят?

— Ходил съм, бай Ганьо, доста.

— Ии, ами аз що свят съм изръшнал! Ц. . . ц. . . ц!. . . Ти остави Едрене, Цариград, ами във Влашко! Ти вярваш ли? — Туй Гюргево, Турну Магурели, Плоещ, Питещ, Браила, Букурещ, Галац — чакай да те не слъжа, в Галац не помня бях ли, не бях ли, — всички съм ги изредил.

Пътят ни до Вена мина еднообразно. Аз предложих на бай Ганя една от книжките си, за да си скрати времето с четене, но той любезно отклони предложението ми, защото бил чел доста на времето, и счете за по-практично да си дремне. Защо ще стои за бадева буден; тъй и тъй е дал пари за железницата, поне да се наспи. И заспа. Заспа и захърка така, че не ти трябва да слушаш рева на Атлаския лев.

Стигнахме във Вена и спряхме в традиционния хотел «Лондон». Слугите снеха от колата моята чанта, поискаха да вземат и бай Ганьовите дисаги, но той от деликатност ли, кой знае, не им ги даде:

— Как ще им ги дадеш бе, братко, гюл е това — не е шега, миризма силна, — ще бръкне да извади някое шише — иди го гони сетне! Знам ги аз тях. Ти не ги гледай, че са такива м а з н и (бай Ганьо искаше да каже у ч т и в и, но тая дума е още нова за нашия лексикон, забравя се), не гледай, че се увиват около тебе. Защо се увиват? Мигар доброто ти мислят? Айнц, цвай! Гут моргин, па все гледат да докопат нещо. Ако не — бакшиш! Аз защо пазя на излизане от хотела да се изнижа мълчешката. . . Просеци! На тогоз крайцер, на оногоз крайцер — няма изкарване!

Тъй като розовото масло, което носеше бай Ганьо, бе-

ше действително доста ценен предмет, аз му препоръчах да го предаде на съхранение на касата-

— На касата ли? — извика той с тон, в който звучеше съжаление за мойта наивност. — Чудни сте вий, учените! Ами че ти отде знаеш какви са онези на касата? Прибере ти гюла — завий си края нанякъде. . . Е, сетне! Какво правваш? Остави се! Видиш ли тоз пояс? — и бай Ганьо си повдигна широката жилетка — всичките мускали ще ги натъпча вътре. Истина, тежичко малко, ама сигур.

И бай Ганьо се обърна гърбом към мене («свят много, хора всякакви, кой знае и туй хлапе какво е») и почна да тъпче мускалите зад пояса си. Аз го поканих да обядваме.

— Къде да обядваме?

— Долу, в ресторана.

— Благодаря, не ми се яде! Твоя милост иди, хапни си. Аз ще те почакам тука.

Уверен съм, че щом излязох из стаята, бай Ганьо е отворил похлупците. Има си човекът закуска, защо ще си харчи парите за топло едене — няма да умре от глад я!

Заведох бай Ганя в кантората на един български търговец и го оставих там, а сам се качих на трамвая и отидох в Шенбрун. Възлизах на арката, изглеждах Вена и околностите ѝ, обикалях алеите, зоологическата градина, зяпах цял час маймуните и надвечер се върнах в хотела. Бай Ганьо беше в стаята. Той искаше да прикрие занятието си, но не успя и аз забележих, че пришиваше един нов джеб на вътрешната страна на антерията си. Той, опитен човек, носеше си и лятно време антерийка под френските дрехи. «Зиме хляб носи, лете дрехи носи», казват старите хора; тъй прави и бай Ганьо.

— Седнах да се позакърпя малко — каза той сконфузено.

— Ти някакъв джеб си пришиваш, трябва да си ударил нещо от розовото масло — подзех аз шеговито.

— Кой, аз? Ялнъш си! Защо ми е тук джеб? Джебове мно-о-го, само пари да има. Няма джеб, няма нищо, ами беше се поразпрала малко дрешката ми, та турих едно парцалче. . . Ти де беше? На разходка ли? Добре си направил.

— Ти не ходи ли, бай Ганьо, да се разходиш, да видиш Вена?

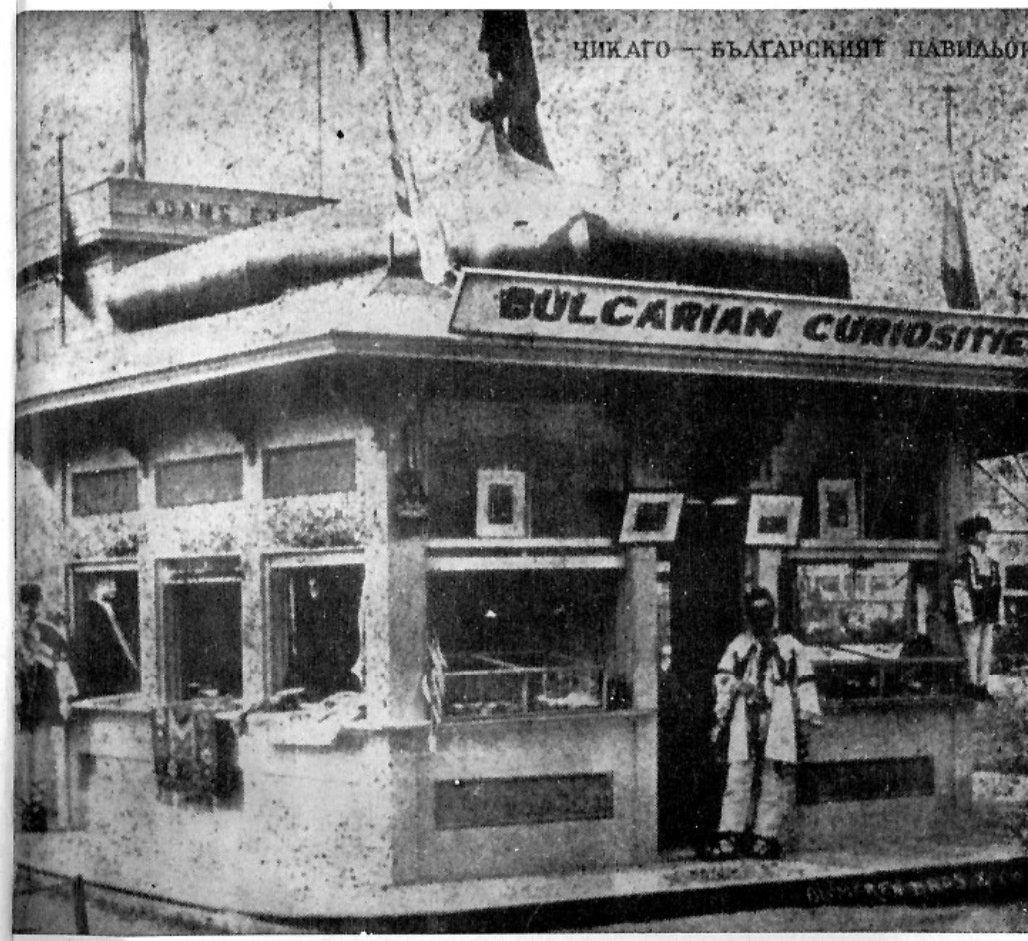

Снимка на българския павилион на изложението в Чикаго, поместена като илюстрация в първото издание на «До Чикаго и назад».

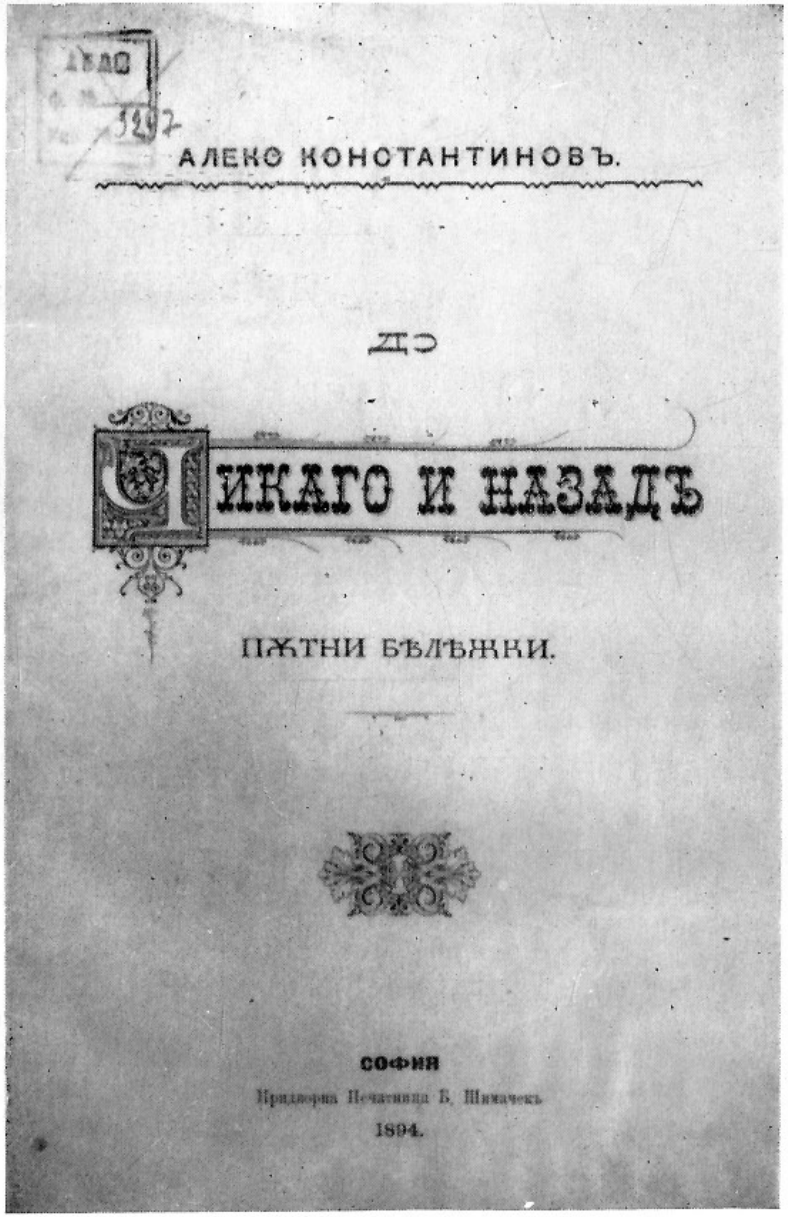

Заглавна страница на първото издание на «До Чикаго и назад».

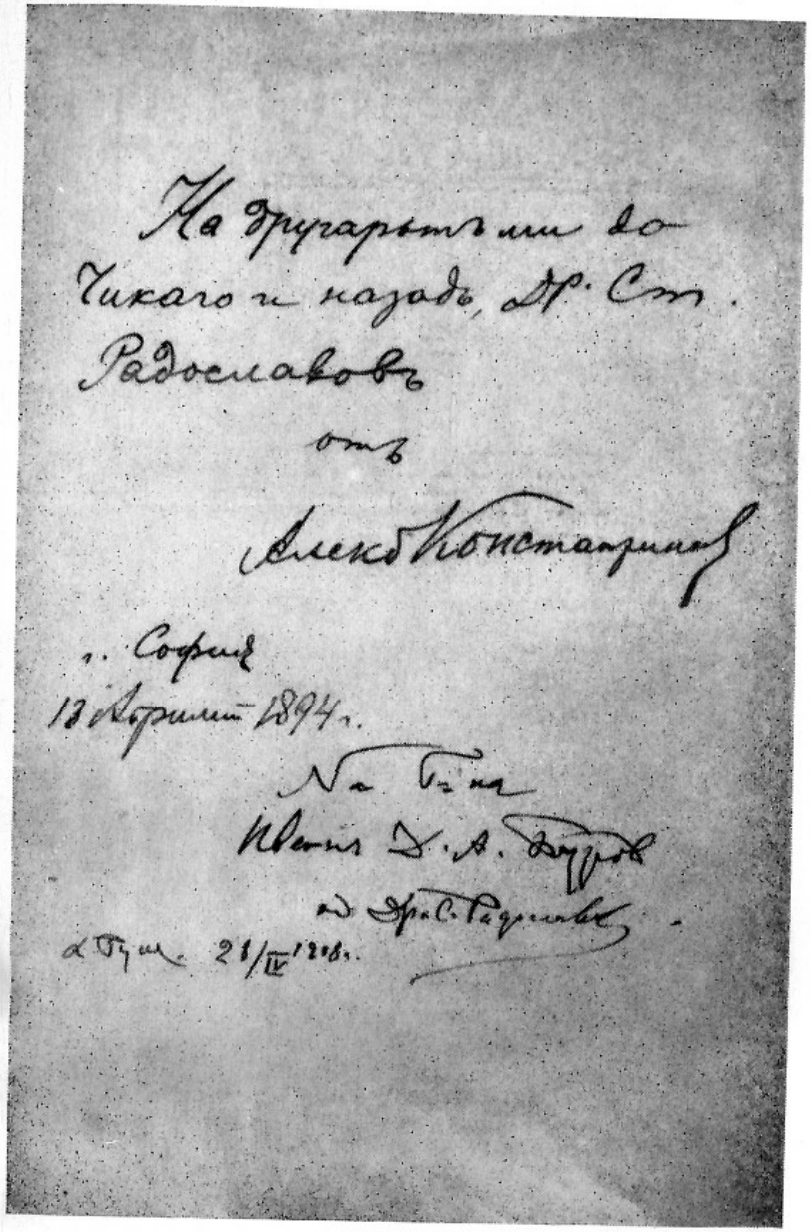

Посвещение на Алеко Константинов върху екземпляр от «До Чикаго и назад».

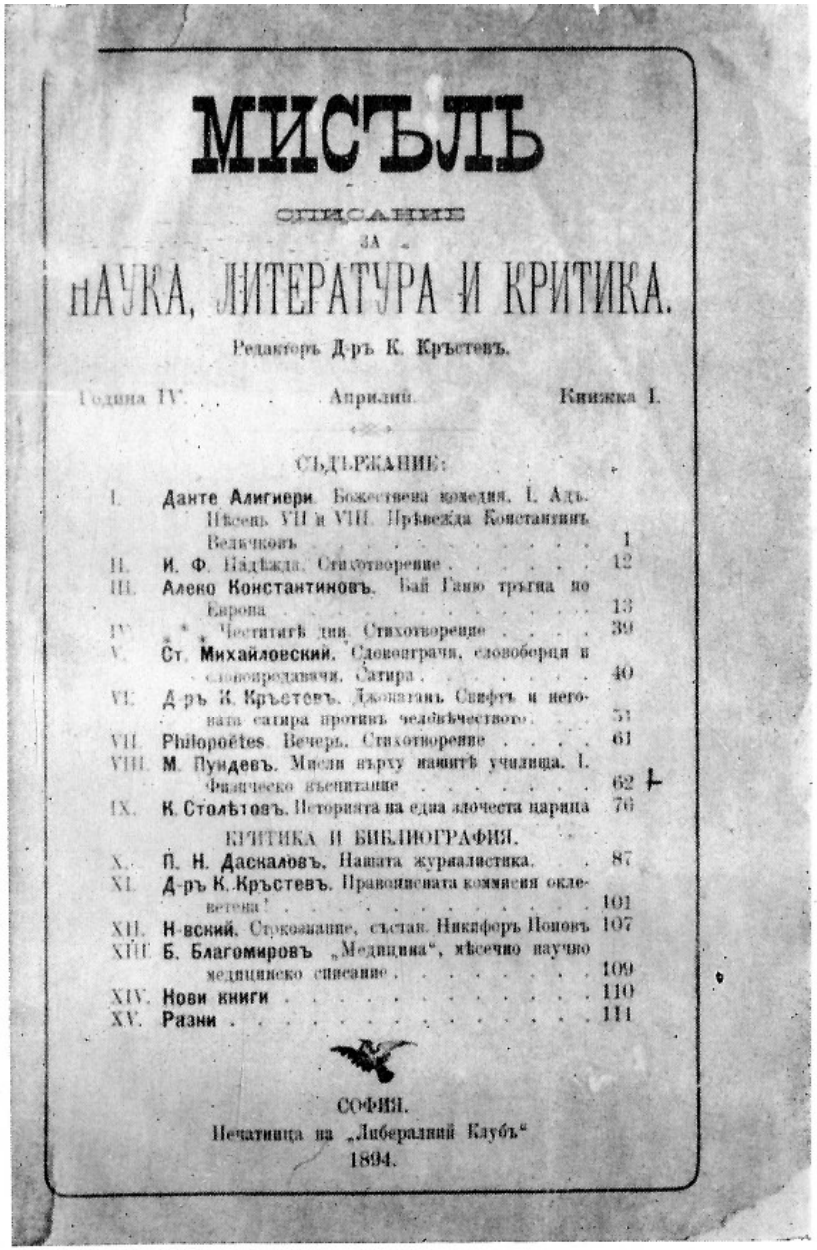

МИСЪЛЬ

СПИСАНИЕ

ЗА

НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КРИТИКА.

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ.

Година IV. Априлий. Книжка I.

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. **Данте Алигиери**. Божествена комедия. I. Адъ. Пѣсень VII и VIII. Прѣвежда Константинъ Величковъ . . . 1
II. **И. Ф.** Надѣжда. Стихотворение . . . 12
III. **Алеко Константиновъ**. Бай Ганю тръгна по Европа . . . 13
IV. * * * Честититѣ дни. Стихотворение . . . 39
V. **Ст. Михайловский**. Словоиграчи, словоборци и словопродавачи. Сатира . . . 40
VI. **Д-ръ К. Кръстевъ**. Джонатанъ Свифтъ и неговата сатира противъ человѣчеството . . . 51
VII. **Philopoëtes**. Вечеръ. Стихотворение . . . 61
VIII. **М. Пундевъ**. Мисли върху нашитѣ училища. I. Физическо въспитание . . . 62
IX. **К. Столѣтовъ**. Историята на една злочеста царица . . . 76

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ.

X. **П. Н. Даскаловъ**. Нашата журналистика . . . 87
XI. **Д-ръ К. Кръстевъ**. Правописната коммисия оклеветена! . . . 101
XII. **Н-вский**. Стрекознание, състав. Никифоръ Поповъ . . . 107
XIII. **Б. Благомировъ** „Медицина", мѣсечно научно медицинско списание . . . 109
XIV. **Нови книги** . . . 110
XV. **Разни** . . . 111

СОФИЯ.
Печатница на „Либералний Клубъ"
1894.

Заглавна страница на сп. «Мисъл», където се печата за пръв път «Бай Ганю».

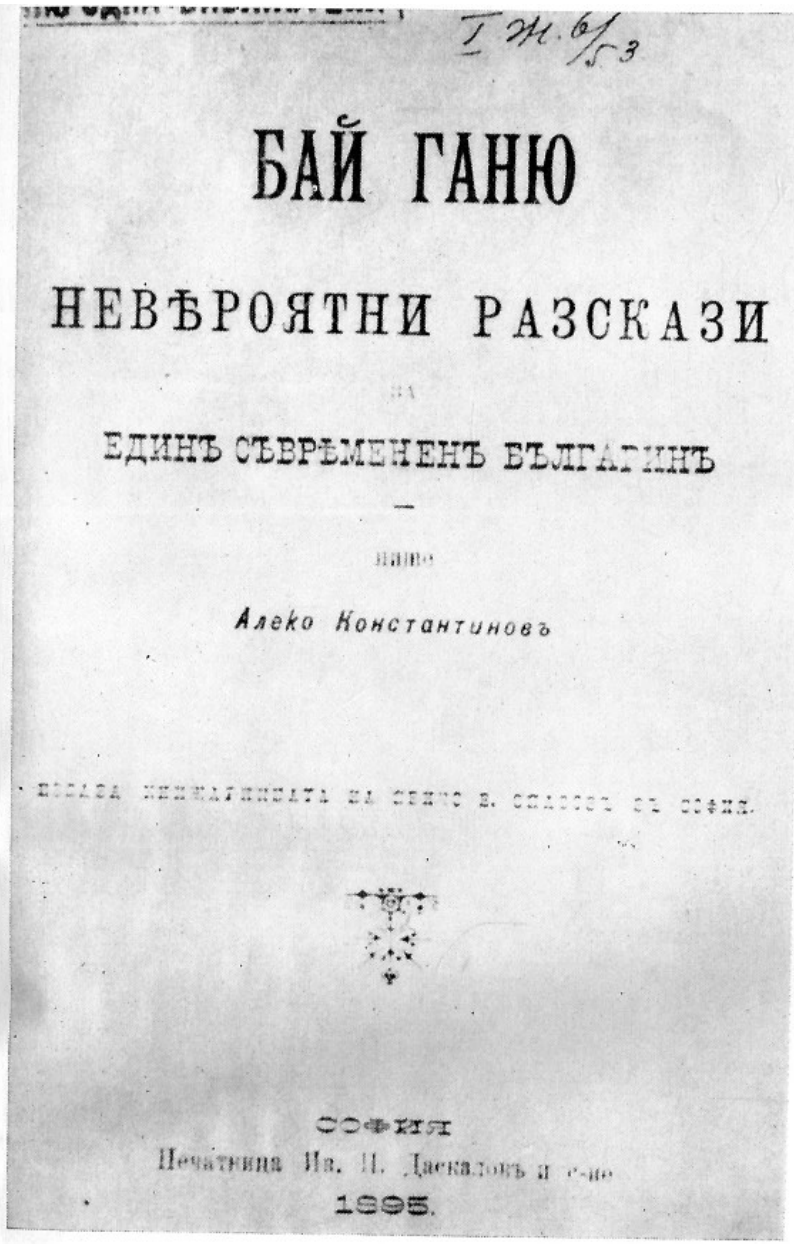

I Ж. 6/53

БАЙ ГАНЮ

НЕВѢРОЯТНИ РАЗСКАЗИ

ЗА

ЕДИНЪ СЪВРѢМЕНЕНЪ БЪЛГАРИНЪ

—

пише

Алеко Константиновъ

ПОЛАЗА КНИЖАРИНИЦАТА НА ПЕНЧО Е. СПАСОВЪ ВЪ СОФИЯ.

СОФИЯ
Печатница Ив. П. Даскаловъ и с-ие
1895.

Заглавна страница от първото издание на «Бай Ганю».

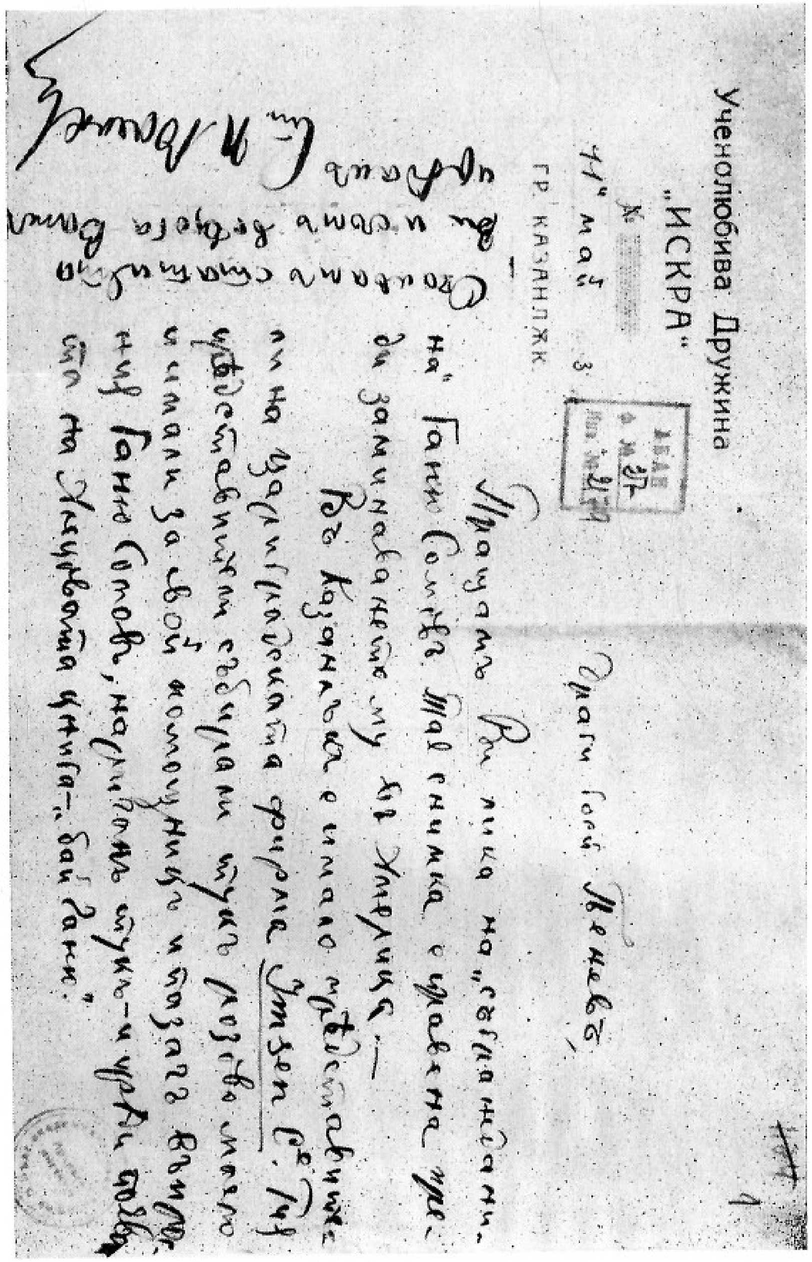

Ученолюбива Дружина
„ИСКРА"
№
11 май 3
гр. Казанлъкъ

Драги госп. Пеневъ,

Пращамъ Ви лика на „[illegible]" Ганю Сомовъ. Тая снимка е правена преди заминаването му въ Америка.—

Въ Казанлъкъ е имало представители на Цариградската фирма Itzen C°. Тия представители събирали тукъ розово масло и имали за свой помощникъ и пазачъ въпросния Ганю Сомовъ, наричанъ тукъ и преди появата на Алековата книга — „бай Ганю".

Оставамъ съ почитание [illegible]
Ст. П. Василевъ

Писмо на Ст. Попвасилев до Боян Пенев с данни за Ганю Сомов от Казанлък

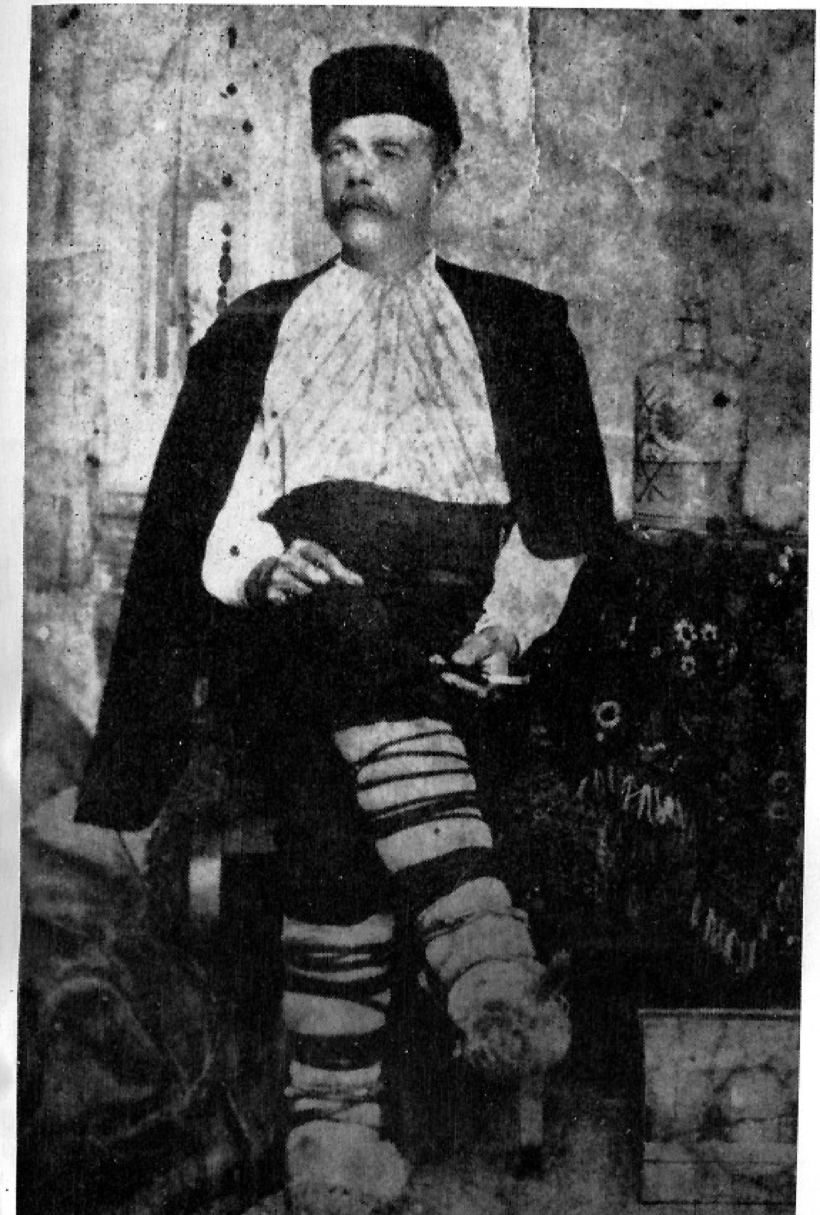

Ганю Сомов, прототип на Бай Ганю.

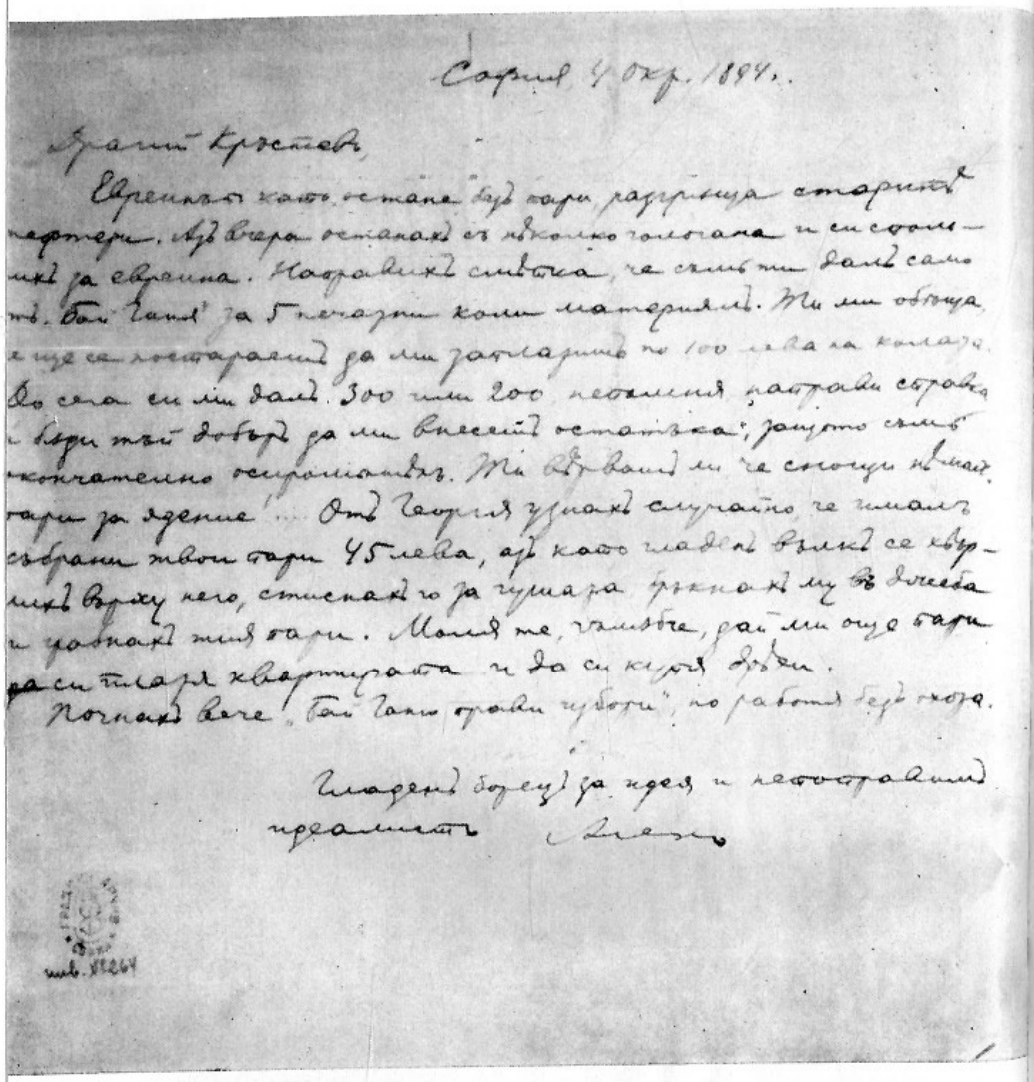

Писмо на Алеко Константинов до редактора на сп. «Мисъл» д-р К. Кръстев с данни за работата над «Бай Ганю».

— Какво ще ѝ гледам на Вената, град като град, хора, къщи, салтанати. И дето отидеш, все гут моргин, все пари искат. Защо ще си даваме паричките на немците, и у нас има кой да ги яде. . .

II. БАЙ ГАНЬО В ОПЕРАТА

Аз склоних бай Ганя да се разходим до операта и да си вземем билети за вечерта. Даваха балета Puppenfee и не помня още какво. Минахме гръцкото кафене, завихме към кафе Мендл, дето се събират българите, и се упътихме към църквата Св. Стефан. Тук на площада поканих бай Ганя да се отбием в една сладкарница, като не предполагах, че характерът на Дон Жуан може да влезе под кожата на бай Ганя. Но цивилизацията какви чудеса не прави! Трябва да ви кажа, че аз се учех тогава във Вена; бях си ходил по ваканциите и се връщах сега, та по пътя за Вена се запознахме с бай Ганя. В тази сладкарница аз ходех често и много добре се познавах с касиерката, една хубавичка и весела мома, весела, но се държеше добре и не допущаше волности. И, представете си, господа, влизаме ний с бай Ганя в сладкарницата, приближаваме се до бюфета, момата ме поздравява весело с добре дошъл, аз ѝ отговарям с някои игриви любезности и се връщам да си избера нещо сладко, и в това време един негодуващ писък оглуши цялото заведение. . .

— Какво стана, бай Ганьо, ти ли ѝ направи нещо? — извиках аз тревожно и сърдито.

— Не съм бе, брате, какво съм ѝ направил — отговори сплетено бай Ганьо, с разтреперан глас.

Момата, разсърдена до висша степен, с пламнало лице, с висок глас ми разправи, че бай Ганьо я оскърбил с действие, похванал я и не само я похванал, ами си извъртял и ръката със стиснати зъби. Тя искаше да вика полицейския. Скандал!

— Скоро да се махаш оттук, бай Ганьо; ако те свари полицейският, работата е спукана, върви нагоре, аз ще те стигна — извиках аз с престорено негодувание и малко остана да се изсмея, като гледах трагикомичната фигура на бай Ганя.

— Какво ми се пери! — каза с кураж бай Ганьо на излизание. — Санким честна ли е? Знам ги аз тукашни-

те жени. Покажи ѝ кесията — изведнъж гут моргин, ама не е прост бай ти Ганьо!. . .

Съдено ми било впечатленията на този ден да приключа с още едно приключенийце, героят на което беше пак нашият бай Ганьо. В операта даваха, както ви казах, балета Puppenfee. Ние заемахме седалища в партера. Театърът беше пълен. Бай Ганьовите бозави дрешки се хвърлеха в очи като контраст с общия тъмен фон на костюмите. Дигна се завесата. Тишина — мъртва. Всички вперили очи на фантастично декорираната сцена. Аз сещах, че от дясната ми страна бай Ганьо нещо шава, пъшка, но не мога да си откъсна очите от сцената: картините на балета постоянно се менявaха по движението на магически жезъл, разни групи балерини явяват се, изчезват; на сцената ту мрак, ту едноцветна, ту разноцветна светлина — феерия! От общата група на балерините се отдели една, пристъпи с дребни бързи крачки към авансцената, спря се, подскочи и заплава из въздуха, подпряна само на върхчета на едната си нога... В същия този момент зад гърба ми едно истерическо ха-ха-ха-ха! разцепи въздуха. Обръщам се наляво — всичките редове зад мене се кискат и сочат нещо от дясната ми страна. Моментално ми мина нещо недобро през ума. Обръщам се към бай Ганя. . . Боже! Какво виждам! Бай Ганьо се съблякъл по ръкави и си разкопчал жилетката, която го стяга от натъпканите в пояса му мускали: един от служителите на театъра го хванал с два пръста за ръкава и му прави с глава съвсем недвусмислени знакове да поизлезе вън; бай Ганьо се облещил насреща му и му отговаря също със знакове «санким, кого ще уплашиш?» Този именно бабаитски момент изтръгва истерическия смях у едно момиченце, което седеше зад нас, и този смях зарази целия театър. Картина! И представете си, господа, погледвам, потънал от срам, към ложите — като че ме теглеше някой да погледна — и очите ми се срещат с устремените към мен очи на цяло едно познато немско семейство, в което аз бях много добре приет, и в техните очи прочетох искрено съжаление за моето отчаено положение. А в това време бай Ганьо ме теглеше енергически за ръкава:

— Хайде бе, хайде да си излезем, остави ги тези чифути — ще ми се паднат те на ръка, чакай!. . .

III. БАЙ ГАНЬО В БАНЯТА

— Чакайте, аз да ви разкажа мойта среща с бай Ганя — обади се Стойчо.

— Хайде, разказвай — извикахме всинца, защото знаем, че Стойчо умее да разказва таквизи к о м е д и и.

— И това беше във Вена. Седя си една сутрина в кафенето, у Мендля, поръчал съм си чай и взех да прегледам нашите български вестници. Бях се вдълбочил в една много интересна статия, в която се разправяше начинът, по който конституцията може хепидже да се покътне, даже съвсем да се разглоби и пак да си бъде н е п о к ъ т н а т а. . . Чета си така, увлякъл съм се; по едно време като кресна над ухото ми едно: «О-о-о! Добър ден!» — и една потна ръка сграбчи десницата ми. Дигам си очите: един широкоплещ, черноок, чернокос и даже чернокож господин, със засукани мустаки, със скулисто лице, с бръсната поникнала брадица, облечен (в какво мислите?) в редингот, незакопчан, под жилетката му два-три пръста червен пояс, с бяла (по нашенски бяла) риза, без вратовръзка, с черно, накривено калпаче, с ботуши и един врачански бастон под мишница. Млад човек: да има, да има най-много тридесет години.

— Извинете, господине — казвам му аз със смирено учудване, — аз нямам удоволствието да ви познавам.

— Какво? Не ме познавате ли, кайш? Ти нали си българин?

— Българин съм.

— Е?

— Е?

— Е хайде, ставай да се разхождаме. Какво ще киснеш тука? Мен ме казват Ганьо. Ставай!

Нямаше нужда да ми казва, че е Ганьо.

— Извинете, г-н Ганьо, аз не съм свободен сега.

— Ами че какво стоиш в кафенето, като не си свободен?

Не счетох за нужно да му давам обяснения. Но той не показваше ни най-малко желание да ме остави на мира и току ми изтърси:

— Ставай да ме водиш на баня. Де е тук банята?

О-хо! Да го водя на баня! Мен почнаха малко да ме зимат дяволите, ама се сдържах и не само че се сдържах, ами ме и досмеша. Види се, че бай Ганьо имаше действи-

телна нужда от баня: отдалечко дъхтеше на вкиснато. Нямаше какво да правя. Съотечественик — трябва да му служа. Па, помислих си, и аз ще се възползувам от случая, ще взема един душ. Беше горещо. Тръгнахме и се упътихме към една лятна къпалня с широк басейн. Из пътя, като срещахме нещо по-забележително, аз все считах за нужно да указвам и обяснявам на бай Ганя, но забележих, че той неохотно ме слушаше и току пропущаше сегиз-тогиз равнодушно по някое «А, тъй ли е?» или «Знам аз», с което, види се, искаше да ми се препоръча, че не е прост. Или пресичаше думата ми с някой въпрос, съвсем неподходящ с това, което му обяснявах. Разказвам му например нещо за паметника на Мария Терезия на площада между Музеите, а той ме дърпа за ръкава.

— Я виж онази там, със синия фустан, а? Как ти се вижда? А бе, я ми кажи, как ги познавате вий коя е такваз, коя не е? Аз много пъти съм се бъркал, а? — Бай Ганьо допълва въпроса си с едно дяволско подмигване.

Пристигнахме в къпалнята. Сърцето ми се стягаше — то като че предчувствуваше това, което ще стане. Вземаме си на касата билети. Бай Ганьо иска «ресто» с шаване на пръстите си, промъкнати в гишето. Касиерката му подава усмихнато остатъка, бай Ганьо се впива в нея с маслени очи, поемва парите и с една своеобразна кашлица си изказва чувствата. Тя прихва от смях, бай Ганьо възхитен засуква си левия мустак и си заклатва главата:

— Че фромоза еш домнетà. А бе, Стойчо, я попитай дали знае влашки. — Щий румунещи — пита сам бай Ганьо.

В това време влиза друг посетител и ний се вмъкнахме в общата зала. Околчест коридор. Наоколо стаички за събличане, прикрити със завески. В средата басейн, отделен от коридора с ниска дървена решетка. В басейна се слиза по няколко малки стълби. Заехме с бай Ганя две съседни стаички. Аз се съблякох набързо и влязох в хладния басейн. Във водата чинно и мълчаливо разтягаха мускулите си и пухтяха няколко немци. Бай Ганьо се бави дълго време и зад завесата на стаичката му се чуват пъшкания и се тракат някакви стъклени предмети; най-сетне отдръпна се завесата и той се яви в натура, с влакнати гърди и с нашарени от чорапите нозе — като държеше в ръка един възел: това бяха драгоценните мускали — вързани в една недотам чиста кърпица, — които той се побоял

да остави в стаичката. «Отде знаеш, че стените им са здрави, ще откъртят някоя дъска, иди че се дави подир.» Той се огледа по стените на коридора, потърси някой гвоздей да закачи възела си; той мисли, че щом е стена, трябва да има и гвоздеи по нея, и се обръща към мене:

— Ама проста работа тези немци, един гвоздей не им стига умът да забият, па казват, че ние сме били прости.

Като се убеди окончателно в простотията на немците, бай Ганьо сложи нерешително кърпицата си с мускалите пред входа на стаичката си, за да му са пред очите, доде се изкъпе.

— Ти я чуй, момче — обърна се той пак към мене, — ти хем се къпи, хем понаглеждай мускалите, па гледай и мен какво ще изкалъпя. — И с тия думи бай Ганьо дигна единия си крак и стъпи на оградата. . .

— Ти само гледай. . .

Повдигна се, тури и другия си крак, изправи се, прекръсти се и извика:

— Гледай. . . Яла боже помози. . . Хоп!. . . — и се хвърли във въздуха, изкриви краката си на кравай и бух! сред басейна. Снопове вода бризнаха нагоре и се посипаха по главите на вцепенените от учудване немци; вълнисти кръгове отскочиха от центъра към краищата, преляха зад басейна, хлътнаха пак назад и когато водата подир няколко секунди се утаи и избистри, всякой от находящите се в банята можеше да види уморителните жестикулации на бай Ганя под водата. Той се повдигна нагоре, спусна си нозете, стъпи на дъното, изправи се със затворени очи и запушени уши, изтърси се от водата — пуф! — и пръсна вода през увисналите си мустаки — пуф! — и изцеди водата от косата и лицето си, отвори си очите, погледна ме и се засмя:

— Ха, ха, ха. . .а? Какво ще речеш?. . .

Аз не успях нищо да река, защото той се пусна хоризонтално над водата и почна с ръце да пляска повърхността, почна да плава по «гемиджийски»: пляс! с ръката и ритне две текмета назад, пляс! с другата ръка и още две текмета. Целият басейн закипя. Като че бяхме под някой водопад. Вълни запляскаха към краищата, вериги от капки бризнаха чак до насрещните стени.

— Туй се казва «по гемиджийски» — извика през вълните тържествуващият бай Ганьо; — чакай сега да им покажем «вампор» на кое викат.

И като се обърна по гърба си, той почна да нанася такива немилостиви удари с нозете си по повърхността на разпенената вода, щото бризги летяха чак до тавана. Той завъртя бързо ръце, за да изобрази колелото на парахода. «Тупа-лупа, тупа-лупа, фйюууу», и бай Ганьо изсвири с уста.

Немците окаменяха на местата си. Те по всяка вероятност приеха моя другар за някой новодошел, непостъпил още в лудницата възточен човек, и аз забележих на лицата им не толкова негодувание, колкото съжаление. А бай Ганьо, вижда се, прочете на лицата им безкрайно удивление на неговото изкуство и затова възлезе бързишката по стълбата, изправи се малко разкрачен, изгледа високомерно немците, почна да се удря геройски по влакнатите гърди и извика победоносно:

— Булгар! Булга-а-р! — и още по-силно се удари по гърдите.

Горделивият тон, с който изрече тази рекомандация, говореше много; този тон казваше: «Ето го, видите ли го, българина! Този е той, такъв е той! Вий сте го чували само, сливнишкия герой, балканския гений! Ето го сега пред вас, цял целниничък, от глава до пети, в натура! Видите ли какви чудеса е той в състояние да направи. И само това ли! Ехе, на какви работи още е той способен! Прости били българите, а! Гиди чифути с чифути!»

— А бе, я попитай има ли сапун — каза ми бай Ганьо, след като поизстина малко патриотическият му възторг, — я виж нозете ми на какво са заприличали. . .

И наистина нозете му не представляваха най-подходящ модел за Аполона Белведерски. Шарките на чорапите му се бяха отпечатали на кожата—и без това нечиста и обрасла. Впрочем с нечистота не можем зачуди българите: не можем накара и най-разпалената фантазия да си представи нещо по-нечисто от туй, което може да ти представи самата действителност. . .

С тези думи свърши разказа си Стойчо.

IV. БАЙ ГАНЬО В ДРЕЗДЕН

— И аз имах една среща с бай Ганя — обади се Колъо, — в Дрезден. Искате ли да ви я разкажа?

— Иска ли питане? Разказвай! — извика цялата компания.

— Не зная дали сте чували — преди няколко години дрезденското общество биде разтревожено от една крайно печална катастрофа, жертва на която стана една българка, ученичка, и един млад американец. Аз ще ви припомня тази печална случка с две думи. Българката се учеше в Дрезден. В този град, както знаете, има цели квартали англичани, американци, руси и други иностранци, децата на които следват в тамошните учебни заведения. Една американка ученичка се сприятелява с нашата българка. Англичанките и американките ученички имат този каприз — да вземат под своето покровителство някоя съученичка измежду най-беззащитните. За такава се е показала и нашата българка: по-свитичка, по-смиреничка, по-мълчеливичка. Сприятелили се те и американката почнала да я кани у дома си на гости по празнични дни. Българката се запознава с цялото им семейство, а между другите и с брата ѝ, млад двайсетгодишен момък, който изучваше живописството. Кой знае дали по свойствената на младите художници наклонност да се увличат от всякой жив модел, неподходящ под общия тип на окръжающите ги модели, дали по присъщата на американците склонност към оригиналност — но младият момък, след няколко срещи с нашата скромна и срамежлива българка, като че почна да сеща влечение към нея; той се ползуваше от всякой случай да се срещне с нея, да споделя своите артистически впечатления, да любезничи, с една дума — те почнаха да се любят. И тази любов им скъси дните. Един празничен ден, през летните ваканции, цялото семейство, придружено и от българката, тръгва на разходка из Саксонска Швейцария. При една скалиста живописна местност младият художник, увлечен в разговор с българката, се отдалечил от компанията. Една висока скала привлякла вниманието на момъка и той почнал да се катери по нея. Тръгва след него и спътницата му; но не успяват да стигнат и до средата на опасната скала, американецът се подхлъзва и в падането си увлича и българката в пропастта. Дотук им бил животът. Мъртвата двоица докараха в Дрезден, в клиниката. Цял град се разтревожи от това печално събитие. Сума свят се изпровърви да ги види, простреми един до друг върху една голяма мраморна маса. Веднага телеграфираха на брата на българката да дойде в Дрезден; по-близки роднини тя нямаше. Телата балсамираха, за да ги съхранят до пристигането му. Мно-

жество венци украсиха смъртното им легло. На третия ден се получи от Вена телеграма, че братът на покойната тръгва за Дрезден. Телата пренесоха в дома на американското семейство. Като очакваха с нетърпение пристигането на брата, сума мистери и мистриси, сума леди и джентлемени бяха се събрали в този дом. Семейството принадлежеше към висшето дрезденско общество. Бях отишел там и аз с неколцина българи студенти. Имахме покани, като българи; знайте, българка покойница. Други пък българчета бяха отишли на станцията да посрещат брата на покойната. Чакаме. Печална тържественост! Всичките апартаменти бяха пълни с посетители. Говореха тихо, с шепнене. Тишината се нарушаваше от време на време с горчивите ридания и отчаяни въздишки на убитата от скръб майка на покойния момък. В един интервал на мъртва тишина, откъм коридора се зачу една страшна глъчка: чу се грубо тропане на обуща — като че водеха подкован кон, чуха се гласове: «Къде е? Тук ли бе?» «Шш!. . . Полека!» И в стаята на покойниците се вмъкна с калпак на главата. . . бай Ганьо.

— Добър ден! — извика той с един тон и с едно изражение на лицето, което не приличаше толкова на скръбно настроение, колкото на негодувание; като че окръжаващите лица бяха виновни за смъртта на сестра му.

Бай Ганьо се приближи към смъртното легло и случайно отдръпна савана от лицето на момъка.

— Кой е този? Какъв е този човек? — попита той, като огледа цялото събрание почти свирепо и чакаше с устремени очи отговор.

Един студент, българин, потънал от срам, приближи при бай Ганя, побутна го лекичко за ръкава и отдръпна савана от лицето на покойницата. Бай Ганьо си сне калпака, прекръсти се и я целуна по челото.

— Ох, завалийката! Какво ти било писано. . . Марийке, Марийке! — завъртя бай Ганьо глава. Каквото щете, ама пък туй въртене с глава по̀ приличаше на заканване към посетителите, отколкото на изражение на скръб.

Той изгледа подозрително лежащия до сестра му покойник и след като пошава въпросително главата и пръстите на лявата си ръка, по възточному, обърна се към студента:

— А бе каква е тая работа? Защо са турили о н о г о в а тука? Що ще мъж в пансиона?

— Шш! Моля ви се, моля ви се, господин Ганьо, полека приказвайте.

— Защо по-полека бе? Аз пари харча тука! Де е директорката?

— Тук не е пансионът, тук е частна къща — отговаря гръмнатият студент.

— Как частна къща?

— Шш. . . Ради бога, по-тихо приказвайте! — умоляваше оглушеният от бликнатата в главата му кръв нещастен студент, готов да заплаче.

Независимо от бабаитското поведение и маниери на бай Ганя, които вече заприличаха на кощунство, на подигравка със свещените чувства на всички окръжающи, но и самият му външен изглед съвсем не вдъхваше симпатия на американците и англичаните, а особено на нежната им половина.

Бай Ганьо беше облечен в бозави шаячени дрехи, с нечисти, запрашени ботуши, вратът му завързан с една голяма траурна кърпа, под която се виждаше доста кирлива, разкопчена по средата риза. В ръката му бастон и под мишницата един пакет, обвит с жълта книга. Мустаките му бяха пак засукани, а брадицата му пак неизбръсната — обрасла.

— Този ли господин е братът на mademoiselle Marie? — попита ме един от домашните.

Аз му отговорих утвърдително, като прибавих за оправдание на бай Ганьовото поведение и външност една набързо скроена лъжа: казах му, че телеграмата със скръбното известие намерила бай Ганя в неговия чифлик, когато той надзиравал полските си работи, и че без да се отбива във вилата си (бай Ганьо и вила!), той отишел на железницата, снабдил се с пари от познатите на гарата и дошъл в Дрезден, без да се спира някъде. А сегашното му поведение, ако и да изглежда странно, трябва да му се прости, като се има пред вид поражающето впечатление, което му произвожда незаменимата загуба на сестра му и. . . : огромните загуби, които претърпява от несвоевременното напущане на полските си работи.

— О, бедният — изговори съчувствено моят събеседник и отиде да сподели чувствата си за бай Ганя с другите домашни и приятели.

Поотлекна ми на сърцето, господа!

Но за твърде кратко време ми поотлекна. Американе-

цът, домашният, беше успял вече да съобщи събраните от мене сведения на голяма част от присъствующите; тяхното благородно негодуване, предизвикано от бай Ганьовите маниери, беше се уталожило и всички гледаха не само благосклонно, но и съчувствено на бай Ганя: неочаквано пристигнала ужасна телеграма, неприготвено тръгване на далечен път, огромни загуби — това са такива сюрпризи, от които всеки човек може да се слиса. И с тези сюрпризи оправдаваха те снизходително бай Ганя. Но, господа, я ми кажете, моля ви се, с какво можехме ний, българите студенти, да оправдаем следующето действие на бай Ганя: студентът, който се навърташе около него, за да обуздава порива на чувствата му, разказваше му тихичко как е станала катастрофата в скалите на Саксонска Швейцария. В течение на този разказ бай Ганьо изказваше с разни движения, с глава и ръце, чувствата, които го вълнуваха: ту зацъка с език и изпусне едно «Тюх, да се не видеше макар»; ту погледне сестра си и заклати глава: «клетата!», ту погледне покойника момък, заклати заканително глава и светне мълния с очите си, като че иска да каже: «Хич олмаса, тоя дангалак е изял някои. . . някоя попара.» Иностранците тълкуваха по своему тези мимики и едва ли угадваха значението им, защото инак те не би гледали така съчувствено към бай Ганьо, когото те считаха за умопомрачен от скръб. По едно време бай Ганьо под впечатлението на разказа зацвъка толкова силно с езика си, щото всички устремиха очи към него. В този именно момент той приложи големия пръст на дясната си ръка към дясното отвърстие на нюса си, изкриви си малко очите и устата надясно, понаведе си главата, че като духна през лявото отвърстие на носа си. . . Па приложи и левия пръст към другото отвърстие на носа си. . . Па приложи и левия пръст към другото отвърстие, че като запращя още веднъж. . . Ний се провалихме окончателно. . .

Можеше и туй да се извини, ще речете вий, с бързината на тръгването му; забравил, ще кажете, нещастният, от бързина и слисване, даже кърпа да си вземе. Ама не е тъй! Не е, защото веднага след тази операция бай Ганьо разгърна пакета с жълтата книга, извади — какво мислите? — цяла дузина кърпи и почна да ги раздава на присъствующите, преимуществено на българите, за «бог да прости», като повтаряше при подаването им: «На́, земи

и ти, па речи «б о г д а п р о с т и», или помаха към някого с ръка, за да се приближи, и му извика: «Ей, момче, ела тука, на́ и на тебе, хайде, па речи «б о г д а п р о с т и М а р и й к а.»

— Повече не ща да ви разказвам, господа — извика отчаяно Кольо, — вий сами се помъчете да си представите физиономиите на англичаните и американците, които окръжаваха бай Ганя. Ще ви кажа само, че след като се извърши опелото на покойницата, като православна, в руската черква и след като я погребахме, бай Ганьо бе поканен да поживее до заминуването си от Дрезден в дома на американците. Той пренощува там само един ден. Какво поведение е държал в тази къща — не ми е известно. Само на тръгване казал на студента, българин, който го изпращал на гарата:

— Остави се, брате, малко остана да направя една поразия. Не им зная реда на тия американци, едене бол, бадева, па ядох, ядох, щях да се пукна от едене; па през нощта. . . Остави се!. . . Че остави това, ами друга поразия: дохожда сутринта, разбираш ли, една жена, почукова на вратата. Аз—«слободно!» Влиза, носи ми кафе с мляко и разни сладкиши. Сложи, разбираш ли, дискоса на масата, па взе да души из въздуха с носа си. Хай, дявола! Дали гюла е подушила, дали друго! Аз, знаеш, не съм прост, ставам веднага, вземам мускала и го мушвам под носа ѝ. Тя се поусмихна. Гледам я — зарарсъз! Простичко така облечена, рекох си, слугиня. Теглих ѝ едно око — смей се! И аз хоп! — през кръста. Па тя като се извъртя, да я вземе мътната, че като ме цапароса по суратя. . . Остави се, потънах!. . . Тя да била леля на момчето. . . Нейсе, берекят версин, с един шамар се свърши работата. Добри хора!. . .

V. БАЙ ГАНЬО НА ИЗЛОЖЕНИЕТО В ПРАГА

— Ами я чакайте пък аз да ви разкажа как ходихме с бай Ганя на изложението в Прага — каза усмихнато Цвятко.

— Браво, Цвятко! — извикахме всички — откога го очаквахме това! — Цвятко почна:

— Ако помните, ний тръгнахме от София с цял трен

наши вагони и наш локомотив. Вагони само I и II клас, нови-новнинички, едва-що пристигнали от Европа, безукорно чисти и удобни. В един и същи вагон имаше купета и от I, и от II клас. Сума свят — 160 души ли бяхме, не помня. Стари, млади, жени, мъже, деца, та дори и кърмачета. (Ох, тия кърмачета!. . .)

Кой като нас! Каква гордост беше то, че тръгваме за изложението със свой трен. Нека-да видят, казвахме си, европейците, че България не спи. Но най-вече се надувахме с новотата, с модерната конструкция и с чистотата на вагоните. Ама дълго ли време, мислите, се наслаждавахме ний от патриотическото обаяние за превъзходството на нашите вагони и от мисълта, че ще слисаме Европа с нашия прогрес? Додето ни изпращаха на гарата, додето минувахме сливнишките и драгомански позиции — полетата на славните наши победи, ентусиазмът ни растеше пропорционално с изпразването на шишетата и кошниците с провизия, с които в изобилие бяха се снабдили практичните туристи. «Разбира се, ще си вземем закуски, защо ще си даваме парите на сърбите?» — викаше въодушевеният от патриотизъм и плевненско вино бай Ганьо. Но като наближихме до Цариброд и почна да се стъмнява, като се опитаха да осветят вагоните и се оказа, че забравили да приготвят лампите, че като се стъмни съвсем, че като почнаха децата да се плашат и да реват — о, тогава, лека-полека, като че с изхлъзването на българската територия се изхлъзваше и нашият патриотически ентусиазъм. Едни печално се усмихваха, други се усмихваха скрито саркастически (не бяхме само българи), трети негодуваха; даже бай Ганьо ми пошепна на ухото: «Разбира ли ти свиня от кладенчева вода!» Някои пък пускаха недвусмислени псувни по адреса на един чужденец, служащ в управлението на нашите железници. Подкрепен от последните, бай Ганьо извика: «Аз нали зная, че ний не сме виновати; пак тези чужденци, да ги вземе дяволът! Нарочно са го направили, да ни омаскарят! И сещате ли се, все от завист! Всичките са таквиз!»

При тия думи той така изгледа едного от чужденците, щото го накара да се закашля и да мине в друго купе. Като спряхме на станцията в Цариброд, във вагоните беше съвършено тъмно, не можехме да се видим един с един. Повълнувахме се, посърдихме се, па го обърнахме на смях. Сума шеги и бодли се пуснаха за сметка на железопътните ни управници. Зачуваха се викове: «Дайте свещи бе, хора, изплашиха ни се децата!» «Ей, чичо, иди ни купи един фунт свещи, ще ти дадем бакшиш.» «А бе по една лояна свещ поне дайте.» Само бай Ганьо не допущаше, че е възможно българи да бъдат виновни в тази неуправия.

— Оногова там, видите ли го — казваше той, след като донесоха няколко прости свещи, и сочеше един нашенски чужденец, — с катран да го облееш, че да го запалиш. Туй търпи ли се бе! Че оставете тъмното, него кой му гледа — ами резил пред сърбите станахме. Ето го там е, видите ли го, сръбски чиновник — смее се човекът. Смее се зер!

Но възбуденият патриотизъм не допусна бай Ганя да претърпи на един сърбин да му се подсмива; че като се намръщи насреща му:

— Ами ти защо се смееш там бе, хей!

И искаше да скочи от вагона и да иде да се разправя със сърбина. Геройска кръв!

— Шш. . . Стой мирно, бай Ганьо — увещаваха го пътниците, — недей прави скандал. Имай пред вид, че влизаш в Сърбия. . .

— Е, че какво като влизам в Сърбия! Ще ме уплашат ли? Ами Сливница? Ами «натрак брача»? — и из устата на бай Ганя изхвръкна една псувня като бомба.

— Какво ти е крив сърбинът, че нашите вагони били тъмни! — успокояват го другите.

— Кой? Той ли? Знам ги аз тях! — отговаря бай Ганьо и клати глава.

Раздадоха ни по една свещ на купе. Някои лампи, мисля, че успяха да нагласят и запалят. Потегли тренът. Пътниците накапаха гореща лой по прозорците и закрепиха свещите. Това беше първото п о б ъ л г а р я в а н е на новите вагони. Второто побългаряване се извърши още в първата нощ: всичките клозети (извинете, господа) се превърнаха в клоаки.

Както и да е, минахме Сърбия. Но да не мислите, че току-тъй тихичко, скромничко я минахме. Охо! Българинът не е прост! Дето имаше възможност, бай Ганьо не пропущаше случая да уязви сърбите, да им напомни Сливница. В Ниш и в Белград даже той питаше всички служащи и хамали: «Ти не си ли българин, право кажи? Вий всички сте българи, ама се сърбеете.»

Потеглихме из Унгария. . . Тука пък се запалиха ко-

лелата на един вагон! Хай да ви земе ашъма с майстори! Спряхме се дълго време. Поливаха, гасиха, палиха, смъдиха. . . хеле тръгнахме. А маджарите — смях! Знаяха — българи туристи!. . . И още на едно място се запали този вагон — хеле оставиха го по дяволите, на поправка. Бай Ганьо, опитен човек, пътувал други път, разправяше на по-простите си спътници:

— Сега Пеща ще гоним. Пеща минем ли — Вена, Прага е оттатък Вена. Всичките тия места съм ги изръшнал — на пръсти ги зная.

На малките станции не се спирахме. На големите спирахме, колкото да ни отварят линия. Богатата Моравия обърна вниманието на всички. Прекрасно обработените долини, разкошните градини, безчислените фабрики и заводи накараха даже и бай Ганя да допусне преимуществото на Моравия пред нашето отечество: «И ний работим, ама и тези синковци не падат по-долу, аа, не падат по-долу, пипат синковците.» Но като се сети, че се е увлякъл в похвалата, прибави: «Ама всичкото нафиле. Те работят, пък немецът го яде.»

Из пътя не се минуваше без комедии. Ний — аз, Ванчо, Фильо и Иваницовият син (не вярвам да го познавате), заехме едно купе от първи клас; в съседното второкласно отделение се намести бай Ганьо с няколко другари, богато снабдени с провизия. Бай Ганьо от бързина, види се, беше забравил да тури в дисагите закуска. «А бе, най-сетне, българи сме, ще се пригледаме. От тогози къс хляб, от оногози сиренце — ще помине човек. Ами!» И наистина той помина добре. Другарите му го угощаваха с едене и пиене — той ги угощаваше с най-горещ патриотизъм, смесен с апетит и жажда. Но всичко си има край. Свърши се най-после провизията на съседите ни, изпразниха се галоните. (За да избягна една груба грешка, трябва да се поправя: галоните се изпразниха още като хвърчахме над Сливница и Драгоман с «да живее България, ураааа! Дай да си наквася устата бе, урраа!»)

Бай Ганьо почна да се присламчва към нашето купе. Отпърво дирише разни предлози: ту кибрит ще поиска, ту една чашка коняк — че го заболял стомахът; а сетне лекаполека усвои се, попривикна и, кажи-речи, не излизаше от стаицата ни. Забрави другарите си, па и защо му са? — Нямат нищичко — всичко изедено, всичко изпито, а у нас, слава богу, все се понамирваше по нещичко — купувахме си по станциите. Бай Ганьо от любопитство не изпущаше случая да опита иностранните продукти:

— Туй какво е, грозде ли е? Браво! Гледай! Я дайте една чепчица. Мм! Хубаво! Браво!

Любознателността го караше да се запознава по този начин със закуските ни, с коняка ни, с табакерите ни.

— Тази табакера дали е от кавказко сребро? — любопитствува бай Ганьо, като вижда едного от нас, че се готви да запуши.

— Не е, венска направа е! — отговаря притежателят.

— Тъй ли? Я дай да я видя. Ц. . . ц. . . ц! Гледай! И тютюн има, български, нали? Браво! Я чакайте да завъртя една цигарка. Аз си имам цигарени книжки, ако ви потрябват — тук съм!

Че е т у к а, ний го чувствувахме доста: и по миризмата на ботушите му. и по специфическия аромат на потното му тяло, и по неговото настъпателно движение към окупирането на цялото канапе. Отпърво той седеше на крайчеца на канапето, сетне почна да сяда по-удобно; посетне трябваше троица да седим на едното канапе, трябваше Иваницовият син да се свие на крайчеца на другото, за да има възможност бай Ганьо да вземе хоризонтално положение. И той не изпущаше случай. Ний се сговорихме да опитаме докъде може да стигне потребността на бай Ганя за удобства и той почна доста чистосърдечно да дава храна на нашето любопитство.

— Я се поотмести малко към края, да си сложа и другия крак. Хъ така! Браво! Е-е-е-х! Майка му стара! Кеф!... Я чувайте машината какво прави: тупа-тупа, тупа-тупа. Фърчи!. . . Много обичам така да се обтегна. Отвъд тясно. Па и другарите прости хорица, какво ще приказваш с тях?. . . Какво ядете там, круша ли? Браво! Я да видим тъй както съм легнал, мога ли изяде една круша. Благодарим! Отде ги зимате вий тези неща?

— Купуваме ги — отговаря едва сдържано един от нас..

— Тъй ли? Браво! — одобрява той с пълни от сочната круша уста. — Аз обичам круши.

Бай Ганьо, унесен от монотонните удари на локомотива, почна да дреме. Мисля си аз, какво, какво да му скроим. Най-сетне озари ме една гениална мисъл. Направих предварително знак на другарите си и казвам:

— Да направим, господа, по едно кафе. Я подайте спирта и машинката.

— Кафе ли? — извика бай Ганьо и скочи от канапето като ужилен. — Има хас!

— Какво кафе ще правим, вода няма — обади се артистически престорен Иваницовият син.

— Вода ли? — извика със същия глас бай Ганьо, — само вода искайте от мене. Ей сегичка! — и той изхвръкна из купето.

Изпокапахме от смях. Иваницовият син се изтегна и зае цялото канапе. Върна се бай Ганьо и пъхти повече, отколкото имаше нужда. Трябваше да ни покаже какъв труд и мъки е претърпял за наше добро. В ръката му една стомничка.

— На, намерих, видяхте ли? Претарашувах всичките вагони! Най-сетне виждам стомна, грабнах я завчас, една жена ми извика: «Хей, дай тука водата, тя е за детето ми.» Аз какво да излъжа, какво да излъжа, дойде ми на ума: «Извинете, госпожо, там на едного му припадна.» «Тъй ли», кай. — Тъй. «Е тогава, скоро занеси му вода и пак донеси стомничката.» Ахмак жена!. . . Пуф! Изпотих се. Хайде сега, кафенце!

— Не ви ли е срам, господине? — каза с укор един от другарите, който не можеше вече да сдържи своето негодувание.

Бай Ганьо го изгледа с обтегнато лице, като се стараеше колкото е възможно по-нагледно да изобрази своето искрено учудване; след туй съвсем неочаквано каза:

— Аз ми дойде на ума, че е скроена работата, ама хайде, рекох. Е дайте тогаз барем една цигарка и едно конячепце.

Дадохме му цигарка и коняк и той си отиде в свойто купе, при простите хорица.

— Страшни диванета са туй учените — зачу се след малко бай Ганьовият глас в съседното отделение: — аз не зная как ги търпят такива на служба. Ама чакай, ще се върне бай ти Ганьо в България, па виде щем кой е кум, кой е сват.

Наближавахме ческата граница. С нас пътуваха и комисарите, пратени от правителството да се научат как се нарежда изложение, та да наредят и пловдивското. Един от тях закачи по гърдите на всичките пътници български триколорчета. По пътя още се разнесе слух, че ще бъдем

посрещнати тържествено както на границата, тъй и в Прага, следователно бяхме подготвени към срещата — но туй, което видяхме в действителност, надмина всичките наши очаквания.

Ето и пограничната станция, локомотивът вече свири. Виждаме отляво и отдясно на железния път стича се свят към станцията. Ръсеше дъжд и търчащите мъже, жени, деца носеха отворени омбрели. Спряхме се. На перона задръстено с хора. Веднага една музика гръмна «Шуми Марица». Един хор след това изпя «Hde domov mûj!» за безкрайно удоволствие на всички ни, а особено на бай Ганя, който похвали между нас ческия народ, че доста добре изучил гласа на народната б ъ л г а р с к а песен «Где й родът ми», само че думите изговаряли малко неясно, та не се твърде разбирало.

Кръв се хвърля в главата ми от срам, като си спомня поведението, което ний държахме при тая първа среща. Представете си, господа: стекъл се градът, дошли хора от селата да посрещнат братята българи, довели музика, дошъл хор, наредили се сума момичета, с букети в ръка, чакат да слязат братята от трена да ги посрещнат, да ги поздравят с думи, с песни, с музика, с букети; а «братята» си подали главите от прозорците и гледат! Вярвайте, вярвайте, господа: Прозорците на вагоните, знайте, тесни, един си подал главата, друг се гуши през рамото му, трети подава отдолу само половината разкривена физиономия с едно око, и гледат! — Да се стопиш! — Ех, де да имаше една минутна фотография! — Посрещачите се слисаха. Не знаеха и те какво да правят — де да дянат букетите! Музиката спря, спря и хорът и настъпи мълчание и взаимно огледване. По едно време бай Ганьо слезе от вагона. Всички чехи устремиха очи към него и му направиха път да мине, и той мина. . . Боже! Как важно мина бай Ганьо посред стотини очи и ръце, които му простираха букети! Той потегли с цяла шепа и завъртя нагоре левия си мустак, издаде навън лактите си, изкашля се на дебело и погледна с едно око госпожицата, която беше поднесла букета си почти под носа му, погледна я и пошава с пръстите на лявата си ръка, обърнати нагоре, като че искаше да каже: «Посрещаш ли, моме, посрещаш ли? Хубаво правиш, посрещай, аз обичам» — и си замина, без да я удостои с честта да ѝ приеме букета. Момата сконфузено си прибра ръката. След малко бай Ганьо се появи, като за-

копчаваше не съвсем грациозно една част от тоалета си. Пак му сториха път, пак засука левия си мустак, пак се изкашля, изсекна се с пръсти и се покачи във вагона. Локомотивът изпищя и тръгнахме.

За да не помисли някой от вас, че аз преувеличавам, че нарочно украсявам разказа си, за да окарикатуря бай Ганя, ще ви кажа, че, напротив, аз пропущам някои работи, защото и сега ми се стяга сърцето, като си ги припомня. Например аз умълчах още отначало да ви кажа каква картина представляваше нашият трен още на втория ден от пътуването ни. Нали ви споменах, че нашите туристи бяха задигнали със себе си и кърмачетата; като оставя настрана плачовете и писъците, ще ви кажа, че клозетите бяха се превърнали и в перачници, гдето перяха детските зацапани ризички и гащички, а коридорите на вагоните се превърнаха в сушилници за това пране: проточиха въжета и простряха недотам изпраните гащички; те заменяваха флаговете, с които трябваше да украсим нашия трен; вместо триколор — бяло, зелено и червено, у нас лъщяха на слънцето множество двуколори — бяло и жълто. Тези прелести украшаваха нашия трен и тогава, когато се спирахме по станциите в Чехия и народът с музика, с песни, с букети, с приветствени речи на кметовете и на другите представители ни посрещаше. Тези жълто-бели флагове се развяваха по въжетата и тогава, когато нашият водител, господин Василаки, оглушаваше чешките слушатели с гръмогласните си чувствителни речи и когато господин Петко гъделичкаше националното самолюбие на братския чески народ, на всяка станция със своите ораторски слова, от които ясно се чуваха за по-далечко стоящите само думите: «Братя! Иван Хус. . . О! Иван Хус, братя!» и когато бай Ганьо, възнегодувал от това, че в речите не поменуват за нашите исторически великани, мушкаше един учител в хълбоците, с думите: «Даскале, кажи и ти нещо бе, нека им покажем кои сме, сега му е времето, кажи нещо я за Филип Тотя, я за Крума Страшний, или изпей някоя песен». . . А двуколорните флагове все се развяваха!. . .

Целият ни път от чешката граница до Прага беше едно триумфално шествие; край градове ли, села ли, през полета ли — дето поминеше нашият трен, шапки захвърчаваха нагоре и нескончаемо «nazdar» цепеше въздуха. Аз забележих една работница в полето, която, като видя, че мъжете махат и хвърлят шапки, помаха, помаха с ръце,

па взе, че си развърза кърпата от главата, завъртя я на въздуха и запищя: «nazdaaar!» Друго: минувахме край един град (не помня как се казваше, и де ще запомниш, ний бяхме слисани тогава), по улицата свят, по прозорците свят, по дърветата, на оградите, че и по стрехите. Та в този град, помня, забелязах на едно място, строеше се една нова къща, почти изкарана, и гредите на стряхата бяха нахвърляни; на върха на стряхата беше забоден един дълъг прът, окичен със зеленчук и на върха му флаг (като по нас, кога строят къщи); няколко работници отгоре, като видяха, че по цялата улица и от всичките етажи махат с кърпи и викат «nazdar!», затичаха се по гредите към върха на стряхата, обхванаха прътa с флага и потеглиха да го извадят, за да ни салютират, но, види се, беше закрепен солидно — не можиха да го измъкнат, но го разклатиха в основанието дотолкова, щото можеше да се развее с една малка амплитуда наляво-надясно. Тези два случая — с работницата в полето и с дюлгерите на стряхата — ме трогнаха във висша степен. Не приличаше туй на нашите: «цялата интелигенция цепеше въздуха с френетически «ура», «днес целият народ ликува. . .»

Пристигнахме на станцията в Прага. На перона не забелязахме много хора, имаше само официални посрещачи: помощника на кмета, ако не се лъжа, и членове от комитета на изложението. Тази среща ми се показа глуха; привикнахме на триумф! Пък то крушката си имала опашка: хората, по-разпоредителни, знаят, че като слязат от трена 160 души, ако има публика на перона, ще се смесят, ще се слишат: ще стане една каша от гости, гостоприемци и от багаж, затова оставили дебаркадера празен и се явила само комисия да ни посрещне. Почнаха се пак приветствия и речи, от една страна, «Bratři Bulhaři. . .! Velikỳ slovensky. . . Cyrilla a Methodia!», от друга страна: «Bratři, my isme přišli poučitise u velikeho Českého Nàroda!». . . от третя страна: «Братя! Великият Иван Хус!. . . Да, братя, Иван Хус е велик!» А бай Ганьо, от своя страна недоволен, че поменуват само Кирила и Методия, пак мушка учителя: «Кажи и ти нещо бе, даскале, малко ли ги имаме и ний, за Аспаруха кажи или земи, че надуй кавала — сега му е времето!. . .»

Тук ни казаха, че всички ще идем в градския клуб Meščanska Besseda, а оттам ще ни разпределят по квар-

тири. Разпоредиха се да ни донесат там багажа. Тръгнахме. От перона влизаме в станционната зала и какво да видиш! Свят! Почерняло от свят! Буквално, яйце няма де да пуснеш. По средата една ивица колкото да минем. Отсам и оттатък наредени дами с букети. Всички облечени празнично. Че като гръмна едно «nazdar!», че като почнаха да ни подават букети и да ни обсипват с цветя, че като излязохме на улицата и погледнахме, боже! додето ни стигаше окото: оставили само една ивица за нас, а всичко друго задръстено с хора, и пак редове дами, и пак «nazdaaar! nazdaaar! ураа!», и пак град от букети. Царска среща!. . . Насядахме посред виковете и цветята във файтони и потеглихме. Сега доколко грациозно сме насядали и сме се разместили с домочадията и кърмачетата — оставям на вас да си представите! Ний бяхме като гръмнати от неочакваната грандиозна среща! Снемаме шапки наляво и надясно; после се сетихме да ги свалим съвсем (като бъде за сещане, ний много се сещахме, аа! Разбираме ги тия ваджии, етикетите!) Една усмивка беше замръзнала на конвулсивно треперящите ми уста и като че ми се искаше хем да се изсмея, хем да заплача, хем да се проваля вдън земя!

Стигнахме в Мещанска беседа и заехме масите в градината. Чакахме да пристигне багажът ни и да ни разпределят по квартири. Няколко файтонджии чакаха, горките, цял час около портите да им платят, но много от нашите туристи не намериха за нужно да плащат. «Голяма работа — казваше бай Ганьо, — какво им струва да ни заплатят файтоните? Най-после — славяни сме! Тук да си покажат славянщината, хъ де! Ами как! Всичко без пари! С пари и баба знай! Само едно голо — «наздар». . .

Пристигна багажът ни и почнаха да ни разпращат по квартири. Погрижили се хората да ни намерят помещения. Аз няма да ви разправям за кавгите с файтонджиите, с келнерите в клуба, с разпоредителите за окъсняването или погрешното разменяване на багажа, за неудоволствията от квартирите, за пазарлъците и други такива. Да се пренесем с вас за една минута в нашата стая (не бойте се, госпожо). Ний се настанихме в една голяма стая четворица. Имахме всички удобства. Стаята ни гледаше към двора. . . На срещната страна се издигаха същото число етажи. По едно време слугинята, която ни шеташе, Анушка, като снемаше саксиите с цветята от прозорците, за да може да

ги затвори, обърна се внезапно към мене и сконфузено ме попита, като указваше с очи към насрещните прозорци:

— Prosim vas pane, je ten pan také Bulhar? Račte se podivat co ten dêlà! Jak je on černý! Vlasatiý jako něejakỳ dikař. Ha-ha-ha-ha!

Погледвам по указаното направление и какво да видя? Бай Ганьо при отворени прозорци, без да спусне завесите или жалузите, освободил се от горните си дрехи и в момента, когато аз погледнах, той се хилеше на нашата слугиня и гладеше влакнатите си гърди, види се, с туй искаше да я плени.

В местните вестници същия ден се появиха приветствия за скъпите (имаха право!) гости — bratřy Bulhařy. Напечатана беше и програмата, по която ний ще посетим изложението и забележителностите на града Прага. Печатаха отчети за нашите посещения: де сме ходили, как сме били посрещнати, как са ни приветствували, какво сме им отговаряли. Името на нашия водител, господин Василаки, гърмеше; той заслужи това внимание с безчислените си речи. И право да си кажа, каквото щете, но ако не беше господин Василаки да им позамаже очите, ний съвсем щяхме да се провалим.

При входа на изложението ни посрещнаха членове от комитета. И пак речи за Českeho nàroda, za Bulhařskeho nàroda. Тука, видите, не се сбъркаха да ни посрещнат като сърби, каквато погрешка, разказват, станала при входа на Пловдивското изложение: сливненци и ямболци се намирали в постоянен антагонизъм — от завист ли, от съперничество ли, кой знае от що. Явяват се пред входа на Пловдивското изложение сливненци, а един от комитета им държи реч, като ги мисли за ямболци, и хвали ли, хвали: «Храбрите ямболци, славните ямболци!» А сливненците се потят, кашлят в шепа, мигат. . . Картина!. . .

Влязохме в изложението. Един от комитета ни поведе да направим набързо един общ обзор на главните отдели. Е че кого води? — Нашите туристи — цели англичани!. . . Като влязоха веднъж ония ти хора в ботаническия отдел — няма излизане!

— Иванчо, Иванчо, ела, ела тука, я виж лале, какво голямо! Помниш ли, у леля ти има такова лале? — вика един от една страна.

— Марийке, Марийке, ела, ела тук, виж мимоза, това е мимоза, видиш ли? Помниш ли в атласчето, дето ти го

купих за Великден? — вика друг от друга страна. — Я гледай, босилек! Ц. . . ц. . . ц! И чехите имат босилек, браво! — обажда се трети и рукват да гледат босилека.

— А бе аз здравец не виждам тука — обажда се бай Ганьо с недоволен глас, — проста им работата, ако нямат здравец! И-и, у нас! По балкана! Ех, мама му стара!

А членът на комитета в това време стои като на бодли! Чака да се поизприкажат скъпите гости!. . .

Аз не можах да се сдържа, излязох от ботаническия отдел и отидох да зяпам из другите павилъони. В моето отсъствие фотографирали скъпите гости и на другия ден в един илюстрован вестник се появи цялата група.

Водиха ни в Hradčany, дето са дворците на ческите крале. Показаха ни разни исторически кьошенца: стаичката, дето е заседавал съветът и било решено началото на Трийсетгодишната война; прозореца, през който били хвърлени в пропастта ческите патриоти. Водиха ни в стария градски дом, в стария и новия музеи. Дадоха в наша чест една опера в Narodny Divadlo; дадоха една вечеринка в Мещанската беседа. Ходихме у пана Naprsteka, многоуважаем гражданин, едно време компрометиран пред австрийското правителство, забягнал в Америка, съставил си там богатство, завърнал се в Прага и сега, окръжен от почести и уважения, занимава се с филантропия. Има свой музей и библиотека. Стопанинът ни посрещна с всичкото радушие и гостоприемство на един славянин. Тук се държаха най-чистосърдечните речи. В една от стаите имаше дебела книга, в която посетителите записваха имената си. В един момент, когато бяха се натрупали мнозина около книгата и всеки бързаше да грабне перото и да увековечи името си, бай Ганьо ме дръпна за ръкава и нетърпеливо ме запита:

— А бе за какво се записват там?

Аз, като знаях предварително, че никакъв предлог за записване не би удовлетворил бай Ганя, ако от това не произтича нещо за пред кума, казах му на шега: който не иска да обикаля по-нататък старините на Прага, може да се запише в тази книга и да обядва у pana Naprsteka.

— Тъй ли? — извика бай Ганьо — поврага им старините, дайте тука перото! Дайте бе, дайте по-скоро перото! С плайваз не може ли? — Дай, дай, че бързам! — и почна с лактите си да разтваря път към масата, върху която лежеше голямата книга. Настъпиха се, сбутаха се с едного,

почнаха да отнемат един от друг перото, накапаха книгата с чернило и най-сетне разтрепераната, влакната и потна ръка на бай Ганя украси една от страниците с две звучни думи:

Цвятко ни заяви, че не желае да продължава разказа си.

— Разкажи нещо за вечеринката. Нали каза, че дали в чест на българите вечеринка — обади се един от компанията.

— Аз не ходих на тази вечеринка. Бай Ганьо беше. A propos, в този ден ходихме с бай Ганя в една берберница. Той имаше намерение нея вечер да плени ческите дами и вземаше предварително всевъзможни мерки да се яви във всичкия си блясък: купи си вратовръзка, изчисти си декорацията (че как го мислите вие бае си Ганя!) и отидохме в берберницата, понеже косата и брадата му бяха доста обрасли. Седна той на стола. Берберинът го старателно обвърза и почна работата си. Едва ли не цял час се бавихме тука. Не беше тъй лесно да се угоди на бай Ганя.

— Тука, тука; я му кажи тука — и бай Ганьо сочи врата си, — тука да поуглади, с бръснача да поостърже малко. Па му кажи да си отваря очите, да не среже някоя пъпчица, че го земат дяволите.

Берберинът вижда през огледалото сърдитото изражение на бай Ганьовото запотено лице и ме поглежда в недоумение.

— Co pan mluvi? — пита ме той смирено, като мисли, че е сторил някоя грешка против вкуса на бай Ганьо.

— Ти я му кажи да остави сега приказките настрана — обръща се към мене бай Ганьо и с такъв тон, като че ме е пазарил за преводач. — Я му кажи да ми остави брадичка и нека я направи по-остричка, като на Наполеона, разбираш ли? Пък мустаките нека ги разчеше така, да кабардисат, като хе, хе! на италианския крал, хи-хи-хи! Видял ли си го изписан? Таквиз да ги направи! Кажи му де!

Аз нямах куража да преведа буквално скромното желание на бай Ганя; то би турило в голямо затруднение

берберина: лесна работа ли е с помощта на бръснач и на гребен да оприличиш едного хем на Наполеона III, хем на Хумберта! И кого?

Свърши се коафюрата. Бай Ганьо извади кесията си, завъртя я около врвта, отвори я, бръкна до дъното, нарина една шепа монети, обърна се гърбом към нас, рови, рови из монетите, избра една и я подаде на берберина, ама я подаде така, като че искаше да каже: «Хайде, на́, нейсе, от мен да замине.» Монетата беше двайсет крайцера. Но като се сети, че може да се е излъгал, пък и за да не го помислят за прост, той пошава с пръстите си към берберина, санким «дай ресто». Берберинът за един миг отвори чекмеджето, хвърли там монетата, избра две монети по десет крайцера, удари ги сърдито на мраморната маса и изчезна в една вътрешна врата. Монетите се претъркулиха на земята. Бай Ганьо в първия момент като че се постресна, позачуди се, но не успях да схвана това впечатление и той се наведе, прибра парите и каза:

— Сърдитко Петко, празна му торбичка! Хайде бе, остави ги! Само знаят да скубят! Нали ги зная аз тях! Славяни!. . . Бошлаф!. . .

VI. БАЙ ГАНЬО У ИРЕЧЕКА

— Туй, дето го разказа Цвятко — обади се срамежливият Илчо, — то е по-подирня работа, пък аз зная, че бай Ганьо по-рано е дохождал в Прага, бавил се е дълго време и е продал доста розово масло. Искате ли да ви разкажа?

— Щом е за бай Ганя, недей пита, разказвай! — отговорихме ний.

— Добре. Слушайте тогава. Пристига бай Ганьо от Вена в Прага. Слиза на станцията, нарамва си дисагите и излиза на улицата. Файтонджиите се спущат да му предлагат услугите си — той им прави знак с глава, че не ще. Те разбират знака му за утвърдителен и един файтон се изпречва отпреде му. Бай Ганьо се сърди, блещи се и прави сърдити жестове. Това забелязва полицейският и заповядва на файтоните да се оттеглят. Мисли си бай Ганьо, от кого да узнае де живее Иречек, нашият историограф. Иречек е живял в България, обича българите, ще иде бай Ганьо у него: «Добър ден» — «Дал ти бог добро» — и

може да го покани в къщата си; защо ще си дава паричките по хотели? — Додето си мисли така, пред него се изпречва един трегер с червена шапка и предлага да му носи дисагите. Бай Ганьо го пита знае ли де живее Иречек, трегерът отговаря отрицателно, но дава надежда, че ще може да се намери и пак простира ръце да поемне дисагите. Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото мускалите са вътре и може «да запраши нанякъде», и, друго, гледа го облечен добре, кой знае колко ще го оскубе.

— Ваша милост вървете напред, аз подире ви — казва вежливо бай Ганьо. — Оставете дисагите, аз ще ги нося.

Тази вежливост бай Ганьо я пуща със сметка: хем ще предразположи трегера към себе си, хем ще му покаже, че не е някой голям и богат човек, та да не мисли о н з и да го скубе.

Вървят, разпитват по кръстопътищата де живее Иречек; най-сетне сетил се някой, че въпросът е за професор Иречек, казал им де да попитат, попитали и го намират.

Бай Ганьо казва на трегера едно «да си жив, благодарим» и влиза в квартирата на Иречека.

— О-о! добър ден, бай Иречек, как си, добре ли си? — извиква бай Ганьо с един най-приятелски тон, щом влиза в кабинета на стопанина.

Последният му подава зачудено ръка, поканва го да седне и се сърди на своята памет, която не го подсеща, кой е този любезен приятел.

— Не ме ли познаваш? — припомня бай Ганьо, като смесва ту «ви», ту «ти». — Вий нали бяхте министър в София?

— Да.

— Е, и аз съм оттам! — заключава тържествено бай Ганьо. — То се казва, емишерии сме, хе, хе, хе, ами как! Помниш ли статията във вестник «Славянин»?

— Да, да, спомням си — отговаря сдържано-снизходително Иречек.

— Ей че бяха те нацапали!. . . Ама ти си гледай кефа, хич да не те е еня! Аз колко съм ви хвалил!. . . Те викат Иречек такъв, Иречек онакъв. «Да ме прощавате — викам, — не е тъй.»

Иречек познава добре българите и затова никак не се учудва на тази фамилиарност на бай Ганя. Разговорът продължава няколко минути в този тон, сетне минува на по-практическа почва: бай Ганьо хвали квартирата на сто-

панина, загатва му доста осезателно, че «най-сетне, има място и още един странен човек даже да се прибере тука»; говори му за гостоприемството на българите, изказва съжаление, че, «виж, другите не са като нас, българите; чужденец да влезе в българска къща, ще го нахранят, ще го напоят, ще му постелят». Иречек се старае да му внуши, че квартирата е тясна за домашните му. Бай Ганьо си прави оглушки и развива темата за българското гостоприемство. От тази тема разговорът се извива към търговийката на бай Ганя. Той съобщава на стопанина, че е донесъл за продан розово масло, и му заявява: «Утре, ако щеш, води ме по всичките фабрики, аз съм съгласен; ще ми превеждаш, че не знам езика, а?» Иречек бърза да отговори, че не е запознат с фабрикантите на етерни масла, понеже занятията му са съвсем от други род, а освен това няма свободно време; но ще му каже де се събират българите студенти, та измежду тях някой може да му услужи.

— Ако щете, санким — допълня бай Ганьо, — няма да те пресилвам. Аз ще дам и на госпожата (тука ли е тя?) един мускал масло. Познавам я и нея, как не. (Иречек не може да се начуди, за коя госпожа е думата.) Па ако имате тука роднини, приятели, кажете им, че съм донесъл масло — то не е срамота! Аз ще се навъртам почесто около вас, ще си приказваме за България. Па ако обичате, съгласен съм и у вас да остана, додето съм в Прага. А?

— Извинете, но. . .

— Казвам, санким, ако обичате — обяснява сплетено бай Ганьо, — и мен ми е по-добре на хотела, ама хайде, рекох, Иречек — наш човек. . .

— Благодаря за вниманието; аз би ви задържал на драго сърце у дома, но не разполагам с лишни помещения. Днес обаче вие сте наш гост и ще обядвате у нас.

— Да обядваме, защо да не обядваме! — съгласява се бай Ганьо. — И ваша милост, казва се, ако не от мойта — от българска софра сѐ сте яли.

Иречек е зает с една спешна работа, която с влизането на бай Ганя се пресича. Стопанинът седи като на бодли и не знае как по деликатен начин да експедира временно сладкодумния си гост. Той звъни, явява се един слуга, комуто поръчва да съобщи на домашните, че им е пристигнал гостенин от България. Влиза след малко майка му.

Бай Ганьо едва се повдига от стола си, прави с ръка едно двойно движение към челото си и снизходително изговаря: «О, здрасти, здраво-живо, дайте да се похванем, хъ така, по български. Как сте още? Радвам се.»

Госпожата го приветствува любезно и с цял ред въпроси показва жив интерес към отечеството на гостенина.

— Е, кажете сега правичката — пита бай Ганьо, — къде е по-хубаво, в Прага ли, в София ли?

Госпожата е в недоумение, тя не е била в София, а бай Ганьо при тоя въпрос погледва с дяволска усмивка Иречека, като че иска да му внуши своя възглед за жените: «А бе жена нали е, какво ще приказваш с нея?. . .»

— Негова милост ще обядва днес у дома — обръща се Иречек към майка си и сетне, за да може да продължава занятието си, по немски я моли да заведе бай Ганя в друга стая.

Госпожата предлага на бай Ганя да минат в съседната стая. Бай Ганьо погледва проницателно Иречека, погледва и дисагите с мускалите, прави сметка с вежди: «По немски нещо си продумаха, кой знай! Ама не вярвам. Найсетне министър е бил у нас. А бе то и министрите не са стока я! Ама за тогоз не ми се вярва» — и след това става нерешително и тръгва по указанието на госпожата към съседната стая, но като дохожда до вратата, обръща се и иска да прочете на лицата на стопаните тяхното намерение и забелязва няколко неми знакове, с които действително в този момент се обмениха домашните; тези знакове означаваха: «гледай да го занимаеш с нещо по-дълго време, понеже имам много бърза работа», но бай Ганьо ги изтълкува инак.

— Тези неща тука може да ви пречат — заявява той, като показва с очи на дисагите.

— О, никак не. Моля, не се безпокойте — отговаря Иречек.

— Ама все ще ви пречат, знам аз. Я чакай да ги взема в другата стая — и посягва да ги вземе, но домашните любезно се съпротивят. — Мигар ме е страх, не, ами така, рекох. . .

Минуват в приемната стая и госпожата затваря след себе си вратата, за да не се чува шумът в кабинета. Тя се старае всякак да занимае бай Ганя с нещо любопитно: предлага му разни албуми, показва му картини, слага пред него цял куп илюстрации, но умът на бай Ганя е

съвсем на друго място и той на любезностите на госпожата с престорено равнодушие отговаря:

— Не ща, благодарим; гледайте вий. Колко съм ги гледал аз такива картини и портрети! Не ме гледайте, че съм млад!

Бай Ганьо поглежда нетърпеливо на своя огромен сребърен часовник и почва един твърде интересен и своевременен разговор:

— Аз много съм любопитен да изуча Европа. Ето сега например, да речем, у нас дойде ли пладне — сядат да обядват. У вас инак е наредено. Вий кога обядвате например?

— Ний обядваме в 5 часа обикновено, но днес можем да обядваме и по-рано. Извинете, ще ви оставя само за една минутка — каза госпожата и излезе из другите врата.

Бай Ганьо седи сам в салона, зяпа разсеяно картините, час по час плюе по килима (не че е гладен, ами кой знае!), разтрива го с ботушите и се вслушва при най-малък шум в кабинета. Чува той по едно време, че Иречек става от стола си, пристъпва няколко крачки и се спира. «Ама и аз диване, защо не си пренесох дисагите в тая стая.» Бай Ганьо седи като на тръни; най-сетне не го сдържа, става, пристъпя тихичко по килима към вратата на кабинета, навежда си ухото към дупката на ключалката и слухти; той чува само собственото си често дишане и ударите на кръвта в ушите. Но и тук бай Ганьо не се успокойва, той не вижда нищо през ключалката и като натиска нерешително дръжката на вратата, отваря я, подава си тайнствено главата в кабинета и вижда Иречека, приклекнал близо при дисагите му пред един шкаф с книги. Бай Ганьо се хили насреща му:

— Хи, хи, хи, работите ли, работите ли? Хи, хи, хи! Чакай, рекох, да надникна. Работете си, нищо, аз пак ще затворя.

Иречек го гледа зачудено, без да му мине през ума причината на това своеобразно любопитство.

Обедът готов. Минуват в обедната стая и сядат около трапезата: родителите на Иречека, сестра му, бай Ганьо и той. Бай Ганьо, преди да почне обеда, начева да се кръсти, ама хем се кръсти, хем се усмихва, с което иска да покаже на стопаните, че той не е от онези простите хорица и не че дотам вярва, ама сé не е лошо (с дявола сме

добре, какво бива и на господа малко тамян да покадим — за зор-заман).

— Аз съм леберал, от лебералната партия — пояснява той, — ама сегиз-тогиз удрям по едно кръстене, то не е зле, хора сме. . . Това какво е, супа ли е? А, аз обичам супа. Чорбата е турско ядене. И ний сега повече супа ядем. Ах, пърдон, извинете, уцапах ви бохчата. . . Ц. . . ц. . . ц. . . Тюх да се не види!. . .

Увлечен от желание да се препоръча за цивилизован човек, бай Ганьо не можа да поеме право чинията със супата, която му подаде стопанката, и изля доста от нея върху масата и додето да му попречат, той събра една част с лъжицата и я изсипа в чинията си. Стопанката не искаше да му позволи да яде тая супа, но той от деликатност загради чинията си с ръце и не искаше да му яменят.

— Аз имам чушки в дисагите си — съобщи ненадейно бай Ганьо. Той гореше от желание да си разтрие една чушчица, от дребните, в супата, която се показа съвсем бледна за неговия стомах, но се стесняваше да извади чушки да не го помислят за простак, та искаше по-напред да сондира стопаните.

— Да? Имате чушки? — обади се Иречек.

— Как не, нося си аз чушки, нали знайте, «Българ̀ия мила майка» не може без лютичко — казва иронически бай Ганьо и без да чака повече, скача от стола, спуска се в кабинета, домъква дисагите си, приклеква над тях гърбом към стопаните и донася на трапезата две чушки.

— Две стигат за петима ни, страшно са люти — заявява той, като изтърсва половина чушка със семките в чинията си и остатъка любезно предлага на стопаните: на̀, заповядайте, разтрийте си, хе, хе, хе, по български! Не, не, разтрийте, слушайте мене и ще видите какво нещо е. Е, вий знаете; насила хубост не става. Чакайте аз да си разтрия, че да ви покажа какво се вика супа.

И наистина бай Ганьо разлюти супата си до такваз степен, щото един непривикнал човек би се отровил. И почна да сърба; ама сърба българинът, не се шегува, триста псета да се сдавят, не могат го заглуши. Едри капки пот му замрежиха челото и като че се стремяха да рукнат в чинията му. Бай Ганьо сръбне веднъж откъм върха на лъжицата, остави лъжицата и затисне лютата влага с два-три залъка хляб; пак земе лъжицата, сръбне супа, смръкне с носа си навътре и пак два-три залъка хляб.

— Я ми подайте още едно късче хлебец. Вий съвсем без хляб ядете — учудва се бай Ганьо; — на българията дай хляб; ние много хляб ядем; да не се хваля, ама с таквази чорба, пърдон, с таквази супа цял самун хляб изядам. Бас държа.

Бас не държаха, но и без това бай Ганьо унищожи доста хлебец.

— Туй винце отде го земате — любопитствува бай Ганьо, не че го интересува отговорът, а така, да намери предлог за още някоя чашка.

— Купуваме го — отговаря стопанинът, — добро ли е?

— А-а! Чиста стока! Купувате го, а? Я подайте шишето насам. Каквото се е запалил стомахът ми от чушката като нажежено желязо, да ливна сега цялото шише, ще зацвърчи отвътре. Ех, у нас винце, половин лев оката, като му светнеш една окица — тука ли си!. . . А, уригнах се, прощавайте; туй малко просташко пада, ама пърдон, човещина, не можеш да го задържиш!. . .

Обедът у Иречека благодарение на бай Ганя излезе доста оживен. Кафе им поднесоха в приемната стая. Бай Ганьо в благодарност за вкусния, а главно сития обед иска да почерпи стопанина с една цигара тютюн и как да се случи тютюнът му в дисагите. Право казано, табакерата беше в джеба му, но трябваше да намери предлог да понавести дисагите, не може той да си остави мускалите така у чужди хора, всичко става на този свят.

Бай Ганьо не ще и да чува отказването на стопанина да запуши от тютюна му: «Как тъй, джанъм, хич може ли да бъде български тютюн да не запуши човек!»

Запуши бай Ганьо и почна с наслаждение да сърба кафето. Ето кое се казва сърбане!. . . Да се намираш в таквози приятно настроение, да минеш с един събеседник цели часове, да си в стая, дето никой няма да чуе какво приказваш, па и да чуе, няма да те разбере — при тия благоприятни условия да се сдържиш и да не заприказваш за политика — това е вън от силите на бай Ганя. Не може да се сдържи той; изля си душата:

— А бе, бай Иречек, я ми кажи твоя милост леберал ли си, консерватор ли си? Май-май, че си консерва, както виждам. И аз, ако питаш, не мога да ги разбера нито едните, нито другите, ама хайде, да не им остане хатърът. . . Знайш, алъш-вериш е то, не е шега. . . Па да ти кажа ли правичката. . . (Тука дали няма някой да ни подслушва?),

да ти кажа ли правичката? — И едните, и другите са маскари!. . . Ти мене слушай, па се не бой! Маскари са до един!. . . Ама какво да сториш? Не се рита срещу ръжен!... Търговийка, предприятийца, процеси имам в съдилищата — не може! Не си ли с тях — спукана ти е работата! Па и мене нали ми се иска — я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи. Хората пара натрупаха, ти знаеш ли? Хубаво, ама като не им клатиш шапка — дявол не може те избра! Тъй е! Аз съм врял и кипял в тия работи, че ги разбирам. . .

Иречек едва ли се е съмнявал, че гостът му разбира «тия работи».

VII. БАЙ ГАНЬО НА ГОСТИ

Бай Ганьо, като се убеди окончателно, че няма възможност да се настани у Иречека на квартира, дигна си дисагите, без да чува увещанията на стопанина да ги остави у дома му, додето си намери помещение, и тръгна, съпроводен от слугата, за Nàrodny Kavàrna — кафенето, в което се събират българите студенти. Беше вече седем часът, когато той влезе в кафенето с дисагите в ръка и с калпака на главата. Иди че не го познай кой е и откъде е! Отляво на входа, около една маса, седяха няколко студенти българи.

Един от тях видя входящия съотечественик и сбута другите: «Българин, българин!» Всички се обърнаха в момента, когато бай Ганьо спря един келнер, носещ поднос с кафета, и като се стараеше колкото е възможно повече да изкриви българските думи, за да ги направи понятни за чужденеца, попита с висок глас: «Дека овде български малчики?» и придружи въпроса си с движение на главата и свободната си ръка. Дружен смях от лявата страна прекрати недоумението на келнера. Бай Ганьо се обърна и позна своите черноокички, чернокосички, сгушени съотечественици.

— О-о! Добър ден! Тука ли сте биле? — извика той от сърце, сложи дисагите и почна да граби ръцете на студентите. — Какво ме гледате? Не бойте се, българин съм. . . Я ми направете място да седна.

— Как ви казват, господине — полюбопитствува един от студентите.

— Мене ли? защо питаш? Ганьо Балкански. Донесох във вашата Прага малко гюлово масло — ей го тука в дисагите.

— Тъй ли? — извика в патриотически екстаз един от по-младите студенти — я дайте да го видим.

Той наистина беше чувал само за розовото масло.

— Какво ще му гледаш, масло като масло — отговори бай Ганьо, — то не е за вас. Оставете вий маслото, па ми кажете друго: де да се настаня? Бях сега у бай Иречека. . .

— Тъй ли? — извика пак екзалтираният студент.

— Как «тъй ли»? Че защо да му не отида? Отидох — мисля, ще си покаже човещината, ще ме покани у тях на гости. Тая вяра! Тясна ми, кай, квартирата, па не знам какво, па не знам що. Обичал, кай, българите. . . Той ли! Като има келепир, и бай ти Ганьо знай да обича. Тъй ли се посреща българин? Българин!!. . . Да не ви излъжа, нахрани ме човекът. И то каква храна — нейсе, запуши я!. . . Къде са по-гостоприемни българите; българинът една стая да има, пак ще те покани. . .

Някои от студентите почнаха да се сещат накъде бий бай Ганьо и чакаха от минута на минута да си открие картите. Само екзалтираният студент се отнесе съчувствено към думите му и сподели явно неговото възмущение от негостоприемството на чужденците.

— Наистина нашите българи са много гостоприемни — потвърди той с най-голяма увереност, — тукашните не искат да те знаят. Киснем тук из кафенетата. . .

Студентът, който каза тия думи, беше много напреднал в цивилизацията, но, кой знай защо, не се ползуваше с особена репутация между своите другари; види се, някои грехове лежаха на душата му; говореха между другото, че много обичал да «удря келепир»! Не е за чудо! Този пусти грях — скъперничеството, по зараза от окръжаващата домашна среда, вгнездява се почти от детски години; изсушава душата на младия човек, като го превръща в най-студен егоист: нищо нежно, нищо благородно не остава у него. Материалният интерес управлява всичките действия на скъперника и определя отношенията му към окръжающите; никакво морално подбуждание не предшествува, никакво разкаяние не последва действията му, насочени без разбор на средствата към добиване на изгоди. Даже тогава, когато тия действия влекат бедствие или позор за някого, и тогава вместо угризения егоистът-скъперник сеща доволство, като че загубата на другите е негова печалба, нещастието на другите — негово щастие. Едно би смутило нашия млад егоист — да го надхитрува някой. Когато в другите народи думата «хитър» е синоним на л у к а в, в е р о л о м е н и прикачена на някое лице, би го понижила в мнението на обществото, у нас с епитета х и т ъ р се кичат като с най-почтена декорация: «Бреей! хитро момче излезе, да е живо на баща си, всинца ни измами! Не можахме да го излъжем. Ашколсун! Браво!»

Никакви действия и отношения нямаха смисъл и за Бодкова — тъй се казваше той, — ако от тях не произтичаше нещо к ь о р а в о, някой келепир. (Дали има в европейските езици думи, съответствующи на тия, в това им значение?) Ако посещаваше тамошните семейства, това не го правеше от общителност, от желание да се запознае с начина на живота у по-цивилизованите кръгове; умствените и нравствените интереси на това общество не само че не го занимаваха, но му бяха и в тягост — те като че бяха скучни интервали, нестърпими паузи, които го разделяха от целта на посещенията му — от к ь о р а в о т о: я някое угощенийце, я някоя разходка на тяхна сметка. Той не можеше да си представи познанство с жени без задни мисли. Държеше цял списък на моми — коя колко зестра има; друго не го интересуваше в това отношение. Също така интересът определяше отношенията му към другарите. Ласкателства, злословия, интрижки и доноси бяха оръдията на неговите изгоди. Даже такива неща като национални и племенни симпатии и антипатии му служеха само да извлича лична полза. Неведнъж е бъркал той в кесиите на разни славянски комитети, ту като «от Батак», ту като «емигрант». Но за тия работи Асланов е пó майстор.

Такъв беше екзалтираният студент, който поддържа бай Ганя в мнението му за негостоприемството на чужденците:

— Да, киснем тука из кафенетата, никой не ни кани на гости — повтори той в угода на бай Ганя.

— Ами ти де искаш да те оставят да киснеш? — обади се с презрителна усмивка един студент с жлъчен изглед, който, види се, отдавна таеше ненавист към младия егоист. — На ръце ли искаш да те носят? Защо? За туй ли,

че неуспял още прага на къщата им да прескочиш, ти ще закачиш първо слугинята, която те посрещне в коридора? За туй ли, че в тяхното общество ти или като дъб мълчиш, или разтваряш уста само да бръщолевиш пошлости и глупости? За туй ли, че в лицето им ще ги възхваляваш до небеса, а зад гърба им ще ги злословиш? За туй ли, че ще им пуснеш прах в очите и ще се препоръчаш за син на милионерин фабрикант или притежател на кораби, когато баща ти има два чарка за гайтан или две пробити вранци — само за да можеш да обаеш родителите и да увлечеш дъщеря им. Защо ще те приемат с разтворени обятия? Кой си ти? Какъв си им? Кому в очите пъхаш твоето гостоприемство! И какво-е туй твое прехвалено гостоприимство! Туй ли, че българинът ще ти постели мазна постелка и ще те завие със съмнително алище? Ах, оставете, ради бога, тия дивашки самохвалства! Не е ли време да си отворим вече очите?

— Какво си се запалил бе? Сега ли му намери времето да се караш — обади се един от студентите, — когато ни е дошел гост?

— Нека се поизприкаже човекът, пари не иска я? — успокои го бай Ганьо с този типичен аргумент: П а р и н е и с к а я! Може да говори каквото ще, да върши каквото ще, само пари да не иска, само да не се косва до нашия джеб, до нашите интереси. Може и да лъже, пари не иска я!

Но след този случаен инцидент не можа вече да се поддържи дружен разговор. Компанията утихна и един след други почнаха да си разотиват. Останаха от българите само бай Ганьо и екзалтираният студент, който не искаше да пропусне случая да извлече някоя полза от своята случайна среща с българския търговец на розово масло. — Претъркули се тенджурата, че си намери капака.

Не се измина един час и студентът успя така да наклепе другарите си пред бай Ганя, щото го накара от все сърце да извика: «Ашколсун кьопоолар!» След още един час бай Ганьо беше вече в стаята на студента, който умя доста изкусно да експлоатира в своя полза дохождането на гостенина, когото препоръча на хазяите си за свой роднина, милионер, който «има сума фабрики за розово масло». Той успя да заемне от хазайката — на която не беше плащал доста отдавна наема за стаята — десет гулдена.

Додето в едната стая студентът превъзнасяше богатствата на бай Ганя, в съседната стая бай Ганьо беше вече съблякъл антерията си и търсеше в нея нещо с голямо внимание, като мъмреше под носа си: «Пак се навъдил тоя пусти гад.» Понятието за чистота не е развито в твърде висока степен у бай Ганя. «Хич жив човек без гад бива ли?» — казват старите хора у нас и успокоени с тази аксиома, не препятствуват твърде усърдно на размножаването на животинките. Па и защо ще се лишават от едно такова удоволствие: пекнало слънце, че защо му е туй слънце, ако не може да излезе на чардака, да се изтегне на рогозката, да кихне два-три пъти от праха ѝ, че да дойде баба му, че да си сложи главата на коляното ѝ, па тя да си завре костеливите пръсти с траурни нокте в косата му и като че требе ориз, да почне чук! отсам, чук! оттатък, че като се изплашат животинките, че като плъзнат по главата, па едно приятно гъделичкане, че като запее бабата, а онова ти слънце балканско пекнало! Идилия. . .

Бай Ганьо, след като свърши своите ентомологически издирвания, възстанови си тоалета и без да почука, влезе в съседната стая, но тозчас извика «пърдон!» — и имаше защо: той завари в твърде нежно vis à vis студента и дъщерята на стопанката: те бяха се прегърнали, както подобава на две млади влюбени сърца.

Момата засрамена избяга в друга стая.

— А бе защо влизаш така? Засрами момичето — каза с ироническо подмигване студентът.

— Ударил си келепира! — пошепна тайнствено бай Ганьо, с очи светнали, като на манастирски котарак — лъскава, дявол да я земе! Слугиня ли е?

— Каква слугиня! Дъщеря на хазяйката!

— Тъй ли? Тука не можеш да ги разбереш коя е слугиня, коя е господарка, все лъскави, все чисто облечени. Изпречи се някоя насреща ти, хили се така мазно-мазно, мислиш, слугиня е, закачиш я, земеш си бела на главата; изпречи се друга, хубавичка, смирена, мислиш, хъ, това е господарката, станеш ѝ на крака, поканиш я да седне, тя се срами — хелбетя! — говориш ѝ с политика, па сетне я видиш, че ти чисти ботушите!

От разказите на студента, акомпанирани с разни жестове, с които той украшаваше и даваше повече сила и значение на думите си, бай Ганьо узна, че младият мо-

мък от няколко месеца, под вид на чиста любов, атакира с една неотразима настойчивост дъщерята на своята хазяйка вдовица.

— И тя, дивянето — пояснява разказвачът, — се надява, че ще я зема за жена! Нека се надява и нека ме храни хубавичко, нека ми ший ризи. Да беше някоя богата — разбирам да я земе човек, ами тя фукара като мене. Увива се около мене, защото ме счита за богаташ. Я да ме знае какъв съм, ще ламти ли? Страшни спекулантки са тукашните! Ама и аз зная да ги въртя я! — и той разправи надълго и нашироко как ги върти. . .

— Ашколсун! — извика бай Ганьо с маслени очи, възхитен от младия събеседник..

— Чакай де, че само това ли е? Ако е това, хич да не е! Друга, друга една има, хвърлил съм око на нея, ама кой знай! Ná, ней да мога да завъртя мозъка — има какво да се удари. Богата! За утре съм поканен у тях на гости, че ще ме водят на едно село, на разходка.

— Ами на фабриките кога ще ме водиш? — попита практическият бай Ганьо.

— Лесна работа, в други ден. Ти утре остани тука, върти се около тях, те, като те видят, че не знаеш език, няма да те оставят да идеш на гостинницата, ще те поканят у тях и ще се наядеш бадева.

И наистина, на другия ден сутринта рано студентът отиде на гости, а бай Ганьо остана в квартирата само с хазяите. Както обикновено, и този ден той стана много рано, събуди и изпрати другаря си и чака още цял час, додето да се събудят стопанките. Това чакане беше много тежко за него, той чувствуваше някаква голяма нужда, като всеки човек, па забрави да попита студента де е о н о в а — и ще не ще — трябваше да чака да станат домашните и — срам не срам — да ги попита. Много е лошо, като не знае човек език на чужбина, за най-простото нещо не могат да те разберат, все трябва с ръце, с пръсти да им разправяш, да им показваш. . . А пък всяко нещо показва ли се? Бай Ганьо знаеше езици, по турски да ти приказва като турчин, влашки разбираше, сръбски, руски чат-пат, но немците и чехите не разбират ни един от тези езици. Не може да се каже, че бай Ганьо съвсем не знаеше немски, знаеше някоя и друга дума.

В съседната стая стопанките станаха и се разшаваха. Бай Ганьо погледна през ключалката не от някое неприлично любопитство, а да види дали са вече облечени, и внимателно, със затаено дишане, като се запознаваше с техния тоалет, съчиняваше в ума си една фраза по немски, която да отговаря на нашето: «де е онова, за голяма работа?» — и най-сетне от буквалния превод скомбинира фразата: «Wo ist diese für gross Arbeit?» — Чук! чук! чук!

— Prosim! — обадиха се от съседната стая два женски гласа.

Бай Ганьо отвори вратата, каза едно «пърдон» и срамежливо изрече:

— Wo ist für gross Arbeit? — и пошава с пръсти за усилване на въпроса.

— Co, pan? — попита в недоумение момата, като се стараеше да разгледа външността на препоръчания от любовника й милионер.

— Für gross Arbeit — повтори още по-сконфузен бай Ганьо и пак пошава с пръсти и с глава, но забеляза, че не го разбраха.

Разбраха го те, но не тъй, както трябваше; жените помислиха, че той им съобщава, че е дошел да върши големи работи, голяма търговия с розово масло.

— Хай, дявола! — мисли си бай Ганьо — какво да правя сега? — и за да не бъде поне дъщерята свидетел на неговото затруднително положение, той повика с ръка майката в стаята си, затвори вратата и след като повтори пак по немски въпроса, допълни го този път с една отчаяна мимика, която накара дамата да избяга, задавена от сдържан смях, в другата стая. Яви се слугинята и удовлетвори любопитството на бай Ганя. Едно трио от непрекъснат женски смях покърти стените.

Ароматът, изходящ през отворените врата на кухнята в коридора, подразни апетита на бай Ганя и той от любопитство надникна да види какво готвят. Там бяха стопанката и слугинята.

— Was ist das? — пита бай Ганьо с един снизходителен тон не толкова от желание да се запознае с кулинарното изкуство на чехите, колкото да покаже, че е врял и кипял из Европа и ги знае тези работи, па знае и по немски да говори — супа, нали? Супа готвите? Зная аз. Ich fersten supa!

И бай Ганьо с една смес от немски, български и изкривено български, подпомогнат и от внушителни жестикулации, даде на стопанката да разумее, че той не би се от-

казал да опита вкуса на тяхната кухня. Като видя, че жените показваха по-голяма склонност да се обясняват на чески език, и бай Ганьо обърна на ««чески» и подкрепи снизходителното си желание с думите: «я хочем кушай», като изтълкува тия думи с многократно допирание на пръстите си до отворените си уста и сетне, като посочи трите си пръсти, бутна гърдите си с указателния пръст, бутна същия пръст към гърдите на хазяйката и трети път посочи в пространството, като че показваше на невидимата дъщеря на хазяйката, т. е. «да кушай барабар, троица!» За бай Ганя беше важно още да знае в кой час ще обядва, понеже се канеше да иде на разходка, та да не пропусне обеда и сетне «давай пари за едене, додето има без пари, кьораво», и затова той извади огромния си часовник и като го поднесе пред носа на стопанката, накара я с пръст да му покаже на стрелките кога ще «кушай». Като се убеди, че работата е наред, бай Ганьо влезе в стаята си, натъпка мускалите в пояса си и излезе на улицата да се разходи, па хем ще се разходи, хем може да наскочи някой мющерия за розово масло. Гледа бай Ганьо, улици много се пресичат, може да сбърка пътя, да се изгуби и като практичен човек, поогледа се наоколо да забележи някой знак, по който да може да познае къщата, и видя на срещната страна, на една задня стена надпис с големи букви; той извади тефтерчето си, наслюни плайваза, написа едно точно копие от надписа и напълно уверен, че има в ръцете си най-точния адрес на квартирата си, впусна се из тесните улици на стара Прага, па хъ туй да погледне, хъ онуй да погледне, хъ тук мющерия, хъ там мющерия, увлече се и оставете, че се увлече, ами побърка пътя. Ами сега? Че като тръгна да си дири къщата, че като се забатачи още повече из еврейските улици, па минува час, минуват два часа, задъни се в някоя къща — няма изход, тръгне по друго направление, върви, върви и изскочи на брега на Валтава. «Хай, дявола, ами сега?» Па оставете другото, ами дойде време за обед, дойде, че и замина. Подпретнал се оня ми ти бай Ганьо, крачи ли крачи, станал вир-вода, запъхтял се, на нищо не прилича. Хората, които той срещаше, особено полицейските, го поглеждаха подозрително; това още повече го смути. «Хай, дявола, ами сега?» Пък гладен, в стомаха му революция, но за какъв бяс ще си дава паричките на вятъра, когато е поканен на обед? Но ще речете вий, защо се лута бай

Ганьо из улиците, когато адресът е в джеба му? Е че там е работата я! И бай Ганьо не е прост, мигар мислите вий, че той не се сети да извади тефтерчето си, да поспре тогозоногоз на улицата и като му посочи написания адрес, да го попита с пръсти «накъде?» Знае той тия работи, спира той и мъже, и жени, но чудно нещо — когото спре да попита, щом му посочи написаното, или ще го изгледат зачудено и ще се изсмеят, или ще се отвърнат от него с негодувание. Една дама, вероятно някоя нервозна стара девица, като ѝ показа адреса, така се сопна насреща му, че и бай Ганьо изгуби кураж. «Хай, дявола, или аз съм побъркан, или цяла Прага е полудяла» — мисли си той и не може да се начуди на ефекта, който произвежда неговият написан адрес; хем си мисли, хем се оглежда и по едно време — не е ли туй щастие? — гледа, пред него изпъква Narodny Kavàrna, кафенето, дето се сбират българите студенти. Влиза бай Ганьо вътре и намира сърдития студент.

— Добър ден! А бе я ми кажи, твоя милост, аз ли съм луд, тукашните хора ли са луди? — пита бай Ганьо запъхтян, с прилепнали на челото мокри коси.

Студентът го изгледа въпросително. Бай Ганьо му разказа как се е заблудил, как е разпитвал за къщата си по адреса и какво му са отговоряли.

Студентът, като знае, че чехите, груби и фанатици само спрямо немците, инак са доста любезни, не може да се начуди как така да не услужат на бай Ганя.

— Я прочети, моля ти се, какво пише тука! — и бай Ганьо поднесе тефтерчето.

Студентът го прочете, отначало се понамръщи, че като прихна!. . .

— На някоя дама показахте ли тоя адрес? — попита той през смеха.

— Защо? Показах го зер! Е?

— Е? Знаете ли какво е писано тука?

— Какво?

— Написано е: «Zde zapovêdano. . .» «Тук е запретено да се. . .» Ти си го преписал от някоя стена.

— Има хас! Гледай! Ц. . . ц. . . ц. . .! Истина ли казваш? Гледай! — каза бай Ганьо, поцъка малко с езика си, па почна и той да се смее.

Студентът не знаеше квартирата на Бодкова, те не си ходеха един у други и затова посъветва бай Ганя да по-

чака, та все ще дойде някой българин да му укаже къщата. Лесно е да се каже «почакай», ама бай Ганьовият стомах да видим дали е на същото мнение? А че не беше на същото мнение, това го доказа демонстративно с едно нескончаемо куркане.

— Вий да не сте гладни? — попита го студентът, като чу революционните сигнали.

— Кой, аз? — Не съм! — поизлъга бай Ганьо, защото, ако кажеше истината, онзи ще му покаже гостинницата, а съвсем не иде да му се признае («как ще му кажа на таквоз опърничаво хлапе!»), че го чака келепир ядене у стопанките.

Разговор между бай Ганя и «опърничавото хлапе» не можа да се завърже. От първа среща и инстинктивно някак те сетиха, че не са един за друг, защото, според българската пословица (ех, че изящни пословици е създал българският гений!), «краставите магарета през девет баира се подушват». Единият дошел от България, другият живял в Европа, все би имало какво да поприказват, понеже все трябва да има някоя различка между Запада и нашата татковина. Впрочем тая разлика бай Ганьо не я сещаше и как ще я сети! Той дето ходи, носи със себе си своя атмосфера, свои нрави и обичаи, търси си жилище по своите вкусове, среща все свои хора, на които е навикнал и в които, разбира се, не вижда нищо ново: отиде ли във Вена, той ще се спре в хотел Лондон, там е също така задушено, също мирише на кухня и на сернисти водород, както и у дома му; среща се със същите турци, гърци, арменци, сърби, арнаути, каквито е привикнал да среща всеки ден; няма да иде в кафе Хабсбург, понеже го е страх да не го оскубят, а ще влезе пак в гръцкото кафене, което е също тъй нечисто и задушено от вечен дим, както са и нашите кафенета. За търговия ли отива, ще иде при българите търговци, а чрез тях той даже не сеща, че влиза в съприкосновение с европейци. А че именно вън от тая ограничена сфера се почва европейският живот, той нито знае и като че не иска даже и да знае. Възпитанието, нравственият мир на европееца, домашната му обстановка — плод на вековна традиция и постепенно усъвършенствуване умственото движение, обществените борби и начина на воденето им, музеите, библиотеките, филантропическите учреждения, изящните изкуства, хилядите проявления на прогреса не обременяват вниманието на бай Ганя.

«Чунким баща ми все опери е слушал» — каже бай Ганьо и обаян от този принцип на окаменелост и ултраретроградство, не се стряска твърде от «новата мода», т. е. цивилизацията. Но при всичко това бай Ганьо няма доблестта на китайците — да се огради със стена против нахлуването на цивилизацията и при всичко, че го въодушевява принципът «баща ми това не е правил и аз няма да го правя», но току видиш, че си облякъл чиста риза, турил си ръкавици, па кога го назорят, облича и фрак, сърди се, смее се, ама облича фрака. Чуваш го, че казва «pardon», говори за «костентуцията», похвалява се самтам, че обича «супа», когато всъщност една люта чорба би предпочел от всички европейски гозби.

— А, ето че иде едно българче. то знае квартирата на Бодкова — заяви «опърничавото хлапе».

— Хайде да ме водиш у дома — обърна се бай Ганьо към българчето с т а к ъ в т о н, който би трябвало да изчезне и в отношенията ни към ленивите слуги; но думите «вежливост», «учтивост» са новооткраднати от руски език, «деликатност» е зета назаем от французите, а у нас най-подходящ за тия понятия термин е думата «лигавене». Тия меки, нежни, сърдечни обръщения, които характеризират отношенията на цивилизованите хора и които правят живота по-благ, по-приятен — са непонятни за бай Ганя; говорѝ, както дал господ: «Хайде бе, ей, я чувай, заведи ме у дома.» А какво ще рече то: «Моля ви се, имайте добрината, бъдете тъй любезен», какви са тези лигавения!. . .

Българчето заведе бай Ганя до портата на квартирата му и се върна. Бай Ганьо погледна нещастния надпис на срещната стена, закани му се с глава, поцъка с езика си и влезе в къщата. В коридора не срещна никого, надникна в кухнята — там огънят беше вече изгасен, съдовете изчистени и наредени. «Тюх, язък, пропуснах келепира», измъмра бай Ганьо, влезе в стаята си, приклекна над дисагите си, извади из пояса си мускалите, наблъска ги вътре, измъкна размасления кашкавал, отряза си сух хлебец и почна да задушава революцията, като мляскаше до такава степен апетитно, щото и най-ленивата швейцарска крава би му завидяла. За да раздразни своите уморени от непроизводителен труд лимфатически органи, той пропусна в пищевода си една раздъвкана арнаутска чушка, която го накара да се просълзи и да придружи мляскането с

подсмъркване. Слугинята, която шеташе в съседната стая, като дочу странните звукове, с които бай Ганьо акомпанираше закуската си, отвори вратата и надникна в стаята: бай Ганьо срамежливо прикри с гърба си дисагите, обърна своето просълзено и запотено лице, каза «пърдон!», смръкна енергически с носа си и пропъди слугинята, т. е. не че ѝ каза да си излезе, но тя побърза да избяга, като помисли, че милионеринът може да е получил някое скръбно известие.

Бодков не се върна вечерта. Надвечер стопанките се прибраха; в кухнята пак се запали огън и почнаха да готвят вечеря. Бай Ганьо се счита вече фамилиарен, «па, най-сетне, с жени какво ще се церемониш!» — дума той и без всяко предисловие влиза в кухнята и разправя повече с мимики, отколкото с думи, че се заблудил из улиците и пропуснал обеда, но все едно, има да взема един обед, ще го навакса с една вечеря. Бай Ганьо разбира и от кулинарно изкуство и не само че разбира, но и всяко нарушение на тоя занаят го възмущава. Видя той например, че стопанката се готвеше да вложи в кипящата вода една прясна риба, и въстана с всичката си енергия, хвана ръката на стопанката, измъкна с другата ръка рибата и направи знак с ръка и с глава, с което искаше да каже: «Стойте, не шавайте, само гледайте как се готви риба!» «Сол!» — командува бай Ганьо. Дават му сол, той си подпретва ръкавите до лактите на влакнатите ръце, бръква в солницата с не дотам деликатните си пръсти и почва да соли и да разтрива отвън и отвътре и без туй насолената риба. «Червен пипер!» — ама де ще имат тия диванета червен пипер! «Черн пипер» — командува бай Ганьо, грабби пипера и търка по рибата. «Скара!» — тръби тържествующият готвач, но тук не можаха да го разберат, при всичките му жестове, па и той сам назърна наоколо и не можа да забележи скара; но туй препятствие ли е за бай Ганя? Не е той вчерашен! Като взе щипците, нарина всичкия огън пред отвърстието на пещта, остави другите гозби да почиват (то добре, че бяха вече готови), разкрачи щипците, сложи върху тях рибата и рече да я вмъкне в пещта, но вратицата тесни, закачи се рибата, подхлъзна се и цап! в огъня. «Ай!» — извика стопанката. «Нищо, нищо!» — успокои я бай Ганьо, грабна рибата, издуха налепените въглени и пепел и пак я тури на скарата. Дим и рибена миризма напълниха цялата кухня. Стопанките — в от-

чаяние, бай Ганьо сияй, той е сега в сферата си; хем пече рибата и духа, и подсмърква, раздразнен от апетитния дим, хем командува със свободната си и омацана от обръщането на рибата ръка, да слагат трапезата, да не изстине неговата гозба: «Прясна риба не е ли гореща — хвърли я!» Рибата опечена, с оваляна в пепелта опашка и глава, сложиха в една чиния и под любезната команда на бай Ганя: «Скоро! скоро! додето е гореща, дайте лимон и вино, без вино две пари не чини!» — насядаха около трапезата, като пратиха слугинята да тича за лимон и вино. Какво ще правят! Милионеринът няма да си измени привичките за тяхно удоволствие я! Стопанката посегна да нареже рибата. «Моля, моля, моля! Сакъв!» — извика бай Ганьо и ѝ хвана ръката, сетне обърна рибата откъм гърба, натисна я сам-там с двата си пръста и тя се разцепи на две половини. Е, иди че не тържествувай! Донесе слугинята лимон, разряза го бай Ганьо, хвана половината с цяла шепа и го изцеди над чинията с таквоз старание, щото и месестите части на лимона попадаха над рибата. Как мислите, дали има бай Ганьо апетит? Надали толкова лимонов сок изтече в чинията, колкото слюнки преглътна бай Ганьо. И вино донесоха. Почна се вечерята.

Карлсбад и не зная още какъв си б а д препоръчват ескулапите на страдающите от катар в стомаха. Я да земат тези страдающи за ухото, че да ги сложат на трапезата пред бай Ганя, па нека стомасите им бъдат развалени повече и от ючбунарските улици. . . ще видите какъв ефект ще им произведе зрелището! . . . Яде бай Ганьо, брей, не се шегува, яде, та ушите му плющят! Всичките органи на тялото му са в движение, а зъбите, езикът и носът на първо място. Ето де съзнава човек бледността и бедността на езика! С какви думи, с какви междуметия, с какви препинателни знакове, най-сетне с какви музикални ноти е възможно да се изобразят тия мляскания, грухкания, смъркания, тракания, цъкания, смукания, които като град се сипят от бай Ганя! . . . Блазе на стопанките! Не всяка чехкиня ще има щастието да се наслади от таквози зрелище.

Нахраниха се най-сетне. Минаха в приемната стая. Бай Ганьо, зачервен като божур, току суче мустаките, току се поуригва в шепа, току мъмри «пърдон». Разположиха се на столовете. Бай Ганьо завърта една цигара, омаслена от пръстите му, и почна да смуче и да издухва през

мустаките си облаци дим. Не е ли този най-сгодният момент за наслаждение: за музика, за песни, за любов? — Момата улучи настроението на милионерина и го попита дали обича музика. Кой? Бай Ганьо ли? Ами че ако бай Ганьо не обича музиката, кой други ще я обича? Кой други е можал да внуши на циганите, сиреч на музикантите, такъв респект към себе си, както бай Ганьо? Само като им мигне с око, погледнете вий какво става с тия цигани! Огън! Огън! Завий оная ти цигулка, запищи онзи ти кларнет!

Снагата ти е топола,
на мойто сърце кат' два кола.
На фустаня ти тегеля
изгори на мене джигеря. . .

— Сус бе, ченгене! Не щъ аз любовни! На ракия ми свири! — извика им бай Ганьо и тракне с чашата по масата. Почнат «Каран-каранфилчето», бай Ганьо тракне с чашата, спрат. Почнат «Не щеми ний богатство» — пак тракне с чашата. Обърнат на «Зелен листец». Хъ, видяхте ли сега! Е-е-е-е-х! гел, кефим, гел!». . . и бух шишето в земята или в прозореца. . . Е, кой е майсторът на тия работи? И веднъж ли е било, дваж ли е било? Ама т и я ж е н и откъде ще знаят кой е бай ти Ганьо! И да им разправяш колко стъкла си строшил с музика, не могат те разбра!. . .

— Обичам музика! — изговори снизходително бай Ганьо. — Обичам музика! — повтори той и си разклати главата, което по негово мнение изражаваше печалната необходимост да слуша за хатъра на жените едно нещастно дрънкание на пиано. «Какво разбирате вий от свирня, от мохабет?» — мисли си бай Ганьо.

Момата отвори пианото и почна едни нескончаеми пиеси из Prodana nievêsta от Smètana. Под пръстите ѝ се посипаха звуковете, които довеждат до екстаз всяка ческа душа. Майка ѝ, която вероятно хиляда и първи път чуваше тия пиеси, тънеше в блаженство и в погледа ѝ, обърнат към бай Ганя, светеше национална гордост и самодоволство; тя държеше с глава такт според темпа на пиесата, ту adagio, ту allegro, като че пунктираше с носа си нотите на фиоритурите. От време на време тя с очи правеше знакове на бай Ганя, предупредяваше за настъпването на някой любим момент в пиесата, а милионеринът отговаряше с очи: «Внимавай, твоя милост, мен недей гледа, колко съм ги чувал а з т а к в и з!. . .» И за да подкрепи на дело тоя си знак, той стана от стола именно в тоя момент, когато стопанката очакваше да се наслади от ефекта, който Smétana ще произведе на бай Ганя, и набързо, с един план в главата, отиде в стаята си, взе от дисагите отворения за проба мускал и върна се в приемната стая, подмигна на майката: «гледай кое ще произведе ефект», пристъпа на пръсти към увлечената от музиката мома и — страшен дявол бил тоз бай Ганьо! — отвори мускала с розовото масло и полекичка го бутна под носа на момата. Тя, като почувствува дъха на потната бай Ганьова ръка, вмирисана на риба, обърна се с отвращение и унесена от музиката, в първия миг го погледна намръщено, но моментално дойде в съзнание, че пред нея стои милионерът и ѝ се хили, и я пита: «Вашият Сметана ли пó чини, или туй, дето го помириса, а?» — и затъкна мускала в пояса си. . . Момата престана да свири. Почна бай Ганьо. . . (Какво казахте — не можах да ви разбера!). . . Почна да свири небрежно, с един пръст, без да седне на стола: «колкото да им дам на тези да разберат, че и ний малко-много проумяваме от тия ваджии.» У един бай Ганьов роднина беше изпаднала една ръчна хармоника с клавиши, та сегиз-тогиз, като се намери на кеф, и бай Ганьо си е чупил пръстите да изкалъпи някоя песен. Сега той почна едно сепнато pizzicato, което по негово мнение изобразяваше песента «Откраднала сей, бабината, сла-сланин-каа, сланинка, открадналасейбабинатасланинкá». . . която «Сланинка» цяла е открадната от ческата «Slaninka».

— Pan hra «Slaninku», maminko! — съобщи откритието си момата.

— «Сланинка» зер — обади се бай Ганьо, — вий отде я знаете?

Възхитен от успеха, бай Ганьо седна на стола, за да свири, вече основателно, нещо по-сериозно. А какво може да бъде по-сериозно от «Нощ е ужасна»? Почна бай Ганьо да с в и р и, но остана сам недоволен от изпълнението. И твърде естествено! «Нощ е ужасна» не е създадена за пиано; звуковете се пресичат; бутнеш клавиша на «ужа-а-а-сна-а!» и се пресече гласът; друго нещо е хармониката! Като си туриш пръста на «. . . жа-ас-наaа. . .» — натискай, майка му стара! Половин час да ти бучи, натискай, извивай на талази, додето ти дойде кефът! А пък

с пиано — дрън, дрън, вятър! Видя бай Ганьо, че ще отслабне ефектът, произведен от «Сланинката», помисли, помисли, па реши: «А бе я чакай да зема да я изпея аз «Нощ е ужасна» на тия женоря!. . .» Позамисли се той, искаше да се настрои печално, в духа на жалната песен, въздъхна веднъж отдълбоко, тури си десницата на ухото, задряма с очи, че като зина!. . .

Grandissimo maestro Verdi! Ти нямаш, ти не може да имаш врагове! Но ако, паче чаяния, би се явил някой изрод, той ще бъде самият Сатана. Бог е велик, Esimio Maestro! и всичките стрели на Злия дух са безсилни против тебе! Едно само. . . само едно средство може да употреби Лукавия и. . . целият музикален свят ще се покрие с траур!. . . Ний ще се молим, моли се и ти, Divin Maestro, на Всемогущия Създател, да не допусне Сатаната да те въведе в салона, в който бай Ганьо пее «Нощ е ужасна»... И когато твоят тънчайши слух се покърти с непонятните за теб диви, нечеловечески звукове, Злият дух да ти открие ужасната истина със сатанинския си смях: Ха! ха! ха! Верди! това е една песен от твоята божествена «Травиата»! Ха! ха! ха! ха-а!!. . .

— Късно стана вече, господа — каза срамежливият Илчо, като погледна часовника си, — среднощ! Хайде да си ходим, па други път, с божата воля, пак ще поприказваме за бай Ганя.

— А бе, Илчо, я ми кажи, защо мразиш толкова българските песни? — обади се Дравичката на излизане.

— Кой? Аз да ги мразя? Съжалявам, гълъбче, че лошо си ме разбрал. Аз съм в състояние да се възхитя, да се забравя, да се захласна до екстаз от хубавите наши меланхолични народни песни, но от български песни, а не от онези гнуснави пародии на чуждестранните вулгарни песни, ни, които байганьовците ни предават изкълчени до неузнаваемост чрез онези цигански форшлаги и къртения на гърлото с пиянски трели и фиоритури. . . Ний имаме песни, но нямаме певци. Аз съм готов да прегърна своя враг, ако той ми изпее, както трябва, песента «Богдане, бог да те убие» или «Я запретни, Вело моме, бели ръкави», и да погледна накриво приятеля си, когато видя, че се възхищава от «Зелен листец», «Каранфилчето» и други такива цигански прелести. . .

VIII. БАЙ ГАНЬО В ШВЕЙЦАРИЯ

— Ами ти бе, Дравичка, защо мълчиш, не знаеш ли нещо за бай Ганя? — попита един от компанията нашия весел приятел Дравичката.

— Как да не зная бе, брате, зная сума работи, но как да ги разкажеш? — отговаря с престорена скромност Дравичката.

— Как ще ги разкажеш! Да имам аз твоите уста!

— Е добре, слушайте:

Отидох едно лято на разходка в Женлоз, знайте го, в Швейцария. Зех си стая в един хотел и излязох да се разходя из града. Град прекрасен, околности и живописни, и величествени. Разхождам се така, безцелно, зяпам наляво-надясно и от улица на улица излязох на площада, дето е оперният театър. Гледам насреща едно елегантно кафене; чакай, рекох си, да се отбия да си почина малко. От входа надясно виждам една стъклена преграда с отворен изглед към площада и влизам — хем ще пия кафе, хем ще гледам кой минува. И какво заварвам там! Цели три маси заети с българи студенти! Е, идете да казвате, че българите нямат вкус за изящност! В такъв красив град, в най-хубавата част на града, в най-елегантното кафене, заели най-хубавото място! Шум, дим, кибрити и димящи цигари по земята, тракане, вик, крамоли!. . . Тук играят табли, там преф, отвъд trenta una! — И чувам от всички страни: «шеш-беш!. . . купи!. . . дай парите!. . . джехари ек!. . . защо ми гледаш картите бе!. . . Garçon!. . . първи на вторите!. . . дю-беш!. . . лъжеш, не е дю-беш!. . . trenta una. . . пики!. . . garçon!. . . Ти хабер нямаш от преф!. . . Не ща ум от социалисти!. . . дубáра!. . . И аз не ща ум от чорбаджии!. . . цакам!. . . подлец. . . garçon! С декорациите ли се гордееш?. . . спатии!. . . Ами ти с руските чифути ли?. . . Господа, а х м а к ъ т и д е!. . . ха, ха, ха!. . . garçon!. . . une chope! . . . Дай ми още един франк назаем бе!. . . Ти си батакчия!. . . Земи назаем от гарсона!. . . дьорт джехар!. . .»

Лицето, на което лепнаха не съвсем ласкателния епитет а х м а к а, влезе в кафенето, поздрави студентите, които го посрещнаха, както се казва, с разтворени обятия, и не знаеше към коя група да се присъедини, понеже от всички маси се стараеха да го привлекат. Такава симпатия към един а х м а к мь се показа отпърво необяснима,

но не се мина много време, и от думите, с които се кръстосваха масите за сметка на това лице, моето недоумение се разпръсна. Сетне аз узнах, че този а х м а к е син на един землевладелец от Аржентина, в Южна Америка. Богато момче. Бащата му пращал по 500 франка месечно, от които половината всеки месец се разпределяли с помощта на trenta una по джебовете на нашите студиозуси. И за туй, че добродушно се оставял да го скубят, като си доставял удоволствието да наблюдава любопитната за него жадност, с която нашите примамвали паричките му — той се удостоил с титлата а х м а к.

В какъвто час на деня и да посетях това кафене, като почнеш от 9 часа сутринта до късно вечер, постоянно заварвах същите лица, при същите занятия — табли, преф, trenta una. Кога тия младежи четяха, по какъв начин те усвояваха европейската култура — това ми остана необяснимо. Ясно ми бе само туй, че почти ни един от тях не говореше сносно френския език. Не успее да зине на този език, и по грубостта на интонацията, по дикцията, по конструкцията на фразите ще го познаеш, че е възточен човек. През ден, през два към тази компания се присъединяваха няколко озлобени, нихилиствующи еврейчета, които от тъмните кьошета на кръчмите се зъбеха на тирания. Аз не зная каква беше пък тази симпатия към тези тъмни герои, които са в състояние едновременно да бъдат и нихилисти, и тайни полицейски агенти, и анархисти, и най-низка проба злоупотребители на дружествени пари, библиотеки и други имоти. Вместо да се сдружават с френците, с немците, с англичаните, винаги примерни и във веселбите си, и в занятията си, вместо да се проникват с техния дух на порядочност, на трудолюбие, на честност, на кавалерство — те, нашите, намираха своя идеал или в еврейчетата, или в гърчетата, или в някои ерменчета, които по най-долен начин експлоатираха средствата и силите им, като ги увличаха в задушената атмосфера на своите злобни, груби и безплодни глаголствувания. Сетне узнах, че в този град имало и други българчета, които не посещавали това кафене, а се занимавали най-сериозно с науките си.

Един ден, в най-големия разгар на trenta una, когато аржентинецът беше изгубил около стотина франка, влезе в кафенето едно лице с накривен калпак, с тояга под мишница и дисаги в ръка.

— О-о! Бай Ганьо! Добре дошел! — извика цялата компания.

— Добре заварил! Как сте? — отговори новодошлият и като се отказа великодушно от любезните предложения да му направят място около техните маси, дойде и седна при моята маса и със сядането си прекатури чашата с кафето ми. Бабаитска натура!

— Пърдон!

— Нищо, не се безпокойте — побързах аз да кажа, при всичко, че не забелязах той да се безпокои твърде много.

— А-а! вий българин ли сте? Е, добър ден, кога е тъй, Ганьо Балкански! Отде бяхте, ваша милост?

Казах му. Запознахме се.

— С туй пусто гюлово масло обикалям света — заяви ми с отчаян глас бай Ганьо.

— Как, не върви ли тази търговия?

— Е, че правичката да ти кажа, господине, не върви!

— Защо така?

— Защо! От главите си теглим. Де едно време — като кажеш българско масло, като оси на мед тичаха, а сега, тая вяра! Влезеш в някоя сапунджийница, доде зинеш да им кажеш, че си българин, казал-неказал «бонд-жур», току те попита: «есанс-дерóз?» — и хем пита, хем се подсмива. Па кой му гледа подсмиването, току алъш-вериш да има, ама не щат! Дай ми, каже, един грам за проба. Подиграва те! Как ще му дадеш един грам? Един грам ще налееш — два ще разлееш. Ама, приятелю — кажа му, — туй масло не е таквоз, каквото го мислиш ти, туй е чисто масло. — Ехе — каже, — вий всички все тъй говорите, все тази песен пеете. — Каже ти го така, в очите, хич не ще да те знае. Ама все туй терше, пусто да опустее макар! . . . Анадоллука ни изяде главата! Е че то, брате, не е един, не са двама: като плъзнали из Европа на сюрии: анадоллии, арменци, турци, гърци, па лъжат, па мамят света, па тогоз изгорили, па оногоз закърпили—бактисали хората! Като им замиришеш на гюл — яката си търсят!. . .

Н е в и н н и я т Възток изпъкна отпреде ми с всичките му прелести. За допълнение на картината, по всичките маси около нас тракаха табли,пляскаха карти — шум и дим до небеса!

— Много ми харесват нашите момчета — каза ми бай

Ганьо, като изгледа играющите. — Маладци! Има между тях таквиз сербез, че на професорите пей дават! Ето например, да речем, онова момче, по-дъртото, видите ли го? Дето играе на отуз-бир. Вий знаете ли, че той има три медаля!. . . За сръбската война, за заслуга и не знам още за какво. Съдебен следовател е бил, знае законите на пръсти. То що му е трябвало още да се учи, де-де! — бодат го паричките! Три месеца откато е дошло тука, ама да го чуеш, френските ги говори като разпрано! Да не му е уроки, сече му главата! Досега да е станал веке доктор, ама инат хора тукашните. Ректорът, кай, не го оставя. Не може, кай, казал му, за три месеца да станеш доктор, кай. А бе как да не може, когато момчето знае; сегичка да го изправиш, ще ти каже всичките закони, наизуст ги знае. Казал му ректорът, не може, кай, за три месеца само да прочетеш, кай, а камо ли да го изучиш. Нашият сербез — йок, за три месеца доктор ще стана. Онзи — йок, не бива. — Не бива ли? — Не бива! Че като пламва един ден нашият, че като ги нацапва, мати-маскара ги направил. . . Наистина, на́, питай го, ако щеш. . .

Аз повярвах на бай Ганя и не отидох да питам обладателя на трите медаля. Той продължи:

— И знаеш ли как е станала тая работа? Не стига, дето ректорът се заинатил и не ще да остави момчето да стане доктор, ами и дойена, кай, и той. Твоя милост знаеш какво е «дойен». . . таквоз, дето там у тях. . . туйнаке. . . сещаш се. . . Нашият им представил сума свидетелства — от градски съвет ли не щеш, от прокурор ли не щеш, и послужен списък, и какво не щеш. Ама инат човек, разбира ли ти? И не е, да кайш, някое какво да е хлапе, ами то съдебен следовател! И с три медаля на гърдите, моля ти се!!. . . Ректорът почнал да му дрънка, че за да бъдел полезен за себе си и за народа си — нему какво му влязва в работата! — трябвало да прекара редовно цял курс, че и повечкото живот в странство ще му бъде за полза — диване! — и много таквиз бабини деветини. Па остави ректора, ами — барабар Петко с мъжете — и дойенът се обажда: «Да, кай, и аз ви препоръчвам да послушате съвета на г. ректора!» Еей! че като кипва келят на нашия, че като зинал: «Ами вий — кай — бе, защо се обаждате, вий адвокатин ли на ректора ще ставате!. . .» Туй на дойена го изтърсил! Свили си опашките ония ми ти хора, г ъ к не могат да кажат!. . . Хей, гърсон! юн каве!. . . Не, какво щеш, твоя милост, ама отворени момчета имаме. Ашколсун!. . .

— Гърсон бе, хей! юн каве — извика бай Ганьо.

— Monsieur! — отзова се пъргавият гарсон.

— Юн каве е апорт газет булгар — поръча бай Ганьо и сетне, като се обърна към мене, добави: — Не съм ги забравил тия ваджии френските.

Гарсонът му донесе кафе и едни зацапани корици, в които бяха прикачени няколко български, издрани по краищата газети.

— Чакай да видим какви новини има, какво става по света — каза бай Ганьо, като разгърна кориците и се задълбочи в политиката. Аз наблюдавах отстрана как той жадно, с наслаждение поглъщаше антрефилетата, усмихваше се и със светнали очи пущаше сегиз-тогиз по едно «браво!» По едно време, препълнен, види се, с възхищение, обърна се към мене:

— Ех, че ги нацапали! Я слушай да ти прочета. . .

— Извинете, господин Балкански, поне тука искам да успокоя ушите си от т а з и п о л и т и к а — казах аз и станах от стола си, — сбогом!

— Ама ти чуй само това: «Онази разбойническа сган от сводници, крадци и мръсници, които си въвират муцуните в нечистотиите. . » Чакайте, по-нататък е още по-хубаво!. . .

— Не, не! Сбогом, господин Балкански — извиках аз решително и излязох.

IX. БАЙ ГАНЬО В РУСИЯ

— Дравичката, господа, тъй хубаво разказва, че след него е трудно да ви задоволя с някой разказ. А пък, право да ви кажа, и аз зная някои работи за бай Ганя — обади се Васил. — От Москва, от Петербург!

— Я начевай по-скоро, стига си го усуквал! — отвърна му Дравичката.

— Думата «усуквал» не ми се вижда извънредно поетическа — пошегува се Мато.

— Мълчете бе, господа. Василе! Хайде бе, гълъбче, начевай!

— По пътя към Петербург — почна Васил — спряхме на станцията във Вилно. Пътувахме другарски двоица —

бай Ганьо и аз. Влязохме в буфета. Бай Ганьо поиска аз да почерпя, понеже из пътя съм пушил от неговия тютюн. Поръчах пиво и закуска. Съдържателят на буфета се вслуша в нашия разговор, позна, види се, че сме българи, и ни попита по руски:

— Извинете, господа, мисля, че сте българи?

Отговорихме му утвърдително.

— Не знаете ли г. Димитрова, студента?

— Аз не го познавам, ти познаваш ли го, бай Ганьо?

— Димитрова? Чакай. . . аха! сещам се, Димитров, вная, познавам го. Едно отворено момче, зная го, как не!

— Не можете ли да ми кажете де е той сега? — попита гостилничарят.

— Той е сега в Цариград — отговори бай Ганьо, — подир една неделя ще се венчава там. Ударил келепиря!

— Ка-ак!! — извика като гръмнат гостилничарят — ще се вен-ча-ва? Ами че той е венчан тука, господа!. . .

— Има хас! Гледай, ха, ха, ха! — изкикоти се от сърце бай Ганьо. Гостилничарят го изгледа зачудено.

— Ти не го знаеш него — продължи бай Ганьо, като се обърна към мене, — то е страшно отворено хлапе, туй, Димитров. . .

Гостилничарят ни разказа следующето: «Пристигна един ден, господа, с железницата г. Димитров с едно глухонямо 13—14-годишно момченце. Аз познавах Димитрова от една година по-рано; той живя в нашия град, залюби една мома, венчаха се и заминаха за Москва ли, за Петербург ли — не зная. Като дойде тази година с глухонямото момче, каза ми, че туй момче имало у вас, в България, брат чиновник или офицерин — не помня, който щял да му отпуща по сто франка ежемесечно, за да живее в един от петербургските институти за глухонеми. Понеже г. Димитров заминуваше за някой друг град — така поне той ми каза, — то ме помоли да прибера у дома момченцето, да го храня, да го гледам до пристигането му. Той ме увери, че ще се завърне след десетина дни. Съгласих се аз, прибрах нещастното дете и го гледах като свое. Изминаха десетина дена, мина месец, минаха два, от Димитрова глас се не чува. Искам да узная нещо от детето — то глухонямо, горкото, не може да ми разправи. Па гледам, разтъжи се онуй дете. Писах аз в Петерсбург, в Москва — никой се не обади. На третия месец, господа, момченцето изчезна. Питахме, дирихме, на полиция заявявахме, телеграми дадохме по няколко направления — няма, пропадна бедното дете. Какво стана това дете, и досега не зная. Нека г. Димитров му тегли греха, аз ще тегля 100 рубли загуба. . . Та вий казвате, че той щял да се венчава идущата неделя? Боже мой, как е възможно подобно нещо! Ради бога, господа, съобщете това на вашето началство, предупредете тази нещастна мома, с която ще се венчава. . .»

Аз обещах на гостилничаря, че щом стигна в Петербург, ще съобщя на един господин, който, уверен бях, немедлено ще телеграфира в Екзархията.

Разплатих се. Качихме се в трена и потеглихме за Петербург.

— Много ти трябваше да се месиш — каза ми с укор бай Ганьо, — отде знаеш тукашната му жена каква е стока!

Ний пътувахме в трети клас. Бай Ганьо зае две седалища и си легна да подреме. На следующата станция в нашия вагон влязоха още няколко пътника и трябваше да им се отстъпят лишните места, но бай Ганьо не е прост — той се преструва на заспал и хърка ли, хърка. Един великан немец, селенин, доближи с чанта в ръка до бай Ганя, почна да го буди, като го буташе леко по ботушите. Бай Ганьо се потайва и току пуща хррр. . . пуфф. . . хрр. . . пуфф. . . и като си закрил лицето от немеца, смига ми с око, санким «виж ме колко съм дявол». «Нуу, ставай!» — извика немецът и почна доста осезателно да мушка моя спътник. Хррр. . . пуфф!. . . «Ну-у, не притворяйся, чорт!» — изръмжа немецът и с едно замахване смете нозете на бай Ганя, сгромоли го над дисагите му и седна при нас. Бай Ганьо се преструва на сепнат, разтри си очите и веднага, като че ни лук ял, ни на лук мирисал, извади си табакерата и я предложи отворена на немеца.

— Болгарский табак!

— А-а, так значит, вы болгары? Очень приятно познакомиться! — каза добродушно немецът и почна да си свива цигарка. — Вы в Питер едете? И я тоже. Вместе, значит.

Щом стигнахме в Петербург, побързах да изпълня обещанието си, дадено на гостилничара във Вилно. Срещнах се с моя познайник, разправих му похождението на Димитрова, той веднага телеграфира в Цариград и успя да спре предстоявшата сватба. Той пък от своя страна ми

разправи продължението на историята с глухонямото момче. Кога и как е било подучено да избяга от Вилно, не е известно, но един ден то пристигва в Петербург и тук дълго време е било жертва на най-низка експлоатация от страна на Димитрова, който не само че прибирал сумите, пращани от брата на нещастното момче, но и карал насила бедното дете да ходи от порта на порта при всичките повлиятелни лица и известни филантропи в Петербург да проси пари. И не само в Петербург, но го е тикал често и до Кронщад, при известния светец за простолюдието Йоана Кронщадский. . .

Аз като нямах почти никакви средства за съществуване, принуден бях да живея в Дешовката, прибежище за крайно бедните студенти. Бай Ганьо най-енергически настояваше да дойде и той в Дешовката.

— А бе не може, бай Ганьо, това заведение е само за студенти.

— Че какво като е за студенти — убеждаваше ме бай Ганьо, — студентите не са ли хора като мене? Какво бива най-сетне, един българин да приберат?

— Но вий сте богат човек, бай Ганьо, вий можете да платите на хотел.

— Ама че си бил прост човек — укоряваше ме бай Ганьо, — аз те мислех за по-хитър. А бе хей, българино, защо ще си даваме паричките на московците? Набуташ ли келепир, дръж го с двете ръце, ами! Те отде ще знаят какъв ми е халът?

— Не може, бай Ганьо, ще протестират бедните студенти, ще ми се сърдят и може да ме изпъдят от общежитието.

— Инат глава българска! — продължава бай Ганьо — ами че ти уста нямаш ли? Не ти ли сече толкова пипито, да им речеш, че съм ти брат, че съм изпаднал човек; а бе то стига да речеш, че съм българин, ти нали ги знаеш русите какви са ахмаци!. . .

— Не, не, не мога! — извиках аз решително и тръгнах към Дешовката.

— Ехе! ти мислиш, че така лесно ще се откопчиш от мене! Чакай де! Какво си видял ти още! — мъмри бай Ганьо и върви подире ми. — Българин! И туй било българин! Няма за пет пари патриотизъм!. . . Чакай бе, човече, недей бърза толкова, че не мога да те стигна, дисагите ми тежат! Чакай бе, българино!. . .

В тази минута ний представлявахме, види се, доста любопитна картина, защото проходящите по тротоарите лица се обръщаха и ни изглеждаха внимателно. Бай Ганьо на десет крачки зад мене, нарамил дисагите, нанизани на бастона му, на другата ръка преметнал килимчето си, което издига сегиз-тогиз да си трие изпотеното чело. Калпакът му едва се държи на темето. Крачи бай Ганьо подире ми и мъмри: «Чакай бе, човече божий, поемни поне килимчето, че ми откъсна ръката. . . Ти мислиш да се откачиш от мене! Не знаеш ти бай си Ганя какво е цвете!. . .» Аз стъпвам като в паници и си смятам в ума как ще се явя с бай Ганя в Дешовката и как ще оправдая тази своеволна постъпка. Трябва да излъжа! Пък виждам, че да се откача от него е немислимо! Най-сетне, нали е работата за няколко дена, по неволя примирих се с положението. А бай Ганьо върви ли, върви подире ми и все мъмри, но остави веч бабаитския език и почна в минорен тон: «Я чувай, бай Василе, почакай малко бе, моля ти се бе, бай Василе, българи сме най-сетне. . .»

И представете си, господа, в този момент аз съжалих бай Ганя! Вярвайте! Съзнавах, че постъпката му е безобразна, че той е отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите. . . но, съжалих го; в тънките вибрации на тона, с който той изговори последните думи, моето ухо схвана една нежна нотка, която се е таила и се таи в сърцето на бай Ганя, но рядко — боже, колко рядко! — се проявява. . . Не зная, може да ви се покаже смешно, неестествено, но ще ви кажа, господа, че в този момент аз инак погледнах на бай Ганя; като че някой ми внуши: «Недей презира този простичък, лукавичък, скъпичък нещастник, той е рожба на грубата среда, той е жертва на груби възпитатели; злото не се таи в него самия, а във влиянието на околната среда. Бай Ганьо е деятелен, разсъдлив, възприемчив — главно възприемчив! Постави го под влиянието на добър ръководител и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи. Бай Ганьо е проявявал досега само животната си енергия, но в него се таи голям запас от потенциална духовна сила, която очаква само морален импулс, за да се превърне в жива сила. . .»

Пристигнахме в Дешовката. Повечето студенти не бяха се още завърнали от ваканциите, та имаше доста сво-

бодни места. Моето легло го запазил верният ми другар Кочо, албанец, бедняк във висша степен, който получаваше от Славянското общество по три рубли на месец за чай и захар; той беше постъпил в университета, следва там две години, но като се убеди, че не е за него работа, напусна го и постъпи в семинарията. Добър беше този Кочо, за приятеля си главата си даваше, но не дай боже да го раздразниш — в миг кипват всичките му арнаутски страсти, като побледнее, позеленее, очите му се налеят с кръв; цял звяр!. . . Като влязохме с бай Ганя в стаята, заварихме Коча в хоризонтално положение върху леглото; на туй легло трудно беше да се определи изведнъж кое е възглавница, кое постелка, кое завивка. . . Кочо скокна от кревата си с лекостта на пантера, прегърна ме, целуна ме, запозна се с бай Ганя и весел, засмян до уши от радост, размести ни да седнем кой на леглото, кой на сандъка, като се извиняваше за м а л к и я безпорядък в стаята. Сетне отвори вратата и нададе един арнаутски вик: «Ваньока, поставь, голубчик, самовар!» «На что вам самовар, когда чаю и сахару нет!» — обади се голубчикът от дъното на коридора. Кочо се хвана с две ръце за главата, прекрачи стаята, грабна си шапката и без да чува нашите молби да остане, че ний ще купим чай и захар, изтръгна се, извика «сейчас» и изчезна. . . Чакаме ний с бай Ганя половин час, чакаме цял час — Кочо се не връща. Трябва да му се е случило нещо. За да не губим хубавия ден, предложих на бай Ганя да излезем на разходка. «А бе чакай да почакаме, ще ни напои човекът с чай» — възрази бай Ганьо; не може той да изпусне келепира, отдето и да се явява. Но все пак аз настоях на своето. Натика бай Ганьо мускалите в пояса си и излязохме. Като наближавахме Аничкин мост, чуваме отдалеч един зверски вик, размесен с най-отчаяни псувни и хули; излизаме на моста и какво да видим!. . . Кочо, разсвирепял като тигър, впил железните си пръсти в шията на един непознат господин, шапката на когото се валяше по камънете, навел му главата и се силеше да го хвърли от моста. Жертвата правеше всички усилия да се избави, но не беше тъй лесно да се изтръгне от ръцете на побеснелия арнаутин. «Шарлатан! — ревеше Кочо — подлец! негодяй! ты шпион, а не я, ты шпион, сукин сын! Я тебе убью, подлая тварь!» Аз се спуснах да ги разтървам. Бай Ганьо извика подире ми: «Остави ги бе, що ти трябва беля на главата, нека си тро-

шат главите; остави ги, ще те влачат за свидетел по участъците.» Аз не послушах съветите на бай Ганя и тръгнах към арнаутина, който не преставаше да си дере гърлото и да изрига най-позорни епитети за своята жертва, която беше вече дотътрил до края на моста и стори ми се, че още един миг — и непознатият ще полети с главата надолу в бистрите води на Фонтанка. «Шарлатан! подлец!» — ревеше Кочо и още по-силно впиваше костеливите си пръсти в дебелия врат на противника си. Когато аз бях вече на няколко крачки от тях, жертвата, стресната от предстоящата гибел, направи отчаяно движение, изтръгна се из ръцете на албанеца, грабна си моментално оваляната шапка и фукна да бяга. «Стой, шарлатан! Трус паршивый, мерзавец!» Кочо грабна един камък и го запрати подире му. Непознатият дотърча до един трамвай, хопна се вътре и изчезна. . . Но арнаутинът не се успокойва: «Я тебя убью, подлый шарлатан!» — продължаваше той да ръмжи, като показваше с юмрук в пространството, където изчезна врагът му. Аз повиках Коча по име, той се обърна — и не ме позна!. . . В погледа му имаше нещо зверско, очите му блестяха, лицето му позеленяло и потъмняло, зъбите му тракаха като в най-силна треска, устните му конвулсивно трептяха и пропущаха едно глухо ръмжене: «В. . . в. . . б. . . б. . . р. . . р. . . Шар-рлл. . . Сук. . . к. . . п. . . п. . . подлец. . . м. . . м. . . м. . . Шарлатан!» — извика той още веднъж като се обърна със заканване към невидимия враг. «Кочо, гълъбче, какво ти се случи, кой е този господин?» — попитах аз с приятелско съчувствие; той си впери очите в мене и ме гледаше безсмислено и злобно и пак не ме позна!. . . «Я тебя убью, подлая тварь! Я тебя покажу, кто шпион!» — ръмжеше Кочо и се заканваше на проходящия трамвай, като че във всякой трамвай седеше неговият враг. «Кочо, моля ти се, кажи ми какво ти се е случило — умолявам аз разгневения до полуда приятел, — кой беше този господин?» Кочо ме изгледа още веднъж и извика: «Този е величайшият негодяй! Разбра ли? Ве-ли-чай-шият не-го-дяй!» — и пак си извърна очите, и пак се залови да изрига проклятия. Аз почнах да се досещам, че моят приятел е жертва на някаква подлост, скроена от неговия враг, но каква именно, не разгадах и не би могъл да разгадая. Туй, което ми разправи Кочо, бе до такава степен подло, щото не може да бъде предмет на догадки. Ето какво ни разправи Кочо,

след като дойде малко на себе си: «Представете си, господа! като излязох от Дешовката, отидох в Славянското общество да си получа стипендията, за да мога да купя чай и захар да ви угостя. Ти знаеш, Василе, гълъбче, каква стипендия получавам аз? Три рубли на месец! Три нещастни рубли! И въобразете си, намерил се мерзавец, който да ми завижда и да се полакоми за това мое богатство! И кой? Ваш съотечественик! Поздравлявам ви!. . . Аз ще му избия зъбите на този шарлатанин . . . Представете си, господа, влизам аз при касиера, моля го да ми даде трите рубли, а той се обръща към мене с един сърдит тон и ми казва:

— Как вам не совестно, молодой человек, вы ученик и занимаетесь такими мерзкими делами! . . .

— Какви «мерзки дела»? — извиках аз стреснат.

— Ний имаме сведения — продължи той, — че вий сте шпионин на българското правителство.

— Как?! Аз шпионин!

— Да, ний имаме положителни сведения. Вашата стипендия е отнета и дадена на брата на господин Асланова.

— Ради бога, кой ви е дал тия сведения? — помолих аз през сълзите, които ме давеха от гняв.

— Сам господин Асланов — отговори той спокойно.

— А-а-ах! Бесса-та-бесса — изкрещях аз като луд и изхвръкнах на улицата; до Аничкиния мост. . . вий вече знаете!. . . Боже мой! Господа, можете ли да си въобразите нещо по-подло!. . . Шар-латан! аз. . . аз. . . аз казах «бесса!» и няма да забравя!. . .

Успокоихме криво-ляво Коча и влязохме с него в един трактир да пием чай. Тук се забавихме доста дълго, увлечени от разказите на албанеца за унизителните похождения на Асланова. Даже бай Ганьо не се реши да извика своето «браво!» или «ашколсун!», а, напротив, от време на време цъкаше с езика си, клатеше си зачудено главата и казваше: «Брей, хептен магаре бил този човек!» Излязохме из трактира и тръгнахме по Невский проспект. Смесена публика от всичките части на света пълнеше тротоарите на блестящата улица, ний едва лавирахме между проходящите; по улицата се движеха в два реда всевъзможни файтони; един от друг по-разкошните магазини мамеха очите на публиката. Бай Ганьо благоволи да изкаже мнение, че «най-сетне и Петербург не е съвсем долня работа». . . Цял час се промъкваме между тълпата, доде

стигнем на Нева. Щом излязохме на по-тихата Английска Набережна, не успяхме да направим и десет крачки, Кочо ме дръпна сепнато за ръкава и извика със сдавен глас:

— Ето го!

— Кой?

— Шарлатанинът!

— Кой шарлатанин?

— Величайшият! Стой! Да се скрием да не ни забележи! — измъмри той и ни повлече за ръкавите зад колоните на една порта. Бай Ганьо си подаде носа зад колоната и погледна по указаното от Коча направление.

— Кого виждате? — пита Кочо.

— Виждам един човек — шепне тайнствено бай Ганьо. — А бе, Василе, я погледни, този човек прилича много на н а ш и я Дондуков-Корсаков.

— Той е същият — отговаря Кочо, — още кого виждате?

— Виждам още двама души, коленичили пред Дондукова, я гледай! Ц. . .ц. . .ц. . . целуват му ботушите!, плачат! мо́лят му се нещо, удрят се в гърдите, гледай! Ц. . .ц. . .ц. . . той иска да се откачи от тях, те не го оставят — един отсам, други оттам, прегърнали му нозете. . .

— Я се вгледайте, не можете ли позна някого от тях? — диктува албанецът.

— Не мога, как ще ги позная, те постоянно си тракат главите в ботушите му. . . Хъ, чакай — извика бай Ганьо, — чакай!. . . Познах го! А бе, той. . . истина! А бе той е онзи бе, дето щеше да го хвърлиш от моста. . . той е!

— Той е същият. . . мерзавецът! Вий сега сте свидетели на една от неговите мизерни комедии! — изръмжа със стиснати зъби арнаутинът. Хайде сега да се вмъкнем пак на Невския проспект.

— Чакай да видим края на сцената — заявих аз.

— Не е нужно — каза решително Кочо, — краят е известен: ще го държат за нозете и ще плачат, додето им даде няколко рубли, или някоя рекомандация до друга жертва, или някое ходатайство. . . Тези негодници са в състояние да опозорят името на цяла нация!. . .

— Бреей! хептен магаре бил този челяк — извика бай Ганьо и зацъка с езика си.

— Е, защо спря бе, Василе, продължавай! — обади се един от компанията — разкажи за историята с Ермолова. . .

— Остави се, гнус ме е — заяви Васил.

— Или за княгиня Белозерская. . .

— Остави се, не мога вече!

— Ами знаете ли историята на бай Ганя с шкембе-чорбасъ? — обажда се други.

— Ами вий пък знаете ли нещо за бръснатите мустаки. . .

— Стига, господа! Бай Ганьовите истории нямат свършване. Хайде да почнем вече втората част на вечеринката. Марк Аврелий! изпей нещо бе, гълъбче! Или ти, Калина-Малина, изпей нещичко!. . . Хайде: «Запретни-и-и, Вело моме-е-е, бели ръкави. . .»

Почна се втората част на вечеринката. . . След полунощ се разотидохме.

. . . . . .

Довиждане, бай Ганьо. Обикаляй Европа, разнасяй по всички краища произведението на нашата хубава Розова долина и. . . моля ти се бе, бай Ганьо, взирай се по-дълбочко в европейския живот, дано му видиш лицето, стига ти се е натрапвало туй пусто опаки!. . .

БАЙ ГАНЬО СЕ ВЪРНА ОТ ЕВРОПА

— Чухте ли новината? — извика Марк Аврелий, щом отвори вратата и се втурна запъхтян в стаята.

— Каква новина? — обадихме се всички.

— Бай Ганьо се върнал от Европа!

— Не може да бъде!

— Как «не може да бъде» бе, господа, аз го видях, говорих с него. . . Първата му дума. . . ха-ха-ха. . . първата му дума: оплес. . . ха-ха-ха-ха!. . . оплескахме я, кай, ний нея. . . ха-ха-ха. . .

— Стига си се кикотил бе — извика с нетърпение Арпакаша, — разказвай. Искаш ли чай?

— Арпакаш, дай да те цункам между очичките. . .

— Говедо! — изпусна с добродушна усмивка Арпакаша и подаде една чаша чай на Марк Аврелия, като го дръпна със свободната си ръка за къдравия мустак. — Оберговедо!

— «Капитан, не крути, пожалуста, параход» — пошегува се Марк Аврелий, отсръбна от чашата и ни разказа следующето:

— Въобразете си, господа, какво щастие, преди няколко дена, на 22-й (Альоша, твойто любимо число!), в неделя, отидохме с Герванича на Искърските ханчета, към Враждебна; заварихме там сума свят. . .

— Урвичците не бяха ли там!

— Не, не бяха, те бяха на техния Урвич. . . Недей ме прекъсва, Арпакаш. . . Сума свят имаше, повечето иностранци — немци, чехи и ни един, ама положително ни един от тия вкаменени от апатия шопи. . . Само дядо Хаджи мина за чифлика си. Времето, както знаете, беше чудесно; ония ти ливади, ония ниви, оная прясна зеленина на гората, да не можеш да се надишаш. . . Чужденците дошли с целите си семейства, надомъкнали провизия, постилки, люлки за децата; насядали сам-там като букети под сенките и си пируват хората. Да ти е драго да ги гледаш. И не да речеш някои заможни, охолни хора, не, а все еснаф, работен свят — тенекеджии, железари, дърводелци. Работи шест дни, седмия — гуляй! А не кат вашите

милости да се завирате из задимените кафенета с вашата проклета «бачка». . .

— Марк Аврелий! Тебе ли чувам, гълъбче? Иван Златоуст, дай да те цункам!. . .

— Млъкни, Арпакаш, недей ме прекъсва. . .

— Хей, Амонáсро, не прекъсвай човека — обади се Мòйше.

— Ама наистина бе, господа — продължава шегата си Арпакаша с маслен поглед, — кажете, не е ли сладък Марк Аврелий, особено като изговаря тази хубава думица «бачка», туй «ч» е цяла музика. . .

— Ще млъкнеш ли ти, Амонасро Етиопский?. . .

— И забелязахте ли, господа, каква бездънна омраза питае нашият сладчайши Марк Аврелий към тази б а ч к а.

— Слушай, Амонасро, млъкни или ще накарам Мойше да ти налее цяла чаша коняк в гърлото.

— Но ка-кви зев-зе-ци наш-ти, кат' видели ба-ба с га-щи, всич-ки-те го по-ди-гра-ли и мо-ма-та му не да-ли, таааа-ра-ра-бум-бие, та-рара-бум. . .

— Ти си луд, Арпакаш, ей богу, луд си — каза с лек укор Марк Аврелий, — постой малко мирен, моля ти се. . .

— Артък веке, Арпакаш! — обади се Ожилката.

— И ти ли, Ожилка, и ти ли, Бруте! Я запей ти «Снощи си минах край Севлиево».

— Долу Арпакаша! — извика Мойше и след него цялата компания зарева «долу!» и накараха най-сетне е т и о п с к и я ц а р да млъкне.

Марк Аврелий продължи:

— Не, наистина, господа, то е печално явление тази триклета «бачка», тя ни е вкаменила, тя ни е покрила мозъка с плесен и паяжина. Ами че моля ви се, аз зная някои приятели, които цели десет години — десет години! — господа, това не е шега — не са престанали да гният в задимените кьошета на Панаха с карти в ръка; а пред носа им цъфти тази хубава, тази живописна градска градина, от дъха и прохладата на която те не умеят да се ползуват; а пък вън от София, в околностите, какви чудни места! Седим в кафенетата и въздишаме за Швейцария, а пък стига ни само малко волица, и Швейцария, българска Швейцария е пред нас — Витоша, Рила, Родопите! Най-последният бедняк-чужденец от живущите в София се е

насладил от величествения вид от Черния връх на Витоша, а я ми кажете, има ли един — един! Божичко! — шоп, който да се е качил на Витоша! Ний знаем примери между работниците италианци, които са напущали тука готова работа само защото им омръзва еднообразието и с риск тръгват да странствуват, за да видят свят; а пък, от друга страна, има примери, като да речем, овчаринът на Драгалевския манастир, който цял живот е гледал от височините града София, гледал го е години преди Освобождението, гледал е неговото разрушаване, обновяването и разширението му, продължава и досега да се взира, седнал под сянката на ореха, в неговия по-бляскав изглед, и до ден днешен той няма воля да слезе от гората, да полюбопитствува, да види отблизо тази във всяко отношение интересна трансформация на столицата!. . . Но аз оправдавам този своеобразен философ и даже, правичката да ви кажа, завиждам на това дете на природата! Ами какво да кажа за мнозина от нашите заможни граждани, които се душат цял живот в праха, миризмите и миазмите на софийските стари улици, гледат цял живот хубавата драгалевска горица и не са имали волята да станат да идат там и да се насладят от нейния дъх и прохлада, от омайния шум на пенливия поток и от славеите. . .

— Брей, че ти си бил цял поет бе, Марк Аврелий; я гледай!. . . Ама я ми кажи ти, защо ни приказваш тия бабини деветини; нали уж за бай Ганя разправяш?

— Затуй ти приказвам «бабини деветини», защото просто яд ме е, като гледам каква апатия ни е вдървила. . . Да речете, че ний не отбираме от природни хубости — не; не можем да не отбираме, защото това е естествено чувство; говедото и то отбира; но работата е, че сме сковани от възточна неподвижност. Ако те хвана, Арпакаш, за яката и те потътра към Урвичкия манастир, ти, щом те наведа зад кокаленския баир над искърската бездна и чуеш тайнствения говор на извилистата запенена река, ти ще почнеш да цъкаш с езика си и ще извикаш, непременно ще извикаш: «Брей, че то цяла Швейцария, я гледай, че тя била хубава нашата България, и ний, глупци, да не знаем това, а киснем по празниците в кафенетата.» Но щом се върнеш в София и дъхнеш от задушената ѝ атмосфера, ти пак ще паднеш в летаргия, пак ще те вкамени апатията, додето не те потътри друг за яката.

Сега — за бай Ганя. Ний с Герванича цял ден снова-

ме из гората, търкаляхме се по тревата между дърветата, ядохме, пихме, зяпахме веселите групи на чужденците, които с душа и тяло бяха се предали на веселба; устроили бяха разни игри, пееха, тичаха, скачаха — да им завиждаш! Надвечер, след една вкусна закуска, влязохме с Герванича в ханчето да пием кафе. По едно време откъм Орханийското шосе зачуха се звънци и след малко, сред един облак прах, зададе се фаетон с пътници. Слезе от колата един пътник, слезе втори и зад гърба на фаетонджията се зачу гласът на третия: «Бай Михале, я поемни дисагите; гледай да не ги блъснеш някъде, да не строшим мускалите, зере́ няма с какво да се отсрамим пред. . . оногова.»

И след тия думи скочи от колата. . . бай Ганьо. Същият бай Ганьо, както си го знаете, преди да тръгне за Европа; с тая разлика само, че си турил вратовръзка и освен това, сега има и по-импозантна външност и чувство на собствено достойнство и преимущество пред окръжающите. Човекът врял и кипял из Европа, Европа му станала като таквоз. . . като нищо. Дръпна си той левия мустак, поизкашля се в шепа и изгледа в полукръг с един поглед, с какъвто нашите полицейски изглеждат арестантите, групите на веселящите се чужденци и като хвърли око и заклати глава на своите невежи спътници, като че искаше да им каже: «Живи да ви оплача», въздъхна, па дълбоко и многозначително произнесе: «Ех, Пра́тер, Пра́тер!»

— Какво каза твоя милост, не можах да дочуя — обади се нареченият бай Михал.

— Живи да ви оплача аз вас — произнесе състрадателно бай Ганьо, — ех, Пра́тер, Пра́тер!. . . Минавало ли ви е през ума като какво нещо е туй Пра́тера! Ама отде ще ви мине през ума. А да зема да ви разправям — не можете го разбра.

И за да покаже на своите прости другари кои са в състояние да го разберат, той се приближи към една от веселящите се групи, при която се търкаляха няколко изцедени бурета от бира, и като изобрази една ирониче́ска усмивка, показа с очи към горицата и изрече: «Дас ист булгарише Пра́тер, ха-ха-ха!. . .»

Цялата група с весело замъглени от пивото очи, изгледа отдолу нагоре нашия «немец» и един от компанията, без да се вслуша в бай Ганьовото ироническо изречение, подаде му една чаша изветряло пиво с думите:

— Просим вас, гòсподин, искáате пиво?

«И тези не ме разбират» — помисли си бай Ганьо и като се върна при другарите си, прибави: «Нарязали се като. . . казаци.»

След туй компанията влезе в кръчмата и насяда близо до нас. Аз бях гърбом към тях и бай Ганьо не можа да ме познае, а че не ме позна, това се видя от думите, които той пусна за наша сметка: «И тези трябва да са се насвятка́ли. Немска стока!»

Слугата се приближи към пътниците и почна да изтрива масата.

— Не искате ли нещо — попита той.

— Не щем, ний си имаме. Ама, хайде, нейсе, дай една вода и едно огънче; налей прясна вода — поръча бай Ганьо.

Между пътниците се почна един тайнствен сериозен разговор, от който не всички думи долетяваха до нас.

— Тази вечер надали ще видим големеца, късно ще бъде — шепнеше бай Ганьо, — ще му пратим армаганите и ще му сторим хабер за утре; па той ще ни нареди кога да идем при княза.

— Ами за княза нещо армаганец? — пита предпазливо бай Михал.

— Не трябва — отговаря авторитетно бай Ганьо, — тука всичко е големецът; замажеш ли му очите — тръгни по бели гащи. Ний ще му дадем туй, дето ни го написа адвокатинът, да го прочете и ако има нещо да поправи — негова работа! Па пред княза да се държите, брей, да не се уплаши някой. Вий мене гледайте какво правя. Като кажа, както ни казаха да кажем: «Ваше Царско Височество, сакън да не му приемете оставката, зере Задунайская губерния», и вий подир мене: «Сакън, Ваше Царско Височество!»

— Хелбетя, друго какво ще речем — покорно отговаря бай Михал.

— А бе ти, Михале, малко на ботуш миришеш, че кой те знай! Опичай си акъла! — предупредява наставнически бай Ганьо.

— Кой? Аз ли? — оправдава се бай Михал — не думай така бе, братко, ще чуй някой. И стените имат уши. Аз като чуя името «казак», треска ме хваща.

— Треска те хваща, а? — шепнеше тихо с подмигване бай Ганьо — а като дойдоха русите, кой обра говедата по турските села, а? Откога имаш ти тези богатства, а? Кажи де!

— Ама че и ти бе, бай-Ганьо, правичката да си говорим — шепне бай Михал, — нали от руско време ти останаха водениците. Кажи, не е ли тъй?

— Хайде, хайде, то с тебе човек не може дума да прохортува. То било, каквото било. Сега не е тъй. Сега Задунайская губерния, разбираш ли?

— А бе как да не разбирам! — каза бай Михал и дяволски подмигна на другарите си.

И тримата се изсмяха в шепа, за да не ги чуе някой.

— Брей, опичайте си акъла, вардете се, че ако ни чуй някой — отиваме на гюрултия. . . Хей, момче, какъв е онзи вестник там? Свобода ли? — обърна се бай Ганьо към слугата.

— «Свободно слово», господине.

— Ех, че ми се иска да попрочета — шепне на другарите си бай Ганьо, — ама страх ме е, дявол да го вземе. Ще чуй големецът — па иди се оправяй сетне.

Но тъкмо в този момент произлезе една сцена, която накара пътниците да се вдървят на местата си. Едно петшестгодишно момченце пристъпваше лениво около прага на кръчмата и си пееше някакви импровизации и, види се, под впечатлението на тридневното софийско непрекъснато «долу» в мотива на «Шуми Марица» остави същинския текст и захласнато в песента си, употребяваше следующите втълпени в мозъка му думи: «Дó-лу-лу, дó-лу, дó-лу-лу, до-лу, до-о-олу, до-о-лу, до-лу Стамбо-лов!» Дружен смях на веселящите се групи прекъсна импровизацията на детето, което, възбудено от неочаквания успех, отново, с по-силен глас, почти с крясък, продължи песента си и вместо «ма-арш, ма-арш!» викаше «до-о-, до-о, долу Стамболов, до-до-до-доолу, долу Стамболов». Този път освен дружен смях зачуха се ръкопляскания и викове «браво», «долу», «долу блудникът», «долу тиранинът» от една компания младежи, които се връщаха от разходка.

Аз се обърнах към масата на тримата пътници.

Бай Ганьо и неговите другари се превърнали в статуи. С разтворени уста, с облещени неподвижно очи, лицата им изобразяваха такава печална смес от страх и учудване,

щото не ми оставаше, освен да съжалявам, че нямах фотографически апарат. . . Пръв се свести бай Ганьо, обърна очи към манифестантите и веднага трепна, като че поразен от електрически ток: един конен полицейски стражар минуваше по шосето и чуваше тези ужасни викове и вместо да извади шашката и като хала с бесен вик да я завърти около главите на тези нечувани бунтовници, на тези черни души, на тези разбойници и предатели — той ги изглеждаше спокойно, с добродушна усмивка на лицето. . . Ако в този момент беше избухнал вулкан на Витоша, едва ли би слисал нашите пътници повече, отколкото тази сцена. . .

— Оплескахме я ний нея! — изговори с отчаяна въздишка бай Ганьо. — А бе, бай Михале, я иди моля ти се около тезгяха, та назърни в «Свободно слово», виж там дано разбереш каква е тази работа. . .

— Хубава работа, ами ти защо не отидеш? Я да ти видя куража! — отговаря бай Михал.

— Ей че си прост! Какво бива най-сетне да назърнеш; мини край тезгяха, ужче гледаш ракията, подсвиркай си така, па с едно око, тъйцък, виж. . . да няма я ново министерство. . . Има хас!. . .

— Невъзможно нещо. . . Опичай си акъла!. . .

— Ами не видя ли стражарина?. . . А бе я чакай, мечка страх, мен не страх, ще погледна вестника, па майната му!

И бай Ганьо стана от мястото си, засвири със зъбите си «Зелен листец» и като се озърташе уж разсеяно, правеше орлов кръг към тезгяха; доближи се, хвана за гърлото една бутилка с коняк и престорен, че чете етикета ѝ, така си изкриви надясно очите, щото човек насреща му би видял само белтъците им, и погледът му падна върху сгънатата газета, от която се виждаше само заглавието «Свободно слово». Той си потърси дясната ръка и като усили «Зеления листец», за да заглуши шума на вестника, разтвори едната му част и с ужасно изкривени надясно очи прочете: «Известия от Двореца. Днес. . . се представи на Н. Ц. Височество президент-министърът и министър на вътрешните дела г. д-р К. Стоил. . .» — Нещо се пресече в гърлото на бай Ганя; той се изкашли; облиза си мигом засъхналите устни и метна изкривено око по-надолу и прочете с големи заглавни букви: «Падна Стамбол. . .» и сърцето на бай Ганя падна в ботушите му, той изтърва бу-

тилката с коняка и за да заглади произведения шум, почна силно да кашли. . . Обърна се бай Ганьо към другарите си и изрече многозначително:

— Беше!

— Хаир сюйле, бай Ганьо! — обади се бай Михал.

— Свърши се тя! — допълни бай Ганьо и като се приближи при масата, пошепна тихо на другарите си: — Стамболов ефенди боклатмъш, Стоилов сега. . .

— Не може да бъде бе, що думаш! Във вестника ли?...

— Разбира се!

— А бе да не е някоя уйдурма?

— Каква ти уйдурма! — извика с глас бай Ганьо и като събра всичкия си кураж, затропа по масата и се провикна: — Хей, момче, я дай тука «Свободно слово»!. . .

Другарите неволно си сниши ха главите и почнаха да се озъртат плахо.

Момчето донесе вестника и го подаде случайно на бай Михаля, но той, като че му подадоха нажежено желязо, отдръпна си ръката и показа с очи към бай Ганя. Бай Ганьо взе газетата и, то се знай, пообърна се да види какво има, какво няма в кръчмата; па най-сетне, откъде ще се вземе толкова кураж у бай Ганя! Ама все пак куражлия! Разгърна «Свободно слово» и почна: «Падна Стамб...»—

Закашли се бай Ганьо, закашлиха се още по-силно другарите му. Бай Михал изкриви окото си към вестника да види дали чете право неговият смел другар и се увери, че няма грешка. . . Наведе глава към вестника и третият другар и прочете и. . . треска го втресе и свят му се зави. . . Колко ли негови дела и делца, дрямали с години под прокурорското сукно, ще измъкнат на бял свят тия две думици. . .

С гушене, с шепнене, кашлене иззобаха уводната статия и като назърнаха сам-там из вестника, узнаха и се убедиха най-сетне, че работата е свършена. . .

— Оплескахме я ний нея! Ами сега? Сега е късно вече да молим да не му се приема оставката. Хай дявол да го вземе. Е, Михале, какво мълчиш, кажи какво да се прави? — пита бай Ганьо.

— Кажи, твоя милост; аз съм тъй слисан, като че ме е стоварил някой с бухалка по кратуната — отговаря отчаяно бай Михал.

— Ами ти бе, Гуньо, какво мълчиш? Кажи и ти някоя дума. Какво да правим сега, а?

— Е че зная ли аз. . . Каквото речеш, твоя милост — мъмли убитият духом Гуньо.

— Ами че ти ум нямаш ли бе, сердем! Все аз ли ще ви оправям — вика почти просълзен от отчаяние бай Ганьо, — нейсе, хайде и тоя път да ви науча. . . Знаете ли какво?

При този въпрос бай Ганьо се позамисли намръщено, почеса се, дето го не сърби, поизкашля се еднъж-дваж в шепа, бръкна в джеба на редингота си, извади една хартия, сгъната на четири, и я подаде на бай Гуня.

— Я прочети още веднъж тая пущина, та после ще ви кажа какво ще правим.

— Ами защо, ваша милост, не я прочетеш?

— Ама, Гуньо, каздърма бени! Ти знаеш защо не я чета, на тебе пó ти иде отръки да четеш онези папищашки думи. . .

Гуньо разгърна хартията и прочете горе-долу следующето: «Ваше Царско Височество! Небесни гръмове се посипаха върху нашите нещастни глави! Петвековното ни робство е приятен сън в сравнение с грозния удар, който Северният враг ни нанася чрез оставката на нашия —о! има ли думи! — най-гениален вожд, този Цицерон, този Нютон на българския небосклон. O tempora, o mores!, Не, Ваше Царско Височество! Ний още вярваме в здравия смисъл на доблестния български народ и очакваме, че той няма да се раздели с човека, който е олицетворение на неговите стремления и идеали — на всичко честно, благородно, целомъдрено, прогресивно, либерално! Ний няма да повярваме, че Ваше Царско Височество ще поверите властта в ръцете на ония развратни предатели, на ония невежи и невъзпитани нищожества, които денонощно се стремят да подкопаят основите на нашия държавен строй и да хвърлят нашето мило отечество под миризливия ботуш на казака.

Ваше Царско Височество! Timeo Danaos et dona ferentes! Горнята резолюция се прие от 11 000 най-видни граждани и се упълномощиха Ганьо Балкански, Михал Михалев и Гуньо Килипирчиков да я поднесат пред стъпките на Ваше Царско Височество. Урраа!»

— Ей че сме калпав народ! — казва с клатене на глава и с цъкане бай Ганьо — като бъде за лъжата, дъртите цигани са нищо пред нас. Че хич дотам бива ли? 11 000,

кай, видни граждани! Ха-ха-ха-ха! Махни хилядите, колко остава?

— Единадесет души — отговаря бай Михал.

— Толкоз ли бяха?

— Е, толкоз, бай Ганьо, правото право. Аз нали ходих със стражар да ги събирам.

— Калпав народ!. . . Сега знаете ли какво? За връщане назад не може и дума да става. Ти, Гуньо, си едно парче адвокатин. Я се запретни, моля ти се, па дай тука всички заедно да изкалъпим един друг адрес, за новия... Ná, аз имам хартия. Па дано не узнаят, че сме дошли да мólим за онзи хубостник, че ни е спукана работата. Особено твойта работа, Гуньо. . . Ако дойде други прокурор. . .

Гуньо се поизкашля. . .

— Дай хартията и калема — каза той тревожно. — Вий гледайте, аз ще пиша.

И той почна да пише: «Ваше Царско Височество! Небесни гръмове се посипаха върху нашите нещастни глави!. . .»

— Сега трябва да го напишем наопаки. Как да го напишем?. . . Чакайте. . . Одобрявате ли така: «Небесата се отвориха и посипаха благодат върху нашето отечество.»

— Само о т е ч е с т в о много просто излиза — заявява бай Ганьо, — тури «нашето м и л о отечество».

— И аз мисля, че без м и л о не чини — казва бай Михал.

— Добре, турих м и л о . По-нататък: «Петвековното робство е приятен сън в сравнение с грозния удар.» Сега. . . наопаки: «Освобождението ни от петвековното ни робство е нищо в сравнение с бляскавото събитие, което разруши веригите на грозния тиранин.» Съгласни ли сте?

— Да беше прибавил още: «изчадие на пъкъла» — заявява бай Ганьо. — Ама нейсе, по-сетне.

— «. . . който Северният враг ни нанася чрез оставката на нашия — о! има ли думи! — най-гениалния вожд, този Цицерон, този Нютон на българския небосклон».

— Сега туй как да го обърнем?. . . Чакайте. . . Ето как: «И което се дължи единствено на Ваше Царско Височество, всемилостивейший баща и татко, като приехте оставката на този — о! има ли думи! — най-грозен мъчител, този Калигула, този Тамерлан на българския небосклон.»

— Браво бе, Гуньо! — извика с възторжено блеснали очи бай Ганьо.

— Че ти как го мислиш Гуня? — ласкае Михал.

— . . .«O tempora, o mores!». . . Туй може да си остане. То, дето и да го туриш, все си е на мястото. . . «Не, Ваше Царско Височество!». . . Да турим: «Да, Ваше Царско Височество!». . . «Ний още вярваме в здравия смисъл на доблестния български народ и очакваме, че той няма да се раздели с човека. . .» Сега вместо «няма да се раздели», ще турим «и ще изтрие от лицето на земята», а вместо «човека» ще турим «свирепия звяр».

— Не, по-добре тури «бясното чудовище» — поправя бай Ганьо.

— Аз пък мисля да турим «Геена огненная» — каза Михал.

— Ех, че го набута! Ха-ха-ха! Че отде-накъде «Геена огненная»? По-добре да турим: «мръсния кръволок» — казва Гуньо.

— Хъ, видя ли сега! Аферим! — одобрява бай Ганьо.

— «. . .който е олицетворение на неговите стремления и идеали — на всичко честно, благородно, целомъдрено, прогресивно, либерално!» Сега да обърнем наопаки. . . «който е олицетворение на народното нещастие!. . . на всичко безчестно, вагабонтско, развратно, мракобесно и тиранско!. . .» По-нататък: «Ний няма да повярваме, че Ваше Царско Височество ще поверите властта в ръцете на ония развратни предатели, на ония невежи и невъзпитани нищожества. . .» Как да го обърнем сега?. . . Стойте! Дойде ми на ума. Ето как: «Позволете ни, Ваше Царско Височество, да се считаме честити и да изразим нашите най-безпределни верноподанически чувства, задето поверихте властта в ръцете на тия благородни патриоти, на тия образовани и възпитани държавни мъже. . . които денноношно се стремят да подкопаят основите на нашия държавен строй».

— Как така! Имаш грешка! — казва стреснато бай Ганьо.

— Сега ще го обърнем наопаки, така, вместо «да подкопаят» ще турим «да закрепят».«И да хвърлят нашето мило отечество под миризливия ботуш на казака.»

— Хайде сега да видим — казва бай Ганьо. — Сега е зорът! Не знаем, дявол да го вземе, с е г а ш н и т е как ще я подкарат с Московията. Да знай човек, че искат

да се мирят — лесна работа, може сума неща да напишем! «Цар освободител; цар покровител; единоутробни братя; немските келяви чифути» и прочее; ама не знаем какъв вятър ще повее. . . Добре: «братя славяни», ами ако и днешните са против славяните, па току виж. . . хоп! — бай Ганьо предател! Не, знаете ли какво? По-добре онуй там за «миризливия ботуш» да го изхвърлим. . .

— Е, ами какво да турим!. . .

— Стò-о! Недей бърза! Ще помислим. . . Знаете ли какво? Сега ний, като не знаем още как вятър вее, да турим и тъй, и тъй, па те нека го тълкуват, както им уйдиса. Да турим така. . . «И да се прегърнем братски хем с русите, хем с немците. . .» Тю! да ги порази господ!. . .

— Не, хич не уйдисва така! Какво е това «хем-хем»? Пред княз така ли се говори! — заявява адвокатствующият Гуньо.

— Ами как се говори бе, келеш! Ти мене ли ще ме учиш! — пламна бай Ганьо. — Ти знаеш ли кой съм аз? Ти знаеш ли, че аз цяла Европа съм изходил? Не съм като тебе дърво! Ти знаеш ли, че туй Иречек-Миречек ей тъй — зяпнали са ме слушали, като им заприказвам. Мен англичани, мен американци ихтибар са ми правили в Дрезден. . че ти ли на ум ще ме учиш?. . . Ти знаеш ли, че аз. . .

— Зная бе, бай Ганьо, как да не зная — оправдава се стреснатият Гуньо.

— Е, ами като знаеш, какво там таквозинаке. . . Нейсе, пиши там, както знаеш. . .

— Да пишем така: «. . . и да ни турят, ако не погоре, то поне наред с великите европейски сили». . .

— Нейсе, съгласен съм — одобрява бай Ганьо.

— . . .«с великите европейски сили, като ни възвърнат към величието на Аспаруха и Крума».

— Съгласен съм. Добре.

— Сега по-нататък: «Ваше Царско Височество, Timeo danaos et dona ferentes!». . . Вместо него най-добре е да турим: «Vox populi, vox dei». Съгласни ли сте?

— Най-сетне, нейсе, тури го. То не е съвсем българско, ама като трябва, какво да му правим! — съгласява се бай Ганьо.

— . . .«Горнята резолюция се прие от 11 хиляди най-видни граждани и се упълномощиха Ганьо Балкански. . .

и прочее, туй може да си остане цяло докрай.

— Да ги оставим ли само 11 000 души или да покачим за хатъра на новите още една-две хиляди? Да им подмажем колата?

— Доста са, бай Ганьо. В нашия град кьораво и кьопаво да събереш, надали ще излязат 11 000, ама хайде, нейсе, за хатър нали е!. . .

— Съгласен съм. . . Ами туйнаке. . . наместо Ганьо Балкански не е ли по-салтанатлия да турим «господин Ганьо» и прочее? Да види князът, че не сме някоя долня работа хора, а?

— И аз тъй ще кажа — обажда се Михал.

— Ефендилер, късно стана. Хайде да ходим! — извика файтонджията-турчин от прага на кръчмата.

Пътниците заминаха за София.

На другия ден, господа, прочетох в един от местните вестници, че пред Големите капии се е представила депутация от гр. П., състояща от Ганьо Балкански и прочая, да благодари за освобождението от тиранския режим.

След два дена в този вестник прочетох телеграма от същия град, подписана от името на «хиляди» граждани, с която уведомяваха големците, че бай Ганьо и другарите му били самозвана депутация и че същинските народни избраници са тръгнали вече за столицата да благодарят...

Аз знаех хотела, в който спира бай Ганьо, и се упътих към него. Не исках да изказвам негодувание за подлата му постъпка не защото всяко негодувание е бледно, за да я похули; но желаях да направя един опит дали е възможно да накарам тази нещастна рожба на обстоятелствата да съзнае всичкия ужас на своята постъпка.

На таблата в хотела прочетох в коя стая е бай Ганьо и се изкачих по стълбите. Почуках на вратата, никой се не обади. Натиснах дръжката и вратата се отвори. Стаята празна. Заминали. Върху масата съгледах един къс хартия, на която беше написано с байганьовски почерк: «До редакцията на в. «Свободно слово». Последното название зачеркнато и вместо него написано «Свобода». По-нататък: «Потайностите на Стамболова» — и това зачеркнато и вместо него написано «Анархия». Ясно се виждаше, че авторът на писмото дълго време се е колебал кой път да хване, защото на много редове се забелязваха зачеркнати думи, заменени със съвършено противоположни тям по смисълта. Написано например «патриоти» и зачеркнато, а

отгоре му написано «пладнешки хайдути», и това зачеркнато, и пак надписано «патриоти». Цялото писмо беше задраскано на кръст с дебели чърти, дръпнати от сърдита ръка, защото за втората чърта не хванало мастило, топнато още веднъж перото в мастилото и дотеглена двойно по-дебела чърта. . . Под зачеркнатите редове стоеха следующите думи:

«На маймуни ни обърнахти, да ви земе дявол, с маскари. . .»

БАЙ ГАНЬО ПРАВИ ИЗБОРИ

Този очерк посвещавам на моя неоценим приятел Цветан Радославов.

— Не ми дрънкайте много-много, аз ви казвам, че трябва да изберем правителствени — извика бай Ганьо и удари силно по масата.

— А бе как ще изберем правителствени, откъде ще изкопаем избиратели? Ами че ти бе, бай Ганьо, нали си уж либерал — осмели се да възрази Бочоолу.

— Кой ти каза, че съм либерал? — попита строго бай Ганьо.

— Как кой ми каза! Ами че не помниш ли колко консерватори си пердашил, колко си ги псувал, как да не си либерал? Не знаеш ли — ти сам каза, — че даже на Иречека си се хвалил, че си либерал? — възразява Бочоолу.

— Ей че си прост! — отговаря със снизходителна усмивка бай Ганьо. — Че какво като съм казал на Иречека, дума дупка прави ли! А бе, ахмако, че аз един Иречек ако не метна, кого ще метна?

— Имаш право, твоя милост! Бочоолу, налягай си парцалите, недей го опява! — обади се Гочоолу. — И аз съм консерватор.

— Ами че аз на гроб камък ли съм! Аз съм пък хептен консерватор — изтърси Дочоолу, — я стани и ти бе, Бочоолу, един консерватор, че да ги пипнем онези, да не могат да мръднат.

— Добре, ама не зная управителят с кои ще бъде — отговаря Бочоолу.

— Управителят ли? С н а ш и т е, разбира се — съобщава бай Ганьо, — и околийският е с нашите. Постоянната комисия не е законна, ама кой ще му дири законност, тя е наша. Бюрото е наше. Градският съвет е наш. Кметът малко шава, ама ще му отрежем куйрука. Общинските съвети по селата не са утвърдени, нарочно, разбирате ли? Ако бъдат с нас — ще ги утвърдим, ако не — по дяволите. Пак ти казвам, колкото за управителя, нямай грижа, тоя е наш.

— Ами хамалите? — любопитствува Бочоолу.

— И хамалите са наши, и циганите, и Данко Харсъвина е наш. . .

— Ами че той нали беше затворен за кражба? — учудва се Бочоолу.

— Е-хе, ти патки пасеш. Пуснахме го ний него. Нали той ни спечели хамалите. Отишел при тях онзи ден, събрал ги, че като им скръцнал със зъби, те замръзнали по местата си, като им изръмжал: «Зъбите ви ще разкъртя, ако не изберете бай Ганя!» — и хамалите кандисали, паварил ги Данко по два лева на човек и срещу изборите цяла нощ едене-пиене.

— Страшен хайдучага, брей!

— И за колко мислиш! За 50 лева. Ходил при онези да иска 100 лева, те го изпъдили, нахокали го. Ще го видиш сега в неделя — кокалите им ще смаже! — казва самодоволно бай Ганьо.

— Бочоолу, я иди повикай Гуня Адвокатина да дойде тука да ни напише едно възвание; кажи му «бай Ганьо те вика».

Щом Бочоолу излезе, бай Ганьо си сниши главата и с един тайнствен глас се обърна към другарите си:

— Мълчете си! Това диване до самия ден на изборите ще го лъжем, че ще го направим депутат, ще напишем колкото за лице няколко бюлетини с неговото име, а другите бюлетини ще ги напишат писарите в градския съвет и от окръжното управление. Сега чувайте ме: министърът иска аз непременно да бъда депутат. Ти, Гочоолу, искаш ли?

— Е че иска ми се, бай Ганьо — отговаря Гочоолу.

— Че и мен ми се иска — обажда се Дочоолу.

— А бе иска ти се тебе, ама, право да ти кажа, хептен си се омаскарил пред хората. Защо ти трябваше да изливаш толкова налице; кой кряскаше по мегданите: «Да живей великият патриот!», «Долу гнусният тиранин!», «На бесилката Климента!», «Да живее Климент!»

— Ами че нали все заедно бяхме бе, бай Ганьо, защо си кривиш душата?

— Заедно, ама нашето излизаше все по шито-крито. Най-сетне, нейсе, като искаш толкова — добре, ще те избера. Туй, че селяните те мразят; и чергите си им продал с твоя пусти фаисчилък.

— Колкото за туй недей приказва, бай Ганьо, нали зная и ти каква си стока — дума предпазливо Дочоолу.

Бай Ганьо е готов да кипне, но в това време влиза Гуньо Адвокатина. Бай Ганьо му разправя като какво трябва да бъде възванието, Гуньо сяда до масата, взема перото и се задълбочава в мисли. По поръчка на бай Ганя слугата донася едно шише мастика. Гочоолу, Дочоолу и бай Ганьо пият, Гуньо пише. След половин час е готово следующето

«ВЪЗВАНИЕ КЪМ ИЗБИРАТЕЛИТЕ НА НАШАТА ОКОЛИЯ

Пред вид на голямата важност и значение, което предстоящите избори за Народни Представители имат за настоящето и бъдещето на Нашето отечество, нашите граждани, на брой повече от 700 души, събрахме се днес в двора на училището в Парцал махлеси и като обсъдихме въпроса по кандидатурите на лицата за представители, останахме съгласни и единодушно решихме да препоръчаме на г. г. ***избирателите*** *от нашата околия за Народни представители съгражданите си:*

Ганьо Балкански, търговец, известен в цяла България.

Фильо Гочоолу, търговец с капитал.

Танас Дочоолу, търговец с винена индустрия.

Именно същите тия лица, които и ***комитета на Народната партия*** *беше Ви препоръчал с възванието си от 27 август на миналий месец.*

Като обявяваме това наше единодушно решение на останалите г. г. избиратели от града и околията ни, които имат присърце доброто на Отечеството, материалното подобрение на земледелеца, облекчение положението на данъкоплатеца, с една дума интересите на Нашата околия, приканваме ги да гласоподават в избора на 11-й того за горните трима наши съграждани, в които имаме пълно доверие, че те с достойнство ще представят страната ни в Народното събрание.

Г. Г. Избиратели,

Представена ви е вече от няколко граждани една листа с имената на Никола Търновалията, Лулчо Докторов и Иваница Граматиков, лица не от Нашата среда, лица чужди за Нас, които нямат и не могат да имат Нашето доверие. Може би ще се явят и други, които да ви убеждават да гласувате за техни кандидати, съветваме ви, г. г. избиратели, да не се мамите на хубавите им думи и не се вдавайте на техните ласкания и не вярвайте на разни пръскани от тях слухове и измислици за някакви си окръжни телеграми и прочее. Никола Търновалията е родом от г. Търново и затова той от инат за бълхата изгаря юрганя, Лулчо Докторов е цял целеничък Задунайская губерния, а Иваница Граматиков никой не го познава и nota bene, той е руски възпитаник, следователно предател на нашето мило отечество.

Г. Г. Избиратели,

Ний сме убедени, че горните лица, т. е. долните

Ганьо Балкански

Фильо Гочоолу

Танас Дочоолу,

които имат пълна преданост и коленопреклонна вярност към ПРЕСТОЛА И ДИНАСТИЯТА НА НЕГОВО ЦАРСКО ВИСОЧЕСТВО ЛЮБИМИЙ НИ КНЯЗ ФЕРДИНАНД I-й и които вярно ще поддържат днешното ни патриотическо правителство воглаве със сегашния президент-министр, ще спечелят вашето доверие.»

— Браво бе, Гуньо — провикна се бай Ганьо, — ти си бил цял Бисмарк!

— Че ти за прост ли ме мислиш? — обажда се самодоволно Гуньо.

— Сега иди и дай това в печатницата, да го напечатат с едри букви, ей таквиз!

— Ами пари?

— Няма пари, ти му кажи тъй да го напечата, ако не, кажи му, че ще речем на градския съвет и на другите канцеларии да не си печатат книжата у нега. Разбра ли? Хайде сега — командува бай Ганьо.

— Вий знаете ли — продължи бай Ганьо, — о н е в и подали телеграма до министъра да му се оплачат, че управителят тръгнал по селата да агитира.

— Диванета! — обажда се Гочоолу.

— Ама какви! — допълня Дочоолу.

— Министърът чева не е света Богородичка, да ги послуша хемен така! Отговорил им: изборите са свободни, ха-ха-ха!. . .

— Ха-ха-ха — кикотят се Гочоолу и Дочоолу.

— Страшен дявол, да го земе мътната! Свобода ли? На-а, свобода! Ще видят те в неделя една свобода, че ще я помнят до живот. Хеле Граматиков! Той, горкият, не е виждал още наши избори. Да му излязат насреща ония ми ти влася, ония ми ти цигани с кръвясали очи, изпъкнали два пръста навън, ония пресипнали гърла; ония ми ти пояси до гуша; да му се облещят насреща, па да иде онзи глиган, Данко Харсъзина, отзаде му, па да извика само: «Дръжте го!». . .

— Ха-ха-ха! — кикотят се Гочоолу и Дочоолу със светнали от удоволствие очи.

— Ли-бе-ра-ли! Кос-тен-туция! На-а, костентуция! Те все се надяват на «окръжната телеграма». Проглушили са ушите на хората с тази окръжна телеграма. Току я четат, току я сочат на света. . . Че се смяхме вчера с управителя в кафенето. Той, колкото за лице, накарал да напечатат тая пуста телеграма, разпратил я по кафенетата. Вчера седим с него в кафенето, гледаме о н е з и, като си навели главите над една маса, като че овци пладнуват, четат ли, четат телеграмата, радват се, чуваме, шушнат си: «Свободни! Изборите свободни! Полицията няма да се меси!» А ний с управителя кис-кис-кис! Аз го погледна с едно око и му казвам на смях: «Ний сме сигур!» Той като се закикоти и хоп! една мастика. Той се потупа по джеба, демек о н о в а писмо, за с в о б о д а т а на изборите, смигне с око и каже: «Ний не сме сигур» и кис-кис-кис! Хоп! друга мастика. . . На-а-рязахме се богато!. . . Че като доде и Данко Харсъзина, че и други, и други, че като се затворихме в кафенето, че като викнах на цигуларите: хъ сега! Изпокъсаха си кордите!. . . Мастиката му не е добра на Георгя, па и мезето калпаво; не земе да направи краставички, ами дава кисела бамя!. . . Уф! Боли ме глава от вчера! Гочоолу, я налей още по една мастика.

— За махмурлук!

— Остави се, че и довечера пак трябва да се пие. От тази вечер трябва да наредим хората по кръчмите.

— Не е ли рано, бай Ганьо? — обажда се Дочоолу.

— Не е рано то, утре е събота, остава да пият 36 часа. Не е рано! Тамам! Па най-сетне няма хемен все да пият

Ще се изреждат. Едни ще пият 5—6 часа, ще си почиват, други ще почнат. Наред, наред! Като се съберат веднъж, няма да си разотиват. Там ще пият, там ще ядят, там ще спят! Разбрахте ли?

— Знаем ний, за пръв път ли правим избори! — обажда се Гочоолу.

— Ти, Гочоолу, като минеш край Арнаутина, кажи му да приготви за тази вечер 300 оки хляб и да ги прати — 100 оки в Циганската махла при Топачоолу, 100 оки в Парцал махлеси в Говата кръчма и 100 оки долу, при хамалите. Ти, Дочоолу, замини край тези кръчми и кажи да почнат вече да дават от тази вечер вино, ракия. Повече ракия да им дават, чу ли? Па да им кажеш да не надписват много, че ги земват дяволите. По-онази година за нищо и никакво 2000 лева ни оскубаха, маскарите! Кажи им да си опичат ума, зере градският съвет е наш! Замини и покрай касапите, кажи им колкото имат мардалък, дроб, черва, кокали, нека ги съберат в един-два коша, че ще ги пратим по кръчмите да сварят на нашите по един казан чорба. Довечера управителят и околийският ще се завърнат от селата; аз ще ги зема с мене да пообиколим другите кръчми и кафенетата. Ще съберем писарите от всичките канцеларии да пишат бюлетини; ще ги караме цяла нощ да пишат. Аз избрах хартия, таквази сивичка, жълтичка. Нашите бюлетини ще сгъваме като муски. . .

— Юч-кьошелии — пояснява Дочоолу.

— Юч-кьошелии. Па трябва да пипнем няколко техни бюлетини, да видим каква им е хартията и как ги сгъват, та да накарам писарите да напишат 1000—2000 бюлетини на тяхна хартия с наши имена.

— Страшен си дявол, бай Ганьо, изучил си ги тия пущини на пръсти! — казва с благоговение Гочоолу.

— Хубава работа! Защо съм Ганьо Балкански, ако няма да зная и този занаят. Ти, господине мой, тури ме в която щеш околия и ми кажи когото щеш да ти избера. Едно магаре тури за кандидат, и магарето ще ти избера, майка му стара! Само дай ми околийския с жандармите и ми дай 1000—2000 лева. Да ти събера аз тебе, приятелю мой, ония ми ти синковци от кол, от въже, тъй 40—50 прангаджии, и да ги наредя в две-три кръчми по краищата, да им подложа по ведро на глава, па да им извикам: «Хъ бакалъм! Да живее България!» Хе-е! Тука ли си, Пенке ле!. . . Като накървят ония ми ти изпъкнали очи,

като почнат да вадят от поясите ония ми ти ножове, да ги бучат по масите, като дигнат една олелия с ония ми ти прегракнали дрезгави гласове — страх да те побие! Па земи, че поведи през нощта тази страхотия през сред града. . . Опозиция ли?. . . Дяволът не може да ти излезе насреща! Прекарай ги край къщата на някой противник... Мале мила!. . . Като разтворят ония ми ти гърла! . . От един сахат място да ги чуеш, мравки ще запълнят под кожата ти, като на таралеж ще ти настръхнат косите!. . . Па свикай селските кметове и писари, па им [светни с очи па им скръцни със зъби, па им посочи тия синковци. . . Избиратели ли? — И сянката им няма да видиш! Като ти кацнат от всяко село по 12 души общински съветници с кметовете барабар, като събереш чиновниците и писарите, постави по краищата жандарми да връщат другите селени, окръжи бюрото с тия 40—50 катили, направи някоя шашарма, наблъскай в кутиите няколко снопа бюлетини и ето ти тебе магарето народен представител, ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха! — отзоваха се Гочоолу и Дочоолу — браво бе, бай Ганьо!

— Тъй, ама само полицията не стига, трябва и бюрото да е твое — допълня Гочоолу.

— И аз тъй мисля — придружава Дочоолу. — То е сега наше, ама казвам санким. . . Наистина бе, бай Ганьо, я разправи, моля ти се, как скопосахте това бюро?

— Как ли? — отзовава се със самодоволна усмивка бай Ганьо. — Твърде просто! Нали избрахме окръжен съвет? Осем излязоха т е х н и, четворица — наши. Н а к а р а х м е да касират четворицата от техните, по-главните. . . Ама ще речете, че се дигнала гюрултия. Майната му! Додето я оправят — изборите ще се свършат. Останахме четири техни и четири наши. Ама от техните оставихме само фукарите. Събрахме се да избираме постоянна комисия. Едного от техните разсилният не можа да го намери — сещате ли се?

— Ц. . . ц. . . ц. . . — цъка Дочоолу. — Какъв ти Бисмарк! Бисмарк не може ти обърна чехлите!

— Чакай де, какво си видял ти още? Па най-после само немците ли да имат Бисмарк!. . . Нейсе!. . . Останахме, ефендим, трима техни, наши четворица, болшинство! Е, разбира се, нямаме жълто на гагата — комисията излезе цяла наша. Остави това, ами получиха се повече гласове за нашите, защото на двама от техните бяхме обещали поотделно, че ще ги изберем за член-секретари и те, ахмаците, гласуват ли, гласуват за нашите. . .ха-ха-ха! Сега ходят из улиците като афионлии. Хеле единия от тях, влиятелен, дженабетина, по селата, ний го взехме да агитира с нас, като му обещахме да го изберем за секретар и той, диването, взе, че си напусна службата. . . Остави питомното, та гони дивото. Ахмак!. . . Дочоолу, я налей още по една мастика.

Бай Ганьо процеди мастиката през мустаките си, избърса се с длан та, засука «тия пущини» и продължи:

— Сега да ви кажа как се избира бюро за изборите. То става по жребий. Председателят на съда го тегли. Тъй се казва, «по жребий», ама аз мога да ти избера когото искам. И твърде лесно: ако пуснеш билетчетата в чаша, да могат отвън да се виждат, трябва да драснеш с мастило по една чъртичка на пълните билетчета, ако ли пък са в кутия, трябва да земеш по-дълбока кутия, да не се виждат отстрана билетчетата, и ще наредиш пълните от една страна, празните — от друга. След туй остава ти само да пошушнеш на председателя, че «работата му е спукана» и затова «да си отваря очите». . . Извикат: Иван, Стоян, Първан! Трябва ли ти Първан? — земи пълно билетче. Не ти ли трябва Първан — земи празно билетче. Сиреч председателят тегли жребия. . .

— Пустия му бай Ганьо! И о н е з и простаци намерили с кого да се борят. Тежко им! — произнесе Гочоолу.

— И с тази глава да не станеш досега министър! — учудва се Дочоолу.

— Нейсе, запуши я! — дума скромно бай Ганьо. — Нали ги знаеш българите!. . .

На въсток едва-едва се сипва зора и разсява бледна светлина във вътрешността на Говата кръчма, в Парцал махлеси. Около трийсет отбор юнаци са натъркаляни по масите, по земята, върху столове; хъркане, като че трийсет тигра са се сдавили, се чува от улицата и тревожи слуха на полицейския стражарин. От време на време някой от тия юнаци се повдига с полузатворени очи, прекрачва през труповете, набарва с ръце стомната и жадно гаси алкоолния огън, който спича стомаха му, гърлото, устата и напуканите устни; настъпаните от него в тъмнината мъртъвци се пробуждат и сипят псувни и клетви с пресипнали, засъхнали гърла. Смрад! Геенски смрад изпу-

щат техните дихания и тровят и без туй отровения въздух в кръчмата, напоена от изпаренията на тази маса мрачни герои.

Гочоолу и Дочоолу са будни вече и пият кафе в Келеш Хасановото кафене. Тям предстои последният обход на позициите. Време е вече да се разбудят спящите лагери на избирателната войска. Ето ги вече пред Говата кръчма. Отварят вратата и една вълна удушлив смрад ги отблъсва назад.

— Пфуу! Да ги земе дяволът! — вика със задавен глас Гочоолу и си запушва носа.

— Чесън ли са ели, кой знай! — процежда с кисела гримаса Дочоолу и си запушва също носа.

През отворените врата нахлува чист въздух в кръчмата и дава възможност на не дотам чувствителната двоица да проникне вътре.

— Още ли спите бе, говеда. Ставайте скоро! — командува авторитетно Гочоолу и почва с крака да разритва пияната команда.

— Гого, дай им по една ракия да си отворят очите — допълня Дочоолу.

Гого става лениво от леглото си, протяга се, прозява се, дръгне се по изпотените места и почва неохотно да рови между шишетата и чашите. Ракията наляна, той поднася на непробудените юнаци.

— Ставай бе, магаре, на́, плюскай! Стига се прозява като куче. Я си виж очите — като цирей изпъкнали! Хайди, гълтай!

С такива любезности, подпомогнати и с енергически ритници, Гого обхожда вдървените от пиянство гости и им поднася ракия, за да ги свести. Сам-там по някой ще изръмжи в протест на Говите ритници, друг ще облещи насреща му свирепи и накървавени очи, а някой даже ще направи опит да рипне и хване дръжката на рибарския нож, забоден на пояса му. Тези страшни движения вливат възторг в душите на Гочоолу и Дочоолу. Те си шепнат:

— Дочоолу, я виж онзи мъжага там, в кьошето, с превързаното око, познаваш ли го?

— Как да не го познавам — Петреску, дето удави баща си в блатото. Знам го! Пази боже да му се паднеш на зъба! Видиш ли какъв е нож затъкнал? Ами ти познаваш ли оногова там, под тезгяха?

— Онзи дебелия? Дето си превързва раната на крака ли?

— Не, другия, с раздраните уста.

— Не ми иде на ум. . . Хъ, чакай, не беше ли то на Серсем Пеца копилето, дето обра черквата?

— Не е. Серсем Пециното е онова там, дето лежи до хайдук Бонча, а пък туй е на Данко Харсъзина внуче. Бай Ганьо го прати тука да следи тези хаймани да не би да ги подлъжат д р у г и т е. Страшен хайдучага! Нали той открадна онази вечер един сноп от т е х н и т е бюлетини.

— Браво!

— Ти знаеш ли за какво го отредихме него? Като нахълтаме около бюрото, ако би че дойдат от техните, туй хлапе ще хване Никола Търновалията за яката и ще почне да вика: «Дръжте го! Тоз попържа княза! Княза псува, дръжте го!» Тогаз Петреску и Данко Харсъзина ще грабнат Никола и ще го изхвърлят навън. Полицията ще го поемне и — в дранголника. Техните ще искат да го отърват, ний насреща им. Ще стане сблъскване. Ще нахлуй полицията и ще ги разгони като пилци. То е наредено.

— Ами Лулча и Граматикова кой ще ги пипне?

— Че ти тях за хора ли ги смяташ? Един Топачоолу да им се облещи насреща — ще изфирясат.

Такъв разговор водят Гочоолу и Дочоолу, като наблюдават с възторг ленивото пробуждане на тези трийсет от кол, от вече събрани тъмни личности, на които днес предстои задачата да сплашат, да изгонят, да всеят ужас и трепет около изборното място и да накарат и без туй сплашения българин да се откаже от своето едвам съзнато право да упражнява свободната си воля в управление на държавата. Такъв разговор водят Гочоолу и Дочоолу, като гледат тези трийсет страшни фигури, обезобразени, подпухнали, с изпъкнали кръвясали очи, изранени, издраскани, с широки пояси, с ножове на поясите, със свирепост на лицата, с престъпни конвулсии в движенията; гледат ги те и предвкушават сладостта на избирателната победа.

Всички наемници бяха вече на крак, когато откъм Циганската махла се зачу музика. . . Музика! Да описвам ли тази музика, която цяла нощ се е подвизавала в кръчмата на Топачоолу, пред която самият кръчмар се е кълчил и пял «Вангелѝто чеврѐ шило и на чеврето съгрешило,

я гръмни, боже, удари ме и по-скоро прибери ме». Да описвам ли на крака заспалия цигулар с цигулка, лениво опряна едва ли не на корема му? Да ви казвам ли за кларнетиста, който или съвсем не свири, или пък като бесен ще надуе кларнето, ще надуе лицето си, ще изпъкнат жилите на шията му, ще изпъкнат кръвясалите му очи и струва ти се, че още малко напън и една страшна епилепсия ще смае слушателите? Не, няма да ви описвам музиката, защото мисля за достатъчно да ви кажа само, че тези музиканти бяха á la бай Ганьо.

Музиката свиреше Печенежския марш. . . Всред прекъсваните звукове един див, един смесен рев разцепи въздуха. Цял облак птички плашливо напуснаха дърветата и стрехите на Парцал махлеси. Ако една войска от гладни лъвове би имала насреща си войска от раздразнени тигрове и при един сигнал би се впуснали тия войски една срещу друга, ревът, който ще ръзкърти бойното поле, би бил подобен на дивия рев, който сега изплаши обитателите на Циганската махла и Парцал махлеси. Това беше едно ура от наемници, събрани от Данко Харсъзина. Ето ги, показват се откъм завоя на улицата и се изсипват на площада.

Музиката напред, зад музиката циганите и хамалите. Начело, дигнат на ръце, със засукани мустаци, с накривена шапка. . . кой мислите? — Сам бай ви Ганьо Балкански. Даже и при този тържествен момент бай Ганьо не се забравя: той държи ръцете в джебовете си, «хелбетя, ще бръкне някой хайдучага — отидѐ кесията. Нали си знам стоката». Едно второ ура, в състояние да събуди и мъртвите, оглуши ушите на Гоговата тайфа, която се изтърси от кръчмата на мегданя и отговори с една канонада: «Да живей бай Ганьо!»

— Добро утро, момчета!—извика снизходително сияющият бай Ганьо.

Една попара от трийсет пресипнали «добрутро» се отзова на неговия поздрав.

— Кураж, момчета, силата е с нас — ободрява бай Ганьо с тона на Наполеона пред Аустерлиц. — Я чувай ти, Данково унуче, ти помниш ли какво ти казах: като видиш зор, хвани Търновалията за яката, па викай: «Княза попържа.» Разбра ли?

— Знам аз — обажда се весело от строя Данковото внуче.

— А пък ти, Данко, и ти, Петреску. . .

— Знаем ний. . . с главата надолу — казва Петреску с пълно съзнание важността на задачата си.

— Браво! Ами я чувай, Петреску, аз искам от тебе още един мурафет: като се сбийте с избирателите, ти ръгни с ножа само двама-трима, колкото да ги сандърдисаш, па земи, че хвърли ножа настрана, па земи, че си съдери ризата на гърдите, па подир земи, че си разкървави кожата, разбра ли? Па земи, че си нацапай лицето и дрехите с кръв, разбра ли? Па подир туй земи да викаш, че гражданите искали да те заколят, защото си викал: «Да живей князът», разбра ли?

— Разбрах, ама ще ми дадеш още пет лева за канпарасъ.

— За пари — лесно, ти само направи каквото ти думам — успокоява го бай Ганьо.

Изпратените на рекогносцировка от Циганската махла към избирателното място разведчици, Адамчо Кокошарина, Спиро Копоя и Топал Мустафа, пристигнаха бързишката на площада и съобщиха на бай Ганя, че около три хиляди селени през разни пътища пристигнали в града и хората на Търновалията им раздали бюлетини. «Околийският каза да бързате, че работата е спукана.»

— Да го земят дяволите твоя околийски! — изкрещя бай Ганьо. — За какъв бяс го назначихме началник, ако не може едни селени да сандърдиса. Началник! Краставици! Той знае само да закача селяните! Дурак! Защо не е пратил жандарми по краищата? Наплюскал се е, магарето, че е забравил какво трябва да върши. Тичай скоро да му речеш да сбере конните жандарми и да ги пусне в кариер през сред града, разбра ли? През сред града, като хала да хвърчат, чу ли? Па и ний оттука да му теглим едно ура, че да видим кой селенин ще ни излезе насреща. Тичай скоро!

— Гого, дай тука ракия — командува бай Ганьо. — Плюскайте, мама му стара, аз плащам. Цигуларите защо мълчат? Чáлънъз бе, ченгенелер! Надуй кларнето бе, какво ме зяпаш като говедо? Хъ така! И-и-их-ха-а!

— Данко, раздай сега на всекиго по един сноп бюлетини! Хайде сега, момчета, напред. Кураж! Да живей Негово царско височество, ураааа!. . .

— Ураааа!. . .

И тръгнаха. . . избирателите!

я гръмни, боже, удари ме и по-скоро прибери ме». Да описвам ли на крака заспалия цигулар с цигулка, лениво опряна едва ли не на корема му? Да ви казвам ли за кларнетиста, който или съвсем не свири, или пък като бесен ще надуе кларнето, ще надуе лицето си, ще изпъкнат жилите на шията му, ще изпъкнат кръвясалите му очи и струва ти се, че още малко напън и една страшна епилепсия ще смае слушателите? Не, няма да ви описвам музиката, защото мисля за достатъчно да ви кажа само, че тези музиканти бяха á la бай Ганьо.

Музиката свиреше Печенежския марш. . . Всред прекъсваните звукове един див, един смесен рев разцепи въздуха. Цял облак птички плашливо напуснаха дърветата и стрехите на Парцал махлеси. Ако една войска от гладни лъвове би имала насреща си войска от раздразнени тигрове и при един сигнал би се впуснали тия войски една срещу друга, ревът, който ще ръзкърти бойното поле, би бил подобен на дивия рев, който сега изплаши обитателите на Циганската махла и Парцал махлеси. Това беше едно ура от наемници, събрани от Данко Харсъзина. Ето ги, показват се откъм завоя на улицата и се изсипват на площада.

Музиката напред, зад музиката циганите и хамалите. Начело, дигнат на ръце, със засукани мустаци, с накривена шапка. . . кой мислите? — Сам бай ви Ганьо Балкански. Даже и при този тържествен момент бай Ганьо не се забравя: той държи ръцете в джебовете си, «хелбетя, ще бръкне някой хайдучага — отидѐ кесията. Нали си знам стоката». Едно второ ура, в състояние да събуди и мъртвите, оглуши ушите на Гоговата тайфа, която се изтърси от кръчмата на мегданя и отговори с една канонада: «Да живей бай Ганьо!»

— Добро утро, момчета!—извика снизходително сияющият бай Ганьо.

Една попара от трийсет пресипнали «добрутро» се отзова на неговия поздрав.

— Кураж, момчета, силата е с нас — ободрява бай Ганьо с тона на Наполеона пред Аустерлиц. — Я чувай ти, Данково унуче, ти помниш ли какво ти казах: като видиш зор, хвани Търновалията за яката, па викай: «Княза попържа.» Разбра ли?

— Знам аз — обажда се весело от строя Данковото внуче.

— А пък ти, Данко, и ти, Петреску. . .

— Знаем ний. . . с главата надолу — казва Петреску с пълно съзнание важността на задачата си.

— Браво! Ами я чувай, Петреску, аз искам от тебе още един мурафет: като се сбийте с избирателите, ти ръгни с ножа само двама-трима, колкото да ги сандърдисаш, па земи, че хвърли ножа настрана, па земи, че си съдери ризата на гърдите, па подир земи, че си разкървави кожата, разбра ли? Па земи, че си нацапай лицето и дрехите с кръв, разбра ли? Па подир туй земи да викаш, че гражданите искали да те заколят, защото си викал: «Да живей князът», разбра ли?

— Разбрах, ама ще ми дадеш още пет лева за канпарасъ.

— За пари — лесно, ти само направи каквото ти думам — успокоява го бай Ганьо.

Изпратените на рекогносцировка от Циганската махла към избирателното място разведчици, Адамчо Кокошарина, Спиро Копоя и Топал Мустафа, пристигнаха бързишката на площада и съобщиха на бай Ганя, че около три хиляди селени през разни пътища пристигнали в града и хората на Търновалията им раздали бюлетини. «Околийският каза да бързате, че работата е спукана.»

— Да го земят дяволите твоя околийски! — изкрещя бай Ганьо. — За какъв бяс го назначихме началник, ако не може едни селени да сандърдиса. Началник! Краставици! Той знае само да закача селянките! Дурак! Защо не е пратил жандарми по краищата? Наплюскал се е, магарето, че е забравил какво трябва да върши. Тичай скоро да му речеш да сбере конните жандарми и да ги пусне в кариер през сред града, разбра ли? През сред града, като хала да хвърчат, чу ли? Па и ний оттука да му теглим едно ура, че да видим кой селенин ще ни излезе насреща. Тичай скоро!

— Гого, дай тука ракия — командува бай Ганьо. — Плюскайте, мама му стара, аз плащам. Цигуларите защо мълчат? Чáлънъз бе, ченгенелер! Надуй кларнето бе, каквото ме зяпаш като говедо? Хъ така! И-и-их-ха-а!

— Данко, раздай сега на всекиго по един сноп бюлетини! Хайде сега, момчета, напред. Кураж! Да живей Негово царско височество, урааа!. . .

— Урааа!. . .

И тръгнаха. . . избирателите!

Иваница Граматиков, кандидатът на опозицията, се събуди в шест часа сутринта. Облече се, пи си кафето и излезе на високата веранда пред къщата. Слънцето, едва-що изгряло, отражаваше се в купола на църквата и в обърнатите към изток прозорци. Тържествующа изглеждаше цялата природа. Всъщност природата си оставаше също тъй равнодушна, каквато си е винаги, а тържествующа бе само душата на кандидата.

Млад, образован, малко идеалист, повече мечтател, с любов в сърцето, с вяра в доброто, с надежда на бъдещето, той не беше още калѐн в действителността, в живота. Безгрижен до самозабравяние, непоправим оптимист, привикнал на всичко да гледа от добрата му страна, той беше доверчив до наивност, до глупост.

Няколко приятели му предложиха кандидатурата за народен представител; едно събрание от граждани прие съчувствено тая кандидатура и Граматиков помисли, че всичко е вече свършено, и плувна в мечти за предстоящата деятелност в Народното събрание. Рукна по България мед и масло. Но някои други подробности, някои предшествующи избора приготовителни действия на неговите приятели, действия, непредвидени в избирателния закон, като че хвърляха сегиз-тогиз сянка върху неговите сладки мечти. Защо трябваше сега той да излага своята програма пред избирателите,като че не можеше да се мине и без това. Защо трябваше да изпитва толкова неловки минути, да отговаря, да обещава съдействие за удовлетворение на нужди, интересующи може би само запитвачите. Той като че беше поверил целия свой интелект на окръжающия го щаб приятели. Те му казваха, че трябва да държи реч, и той държа реч. Те му казваха, че трябва да приеме селските кметове и да им говори любезно, и той приемаше в къщата си кметовете и писарите и им говореше тъй любезно, щото селяните си навеждаха очите и едва ли го разбираха. Те си изказваха нуждите, той държеше бележки и чистосърдечно казваше кое може да се удовлетвори, кое не, за крайно неудоволствие на селяните, привикнали да им се обещават златни гори. Той трябваше да участвува в събранията на видните граждани, в които събрания се определяха и разпределяха агитаторите за селата и за градските махли. Гражданите спорят, шумят, той седи настрана и мълчи, като че това не се касае до него. Тази глупава пасивност го тревожи, той отвори уста да

каже нещо, да възрази, но някой от щаба ще го хване за ръката и ще му каже с бащински покровителствен тон: «Ти мълчи, стой си настрана, ти още не разбираш тия работи.» И той млъкваше покорно и се вслушваше в солидните и самоуверени разговори на почтените ггаждани. «Нима винаги така стават изборите — мисли той — или това може би сега почва, от новата епоха.» Той побутва едного от спорящите и му шепне на ухото: «Моля ви се, винаги ли така стават изборите?» Спорящият, залисан с друг разговор, погледва го като през мъгла и му каже засмян, наставнически: «Остави сега това, друг път, ти не разбираш от тия работи, стой си настрана: работата е наред.»

Работата е наред! Граматиков се свикна с мисълта, че работата е наред. Гдето седне, гдето стане, с когото и да се срещне, търговец било, занаятчия, селянин, все туй чуваше — че работата била наред. Иде ли в кафенето, наобиколят го приятели и бързат да му съобщават сведения от града и от селата. «О, добро утро, господин Иваница, как сте; артък сега работата е наред.» «О, господин Иваница, беше! Цялата околия от джеба да ти я извадя. Гледай си кефа! Работата е вече хептен наред.» Иде ли вечер на разходка в градската градина, из всичките алеи го срещат приятели и отдалеч му правят знакове с ръце — демек, беше! Работата е наред!. . .

Работата наред! Но една случка, на която той биде очевидец в надвечерието на изборите, му даде да разбере, че има една разлика между изборите, начертани в избирателния закон, и изборите в действителност. Тая случка със следните думи му припомни в едно писмо един негов приятел: «Законност, ред, свобода, сполуката наша. . . Помниш ли, помниш ли? — Джумбюш! Помниш ли нашествието на хуните в кафенето вечерта пред изборите? Помниш ли онзи «български гражданин», с руската шапка на тила, с голите гърди, бос, със скъсани колене? Ами оногози с червените очи, по риза, гологлав, с голямата чомага в ръка? Ами влаха вън пред вратата,който в доблестното «упоение» от патриотизъм, в дълбокото съзнание на своите свободни граждански права и длъжности, зрял, тоест узрял вече в политическа мъдрост, едвам стоеше на краката си; помниш ли го как от гърди, надути от най-благородните и человеколюбиви идеи, достойни да направят щастлив един цял мир, с език, задебелял от напъна на неизразимите и възвишени мисли, които вълнуваха мозъка му, пом-

ниш ли го как декламираше за свобода и народни права, че като му извика един по-стар гражданин, който излязваше от кафенето, свободата и народните права се закачиха на гърлото му, както се закачиха и нейде в благородната душа на неговия морален съпартизанин и шеф? И тази сган, тази утайка от тинята на един див, бестиален, лишен от всяко образование и отхрана граждански слой, готова за всяка бруталност, за която аз не можах даже да помисля, че съществува в самодоволния от своята «цивилизованост» и «европейщина» наш град, тази безпринципна тълпа, водима от разнородни ней игноранти и безхарактерности, които нито начала имат, нито могат да имат; и тази сган, казвам, има своите представители в Народното събрание, а хилядите избиратели. . .»

И тъй в неделя, в деня на изборите, около седем часа сутрината, Граматиков стоеше на високата веранда на къщата и с лекост, с радост поимаше утренната прохлада. Избирателният закон, оживен в неговите мечти, рисуваше му последователно разните моменти на един конституционен избор. Градският часовник, като възвести половинка с два удара на камбаната, пресече сладките мечти на кандидата и му напомни, че е време да се тръгне към избирателното място. Той се облече, взе си бастончето, но спомни, че е запретено да се влиза при изборите с каквото и да било оръдие, остава си бастона и тръгна. . . Улиците почти пусти; народът беше се вече свлякъл към училищния двор. На площада пред църквата една група приятели го посрещна с дружески приветствия:

— О, господин Иваница, добро утро. Видяхте ли ги?

— Кого?

— Избирателите. Само селяни три хиляди. Раздадохме им вече бюлетини. Работата наред. Хайде сега в училището.

Завиха през една тясна крива уличка и изпъкнаха около избирателното място. Наистина, цяла маса граждани и селяни мирно и тихо бръмчаха в двора и прилежаната улица. Агитаторите сновяха между тях и полуявно, полутайно раздаваха бюлетини на новопристигналите. Самтам се чуваха възгласи, че цели години наред не са се явявали на избор.

— Бре, дявол да го земе, от осем години днес се явявам на избор.

— Че и аз така.

— И аз също.

Такива самопризнания се чуваха отвред.

Бюрото беше вече настанено в салона на училището. Някои избиратели, както и един от кандидатите на опозицията, се навъртаха около бюрото. Изборът почна. На Граматикова се видя странно туй обстоятелство, че в съседния с училището двор, а също и в дворовете на срещната страна на улицата пъплеха множество силно въоръжени жандарми, между които сновяха двама пристави и им шепнеха някакви инструкции. «Ами нали е запретено от избирателния закон да има въоръжена сила в съседство с избирателното място? Странно!. . .»

Но не остана място за учудване. . . Пред очите на Граматикова се почна, завъртя се, зашумя, забуча една такава хала от ужаси и насилия, щото той се вцепени, като тресnат от гръмотевица. Ето какво се случи: неуспял още да се свести от странното впечатление, което му направи съседството на въоръжена сила около избирателното място — той видя, че при един от полицейските пристави дотърча Адамчо Кокошарина и запъхтян, захлестен, пошепна му смутено нещо на ухото. Приставът повика един жандарм, каза му няколко думи и го изпрати. След минута яви се околийският началник. Адамчо му пошепна нещо. Околийският даде някакви заповеди на приставите; те се разтичаха и не мина много — из съседните къщи почнаха да изпъкват жандарми, които водеха след себе си коне. Яхнаха конете, околийският начело, с извадена шашка, изкомандува «напред!» и двадесет души конни жандарми, въоръжени до зъби, се втурнаха из тясната улица, задръстена с избиратели, втурнаха се и почнаха да разкъртват с гърдите на конете живата стена. Вик, крясък, олелия, протести, команди, шашки, лъснали на слънцето, вълни от хора забушуваха назад-напред, конете се врязаха без ред в тълпата, живата стена се цепеше да им даде място; нови вълни от задните редове нахлуваха и отблъсваха със своята маса жандармите. . . Но оръжието надви, поколеба се живата стена. Турците избиратели почнаха един по един да изфирясват: «Не ме лязъм бана даяк емѐ.» Селяните почнаха да се споглеждат. Жандармите успяха да отблъснат по-голямата част от избирателите на едно значително разстояние.

Другата, съвсем малка част остана в училищния двор. Тук бяха Търновалията и Граматиков. От противополож-

ната страна на улицата писъкът на един кларнет почна да реже ьъздуха, зачуха се цигулки, зачу се шум на приближающа тълпа и една дива гръмотевица разкърти околността. Ето ги: цигуларите, зад тях с молния в очите бай Ганьо Балкански, ето Гочоолу и Дочоолу, ето Петреску, внучето на Данка Харсъзина, Спиро Копоя, Топал Мустафа, ето циганите, рибарите, ето сам Данко Харсъзина. . .

— Да живее почитаемото правителство, ураа! — извика с тънък глас Данковото внуче.

— Ура. . . ра. . . рааа! — изрева стоустата страшна тълпа.

Тръпки побиха Граматикова. Мина му през ума 1876 година. Възкръснаха пред него башибозушките орди; името на Фазлъ паша се спря на устните му.

Дивата орда от пияни изверги нахлу в двора на училището. Боже! Колко грубост, колко арогантност, колко тъпа свирепост в тези изпъкнали кръвясали очи, в тези бабаитски движения, в тези провокаторски погледи!. . . Бай Ганьо, съпровождан от свитата си, която грубо му отваряше път, възлезе по стълбите и се вмъкна в училищния салон, при бюрото. Зачу се през прозорците един шум, едно глухо ръмжение и изтласкан от нахлувшата вълна, на стълбата се появи Никола Търновалията. Веднага към него се устреми като хищна птица Данковото внуче и като го сграбчи за яката, почна с пресипнал глас да си дере гърлото: «Дръжте го, той псува княза, княза попържа, дръжте го!» Петреску и Данко Харсъзина не закъсняха. Двамата като вълци го сдавиха, емнаха го на ръце и го смъкнаха по стълбата. Бай Ганьо се вмъкна в салона, взе от председателя на бюрото някаква записка, подаде я на Данковото внуче, което се промуши между тълпата, вмъкна се в съседния двор и след една минута, когато в двора нахълтаха пеши и конни жандарми, те завариха бай Ганьовата армия притисната в едно кьоше от възмутените избиратели, които бяха останали в двора. Петреску с разкървавени гърди, със зацапани с кръв ръце и лице ревеше като най-невинен младенец. Той беше сръгал вече двама-трима избиратели и овреме успя да изпълни програмата — да се разкървави, да се покачи върху един куп камъни и колкото му държи глас да вика на помощ: «Убиха ме, господин началник, щяха да ме убият, аз викам да живей князът, а те ме ръгат с ножове!»

Полицията почна своята роля. . . «Шашки вън!». . . Зазвънтяха шашките, заплющяха камшици. Зачуха се протести, заглушиха ги псувни. Полицията, спомогната от бай Ганьовата армия, задигна Никола Търновалията, задигна по-видните му другари; разфучаха се конните жандарми и изметоха двора.

И Граматиков, увлечен от течението на масата, намери се на улицата. Той беше като поразен от молния! В ушите му звънтяха думите на бай Ганя, който от върха на стълбата викаше: «И ний сме били малко-много в Европа и знаем тия пущини, изборите. Аз в Белгия съм бил. . .»

В ушите му звънтяха и думите на дяда Добри. Бедният дядо Добри! Изтласкан на улицата, ударен силно в главата, просълзен от болест ли, от гняв ли, от жалост ли, той току се обаждаше, горкият, с пресечен глас: «А бе, господин началник. . . ами че нали уж. . . туйнака, нали щяха да бъдат уж свободни. . . таквозинака. . .» Бедният дядо Добри!. . .

— — — —

След няколко дена Граматиков прочете в един от столичните вестници следующата телеграма: «София. Министър-президенту. Изборите се извършиха при абсолютна тишина и порядък. Избрани: Ганьо Балкански, Фильо Гочоолу и Танас Дочоолу, всички наши. Опозиционните кандидати се провалиха позорно. Щом се появиха избирателите с музика начело, шайката им се разбяга. Целият град тържествува. Да живей Негово царско височество.

Ганьо Балкански»

Писмото до Граматикова, за което по-горе споменахме, се свършваше с тези думи: «А народът какво ще каже, какво ще прави? — Любопитен въпрос! Ти ми казваше едно време, че вярваш още в българския народ. Хайде де! Не се подигравай! В кого вярваш ти? В това ли рабско племе, което търпи всичко това? Виж го изобразен в представителите му!

Народът в когото ти вярваш, е роб, казвам ти, роб; робуването е за него блаженство, тиранията благодеяние, раболепието геройство, презрителното хърдание отгоре — музика! — И пак този народ е клет и нещастен, трижд нещастен! Бит от съдбата, осъден да страда и да тегли за други, мъчен от неприятели, а още повече от приятели и

спасители, той няма една твърда точка, на която да спре погледа си, една дръжка, на която да се ослони, той е изгубил вярата в себе си и в съдбата си и е станал тъй «практичен» и трезвен, трезвен до безчувственост. Без помощ, без съвет, съкрушен и разкъсан външно и вътрешно, ето го ná, една печална, от бури разсипана останка от стари времена. . .

Има ли кой да го съживи, да го повлече подире си? — Идеали? — ! — Суета, вятър!. . .»

БАЙ ГАНЬО ЖУРНАЛИСТ

Оркестърът свиреше румънската «Дойна». По-право казано, свиреше само Анчето, с флейта соло, а другите приглашаха. Ний слушахме от вътрешния салон. Ама ще речете, кои са тези н и й? Кои ли? Известно е кои: Сенаторът, Отело, Стувенчо и аз. Пред нас стърчеше едно дълго шише бяло Chateau Sándrovo и друго с Giesshübler. Безгрижно разположени около масата, с папироски в уста, ний ловяхме фиоритурите на «Дойна» и бяхме се предали на приятно far niente. Утре е неделя — няма работа, можем да поседим и по-късничко. Музиката сносна, слеченките хубавички, ний — попревтасали ергени. Тамам!

Седим си така и по едно време флейтата задразни ухото ми с няколко фалшиви ноти, същевременно и целият оркестър сфалшиви. В този същия миг Стувенчо се изсмя с глас и извика: «Пустият му Отело! Страшен зевзек! Я го вижте!. . .» Обръщаме се веднага двама със Сенатора и какво да видим! Дявол Отело! Отгде му идат на ум тия комедии. Той станал, без да го забележим, поискал едно парче лимон и като привлякъл отдалеч с някои знакове вниманието на флейтистката, без да го забележат други, почнал да я дразни, да ѝ прави оскомина с лимоновия сок. Е, хелбетя, младо момиче, дощяло ѝ се киселичко, напълнили се устата ѝ със слюнки, свили ѝ се устните — иди подир туй, че свири на флейта! Смях. . .

Музиката престана. От улицата се зачу крясъкът на едно хлапе: «Но-ви вест-ни-ци. Н а р о д н о в е л и ч и е - е - е.»

Какво?! Н а р о д н о в е л и ч и е? Има си хас!

Заразени със смях от комедията с лимона, ний отново

прихнахме да се смеем. В този момент ето че и Гедрос довтаса.

— О, Гедрос, здрасти! Сядай. Винце искаш ли?

— О, Отело, здрасти, здрасти, пиленце. Я си обърши носленцето — занежничи вечно веселият Гедрос.

— Гедрос, какъв е този вестник, сега викаха из улицата?

— Как! Мигар вий не знаете за вестника на бай Ганя Балкански?

— Зевзек!

— Сериозно ви казвам. Ганьо Балкански, редактор-стопанин на вестник «Народно величие». А-а, то е цяла история. Мигар не знаете?

— А бе ти сериозно ли говориш?

— Сериозно бе, брате. Чакайте да ви разкажа. Днес ми разправиха тази история подробно и аз ще ви я предам тъй, като че съм бил там.

Разпоредихме се да затворят вратата на вътрешния салон и Гедрос почна. Ето какво ни разказа той:

У бай Ганя свикано събрание. Събрали се: сам стопанинът, Гочоолу, Дочоолу и Данко Харсъзина и разсъждават — като какво предприятие да заловят, за да се възползуват най-изгодно от положението.

— Трябва и ний да клъвнем по нещо — казва бай Ганьо, — току тъй на сухо патриотизъм — бошлаф. Я ми кажете вий сега, както стоят работите, като откъде може да се удари най-добър келепир? Ти, Гочоолу, какво ще речеш?

— Аз ли? Да ти кажа правичката, бай Ганьо, аз пак си оставам на мойта мисъл: да отворим един руски трактир.

— Какво?!

— Един руски трактир да отворим — отговаря сериозно и решително Гочоолу.

— А бе че ти — как? Пак ли обърна с Матушката? — чуди се бай Ганьо.

— Ама ела да се разберем, не е работата тук за Матушката, работата е — какъв вятър вей. . .

— Де? В главата ти?

— В България. Ахмак е този, който не се възползува. Сега му е времето — един трактир. Аз съм шетал из Московията, поотбирам що-годе. Един трактир с две отделения — дворянско и мужишко.

— Че у нас де ще намериш мужици? — пита в недоумение бай Ганьо:

— Е па най-сетне всички дворяни ли сме бе, бай Ганьо?

— Хубаво, по-нататък?

— По-нататък: ще му изтърсим една музика, орга́н — ти трябва да си виждал, бай Ганьо?

— Аз ако не видя, кой ще види — отговаря надменно господин Балкански.

— Имаш право. Един орга̀н и, разбира се, чай. Ще напазарим десетина хлапета, ама да не бъдат чернооки, да изглеждат като русначета; ще им нахлуем по едни ботуши, по една червена риза, па ще ги подстрижем по казашки — ето ти тебе цял трактир! Ще докараме руски вестници, водка, закуски, па тегли отгоре и един надпис — «Руский трактир», — па си накриви шапката. А?

— Не одобрявам! — извика тържествено Дочоолу. — Не одобрявам! Ако е работата да ударим келепир от вятъра, дето е повял, то най-добре ще бъде да отворим една фабрика за квас. . .

— Ударихме кьоравото! — изсмя се Данко Харсъзина. — Ти фурна ли искаш да отваряш?

— Не бе, брате — за руски квас ми е думата. То е едно таквоз. . . като туйнака, крушеница го кажи, боза го кажи. . .

— Хубава работа! Бозаджии ще ставаме сега — обижда се Харсъзина.

— Не бе, кардаш, не е работата за питието — името е важно; да речеш само: «руски квас»! — ще се изпотрепят да тичат. Не си ли чул френците какво правят сега? Пара́ удариха, пара́ — не шега!

— Бошлаф. Аз не ща квас — заявява недоволен Данко.

— Ами какво искаш? — пита го сърдито Дочоолу. — Я кажи да видим?

— Да основем една банка! — изтърсва Данко Харсъзина.

— Ти си дурак!

— Защо?

— Оставете кавгите настрана — вмесва се бай Ганьо.

— Защо да съм дурак? — продължава разгневен Данко и стреля кръвнишки погледи към Дочоолу.

— Е млъкни сега, седни си. Кажи какво има да кажеш за банката.

— Ама нека каже бе, джанъм, защо да съм дурак?

— Банка ще ми основава! Туй чева не е попара да я изсърбаш — ръмжи под мустак Дочоолу, смутен от погледите и заплашителния тон на Данка. — Попара ли е туй — банка!

— Попара е, зер! — реве Харсъзина.

— Как така попара? Отде-накъде да е попара — зъби се Дочоолу.

— Млъкнете бе, хора. Затуй ли сме се събрали — успокоява ги бай Ганьо. — Дочоолу, седни на мястото си.

— Ама отде-накъде да бъде попара?

От дума на дума работата кабардисала; Данко Харсъзина, както го знаете, налита на бой, па и Дочоолу не си поплюва — ще се изтрепят; хеле бай Ганьо отсам-оттатък — успокоил ги. Данко си сядва на мястото и почва да излага своя план за основаването на една банка. «Работата е лесна — ще издадем за пет-десет милиона акции, ще приберем парата, на тогоз назаем, на оногоз назаем, разбира се, с добра лихва, на търговци, на общини, па ако се намери правителството натясно — и нему някой и други милион. Ами! Ще речем да напишат един устав, половината кяр за нас, половината за акционерите. Башка — акции ще си задържим, пари я вложим,я не. Ти, бай Ганьо, си влиятелен човек, ще се изкашлиш на двете три капии и свършено!»

— Не е за твойте уста лъжица тая работа, има от тебе по-ербап хора, нека те я измътят, па ний ще си проврем гагите — заявява наставнически бай Ганьо.

Гочоолу и Дочоолу клатят одобрително главите си.

— Чакайте аз да ви кажа сега какво съм намислил — извика авторитетно бай Ганьо и става прав. — Знаете ли какво? Нито с трактир ще прокопсаме, нито банка ще уредим като хората, а пък твоят руски квас, Дочоолу, хептен проста работа, ами да ви кажа ли аз вам какво?

Гочоолу, Дочоолу и Харсъзина са превърнати в слух и нетърпение.

— Да ви кажа ли аз вам какво? А?

— Е кажи де, стига си ни мъчил — продумва нервозно Данко.

— Шш! Бързата кучка слепи ги ражда. Да ви кажа ли? А? Господа! Вестник да издаваме! —

изтърсва бай Ганьо и на лицето му изгрява тържество.

Ако някое морско чудовище се вмъкнеше в онзи момент в стаята на нашите събеседници, то едва ли би могло да увеличи поражающето впечатление, което произведоха последните думи на бай Ганя. В първата минута като вцепенени, в следующата — Гочоолу, Дочоолу и Данко Харсъзина почнаха да се споглеждат плахо-плахо, като че се питаха: «Да не е изхвръкнала, не дай боже, някоя чивия на Ганя?» Не иде ни да се засмееш, ни да го съжалиш. Ще кипне. Еле Гочоолу най-сетне, страх не страх, решава се отдалеч да му загатне:

— Твоя милост, бай Ганьо, обичаш сегиз-тогиз, хе-хе, да прощаваш, искам да кажа, обичаш. . . туйнака. . . зевзеклиците, та думата ми е, хе-хе. . .

— Какво?

— Не бе, бай Ганьо, аз само така рекох да. . . таквозинака. . . А бе, твоя милост нещо вестник. . . сериозно ли?

— Как тъй «сериозно ли»? Ами че как инак? Разбира се, че сериозно! Че голям мурафет ли е един вестник да се издава? Тури си едно перде на очите (па и няма нужда!), па псувай наляво и надясно. Ами как!

— Е като бъде тъй, аз съм съгласен — заявява Данко Харсъзина.

— Тъй, ами как! Ще викаме Гуня Адвокатина, той е майстор на уводните статии, па ний — кое дописки, кое антрефилета, кое телеграми. Нали е работа да омаскарим тогоз-оногоз — за туй нещо не се иска кой знае каква философия! Данко, я се запусни, моля ти се, до писалището, та повикай тука Гуня Адвокатина.

— Тоз хайдучага видите ли го? — казва бай Ганьо, след като излиза Данко Харсъзина. — За псувни като бъде — остави го! Ще те изпсува тъй, че в бъбрека ще те смъдне. Мати-маскара направя човека. Ама било право, било криво — окото му не мига. Страшен вагабонтин!

Гочоолу и Дочоолу не може да се каже, че са били възхитени от тия качества на Данка Харсъзина; не може да се каже също, че в тяхното представление за вестникарството Данко се явяваше подходящ редактор. У тях все се съхраняваха възпоминания от друго време, и от турско време, когато печатното слово все пак мътеше водата им, но не изригаше тая лава от адски хули и проклятия. Но бурята на диви страсти, бушующа в течение на цял

ред години, но деморализующето влияние на деморализуваната преса, но грубият всепоглъщающ материализъм, но възможността за леко обогатяване при едно приспивание на съвестта, но примерът на ръководящите елементи — всички тия явления са покрили с такъв дебел слой техните по-чисти чувства,щото е нужно една цяла, не помалко дълголетна и нова в същността си епоха да разкопава този слой от мерзости, догдето изпъкнат, като остатъци от минало величие, тия заровени чисти чувства.

И сега, когато бай Ганьо им излага плана си за издаването на вестник, за неговото направление и за лицата, които ще вземат участие, Гочоолу и Дочоолу усещат, че нещо ги смъдва в един затънтен край на техните сърца, сещат те, че има нещо опак в тая работа, има нещо таквоз, което не трябва да бъде; но върху тежкия слой, който притиска към дъното тия чисти чувства, бай Ганьо прибавя нов пласт и ги задушава. Той сладкодумно, с увлечение, със страст им излага материалните изгоди, които ще се получат от тяхното предприятие. А по-убедителни аргументи не са нужни за Гочоолу и Дочоолу.

Вратата се отварят и на прага се показва Гуньо Адвокатина със своята лисича остра муцунка, след него влиза Данко Харсъзина:

— Гуньо бе, ти какво ще речеш? — обръща се приятелски бай Ганьо. — Ний искаме да издаваме един вестник. А?

— Защо не, да издаваме. Кьораво има ли? — пита Гуньо с подмигване и с бързо шавание на пръстите си.

— Ти си гледай кефа.

— Ама има ли!

— Има, има, гледай си кефа.

— Добре. Какъв вестник да издаваме — за правителството ли, или опозиция? Казвай скоро, че ме чакат клиенти.

— Сега там е цаката — дали правителствен, дали опозиция? Не знаем, дяволът да го земе, колко ще изтраят днешните:

— Казвай скоро, че ме чакат клиенти.

— Знаеш ли какво, Гуньо? — съображава бай Ганьо. без да обръща внимание на думите на Адвокатина. — Аз мисля сега-засега да я караме с правителството. . .

— Тъй, тъй, най-добре с правителството — бързат да заявят Гочоолу и Дочоолу.

Бай Ганьо ги изглежда сърдито, задето му пресичат думата, и продължава:

— . . .Па сетне, като подушим, че им се разклатят краката, да им ритнем едно текме и с новите пак на власт, а?

— Става. Обещаха ли ви нещичко?

— То се знай, без него не може.

— Като е тъй, да почнем — решава Гуньо Адвокатина и тук се захваща един разговор за начина, по който ще издават вестника, и за един вид направление, което ще следва техният орган по известни въпроси. Взема се решение да се съобразяват с времето и с обстоятелствата, па и с келепиря, «ако е рекъл господ». За Русия «ще пущаме по едно нашата освободителка, братския руски народ, да живей Царят Освободителя (бог да го прости!), ама инак, като видим зор, ще си караме пак старата «Задунайская губерния». За Македония «ще се поумълчаваме; знайш, не иде някак си, времето не помага, Австрия кое, туй-онуй, тройствен съюз — хич не уйдисва. . .»

— Ами с младежите, с младежите какво ще правим? — обажда се Гочоолу. — И те почнаха да шават!

— Ще ги залъгваме, какво ще ги правиш, белалии хлапета, по някой път и шапка даже ще им клатиш, време таквоз дошло,няма какво да се стори — дума с въздишка бай Ганьо.

— Няма какво да се стори ли?! — ръмжи Данко Харсъзина и очите му тъмнеят. — Пуста сопа неокастрена! Аз да ги пипна тях, че. . .

— Стой мирно, Данко. . .

— . . . П. . . п-ррах и пепел. . .

— Остави ги сега, недей! Седни си на мястото. Има време.

— Хайде, по-скоро, бай Ганьо, че клиенти ме чакат — извиква нетърпеливо Гуньо Адвокатина.

— Я чувай, Гуньо, знаеш ли. . . (холан, остави се с твойте пусти клиенти!). . . знаеш ли какво? Ти седни тази вечер, па напиши една уводна статия. Тегли му едно верноподаничество, че сам князът да се слиса. Тури там: Ваши смирени чада, Наш баща и татко, в прахът на Августейшите Ви нозе, нареди ги там като броеница, ти знаеш как. Па помени и за народа една-две думи, както му е редът. Разбра ли ме?

Така. Па сетне тегли един калай на опозицията. Кажи там: Онези предатели, онези. . .

— Предатели остаря вече, да турим мерзавци — поправя Гуньо.

— Е добре, тури мерзавци. Па да не забравиш да туриш и фаталния за българския народ. Дявол да я вземе, много ми се харесва тази дума «фаталния»! Като кажа така ф. . . ф. . . фаталния, сякаш че ффащам някого за гушата. . . Страшно ми харесва!

— А пък мен най ми харесва, като напопържам някого — изтърси чистосърдечно Данко Харсъзина, — отлеква ми нам как на душата!

— Ашколсун бе, Харсъз, да живейш — провиква се възхитен бай Ганьо и потупва Данка по рамото. — Работата е опечена. Ти, Гуньо, ще напишеш, както ти рекох, уводната статия, тъй ли? А вий, Гочоолу, и ти, Дочоолу, някои дописки, някои телеграми да изкалъпите.

— Че какви телеграми, какви дописки? — запитват в недоумение двоицата.

— Какви ли? — Всякакви. Не виждате ли другите вестници? Пишете там: Ваше Царско Височество, народа ликува коленопреклонно и едногласно моли Всевишния. . . и прочее; наблъскайте там каквото ви дойде на ума. Кажете там: Българския народ е дал хиляди доказателства, че когато се коснат до правата му, всички до един стават на крак и. . . таквозинака. . . със сълзи на очите. . . и тъй нататък. Най-сетне, какво ще ми дращите много-много; напсувайте опозицията, па вер-селям. Ами! Какво ще седнем сега да се лигавим с разни философии. И кой ще те разбере! Нали е работата да замажем очи — карай колата, Не е ли тъй?

— Е, хайде сбогом, че ме чакат клиенти — измъмри Гуньо Адвокатина и си взе шапката.

— Чакат те тебе дяволите. . . Нейсе. Хайде, сбогом. Па чувай, Гуньо, утре рано уводната да бъде готова. Много здраве!

Гуньо се упътва към вратата. След него стават Гочоолу и Дочоолу, на които бай Ганьо дава нужните инструкции:

— Чувайте бе, господа, че ний най-важното сме за-

бравили — извика бай Ганьо подире им, — ами че как ще кръстим нашия вестник?

— Добре, кайш бе, бай Ганьо, ама че сме. . . такива! — отзовават се Гочоолу и Дочоолу.

— Туй е един сериозен въпрос — казва Гуньо Адвокатина — и знаете ли защо е сериозен? Защото онези дяволи взели всичките хубави имена, не оставили за нас. Ама все ще се намерят. Аз мисля, най си е на мястото да кръстим нашия вестник «С п р а в е д л и в о с т», па ще прибавим в скоби едно ф и н д ю с и й е к ъ л.*

— Какво?!

— Тя е французка дума, вий не я разбирате.

— Не щеме ний французки; латински, ако можеш, тури нещо, колкото за адет.

— Да му теглим едно Tempora mutantur. . .?

— Тегли му, ако си е на място. Ти, Гочоолу, на какво си мнение? — обръща се бай Ганьо.

— «Справедливост» е хубава дума, ама чини ми се, че «Н а р о д н а м ъ д р о с т» ще бъде още по-хубава — отговаря Гочоолу.

— Не съм съгласен — обажда се Дочоолу, — туй име много попско изглежда, по-добре «Б ъ л г а р с к а г о р д о с т» да го наречем.

— Ами ти, Харсъз, какво ще речеш?

— Аз ли? Че знам ли аз? Да му изтърсим една «Н а р о д н а х р а б р о с т», па да става каквото ще. Ще турим за отговорен редактор Саръ-Чизмели Мехмедаа, а?

— Всичко бошлаф. Да ви кажа ли аз вам? — заявява авторитетно бай Ганьо. — Нашия вестник ще го кръстим или «Б ъ л г а р и я з а н а с», или «Н а р о д н о в е л и ч и е». Изберете си едно от двете.

— «Народно величие»! — Съгласен! — «Народно величие»! — Тъй, тъй, да живей!

— Е, сбогом, бай Ганьо.

— Сбогом.

Гочоолу, Дочоолу и Гуньо Адвокатина излизат.

— Ти, Данко, остани, ний с тебе ще пишем антрефилета.

— Добре. Заръчай сега да донесат мастика и мезе и да почнем работата. Па да не домъкнат пак кисела бамя, гледай там някое мезе пò като хората — тук вестник има да се пише, не е шега.

Донесоха мастика и мезе. Ама ще попита бай Манолчо, какво мезе? — То не е важно, важното е, че бай Ганьо и Данко Харсъзина се запретнаха да ръководят общественото мнение.

— Данко бе, нашият комшия страшно ми се пери, учен бил, честен бил и нам какви дивотии. Да му теглим ли един калай?

— Калай не, ами със земята барабар го направяваме — заявява специалистът на псувните.

И почва се писането. . . «Научаваме се, че. . .», пише бай Ганьо и излага върху един лист бяла хартия такива черни хули срещу своя съсед, за каквито не само че не се е «научавал» някой път, но нито на сън му са минали. Пише бай Ганьо, пише и зачерква, той е все недоволен от ядовитостта на своите стрели: к р а д е ц е за него н е ж н а думица, той я зачерква и пише х а й д у к, но тази дума е станала обикновена, бай Ганьо добавя п л а д н е ш к и и я съединява с едно ф а т а л е н. Съседът, жена му, децата му, родът му — излизат под перото на бай Ганя феноменални изверги. . . Той чете своето произведение на Данка Харсъзина. Данко със светнали от мастиката очи поощрява с въодушевление майстора на антрефилетата:

— Карай, карай, карай! Блъскай, майка му стара, пред нищо недей се спира, пред нищо! Блъскаааай! — гърми Данко Харсъзина, като че командува някое артилерийско сражение . . . . . .

. . . . . .

Ето, господа, как се е основал органът на бай Ганя — завърши разказа си Гедрос.

Ние разтворихме отново вратата на вътрешния салон и оркестърът гръмна чудния марш на Вагнеровския «Танхойзер».

Прощавай, снизходителний читателю! Ти ще срещнеш в тази книжка някои цинични думи и сцени; аз не можах да ги избягна; ако ти можеш да изобразиш бай Ганя без цинизми — заповядай!

Прощавай и ти, бай Ганьо! Бог ми е свидетел, че винаги добри чувства са ме въодушевявали при описването на твоите истории. Ни чувство на злобно порицание, ни

* Fin du siècle (бел. на Ал. К.)— Края на века (XIX век) (фр.).

прозрение, нито лекомислен смях не са ръководили моето перо. И аз съм чадо на своето време и известни отделни събития може би неволно са ме отклонявали от строгата обективност, но аз се старах да възпроизведа есенцията на печалната действителност. Твоите братя, вярвам, не са такива, какъвто си изобразен ти, бай Ганьо, но те са засега на втори и на трети план, те едва сега почват да заявяват за своето съществуване, а пък ти, ти си налице, твоят дух лети и обръща целия обществен строй и дава свой отпечатък и на политика, и на партии, и на печат. Аз питая в себе си вяра, че ще дойде един ден, когато ти, след като прочетеш тази книжка, ще се позамислиш, ще въздъхнеш и ще речеш:

Европейци сме ний, ама все не сме дотам!. . . Прощавай, не е за чудо пак да се срещнем.

София, 17 март 1895 г.

БАЙ ГАНЬО В ДВОРЕЦА

— Язък! Ти трябваше да бъдеш в двореца на разговявката, да видиш материал. . .

— Оо! Бай Ганьо, Христос возкресе! Беше ли в двореца на разговявката?

— Кой, аз ли? Ами че аз ако не бъда, кой ще бъде — отговаря ми бай Ганьо и като си засуква левия мустак, удря ми едно лукаво око, тоест «догде има ахмак свят, бай ти Ганьо изпуска ли келепиря?»

— Е, как минахте? Беше ли весело?

— А бе кой ти гледа весело, келепир имашѐ бо-гат! Нарязах се като. . . таквозинака. . . Знайш, страстна неделя, постих, постих, издувах се с този пусти фасул, па и армея отгоре, изгладнял бях като тахтаба. В събота трохa не турих в уста. Па взели, че турили разговявката в два часа през нощта. Доде стоях на черква, като че тридеста пиявици ми смучаха в корема. Плюйш, плюйш, и плюнка не остана. Речеш да запушиш — не върви, горчи ти в устата. Казаха «Христос возкресе» часа дванайсет, как се чака до два часа! Казах на домашните си да идат да си отговяват самички, па влязох в «Червен рак». Там, брате мой, пълно с хора като мене — цилиндри, еполети, ордени. И те чакат да удари два часът. Седнах до една дълга маса, гледам няколко бекяри отговяват. Наредили оная ми ти маса със закуски, прасета, па и варненско вино отгоре — да ти прикапе на стомаха. Като погледнах само кожичката на прасенцето, щеше да ми изхвръкне акълът. Е, какво, биваше да попитам тези бекяри: «Какво ядете там бе? Прасе ли? Браво! Я. . . таквозинака. . . малко с кожичка. . .» — и щяха да ми дадат хората. Ама нá. Срамежлив съм си от малък. . . (Я си дай табакерата, ти пушиш хубав тютюн, Ивановия хич не го бива, на махорка мирише. . .) Замляскали ония ми ти бекяри, доядя ме да ги гледам, па си обърнах очите на друга страна. Рекох да плюя, че де слюнка! Слепили ми се червата. Помислих да си заръчам едно пиво, па възгечтисах. Затуй ли гладувах, то се казва, два дена. . . Уж се обърнах да не ги гледам онези, па те като че нарочно, да ги земе дяволът, все дъвчат и все прасето хвалят. Идеше ми, знайш, да стана, че да им грабна от устата туй пусто прасе. . . Да мога да се наведа, да си понатисна така стомаха — не се сеща толкова гладът, ама не мога да се наведа. Фракът ми тесен, ще се разцъфти на гърба. Хай да го земе мътната! Па и яката колосана твърдо, че като ми застъргала шията като трион. . . Притъмня ми на очите. Излязох от Рака, запътих се къде двореца. Не иде да влезеш рано. Аз имам един гавазин приятел, хем добър приятел, даже ако питаш, малко и роднина ми се пада, ама все не уйдисва. Па и да влезеш рано, все едно, няма да ти подложат веднага трапеза. Обикалях, обикалях около портите, заболяха ме краката. Еле по едно време дърррр. . . един пайтон, подир малко дърррр. . . друг пайтон. Влязоха в двореца, слава богу! Позасуках си мустаките, изкашлих се и хайде подир тях. Влязох вътре, гледам, гавазите, конвоя, наредени вече. Едно бръснато момче се спусна да ми съблича палтото, аз му измъмрих едно «извинете, господине, гледай си там работата» и не му дадох да ме съблича. То се засрами и отиде да съблича други. Как ще му дам да ме съблича бе, брате? Ръкавите на палтото ми, сиреч, не ръкавите ами астарят отвътре изпокъсал се като. . . таквоз. Нейсе. Качих се аз горе, ама преди да се кача, хвърлих едно око в долните стаи — трапезите наредени чиста работа. Събра се свят. Почакахме и тука малко и излезе князът с княгинята. Този път те по християнски бяха хасъл стопанин и стопанка. Раздадоха ни по едно яйце. . .

— Ръка целувахте ли пак?

— Е, хелбетя. . . А бе аз за такваз трапеза и сто ръце би целунал. Нейсе. Мина се и туй митарство, че като се хурнахме, брате мой, из стълбите надолу. . . Ако щеш вярвай, ако щеш не, аз през три стъпала се мятах, щях да се блъсна в огледалото, ама не оставих да ме превари никой. Докопах хайверя, че като задълбах лъжицата, ако е било по-малко от половин кило — грях да ми е на душата. Оная ти риба майонез, ония ми ти закуски, имената им не зная, че като зинаха ония ми ти уста. . . Остави се! Ядох, ядох, тъпках. . . и досега се чудя как не ми се пръсна стомахът. Ами пиене!. . . Кога съм си отишел, как съм си отишел — заколи ме, не помня. . . Уфф!. . . Още ме боли главата от туй пусто шампанско. . . Че остави това, ами като взех, че си наблъсках джебовете с пасти, па те меки, да ги земе дяволът, че като се размазаха из джеба ми. . . Е, хайде сбогом.

— Сбогом, бай Ганьо.

София, 5 април 1895 г.

Алеко Константинов

БАЙ ГАНЬО В ДЕПУТАЦИЯТА

Е, не можеше ли сега без него, ама де-де! Не беше ли, санким, съвсем достатъчно да свършат работата само официалните делегати, ами трябваше и бай Ганьо да си въвира гагата. Мигар ония, официалните, не бяха в състояние да покажат пред външния свят какво значи българин и български патриотизъм! Ами че такива характери, като човека с окладистой русской бородой, или пък оня, който е похож на французика, очень бойко и плавно говорит по-французски, или най-сетне известный болгарский дипломат малко ли бяха? Даже, ако питате, само последният им стигаше на русите. Човекът, когото руската преса нарича болгарский дипломат, е всъщност филибелийски сапунджия. Какво значи прогресивна нация! Когато българските сапунджии минуват в Русия за дипломати, представете си пък какво ще стане да се яви пред Матушката един български хасъл

дипломат, а? Колкото и да си скромен, не можеш да не се гордееш! Наистина, справедливостта го изисква да признаеш, че и французите малко позаприличват на нас: техният Феликс Фор от кожарин стана президент на републиката. Па и римляните имат подобен случай: Цинцината, помните ли? Но ний ще надминем и едните, и другите. Опитайте се например да се изправите насред чаршията със завързани очи, аз ви уверявам, че първият българин, когото вий хванете и попитате: «Желаеш ли да станеш български княз?» — без да се поколебае една минута, ще ти отговори утвърдително: може би само ще ти тури условие подаръците и бакшишите, които раздава, да се изплащат не от платата му, а от хазната. . .

За бай Ганя е приказката. . . Та това де, не можеше ли, рекох, да се мине без него? Защо трябваше и той да представлява българския народ? Ама ще речете, че той не е официален делегат. Все едно. Щом ходят да го интервюират кореспонденти от важни вестници и неговите думи, като оракулско предсказание, се разнасят чрез печата по целия свят — иди сетне доказвай, че чрез бай Ганьовите уста не глаголи народът български. . . Но аз, непоправим оптимист, мисля си, че съдбата е преплела бай Ганя в тази мисия само и само за да запази депутацията своя настоящи български национален характер. Защото, както щете, но окладистая русская борода, французик дипломат — не звучат български. А че бай Ганьо е държал високо и с достолепие знамето на българския патриотизъм, това ще види всякой ясно от следующето интервю. (Няма защо да поменуваме, че първият господин, облечен във фрак, който влезе в стаята на бай Ганя и пред когото бай Ганьо успя да излее своите братски чувства, беше не кореспондент, а келнер от гостинницата. Малко недоразумение, но какво да чиниш? Накипели в гърдите искрени чувства, замъглили се очите от умилителни сълзи — твърде е естествено да стане грешка.)

Влиза кореспондент. Бай Ганьо беше ли си приготвил нарязан лук, не беше ли — не зная, но мога положително да утвърдя, че очите му се просълзиха.

— О-о, здрасти, братушка, здрасти. Девет години, братушка, девет! Не е ден, не са два — девет години! — и заплака бай Ганьо.

Всеки би помислил, твърде естествено, че братската

среща след дълга печална раздяла препълнува с нежни чувства гърдите на бай Ганя и избитъкът на тия чувства се лее във вид на умилни сълзи; но какво беше учудването на кореспондента, когато видя, че моментално лицето на събеседника му се проясни, и чу от устата му следующите думи, изказани като че крадешком, с едно подмигване:

— Ама да знайш какъв венец сме яптърдисали, здраве му кажи — чиста работа! Не тъй бакър, сребро — ами чисто злато. И знайш ли колко струва? Как ти мислиш, братушка?. . . На мен да поднесат русите, например, санким де, такъв венец, и краката им ще целувам — какво хортуваш, не е шега, злато! Хем чисто, не така. . .

— Ами у вас там движение някакво македонско се начнало — отклонява разговора кореспондентът. — Намирате ли, че това движение е своевременно?

— Движение ли? Какво движение?! — учудва се бай Ганьо, като че пръв път чува за таквоз нещо. — Я недей се кахъри! Никакво движение няма. Чапкънска работа! Хайдучаги! Хич за въстание време ли е сега? И какво искат тия хаймани — не мога да разбера. Твоя милост, знайш ли какво? Не зная дали знайш — има един ферман от 1870 година за шестима владици в Македония — трима са дали, още трима да дадат, па ще си седнат всички на задника. Това им е зорът!

— Ами Берлинският договор?

— А бе я ги запуши тез. . . За друго да си приказваме. Я ми кажи ти мене, Драгана Цанкова познаваш ли?

— Да, мисля, че доста добре го познавам.

— Е? — и бай Ганьо усили въпроса с едно двусмислено шавание на пръстите си, — как ти се види тоз чиляк?

— Мисля, че е един добър патриот.

Бай Ганьо се засмя неестествено и си заклати главата:

— Па-три-от ли? Е-хе-е, да го знаеш каква ми е стока! Че той помислил ли е един ден за свойто отечество. Той гледа да настани само себе си и зетя си. Такъв си е от малък, нали го зная. За патриоти ако питаш, ний сме хасъл патриоти. Хубаво ме гледай! На мен не двесте — сто и петдесет рубли ми вържете на месец, че да видиш ти какво прави бай ти Ганьо. . . Че как ме хесапиш, твоя милост! Туй не е Абисиния: : :

— Обядвали ли сте, господин Балкански?

— Защо питаш? Да не ме поканиш я на обед, я?. . . Аз приемам. Славяне не сме ли?

Интервюто се прекъсна.

София, 1 юлий 1895

Алеко Константинов

БАЙ ГАНЬО И ОПОЗИЦИЯ — АМА ДЕ-ДЕ!

Господин редакторе,

Един господин, като ме знае, че съм приятел с Оногова, гдето събира материали за бай Ганя, предаде ми приложеното тук писмо да му го връча. Това писмо е толкова оригинално и характеристично, щото не ще бъде зле да го напечатате във в. «Знаме» като подлистник. Как е попаднало писмото в ръцете на господина — не ми е известно:

София, 30 октомврий 1895 г.

Щастливец

До господина редактора на в. «Не му е времето»

А бе, кьорпѐ, защо си ме набедил във вестник «Не му е времето», че съм бил уж опозиция, а? Толкова ли ти стига ума. Хич бай ти Ганьо опозиция става ли бе, момче? Или ти какво си рекъл: чакай да сме по-малко, че да делим по по-множко. Не си прост ти, знам те аз тебе. Ама пак си прост, да ти кажа правичката. Сиреч не си прост, ами малко аджемия падаш. За тия работи ти бачка си питай. Ти вчера, казва се, докопа кокала, а бачо ти от девет годинки насам го е заглозгал и няма ниет да го изпуща докрай дреме. Па знайш ли, момче, да ти кажа чистичката: има и за тебе, има и за мене. Народната да е жива. Аз като идех още за София, като депутация, да молим онзи обесник да не си дава оставката, още тогава — помниш ли, на Враждебските ханчета? — още тогава разбрах, че не си е келепир да бъдеш опозиция. Ама ще речеш защо? Защо ли? Твърде просто: защото ще стоиш зад метлата, а хората ще си плетат кошничката. И какви хора:

все отбор-отбор юнаци, все учени, изпраксани. Напрежните наши бяха хептен дива работа. Крадяха гьозгьорѐ, насила, аджемийски, па си позволяваха и чапкънлъци, докундисваха на честта кое жени, кое моми, кое. . . А, момче, тъй ли е? И най-сетне влетяха с двата крака в капана. Виж, днешните наши не са тъй. За чапкънлък — няма ги. Тоест — как да ти кажа — не че ги няма, ами кой ще се качи по Джендемтепе, по Небеттепе, кой ще ръшне по хамамите да разпитва какво е ставало. Па и кому влиза в работа. А колкото за алъш-вериш, бива си ги. Правото право! Хем тъй си подкараха работата, що-то, срам не срам, ще ти се призная, брате, и аз се слисах. Ашколсун кьопоолар! Гледай какво нещо било туй наука. С таквиз хора да имаш работа — разбирам. Напрежните наши бяха я подкарали на акънтия: бре трепаха, бре бесиха, бре стреляха, съсипали бяха орталъка. И защо? — За вятъра. А днес видиш ли? Само по изборите не ти дават да шавнеш, а за другото — свобода! Викай, попържай, давай си зор колкото щеш — никой нищо не ти казва. И защо ще бутат опозицията — тя нека си дига гюрултия, кой я слуша. Нашите си сучат мустака, па им се подсмиват. Властта в ръцете им — не искат да знаят. И сега, когато толкова железници ще се правят, толкова дружества ще се калъпят, толкова пристанища ще се строят, ти тамам сега си му намерил времето да ме набедяваш, че съм бил уж опозиция. Недей прави тъй бе, братко. Дотам ли ти беше достлука? Завиждаш ли ми или какво? Че, санким, ти по-малко ли кьораво си ударил от мене? Я си направи сметката, ти от колко места получаваш. А пък аз — какво. Гледам си търговийката и туйто. Па найсетне, нали знаеш, че тия работи със съгласие стават. Ако ми помогнеш да вляза и аз в някое предприятие по-тлъстичко, мигар мислиш, че няма да ти се отсрамя. Зная си аз как му е реда. Па не стига другото, ами си зел, дявле, че си извъртял писмото тъй, щото, като го чете челяк, ще помисли даже, че съм против Особата. Аз ли? За толкова ли верен човек ме имаш ти мене? Нали си дадохме уж дума, че нему е времето. Разбирам да не беше властта в ръцете ни, да подсмърчахме отстрана — тогава, хелбетя, ще ти причерней и ще караш наред, с Особата барабар. Ами сега, когато сме допипали кокала с две ръце и когато тамам му е времето да се осигурим за стари години, да зема аз да кажа някоя права дума

за Особата. Не е ахмак бай ти Ганьо, той знай кога му е времето да се вика «да живей!» Едно да живей — хоп едно предприятие. Па когато му дойде времето — знаем и башка тюрлия да викаме. Тъй върви светът. Ако не друго, барем тая философия сме я проумели до дъно, пущината.

Момче бе, нашите дали не са я попрекалили с ломчаните? Чувам — ранени, убити. Брей, да си опичаме ума, зере. . . на оногова ръцете отрязаха, да не би да му дойде времето наопаки. . .

Хайде, стига засега. Да живей Негово Царско Височество!

Виждаш ли как викам да живей, пък си зел да казваш, че аз съм бил против. Завиждаш ми, да те земе дявола. Знайш си ти, че ако земем да се надвикваме, не се знай кой кого ще надвика. Па и за почитание ако дойде думата, аз пак не се давам. Ти ще цалунеш ръка, аз — двете ръце; ти ще цалунеш скута, аз — краката; ти ще цалунеш на друго място, аз — на още по-друго място. Че ти с мен ли ще се надпреваряш бе, кьорпѐ?

Ганьо Балкански

ДРУЖЕСТВО «ВЪЗДЪРЖАНИЕ»

Разказче

Таки Бираджията още спеше, макар че слънчевите лъчи отдавна бяха пронизали замъглените от нечистота прозорци на неговата душна стаица; лъчите осветиха постепенно нозете му, пропълзяха към благоутробието, лъснаха засъхналата и напукана от вътрешния огън долня устна, устремиха се в отворените му уста и проникнаха до гърлото, от което се къртеха вълните на едно смушающе ухото хъркание. Тъкмо в туй време пощенският раздавач почука трикратно на вратата; но Такевото ухо разбира ли ти от такива нежни сигнали. Да беше делник, иди-доди, ами то се случило празник, насрещу празник, вий знаете, човек се поотпуща повечко: с тогоз се чукне, с оногоз се чукне, па току виж, че се начукал. И с бай Такя се случи същото: той, от желание да препоръча бирата си, беше се коджа понаквасил. Думата ми е, санким, да не ви е чуд-

но, че пощенският раздавач повтори почукването на вратата, па като не се обади никой, той нанесе такива бездушни удари върху в нищо невиновната врата, щото, ако би цял казан бира да бе посетила стомаха на бай Такя, той пак щеше да се събуди. И се събуди. Отвори си очите, замижа срещу слънцето и с един глас, достоен за гърлото, от което излезе, той попита «Кой там?» «Поща» — отговори раздавачът, влезе в стаята, прекрачи до леглото, подаде едно писмо и побърза да се избави от задушената атмосфера на непроветрената спалня. Бай Таки се поизкашли, както си му е редът, поотри си очите и разгърна писмото. Покана! «Почитаемий Господине, умолявате се да заповядате утре, неделя, в 5 часа след пладне, в склада «Сухиндолски вина», гдето ще се обсъжда въпросът за основаването на едно въздържателно дружество.

С почитание

За инициаторите Танас Дочоолу, кръчмар»

Боже мой! Колко навреме се получи тая покана. Засъхналото гърло и попуканите устни на бай Такя бяха в този момент такива агитатори в полза на въздържанието, щото той с възторг усвои благородната идея и оставаше само да настъпи петият час след пладне, за да се обяви най-горещ защитник на въздържанието.

През деня бай Таки пи вода. (Криво да стоим, право да говорим — изпи си той две чашки винце, ама то тъй се казва.)

Пет часът ударил-неударил, бай Таки прекрачи прага на обширния склад «Сухиндолски вина».

— Тук ли е бай Танас? — попита той момчето, което стърчеше зад тезгяха. — Заповядайте, тука са, в стаичката — отговори почтително момчето и пристъпи, та му отвори вратицата:

Стопанинът, Танас Дочоолу, посрещна любезно своя събрат и го покани да заеме място. Солидно и мълчаливо седяха покрай стените няколко граждани, които ги въодушевяваше и привличаше тук благородната идея на бъдещето дружество. Бай Таки поздрави всичките и пак се възстанови тишина, нарушавана само от скромни покашляния. Виждаше се явно, че събравшите се очакват някое

лице, без което не се решаваха да отворят заседанието. Не се мина много време, външните врата се отвориха. Дочоолу се спусна да види дали не ще иде желаният гост, но веднага се върна с недоволен вид. В стаята се изтърси съвсем неочаквано Данко Харсъзина. «Ударихме кьоравото!» — пошепна бай Танас на бай Такя. То се види, че не това бе очакваното лице. Данко отвори уста да каже нещо — Данковият разговор какъв ще бъде: да напсува някого; но никой не изяви охота да го слуша и той млъкна. Минаха още няколко минути и (слава богу!) момчето се втурна стремглав в стаята и извика като уплашен: «Иде! Иде!»

Всички наставаха. Външните врата се отвориха и на прага се показа, във всичкото си величие, в оригинал, общият наш приятел бай Ганьо Балкански.

— О-о! Да живей! — извика въодушевено многоочакваният гост, без да определи кое «да живей», но и без пояснение всички разбраха, че това се отнася до бъдещето дружество.

Да живей! — отзова се събраната група и почнаха да се изреждат да стискат ръката на бай Ганя. Данко Харсъзина, винаги по-малко деликатен, позволи си (представете си!) да потупа бай Ганя по врата, но господин Балкански го стрелна така с очите си, щото Данко си сви опашката и се сгуши в едно кьоше. «Не му върни кусур, бай Ганьо — пошепна стопанинът, — нали го знаеш, Данко си е все Данко — сарахошин.»

Отвори се заседанието. Ех, господа, где да сте имали щастие да попаднете в това събрание! Като зинаха ония ми ти бай Ганьови уста, че то човек ли говори, славей ли пей. . . Той ли няма да те убеди, бай Ганьо ли? А бе не за дружество, ами може да те убеди да повярваш, че твой баща е Мусала и Витоша е твоя майка. . . Остави се! Убедиха се всички, че тамам сега му е времето да се основе въздържателно дружество; само Данко Харсъзина — да се чудиш и маеш — цял Тома Неверний. Бре и тъй говориха, и инак говориха — йок, той си седи в кьошето и току се подсмива под мустак и пуща по някоя скептическа думица. «Време е вече да. . . таквозинка — ораторствува Дочоолу — да основем. . . туйканака. . . разбираш ли, едно дружество. . .» А Данко пуща едно «н е й с е». «Пиянството, почитаеми господа — нанизва бай Таки, — се отразява зле на работата ни, на здравието ни, на поколение-

то». . . «Б о ш л а ф!» — шепне Данко и се подсмива под мустак. Но и без петел съмва. Няма сега за един Данко да напуснем възвишената идея. Оставиха Данка да си суви мустака и се заеха с конституирание на дружество-то. Решиха да кръстят дружеството «В ъ з д ъ р ж а н и е», да помолят даскала да им напише един устав. Даскалът, ще не ще, трябва да напише устава, защото, ако питате, той пръв пусна фитиля за това дружество. Засега инициа-торите се ограничиха да изберат, както се практикува от памтивека, едно настоятелство. Избраха: бай Ганьо, разби-ра се, председател, Танас Дочоолу, като хазяин, подпредсе-дател, а бай Таки — касиер. Готово! Где се е чуло-видяло избор да стане, че да няма черпня. Не може. Така си е би-ло, така си е и тъй ще отиде. Подпредседателят, като сто-панин, пръв се отсрами — повика момчето и му пошепна: «От старото две кила, скоро!» Донесоха виното. Че вино, вино ли е туй, сухиндолското, кристал, да го земе дяво-лът. . .

— Е хад наздрави, да е хаирлия! — Да живей пред-седателят, ура!

— Благодаря; да живей Негово Царско Височество и почитаемото правителство. — Ураа! — Долу пиянство-то!. . .

Отсрами се и бай Ганьо. Отсрами се и бай Таки.

И повториха. . . и потретиха. . . и тъй нататък до на-стъпването на нощта. . .

Беше вече тъмно, когато аз вървях с другаря си по улица «Чиста работа». Като минувахме покрай склада «С у х и н д о л с к и в и н а», един необикновен шум, изходящ отвътре, обърна нашето внимание и възбуди лю-бопитството ни. Влязохме в склада и през прозорчето на вътрешната стая ето каква картина лъсна пред нас: по-вечето от събраните хъркаха натъркалени без ред по сто-ловете, бай Таки, кръстосал ръце връх благоутробието си, сумтеше тежко с увиснала глава и полуотворени очи; един тънък дълъг господин, с изтъркан сюртук и със сини очила, обръщаше се към всичките посоки и викаше в про-странството: «Аз съм против машините; кой каквото ще да казва, но аз съм против машините.» Дочоолу седеше при масата, момчето му държеше свещ и той записваше с трепетна ръка сметката в тефтеря. Бай Ганьо удряше с всичката си сила по масата и с озверен поглед крещеше: «Аз ли? Аз ще им докажа, аз ще им дам да се разберат кой

е бай ти Ганьо». . . А Данко Харсъзина, въодушевен от този енергичен тон, беше се остъклил срещу бай Ганя и като че го питаше с очи: «Я кажи бе, бай Ганьо, кажи бе, брате, кого да хвана за гушата, кого да изритам из вра-тата навън? . . .»

Момчето излезе със свещта.

— Момче бе, каква е тази компания? — попита дру-гарят ми.

— Дружество против пиянството — отговори момчето.

— — — — — —

Ако съществуваха премии за най-безгрижен смях до захласване, то аз и моят другар щяхме да получим за то-зи момент първа премия.

София, 12 май 1895 год.

ПИСМО ОТ БАЙ ГАНЯ ДО КОНСТАНТИНА ВЕЛИЧКОВА

Бай Величков!

Аферим бе, бай Величков! Виж, тъй те харесвам. Защо да мамим младото поколение, нека си открием картите. Идеали! Бошлаф! Личното наше земно доволство — ето идеала, който трябва да преследваме. Аз се радвам, че ти постигна вече тази истина. И заслужава ли този подъл на-род да се трепем за него! Доде бяхме по-млади, иди-дойди; ами сега — станали сме по на четирийсет лазарника хора, трябва да помислим вече за себе си. Аман от сухоежбина! Хеле пък ти, завалия, хептен се измъчи из тия стамбол-ски сокаци, из тия италиански. . . това не беше ли цял подвиг? Като видя, че се разбесня Стамболов, ти взе, че си обра крушите от България, заряза тия роби, нека си плуят в робство. Те са научени. Ти не си научен да теглиш и като всеки кавалер, постара се да офейкаш. Какво не ти пати главата в това пусто Халки — и за церове по някой път не ти стигаха пари. Бобчев и Маджаров се умълчава-ха. Стига вече подвизи! Па знаеш ли какво — я земи, че зарежи и твоята пуста поезия. То бива, ама когато в ке-сията ти вятър вее, а пък сега, слава богу, понаредихме се. Те ще почнат сега разни хлапетии, ра-ни социалист-чета, идеалистчета да те джавкат, ама хич окото ти да не

мига! Прави си оглушки, па си гледай кефа, па хем си гледай кефа, хем им се подсмивай на акъла. То се знай! Те защо те джавкат? Мигар за някоя твоя измяна, за измама, от разочарование? Йоо! От завист! Разбира се! Без съмнение, от завист! И то защо? Просто за туй, че техните кости смазаха, техните гърла се драха, а пък ти (страшен си дявол, да те земе мътната!) току се изтърси на готово на най-топлото място. Е, видя ли сега! Кандиса ли? Не ти ли казвах аз тебе, че на тоз свят най-хубавото нещо е да ти е топличко! Туй борба обществена, идеали и не знам какви глупости — всичкото е бошлаф! Ето сега, като си подложиш на края на месеца торбичката, че като ти наринат хиляда и петстотин левчаги. . . Хубаво нещо, дявол да го вземе! Дръж се сега! Докопа ли кокала — дръж! Хич недей му мисли от коя кожа се дерат тия левчаги. . . Тупай брашняния чувал, майка му стара! Тупай! Той пуща. . .

Ама ти може да се чудиш защо ти пиша това писмо. Пиша ти го, за да те похваля за онзиденшната ти реч в Народното събрание. Браво бе, Кочо! Е, право да ти кажа, просълзих се от радост. Малко остана да дойда при теб и да те целуна пред всичките депутати. Ама ще почнат да ми тропат с крака, да възражават демек. . . Сещаш ли се за коя реч? Как да не се сещаш. Цял свят говори за нея. Ама имаш право бе, Кочо! Хич толкова хиляди избиратели да не земат да разкъсат двайсет души жандарми и петдесет души пияна шайка. Голяма работа! Жандармите щяха да разстрелят най-много стотина избиратели. Е, та голяма работа ли е? Всичко на всичко щяха да се почернят около двеста къщи. Да речем, на другата неделя ще дойде войска и тя да разстреля, да избие най-много, най-много триста души. Колко къщи сирачета — петстотин къщи! Хепидже маслахат!. . .

Ами те, диванетата, взели да укротяват тълпата, косъм да не падне! Как да не се възмущаваш?. . . Благодарение на такива мекушави диванета, ти цели осем години чака в Халки. . . Да им пишеш ти толкова стихотворения за звездите и за въздишките, а те да те карат да чакаш осем години. Осем години! Срам за българския народ. Поне сто хиляди души избиратели от цяла България да бяха отишли под куршумите, ти можеше много по-рано да заемеш днешното си топло място. Ама калпав народ! Страхливци! За кой бяс е тази законност и свобода, ако не се

изтрепят барем хиляда избиратели?. . . Дръж се, драгий Кочо, тъй те харесвам. Дръж по-често такива речи, за да вдъхнеш по-голямо доверие на Големите капии. . . па си гледай кефа! Че щяло младото поколение да негодува, че щял народът да се вълнува, хич окото ти да не мига! Народът! Народът е стадо, като му завъртиш сопата. . . Па най-сетне аз ли ще те уча на тия работи!. . .

Аз най-много се радвам, че именно ти прибърза да държиш тази реч, не можа никой да те изпревари. Артък и сега ако не си им вдъхнал доверие, повече къде!. . . Всичките чорбаджии те хвалят! Аферим, казват, Кочо стана наш човек, дойде му най-сетне ума в главата. Опичай си сега ума, дръж този път, па се не бой!. . . Ама все гледай, брей, Кочо, тури някоя пара настрана, зере не се знай — свят като цвят!

Кочо, като прочетеш това писмо — съдери го, да не падне в ръцете на оногози, дето беше ме описал как пътувам по Европа, че пак ще ме изтипари някъде. Чух го онзи ден, говореше на едного: «Брей, язък, хич не очаквах тия думи от нашия Величков. . .», па аз го слушам и му се чудя на ума. Вятър го вей. . . Кочо бе, защо издавате още този пусти «Прогрес»? Зарежи го! Аслъ и името му е таквоз хлапашко, не прилича вече като на теб солиден човек. Па ако толкова те сърби за писание — пиши си, ама най на място ще бъде да наречеш вестника «Н е м у е в р е м е т о» и нашите партизани да се наричат тогава н е м у е в р е м и с т и.

Донесох в дисагите си няколко мускала. Не можеш ли да изкалъпиш някое законче да се попръскват обществените сгради с гюлово масло?

София, 28 октомврий 1894 г.

Твой Г а н ь о Б а л к а н с к и

ИЗ КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА НА БАЙ ГАНЬО БАЛКАНСКИ

I

Почитаемий г. Балкански,

Може да сте ме вече забравили, но аз ще Ви наумя някои обстоятелства и вярвам, че ще си припомните кой

съм. Помните ли, като пътувахте по Европа, бяхте се отбили и в Прага и всичките българи студенти се отнесоха тъй хладно към Вас, даже Иречек, само аз бях единственият, който Ви поканих у дома си и преноцувахте няколко дена. Помните ли, като ме заварихте с дъщерята на хазайката? А помните ли, като останахте сами, как Ви гощавали и сте им пели «Нощ ужасна»? Аз съм същият, Бодков, свърших вече висшето си образование и се завърнах в отечеството си. Понеже нямам между познатите си друго влиятелно лице освен Вас, обръщам се с молба към Вас и Ви моля, да помолите някоя от редакциите на някой правителствен вестник да напечата приложената тук дописка, от която изпращам копие и за Вас, ако би в случай да се загуби в редакцията. Аз вярвам, че тази дописка е достатъчна, за да си състави правителството понятие за моите идеи, аз даже съм в състояние да напиша много повече от това, ако стане нужда. Аз съм свършил по философията. Господин Балкански! Освен това, имам към Вас и една молба: баща ми е предприемач и сега му бракуват за петдесет хиляди лева обуща, та ще Ви моля да походатайствувате да му ги приемат, както приеха от същия материал на един евреин. Това патриотично ли е?

Да не помислите, че аз пиша дописката си да угодя на правителството. Съвсем не. Бракуването на обущата няма нищо общо с дописката и най-сетне трябва да знаете, че аз не съм човек, който търгува със своите убеждения.

Приемете уверение в моето отлично към Вас почитание.

Ваш Бодков

P. S. Редакцията може да измени моята дописка, както намери за добре, аз не съм претенциозен човек.

Същий

P. P. S. Обущата са бракувани преди три дена.

Същий

Ето и дописката, за която се поменува в горнето писмо:

Копие. Писмо до редакцията

I

Господин редакторе,

Кръвта леденее в жилите, мозъкът ми се сковава към черепа, сърцето ми престава да бие и аз с трепет на душата си взивавам към почитаемото Правителство и го моля да отговори ще има ли край неговото търпение спрямо разрушителната разюзданост на опозиционната преса? Народът иска да знае (смело мога да утвърдя това) кога ще се пречупят светотатствените пръсти на опозицията, които се осмеляват да се докосват —о, ужас! — до Девствената и Свещена Особа на нашия общ Баща, залогът на нашето щастие и благосъстояние. Вместо безропотно благоговейно преклонение пред светлото олицетворение на нашата независимост, вместо коленопреклонна готовност към удовлетворение на Височайшите похоти и желания, у нас се явяват българи (изроди на българския народ), които се осмеляват да приписват на недосегаемата Особа человечески слабости!!. . . Туй е повече от предателство на отечествените интереси. Това е небивал в историята разврат! Даже намериха се такива разбойници на перото, които въстанаха и се постараха да спрат и да оскверпят най-голямата добродетел на нашите общини, дето подаряват облъщински гори, острови и градини на своя Височайши Любимец. Величието на трона е същевременно величие на народа и вместо да се гордеем, че общините ни доказват нагледно своята любов към Короната и Династията, вместо да ликуваме, че нашето доскоро диво отечество се покрива с разкошни дворци и вили, намират се българи — въобразете си, българи! — които и след това не са доволни! Такива недоволници сеят разврат в обществото и българският народ трябва с отвращение да гледа на тях. Те са причината за нравствения упадък на нашето общество и за туй недоверие, което се вселява между правителство и общество, и тъй зле влияе на народния поминък. От това недоверие страдат частните интереси на най-почтените и добросъвестни търговци, както е случаят с нашия достоуважаем гражданин, комуто тия дни са бракували по недоразумение за 50 000 лева обуща от най-хубав материал. И тъй правителството трябва да вземе мерки да се запушат веднъж за винаги устата на опозицията. Това е най-горещото желание на българския народ.

Х. У.

Господин редакторе,

Аз Ви обещавам занапред да Ви пиша колкото искате такива дописки против опозицията, само ще Ви моля името ми да остане инкогнито за публиката. Аз съм свършил по философията.

С особно почитание
Бодков

II

Господине Бодков,

Дохажда ми на ум кои бяхте Ваша милост, ка ще да не помня, помня и тебе, помня и годеницата Ви и майка ѝ беше зарарсъз, нали ги учих да готвят кое туйцък-онуйцък и на пияно свирихме, много добре помня. Ти си изпекъл занаята, както те виждам аз тебе, туй философията както се види не била само за ахмаци хора да изкарва. А за обущата дето пишеш малко сте сгрешили, тая работа не става с дописка, видиш ли че на евреина дето казваш приели обущата, приели ги зер, защото той знае где Аврам не става с дописка, видиш ли че на евреина дето казваш приели обущата, приели ги зер, защото той знае где Аврам копае корени, развържи си и ти кесията. Писмото ти прочетох от край до край и проумях за какво ти е зора, ама да бъдеш предприемач то не е за всяка уста лажица, не прилича на философия и трябва сам да се сещаш от кого зависи да ти приемат обущата, на баща ти тоест. А дето казваш за династията, нейсе карай да върви, модата му такваз, най-сетне дума дупка не прави.

Поздравлявам Ви
Ваш Ганьо Балкански

III

Многоуважаемий господин Ганьо!

Обръщам се към Вас, Вий сте народен представител и молим занапред да не се повтарят подобни работи, дето да ходи цял полк из гората и да лаят като кучета и господа офицерите да бият зайци, защото ний не сме пратени да се учим да лаем, а да пазим своето отечество и съвсем

уморени капнали, сълзи ти текат от очите, изгладнял, а те те карат насила да лаеш, хем хубаво да бъде, като копой инак бой, че не си знаял като ловчийско куче да лаеш и убиха само пет (5) заяка. Добре, че не нараниха някой войник, защото пак ще яде бой, че не се е вардил. Освен това, назначиха ме вестовой и аз пера гащичките на детето и на пайтона също аз. Това е едно срамотно нещо и молим да издадете закон и като нямам повече какво да Ви пиша оставам. Скъсайте писмото.

Ваш покорен
Тръпко Тръпков,
младши войник

IV

Господин Тръпко,

Ти не си ли на Тръпко комитата син, познавам баща ти. Дето казваш че ви карали да лаете на зайци из гората чух го и аз, ама търпение спасение дето рекъл оня, против ръжен се не рита. Най-сетне под турците сме търпели цял живот, какво бива да търпим под българи по две години, не е голяма работа, а за гащичките не е добро за един мъж, тя е женска работа, но какво да правиш, пери гащичките па си обръщай главата настрана, политиката така го изисква. Нали ги знаеш какви са, ами ти току мигай па търпи и поздрави баща си да не забравиш. Търпение, друго няма, тия работи с търпение се оправят, а не с гюрултия. Покорна глава, нали знаеш, сабя я не сече.

Ваш доброжелател
Ганьо Балкански

V

Любезний вуйчо Ганьо,

Аз искам да заведа тая година наша Рада на учение в странство, па да не станат разноски, моля ти се да подействуваш там пред големците да ме командироват за нещо, да изуча някои въпроси, или за някаква агитация: може, например, да изуча въпроса дали не може да се прокара нашия шаяк за белгийската войска, или да изуча в Швейцария етнографията на куцовласите, или нещо подобно.

Те като искат могат да измислят деветдесет и девет командировки. Аз съм съгласен и с три наполеона дневни. Отговори ми колкото е възможно по-скоро.

Твой верен съмишленик и роднина
Васил

P. S. И ти няма да останеш без полза от тази командировка. Ако те питат за образованието ми, кажи им, че макар да нямам диплома, ама аз съм много чел и все едно че съм с висше образование.

Същий

На това писмо не можах да намеря отговор в бай Ганьовия тефтер, но в плика намерих черновка от следующата телеграма:

Бърза. Жеравна.

Васил Мангов

Много си закъснял, Василе, други по-учен от тебе е вече командирован по тия работи.

Балкански

VI

Достоуважемий чичо Ганьо,

Човек предполага, а бог разполага: всички планове които кроихме за моето бъдеще, са разбити на пух и прах. Моята кариера е окончателно съсипана. Аз съм изгонен из училището и съм обречен на тригодишно робство в арестантските роти и причината на всичко туй е пустото българско правописание: в последно време излезе една нова мода, чуждите думи и имена да сме ги биле пишели, тъй както се биле уж изговаряли, напр. да не пишем м и н и с т р, а да пишем м и н и с т ъ р, да не пишем а н с а м б л, а да пишем а н с а м б ъ л, да не пишем Б о к л, а да сме пишели Б о к ъ л — защото това било уж по-свойствено на българският язик, като че ли свойството на нашият язик е да се приближава непременно към афганистанският. Ний се възпротивихме на нашите учени наставници и те ни обявиха за бунтовници. На връх рождество на Исуса Христа, спасителя на человечеството, под конно-жандармски конвой нас, пеши неволни туристи, подкараха по снежните друмове на майка България и ний крачим, крачим от етап на етап, спим по участъците, посрещат ни пристави, изпращат ни жандарми, а накъде ни водят и ний сами не знаем. Казват, че за възтържествуване на българското правописание намерили за полезно да ни възпитават по три годинки в арестантските роти. Кой знай! Може и туй чудо да стане. Докаран съм сега тука, във вашия град, и това писмо го пиша от арестантската стая. Ако обичате, елате да се видим и доведете някой доктор, защото не зная от път ли, от студ ли, тия дни почнах да плюя кръв.

Твой племянник Стойко

P. S. Чувал съм, чичо, че турците имали обичай за големите празници, като Коледа и Великден, да пускат на свобода под поръчителство християните арестанти да се видят с ближните си и да прекарат божиите празници. Вярно ли е това, чичо?

Същий

Любезний внуче Стойко,

Каквото си търсил чичовото, таквоз си и намерил. Кой ти е крив? Аз се чудя как не са ви дръпнали и по един бой отгоре. Разбира се. Ний тука на орехи ли играем или царство управяме. Каква е тази слободия? Какво ми дрънкаш ти мене за турците, че биле по-милостиви. Не са те милостиви, ами са ахмаци. Ако бяха умни нямаше да си дават другиму царството. Ако питаш, мен ми е драго биля, че най-сетне са ви пипнали както трябва. Плуй сега из участъците и казармите да ти дойде ума в главата, да помниш кога си вирил глава. Аз не можах от твоето писмо да разбера каква е била причината, пишиш ми за нам какъв си Бо̀къл — Мо̀къл, ама аз не ти вярвам, макар и да не разбирам от граматика. Кой знай каква пакост сте направили. Аз нямам време да ходя по участъците да се компрометирвам пред големците, че се срещам с бунтовници. Колко пъти съм те поучавал, че покорна глава сабя не я сече. Не си ме слушал — троши си сега главата. Каквото си търсил, чичовото, таквоз си и намерил.

Твой доброжелател:
Ганьо Балкански

БЕЛЕЖКИ

ЗА ХАРАКТЕРА И ЗАДАЧИТЕ НА НАСТОЯЩОТО ИЗДАНИЕ

Това издание е най-пълното от всички досегашни издания на съчиненията на Алеко Константинов. Тук е представено във възможната изчерпателност цялостното дело на писателя — не само литературните му творби, но и неговите преводи, статии, речи, писма и други автобиографични материали.

Както е известно, Алеко Константинов не е успял да събере приживе своите съчинения. Идеята за едно издание, обединяващо цялото му литературно наследство, възниква наскоро след неговата смърт. Учреденият на 21 юни 1897 г. Комитет за увековечаване паметта на Алеко Константинов с председател Хр. Филипов, подпредседател Ем. Иванов, касиер Ф. Голованов, секретар Ю. Иванов и членове: Ст. Михайловски, Сава Иванчов, Михаил Сарафов, Пенчо Славейков, Ап. Георгиев, Б. Цонев, Л. Серафимов и Хр. Станишев, си поставя между другото за цел «да се издадат всичките му литературни произведения и се пуснат в продажба с една повъзможност най-евтина цена» (в. «Светлина», г. III, бр. 71 от 5 юли 1897 г.).

Първият том от замисленото издание излиза през 1901 г. под редакцията на Пенчо Славейков. «Комитетът за увековечение паметта на Алеко Константинов — съобщава той в краткия предговор — възложи на мене да се грижа за отпечатването съчиненията на Алеко Константинов. Аз намерих за сгодно да разпоредя тези съчинения в три книги: първа — фейлетони, очерки и разкази, втора — «До Чикаго и назад» и «Бай Ганьо», трета — стихотворения и разни преводи.» Вторият том от това издание излиза две години покъсно под редакцията на Беньо Цонев, а обещаният трети том остава неиздаден.

Пенчо Славейков има безспорни заслуги за издирването и установяването на литературното наследство на Алеко Константинов, особено като се има пред вид, че една част от произведенията не са били подписани с името на писателя. В първия том на изданието са включени общо 67 произведения, разпределени в два дяла: а) фейлетони; б) очерки и разкази. Заедно с поместените в редактирания от Б. Цонев том втори произведения «До Чикаго и назад», «Бай Ганьо» и незавършената комедия «На свободна почва» те съставят основата на всички следващи издания и изследвания върху творчеството на Алеко Константинов.

Второто издание на съчиненията на Алеко Константинов излиза през 1921—1922 г., предшествувано от следния предговор: «Комитетът за увековечаване паметта на А. Константинов имаше намерение още на 1912 г. да пристъпи към ново издание на Алековите съчинения, понеже още тогава бяха почти изчерпени, обаче поради настаналите събития това издание се отложи, та едва тази година Комитетът реши да го повери на известната у нас издателска фирма Ал. Паскалев, която предложи най-приемливи условия. Поради формата, избран от издателя, Алековите съчинения ще излязат в

три тома, които ще съдържат: I том — фейлетони; II том — «До Чикаго» и други пътни бележки; III том — «Бай Ганьо». Правописът и на второто издание запазихме същият, както и на първото.» Както се вижда от самия предговор, това издание не съдържа нищо ново. То се ограничава единствено с някои размествания при подреждането на произведенията: първият том включва фейлетоните (сведени тук до 33); вторият том съдържа «До Чикаго и назад» и седемте пътеписа, обединени под наслов «Пътни бележки от България», както и други десет очерка, прибавени, за да се постигне «известна равномерност между трите тома»; в третия том са поместени «Бай Ганьо» (заедно с произведенията, които не са включени в самостоятелно издание на книгата от 1895 г.) и останалите творби, обособени в раздела «Разкази и хумористични».

За трети път съчиненията на Алеко Константинов са издадени през 1927 г. от книгоиздателството на Ив. Г. Игнатов под редакцията на Николай Т. Фол. В този случай редакторът не се е стремил да допълни изданието и да разшири представата за творчеството на Алеко Константинов, а, напротив, намерил е за целесъобразно да изостави десетина негови творби. «В предлагания том — отбелязва той в предговора — са събрани всички Алекови произведения, влезли в първото и второто издания, с изключение на някои фейлетони, които имат много временен характер, изгубили са днес значението си и четенето им би трябвало да бъде придружено с коментар и многобройни обяснителни бележки за епохата, събитието или личността, за които са писани.»

Четвъртото посмъртно издание на съчиненията на Алеко Константинов е подготвено от Георги Константинов и осъществено от известното книгоиздателство «Хемус» през 1942—1945 г. (т. I—III). Тук произведенията са представени в следния ред: първият том включва «Бай Ганьо» (заедно с непоместените в първото самостоятелно издание на книгата творби) и други няколко фейлетона, наречени «разкази»: «Разни хора, разни идеали», «Нещо шумолеше, ама какво беше!», «Скромна лепта на общия жертвеник», «Честита Нова година», «Panem et circenses» и «Ocupaţiunea Bulgariei de la armata noastra»; вторият том съдържа «До Чикаго и назад» и пътеписите от България, а третият — останалите фейлетони, незавършената комедия «На свободна почва» и двата литературно-критически отзива на Алеко Константинов за «Поема на злото» и «Novissima verba» на Ст. Михайловски, останали дотогава извън изданията на неговите съчинения.

Значително усъвършенствувано и допълнено е петото издание на съчиненията на Алеко Константинов, подготвено през 1957 г. в два тома от издателство «Български писател» под редакцията на Тихомир Тихов и Лилия Кацкова. Първият том съдържа «Бай Ганьо», очерките и разказите, пътеписите и комедията «На свободна почва», а във втория са включени фейлетоните и литературно-критическите статии; тук за пръв път са представени, макар и непълно, преводите и писмата на Алеко Константинов, както и някои документи с автобиографичен характер. Изданието е ценно не само с новите материали, които въвежда, но и с усъвършенствувания в много отношения коментар. Не случайно по-късно то е преиздадено още два пъти (през 1970 и 1974 г.).

Настоящото шесто поред издание на съчиненията на Алеко Константинов има за цел да разшири още повече представата за

дейността на писателя. Тук ще бъдат събрани за пръв път неговите стихотворения заедно с други литературни опити, ще се поместят всичките му стихотворни преводи, ще се включат неиздавани досега негови речи и статии, както и хабилитационния му труд върху правото за помилване; значително ще бъде допълнена неговата кореспонденция. В своята работа редакционната колегия не се ограничи само с привличането на известните произведения и писма на Алеко Константинов, които по едни или други причини бяха останали извън обсега на досегашните издания, но ръководена от желанието да обогати изданието с нови материали, си постави за задача да прегледа още веднъж редица архивни фондове, вестници и списания. При все че тези издирвания се увенчаха с известни успехи, трябва да се има пред вид, че работата в никакъв случай не бива да се смята за приключена. Няма съмнение, че в бъдеще към съчиненията на Алеко Константинов ще бъдат прибавени и други документи, преводи и произведения, останали за нас неизвестни или недостъпни.

Изданието се състои от четири тома. В първия том са включени двете най-значителни произведения на Алеко Константинов «До Чикаго и назад» и «Бай Ганьо», издадени от самия автор като отделни книги съответно през 1894 и 1895 г. (съгласно установената практика като допълнение към «Бай Ганьо» са поместени и онези творби, които не са били включени в отделното издание на книгата от 1895 г.); вторият том съдържа фейлетоните, пътеписите и разказите на писателя, третият — неговите стихотворни преводи, а четвъртият — литературните му опити (стихотворенията, недовършената комедия «На свободна почва», материалите от в. «Заговезни» и пр.), статиите и речите, писмата, хабилитационния му труд върху правото за помилване и други автобиографични материали.

Всички поместени в изданието произведения, писма и други документи са отново сверени с публикациите и ръкописите на автора. В резултат на това са отстранени някои грешки в текста, допуснати в досегашните издания. След внимателен текстологически анализ са поправени и отделни грешки в авторските публикации, като в тези случаи поправките изрично са посочени в бележките (с изключение на отстранените очевидни наборни грешки, които напълно обезсмислят текста). Значително подобрен и разширен е и коментарът към произведенията на Алеко Константинов. Тук за пръв път се обясняват редица непознати за днешния читател събития и имена, които по едни или други причини са оставени без коментар в досегашните издания; същевременно са отстранени някои грешки и неточности в обясненията към отделни произведения. Особено внимание в тази насока е обърнато на фейлетоните на Алеко Константинов, които без съответния коментар едва ли биха могли да се възприемат пълноценно от съвременния читател.

Предаването на текста на съвременен правопис в новото издание е извършено при максимално запазване езиковите особености на произведенията на Алеко Константинов — нормализирани са главно онези думи и форми, при които промяната в правописа не се отразява на произношението. При осъвременяването на пунктуацията сме се стремили да не нарушаваме интонационните и смисловите функции на препинателните знаци в авторския текст (т. е. нормализацията засяга предимно препинателните знаци, които имат чисто граматическо значение).

В бележките към отделните произведения се посочват най-напред сведения за първите публикации на съответните творби и за други издания приживе на автора (ако има такива) или за авторски ръкописи (когато те са запазени). Веднага след това се отбелязват поправките, които редакторът е внесъл в окончателния текст спред другите източници или по смисъл, и се цитират вариантите в предходните публикации или в авторските ръкописи. В случаите, когато това е възможно, се посочват данни за творческата история на произведението, отбелязва се поводът за неговото написване, разкрива се връзката му с други творби, отношението на автора и на съвременниците към него и пр. Най-голямо място в коментара обаче е отделено за обясненията на непознати имена или по-малко известни събития; задължително са коментирани всички цитати (явни и скрити), както и някои известни имена, когато обстоятелствата, заради които са споменати, са малко познати; обяснени са и редица чужди, остарели или диалектни думи и изрази, непознати на съвременния читател.

Новото четиритомно издание идва да отговори на отдавна осъзнатата потребност от едно по възможност пълно и критично издание на съчиненията на Алеко Константинов, снабдено с богат научен коментар. Надяваме се, че то ще допринесе за още по-пълното запознаване на съвременните и бъдещите поколения с делото на един от онези наши писатели, които са оставили трайна следа не само в историята на българската литература и култура, но и в душевността на българина.

Илия Тодоров

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

Пътни бележки

След пътешествията до изложението в Париж (1889) и Прага (1891) на 20 юни 1893 г. Алеко Константинов е на път за Колумбовото изложение в Чикаго. От 1881 г., когато става известно, че новото световно изложение ще бъде в Америка — Чикаго, българската преса дава любопитни и сензационни информации за «величествените и грандиозни» постройки, които се издигали там и за които се «иждивяват» милиони долари.

В. «Пловдив» пише: «Чикаго е вторий град на американския материк по численост, седмий по целия свят. На 1890 г. Чикаго броеше 1,208,689 жители. . . Такъв е в общите си чърти големий град на запад, който си е извоювал правото да възликува на мичиганските брегове с едно великолепно изложение — 4 вековний юбилей на откритието на Америка. Справедливо може да се каже, че Чикаго е най-дивната рожба на 19-ий век! «(бр. 66 от 23 юни 1892 г.); а в. «Свобода» съобщава за някаква нова американска компания, която имала намерение «в памят на откритието на Америка от Христофор Колумб в 1492 г. да построи една кула висока 1492 крака, т. е. близо 600 крака по-висока от Айфеловата кула» (бр. 434, 16 януари 1891 г.).

На първи май 1893 г. (н. с.) президентът на САЩ Гроувър Кивланд открива изложението, в което участвуват 55 нации. Нашите вестници обаче съветват българските посетители («нашенците») да не бързат и да «се помаят в отечеството още до юний. Защото ако времето продължи да е дъждливо едва къде 15 юний ще бъде готово изложението във всичкото му чародейно велелепие» (в. «Балканска зора», бр. 913 от 15 май 1893 г.).

Пътуването до Чикаго, изглежда, отдавна е владеело въображението на Алеко Константинов. В своите спомени и бележки Пенчо Славейков цитира следния пасаж от едно негово писмо: «Идеята за Чикаго у мене живей и се развива (за зимно палто взех назаем) и мога да се считам вече у/о/сигурен. С английския язик напредвам — като чета сам-там поразбирвам» (Съчинения на Алеко Константинов, кн. I, 1001, стр. XIII). А в писмо до Стоян х.Анастасов Бешков той е взел окончателно решение: «На 15-и юний тръгвам за Чикаго, че не е за чудо да остана там, все одно пропадать» (13 февруари 1893 г., АБАН, ф. 11, оп. 3, № 1813). (Вж. т. IV от настоящото издание.)

Спътници на Алеко Константинов са Филарет Голованов, чиновник в Министерството на вътрешните работи, и д-р Стоян Радославов, главен лекар на болницата в Русе. «Без помощта на Голованова, Алеко не би ходил ни в Париж, ни в Чикаго, а в София не би знаил как да свърже двата края на конеца. . . тоя староверец — родом от Тулча, малорусин — късичек, дебелечек и плешив четирисет годишен ерген, с блага ирониче ска усмивка на дебели устни, беше верен Алеков събутилник и другар в скитанията му. Откак Але-

ко се сдружи с Голованов (1890) той престана да се подписва в писмата си, а вярвам и да се чувствува «Круглый Сирота» (Съчинения на Алеко Константинов, кн. I, 1901, стр. XXXII).

Пътуването до Америка е «най-хубавият момент» в живота на Алеко Константинов, на него той дължи и пътните бележки «До Чикаго и назад» (И. Д. Шишманов, сп. «Български преглед», г. IV, 1897, кн. 4, стр. 106).

Още в информацията, появила се във вътрешния отдел на в. «Свободно слово» (бр. 2 от 17 юни 1893 г.), от която узнаваме за заминаването на Алеко Константинов на изложението в Чикаго «на 20 того» (юни 1893) е изразена надеждата, «че г. Константинов, който се отличава с литературен талант ще опише впечатленията си от далечното пътуване». Според П. Славейков обаче решително въздействие да излезе Алеко Константинов на «широкия писателски път» оказва преди всичко подтикът от страна на приятелите му: «По своя инициатива той едва би се заел с писателство; та дори и по-после, вече свикнал да държи перото, трябвало е чести подкани от страна на познати и другари, за да се залови за работа.» «До Чикаго и назад» кой знае дали би било написано без такива подкани, което и сам Алеко Константинов изповядва: «Аз нямах намерение да пиша, ама дяволски хора — намериха ми слабото място, погъделичкаха ме — няма какво да се прави» (Ал. Константинов, кн. I, стр. XXXI). Алеко Константинов споделя и с Найчо Цанов: «По настояването на приятелите аз почнах да пиша пътни бележки «От София до Чикаго и обратно». Сума хора очакват с нетърпение тези записки. Искат ми ги вече от няколко журнала. Към края на октомври ще бъдат готови» (вж. т. IV от настоящото издание).

Бележките са завършени по всяка вероятност в началото на м. октомври и отпечатани в сп. «Български преглед», г. I (1893—1894), кн. 3, ноември 1893, стр. 27, кн. 4, декември 1893, стр. 40, и кн. 5, януари 1894, стр. 49. През март 1894 г. те излизат в отделно издание.

Първият читател и редактор на Алековите бележки, проф. Беньо Цонев, в предговора си към «Съчинения на Алеко Константинов, кн. втора, София, 1903, възстановява някои обстоятелства около тяхното редактиране и отпечатване: «Помня още хубаво, как отидох един неделен ден през месец октомври 1893 год. у Алека да му искам обещаните за «Б. преглед» бележки за Чикаго. Той ми ги даде с едно скромно извинение, че ги набързо написал, че не са още угладени и пр. И аз наистина си помислих, че и тие пътни бележки ще са досадни и развлечени както много други. Но какво беше очудването ми, когато си отидох и седнах да ги чета: Не станах от мястото си, докато ги не изчетох, толкова ме увлякоха! Разбира се, че без поправки не мина, ала трябва да призная, че тие поправки не засягаха толкова стилната страна, колкото някои недотам деликатни пасажи, които бидоха напросто отстранени, без да пострада целостта и хубостта на съчинението. Преди сичко измених заглавието на тие пътни бележки, което ми се стори дълго и многоглаголно, то гласеше първоначално тъй: «От София през Париж до Чикаго и обратно», а пък аз му дадох по-кратка форма: «До Чикаго и назад». Подир това изличих някои и други нецензурни изрази, премахнах няколко описания на скабрьозни сцени в океанския параход, някои и други волни разсъждения върху любовта на американките и пр. Освен това премахнах

и своеобразния край на бележките, който ми се видя съвсем ни в клин ни в ръкав, а оставих да се свършат бележките с резкият и отсечен финал: «О, добре дошел, какво има в Америка?» В отделното издание на тие бележки, което излезе същата година, след като бяха излезли в «Български преглед», виждам, че Алеко удобрил почти сичките ми поправки заедно със заглавието, а само своеобразното свое заключение възстановил пак и загрозил с това доста краят на хубавите инак бележки. Освен това прибавил нещо и в началото за пътуването си през Сърбия и в Австрия. Инак сичко друго е напросто препечатано от «Български преглед».

Сравни ли се текстът, отпечатан в сп. «Български преглед», с последвалото веднага след това издание на «До Чикаго и назад» (вж. вариантите в «Български преглед», тук, стр.244), може да се види, че проф. Беньо Цонев е премахвал не само «скабрьозни сцени» и «недотам деликатни пасажи». Зачерквани са и пасажи с определени политически намеци, иронически бележки срещу властвуващия стамболовистки режим и неговите чужди приятели, притъпена е сатиричната острота на пътеписа. Твърдението на Б. Цонев, че в изданието от 1894 г. Алеко Константинов «. . .прибавил нещо и в началото за пътуването си из Сърбия и Австрия»,също буди съмнение. Би могло да се предположи тъкмо обратното, че и началото на пътеписа е съкратено по същите причини — то е пропито от омраза срещу австрийските хвалители и крепители на Стамболов. Че в случая става дума не за прибавяне, а за съкращение, личи от началото на пътните бележки, така както са отпечатани в сп. «Български преглед». Очевидно е, че тук е прекъсната връзката със съществуващ предшествуващ текст: «В Париж вече (к.н.) узнахме. . .»

Алеко Константинов е раздразнен от обвинението на А. Теодоров, намерило място в априлската книжка на «Български преглед» (един месец след самостоятелното издание на «До Чикаго и назад»), че си бил позволил да препечата «купеният и платен негов материал», без да извести за това и без да каже «отде го е извадил». В сп. «Мисъл», т. IV, 1894, кн. 2, май, стр. 216, той дава следното обяснение: «Тези Пътни бележки се съгласих да се напечатат в «Б. Пр» само по молбата на моя приятел г. д-р Ив. Шишманов, с когото се съгласихме, че си задържам правото за препечатване. . . Без да моля някого и без мое разрешение редакцията на «Български преглед» си позволила да измени заглавието на Пътните ми бележки. Аз не само не съм искал да правят поправки в моя ръкопис, но даже се разсърдих и написах едно остричко писмо на г. Георгова, задето редакцията си бе позволила, без да ме предупреди, да съкрати две-три фрази.»

Алеко Константинов има отрицателно отношение към проекта на филологическата комисия при Министерството на народното просвещение и е раздразнен от това, че редакцията на «Български преглед», която провежда изцяло правописната реформа, е отпечатала пътните му бележки на този правопис. Против реформата се свикват два митинга — в София и Пловдив, — против нея се обявяват българските писатели и журналисти. Те иронизират въвеждането на і («йотата»), която стояла като колче между другите букви, не са съгласни с разлагането на сложните гласни ю и я на іу и іа (Ніу іорк, іурист, хиліади, тоіа) и с други правописни норми. Приятелите на Алеко Константинов дори го укоряват, че печатайки пътните си бележки в «Български преглед», става «съучастник на правописна-

та комисия». Очевидно, между тези приятели е и д-р К. Кръстев, секретар на софийския митинг против правописната реформа, който обвинява редакторите на «Български преглед» и в политически конформизъм.» Когато българският народ стенеше под несносния гнет на един нещастен, обезумял тиранин. . .» — «тогава «Български преглед» плетеше венци на Стамболова и възвеличаваше неговите победи. . .» (сп. «Мисъл», г. IV, 1894, кн. III и IV, м. юний и юлий, стр. 296).

Затова Ал. Константинов отказва предлаганите от Беньо Цонев отпечатъци от пътните бележки и му заявява, че ще ги издаде «на отделна книжка по старото правописание».

Няколко месеца след тяхното публикуване в «Български преглед» те излизат в отделна книга — «Алеко Константинов, До Чикаго и назад, Пътни бележки, София, прид. печатница Б. Шимачек, 1894, 137 стр.

Варианти в БП

Стр. 23 — стр. 24, р. 14: В Париж. . . Ама ще речете защо почвам от Париж ~ Нейсе! / *липсва.*

Стр. 24, р. 28: Половин час / половина час* р. 33: отива / отиват* р. 39: от пътниците / от тия пътници.

Стр. 28, р. 20: такива / таквизи.

Стр. 28, р. 24—25: страната на милиардите/страната на милионите.

Стр. 29, р. 5: заемаш / вземаш.

Стр. 29, р. 30: с Филарета / с Филката.

Стр. 32, р. 36: *след:* Но какви чудни платна! *продължава:* и какъв кроеж. Възможно ли е таквизи грададни платна!. . .

Стр. 33, р. 40 — стр. 34, р. 6: В тези дни ний ~ мирно / *липсва.*

Стр. 35, р. 19 — стр. 35, р. 26: И представете си ~ величественото зрелище / *липсва.*

Стр. 36, р. 39: *след* Остави ги, невежи *продължава:* Освен този въпрос чиновникът те пита още — за къде отиваш, колко багаж имаш и има ли да обявиш някои предмети, подлежащи на мито. На последния въпрос трябва да му отговориш самата истина, инак ще се разкаеш. Тържественото заявление пред този служител, че не носиш предмети, подлежащи на мито, е равносилно с клетвено утвърждение.

Стр. 38, р. 18: най-лесно / най-ясно.

Стр. 43, р. 8: магазини / магазии.

Стр. 46, р. 33 — стр. 46, р. 38: *след* И си помислих ~ от беснуване / *липсва.*

Стр. 47, р. 20: *след* сиропи и шербети *продължава:* или в аптеката, прохлаждавай се. Потрябва ли тютюн, цигари — в аптеката.

Стр. 48, р. 36: *след* лодки *стои:* устроени по-елегантно.

Стр. 49, р. 15: попогледат се и хоп!. . . сприятелили се / попогледат се и току видиш се сприятелили.

Стр. 53, р. 19: повикаше / повикнеше.

Стр. 56, р. 23: *след* още веднъж да те видя *липсва:* А бе, то не се знае! Здраве да е, па и берекет. . . Ами!

Стр. 56, р. 25: *след* потегли тренът *липсва:* завъртя се околността.

Стр. 57, р. 16: *след* всеки божи ден! *стои:* декември 1893 г.

Стр. 59, р. 31 — стр. 32, р. 9: тази далечна страна / *липсва.*

Стр. 60, р. 41: *след* лапландци *стои:* индийци.

Стр. 61, р. 38—39: *след* са останали *липсва:* Насрадин Ходжая калма, тъй ~ кажи.

Стр. 62, р. 32.—р. 34: Той не се отчайва ~ в Сан Франциско / *липсва.*

Стр. 62: *Писмото под линия — липсва.*

Стр. 63, р. 4—5: влязохме / влизаме.

Стр. 64, р. 5—6: сполайти! / благодарим!.

Стр. 64, р. 6: Филарет / Филката.

Стр. 64, р. 16: вагоните / вагонетите.

Стр. 66, р. 14: месести / меснати.

Стр. 67, р. 4: и беше малко извън пътя деколтирана / *съкратено.*

Стр. 68, р. 10: в шантаните и по академиите / по шантаните.

Стр. 68, р. 11—13: Впрочем отгде накъде ~ Запознахме се / *липсва.*

Стр. 68, р. 25—26: да иде в Букурещ или в Цариград да се доучва / да иде на друго място да довърши.

Стр. 69, р. 25: петдесетина / стотина.

Стр. 69, р. 29: сложни / сложни електрически.

Стр. 71, р. 22—23: *след* главния вход на това здание *продължава:* Този вход ми напомня главния вход на Notre Dame de Paris, само че готическият стил тук е приел мавритански отенък и при това окрасен е в медно-златен цвят.

Стр. 71, р. 23: Вътре / В това здание.

Стр. 73, р. 29: перистил / колонада* р. 31: перистиля / колонада; р. 31: Мичиганското езеро / безбрежното Мичиганско езеро.

Стр. 74, р. 21: трескаво любопитство / любопитство.

Стр. 75, р. 18: «павилиони» / салоните.

Стр. 77, р. 40: *след* Чикаго има *стои:* повече.

Стр. 80, р. 14: чука / железният чук.

Стр. 82, р. 17: *след:* за да видиш Ниагара, *липсва:* трябва да минеш и по другата, за да видиш Вашингтон.

Стр. 82, р. 40: конгресът / парламента.

Стр. 84, р. 38: стени / стени на къщите.

Стр. 85, р. 30: начена / почена.

Стр. 85, р. 37: *след:* от стълбите *липсва:* това беше Филарет.

Стр. 86, р. 42: протегнати / протеглени.

Стр. 87, р. 5—6: нито ги е изговаряло, нито ще изговаря / мъчно ще изговаря.

Стр. 88, р. 24: като / тъй че като.

Стр. 88, р. 32: Видяхме / Видяхме тука.

Стр. 90, р. 31: наредени / наредени правилно.

Стр. 90, р. 38—40: секат на монети ~ тези цепеници / *липсва.*

Стр. 91, р. 36—40: «Ами че и у нас ~ господине! / *липсва.*

Стр. 92, р. 11—22: Филарет Филипич ~ без докачения!. . . / *липсва.*

Стр. 93, р. 35—36: моторите им не са в земята / кабелите им не са в земята — *Тук приемаме текста от БП.*

Стр. 95, р. 42—43: . . .часовникар, който взема таквази заплата, каквато и часовникаря / часовникар, който взема таквази заплата, каквато и чиновникът. — *Тук приемаме текста от БП.*

Стр. 96, р. 16—22: ох, я ме остави ~ Военна аристокрация / *липсва.*

Стр. 96, р. 23: Един приятел / Бай Айвазиян.
Стр. 96, р. 31: почнаха / начнаха.
Стр. 99, р. 37: се бяхме / бяхме се всички.
Стр. 101, р. 8: *след* замъглени *продължава:* в каквито сега в големите градове продават зеленчуци.
Стр. 102, р. 34: наредени / наредени няколко.
Стр. 104, р. 43: Взехме / Вземахме.
Стр. 117, р. 25 — стр. 106, р. 17: Благодаря!~Па има си хас да ви хареса / *липсва (заключителен пасаж).*

*

Стр. 23. . . .*една развалена, с фелдефебелска надутост паплач от чиновници~считат за непременна обязаност да ти изкажат своето съчувствие към н а ш а т а политика, да похвалят гения на н а ш и я народ и неговите водители, да пуснат някои псувни по адреса на н а ш и т е врагове. . .~Да го цапнеш по „разлигавената доброжелателска мутра!. . .* — Преминаването през Австрия (началото на бележките, което липсва в сп. «Български преглед») за Ал. Константинов е повод да изрази омразата си към империята — крепителка на Фердинанд и Стамболовия режим. Това е и една косвена полемика с австрофилите в България — недиректна (от 1889 г. влиза в сила законът за печата), но с по-далечен прицел, която може да бъде разбрана само с контекста на политическата обстановка.

В трудната борба против руското политическо влияние в България Стефан Стамболов (от 1887 до 1894 министър-председател на България) намира опора преди всичко в Австро-Унгария. В една парламентарна реч през 1889 г. той отрича каквито и да било заслуги на Русия за освобождението на България, изтъквайки несъществуващите заслуги на Австрия. Противопоставянето Русия — Австрия е постоянна тема и на органа на неговата партия, в. «Свобода»:

«. . .единствената цел на руската политика на Балканския полуостров е била — заграбването на България, преобръщението ѝ в пълно, безответно оръдие, за да се простре после върху нейното тяло и кости и докопа до Цариград» (в. «Свобода», бр. 854 от 8 юли 1892 г.).

«. . .Австрия е най-заинтересованата държава в благополучното разрешаване на нашия въпрос и тя във всичките почти въпроси е вървяла напред и благодарение на нейната искрена и без задна цел поддръжка нашето отечество можа да изплува из бъркотиите, да се закрепи и да се ползува днес с известно уважение» (в. «Свобода», бр. 457 от 14.II.1891 г.).

В друг брой същият вестник подчертава, че «единствената държава, която не преследва користолюбиви цели на Балканския полуостров, а само иска населяющите го малки народи (между които галеното дете сме ние) да се развиват свободно и икономически, е Австрия».

Фердинанд получава най-стабилна подкрепа от австрийския императорски двор. По случай «петгодишнината от неговото възшествие на княжеския престол» той е приет от австрийския император, което означава не само фактическо, но и формално признание. Завръщайки се в България, Фердинанд прави тържествена декларация: «Мнението върху нашето отечество се е коренно преобърнало в наша полза и нашите действия се следят с пълно доверие. Имах щастието да се срещна с негово императорско величество австрийският император и да се убедя лично в неговото благоволение и искрено съчувствие към нашето свето дело. . . Ваший княз където и да се яви всъде биде приет с уважение и почит» (в. «Свобода», бр. 589, 3.VIII.1891 г.). Вестникарите щедро възхваляват австрийския император: «. . .император Франц Йосиф е един господар толкова кавалер, колкото и способен, и по благородството на чувствата си и по своя характер може да служи за образец на всички коронувани глави» (в. «Свобода», бр. 964 от 20.XI.1892 г.).

Хапливите и ироничні бележки в началото на Пътните бележки разкриват друга гледна точка. Алеко Константинов се отнася с презрение и отвращение към «нашите» австрийски доброжелатели. За него те са врагове на българския народ, подстрекатели на националистически страсти, тяхната цел е да разединят славянската общност и да превърнат България в оръдие на своята антируска и антиславянска политика.

Неговото отношение към Австрия остава непроменено и след падането на Стамболов. Поддържайки привидно коректни отношения с Русия, Фердинанд продължава своята проавстрийска и прогерманска политика. През 1895 г. във в. «Знаме», бр. 54 от 7 март, е поместено стихотворението на Ал. Константинов «Прогрес», препечатано от в. «Народен лист», Видин. Шестата строфа е посветена на Австрия:

VI

За нази се Австрия бащински грижи.
Тя казва, вий нямайте никакви грижи!
По моите съвети вий само вървете,
и тъз Македония веч забравете.
Аз, аз ще ви пращам одежди, обуща,
дрънкалца, играчки, опинци, навуща.
Вий слушайте мен, ще живейте богато,
аз искам в замяна само вашето злато,
изгонвайте всяка Славянска намеса —
и вий ще сте първи чада на прогреса.

Стр. 23. *Филарет Филипич* — Филарет Иванович Голованов: «Той бе русин от Тулча. . . Когато през юни 1877 руската войска завзе Тулча, някои от по-образованите тамшни руси постъпиха на служба в гражданското управление главно като преводачи. . . Между тях бе и Алековия Филаретич (Филипич), който до 1882 служи най-вече в Плевен, а оттогава до смъртта си — в Министерството на вътрешните работи. . . Нисък, пълен, рус, синеок, с добродушно лице, Голованов биваше обикнат от всички, които се запознаеха с него. С Алека го свързваше такава тясна дружба, че един без други не можеха да минат нито ден» (Тома Васильов, в. «Днес», г. I, 1936, бр. 48 от 31 март).

Стр. 23. *Фиоринт* — австрийска монета.

Стр. 23. *Нам време съ мъ свадеск ку гуверну русеск* (рум.) — нямам време да се карам с руската власт.

Стр. 24. *Че като почнаха ребятата да пеят* — другарите на Алеко Константинов от кръга «Весела България» са участвували в

хора на «Славянска беседа», създаден след отказа на диригента на съществуващия тогава немски хор «да изпълнява и славянски песни». «Българската ядка на този хор стана интимния кръжок «Весела България» от неколцина души, между които Алеко Константинов, Петър Абрашев, аз и др., които се събираха отделно и зарегистрираха много моменти на безгрижие, чистота и творчество» (Н. Николаев, Из миналото, «Славянска беседа», Юбилеен сборник, 1880 — 1930, С., 1931, стр. 68.

Стр. 24. . . *Valets et jemmes de chambre* (фр.) — слуги и прислужнички.

Стр. 23. *Патери* — католически свещеници.

Стр. 25. *Тръбочист* — коминочистач.

Стр. 25. *Des sous, messieurs! Des sous, sïe vous platt»* (фр.) — петачета, господа, петачета, ако обичате.

Стр. 27. *Премени* (от перемена — рус.) — смяна. Речникът на завършилия южнославянския пансион в Николаев и Одеския университет Алеко Константинов съдържа и други русизми: гора, слезлива, роскош, жадни, попечение, таещ, плаващ и др.

Стр. 27. . . .*страшен противник на Ломброза и Мантегаца:* Чезаре Ломброзо (1835—1909), родоначалник на антропологичното направление в криминологията и углавното право, отречено от съвременната наука. Смята престъплението за естествено явление, както рождението и смъртта. Според Ломброзо престъпниците се раждат, а не са продукт на обществената среда и условия; Паоло Мантегаца (1831—1910) — доктор по медицина и завеждащ катедра по обща патология в Павия, след това завеждащ катедра по антропология във Флоренция. Автор на популярните за времето книги «Физиология на удоволствието», «Физиология на любовта» и др.

Стр. 27. *Зе екри ун ливр пор ла призон. . .* (фр. непр.) — написах една книга за изправителния затвор, ще ви изпратя моята книга.

Стр. 27. *Патоа* (фр.) — местен, простонароден говор.

Стр. 29. *Arpeggio* (ит.) — начин на изпълняване на акорди, при който се започва нисък акорд, а останалите следват бързо един след друг.

Стр. 31. *Lunch* (англ.) — лек обед.

Стр. 31. *Hunjadi Janos* — унгарска минерална вода, която действува разслабително.

Стр. 31. *Компатриотки* (фр.) — съотечественички.

Стр. 31. *Сестри Исусови* — монахини.

Стр. 31. *Soeur Clemence* — сестра Клеманс. Своята адмирация към «милата, божествената полячка» Алеко Константинов запазва и след завръщането си в България. На първия въпрос от анкетата на проф. Иван Шишманов през лятото на 1894 г. в с. Владая: «Коя краска предпочитате?» — неговият отговор е: «Краска на кожата à la soeur Clémence» (вж. т. IV от настоящото издание).

Стр. 32. . . .*по стара юношеска привичка. . .* — Първите стихотворни опити Ал. Константинов прави още в Южнославянския пансион, в Николаев («Огледало», 1880, «Защо?», 1881), а като студент в Одеса пише комичната поема «Песен за Пламен—Теня и Слобод Маджара, издадена в Свищов, 1882. И по-късно той пише стихове и превежда поезия.

Стр. 32. *Психея* — В древногръцката митология олицетворение на човешката душа в образа на прекрасна девойка.

Стр. 32. *Гора* (рус.) — планина.

Стр. 32. *Таеща* (рус.) — топяща се.

Стр. 33. *Грот* (фр.) — пещера.

Стр. 33. *Канканец* (от канкан — фр.) — неприличен, шумен танц.

Стр. 33. *Каталанка* — испанка от Каталония.

Стр. 34. *Terra, Terra!* (лат.) — Земя, земя!

Стр. 34. *Long Ysland* — Остров край атлантическия бряг на югоизток от Ню Йорк, разделен от континента чрез проток със същото название.

Стр. 34. *Триединния град* — голям Ню Йорк е създаден в 1898 г. чрез обединяването на пет градчета. Дели се на пет района: Централен (о. Манхатан), Куинз, Ричмънд, Бруклин, Бронкс.

Стр. 35. *Худзоновата река* — на името на английския моряк Хъдсън, който през 1606 г. я открива и изследва бреговете ѝ.

Стр. 35. *Жадни* (рус.) — алчни.

Стр. 35. *Янки* — подигравателно прозвище на северноамериканците.

Стр. 36. *Аджеба* (тур.) — дали наистина.

Стр. 36. *Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на чуждестранната преса. . .* — Правителствените вестници и преди всичко органът на стамболовистите поместват много отзиви (някои от тях съчинени от вестникарите) и изявления на австроунгарския печат за «напредъка на нашето отечество», в подкрепа на Фердинанд и правителството на Стамболов. Те се стремят да убедят българската общественост, че «просветените народи» и световното обществено мнение «припознават» вече княза и неговото правителство. Всъщност европейските народи с тревога следят арестите и процесите в България, насилията и убийствата.

Стр. 36. *О, yes, Turkey, all right* (англ.) — О, да, Турция, добре!

Стр. 37. *Кучер* (рус.) — файтонджия, кочияш.

Стр. 37. *Салтанатлия* (тур.) — великолепен, разкошен.

Стр. 38. *Ковор* (рус.) — килим.

Стр. 38. *Un vrai parisien* (фр.) — истински парижанин.

Стр. 38. *Vous savez, ici on oublie l'Orient* (фр.) — Знаете, тук човек забравя Ориента.

Стр. 39. *Охота* (рус.) — желание, апетит

Стр. 39. *Франкмасони* — Свободни зидари. Членове на франкмасонството — международно религиозно-политическо движение със своя тайна организация, мистични обреди и ритуал.

Стр. 39. *Хептен* (тур.) — съвсем, напълно.

Стр. 39. *Аранжирам* (фр.) — подбирам, устройвам.

Стр. 39. *Официант* (лат.) — келнер, сервитьор.

Стр. 41. *Дилижанс* (фр.) — покрита многоместна кола, теглена от коне.

Стр. 41. *Фиакър* (фр.) — покрит файтон за превоз на пътници.

Стр. 41. *Полисмен* (англ.) — полицай.

Стр. 41. . . .*да охраняват честта, живота и имота на гражданите си спомних за нашите полицейски!. . .* — Стамболов създава мощен полицейско-шпионски апарат, за чиято издръжка отделя значителна част от държавните приходи. Той ръководи лично

окръжните и околийските полицейски управления, нареждайки с «екстренни» и «конфиденциални» телеграми как да действуват. Шифрованите лични нареждания и записки на министър-председателя съдържат най-подробни и конкретни указания (вж. Доклад на парламентарната анкетна комисия, София, 1895 г.). Особено жесток бил политическият терор при изборите, когато правителството мобилизирало всички свои сили: «полицейски пристави и стражари, потераджии, горски и полски коруджии и толумбаджии». В кървавите избори в Плевен, Горна Оряховица, Кутловица (Михайловград) и другаде били убити около 300 души. На «нашите полицейски» Ал. Константинов е посветил много страници в своите фейлетони (вж. т. II от настоящото издание).

Стр. 42. *Вавилон* — в преносен смисъл: неразбория, бъркотия, Вавилонско стълпотворение.

Стр. 43. *Плафон* (фр.) — таван, потон.

Стр. 43. *Попечение* (рус.) — грижа, помощ.

Стр. 44. *Чичероне* (ит.) — водач на чужденци.

Стр. 44. *Хасъл* (тур.) — същински, истински.

Стр. 44. *Ест, сербин ∽ Све едно, ща су срби, ща су бугари* — Да, сърбин, и вие ли сте сърби? ~ Все едно, какво са сърбите, какво са българите — братя славяни.

Стр. 45. *Клевеленд е ддбър чдвек ~ да увати за руке ове американи* (ср.) — Клевеленд е добър човек,но не е държавен мъж, той е глупак; искате ли да ви дадем Клевеленда, па да вземем вашия Стамболов, та той да дойде тука, че да пипне за ръцете тези американци; Клевеленд — Гроувър Кливланд, демократ, президент на САЩ (1893—1897).

Стр. 45. *Овде е таква ∽ како кажу у нас* (ср.) — Тук е такава голяма корупция, дето никъде я няма; при вас, в Европа, хората са императори, тук златото е император; който има най-много злато,той има най-голяма сила.Царица е парицата,както казват у нас.

Стр. 46. *С злато можеш. . .* (непр. ср.) — Със злато можеш да купиш и самия президент.

Стр. 47. *Stop!* (англ.) — стой!

Стр. 47. *Que sais-je encore* (фр.) — Какво ли не щеш.

Стр. 47. *Keep off the grass* (англ.) — Не ходете по тревата.

Стр. 47. *Гид* (фр.) — пътеводител.

Стр. 47. *Карусел* (фр.) — въртележка за деца.

Стр. 47. *Крикет* (англ.) — игра на топка.

Стр. 48. *Специмент* (фр.) — образец, рядък екземпляр.

Стр. 50. *Страбоскоп* — кутия, в която при въртене се вижда как се движат изписани образи.

Стр. 50. *Балансуар* (фр.) — люлка.

Стр. 50. *Hudson River* (англ.) — реката Хъдсън.

Стр. 50. *Варка* (ит.) — лодка, ладийка.

Стр. 51. *Joung man* (англ.) — млади момко.

Стр. 51. *Фут* — английска мярка за дължина, колкото една човешка крачка, 30,50 м.

Стр. 51. *Sleeping car* (англ.) — спален вагон.

Стр. 51. *Passenger coach* (англ.) — пътнически вагон.

Стр. 52. *Ниагара! Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствования. . .* — На въпроса «От кое място ви е останал най-приятният спомен», Ал. Константинов отговаря: «От върха на Айфеловата кула и от Ниагара.» (Вж. «Моята изповед», т. IV от наст. изд.)

Стр. 55. *Ръшнал,* от ръшна (диал.) — обикалям, ходя.

Стр. 57. *Che cosa!* (ит.) — Какво става?

Стр. 57. *Whats the matter?* (англ.) — Какво има?

Стр. 58. *Кутловица* — днес Михайловград.

Стр. 58. *Пловдивското изложение* — През август 1892 г. е открито първото българско земеделско-промишлено изложение. В. «Пловдив», г. VII, 1892, бр. 87 от 15 август, излиза с прокламация по случай «тържественото отваряне» на изложението: *«България тържествува.* Днес е 15-й август. Светъл и забележителен ден! Светъл и забележителен за България. Първото българско изложение се отваря днес; пръв път днес български народ вижда своето лице в поставеното от себе си вярно огледало; пръв път днес той излиза вкупом пред целия свят. . .»

Стр. 58. *Алхамбра* — крепост и дворцов ансамбъл на мавританските владетели в Испания, в околностите на Гренада (XIII—XIV в.).

Стр. 59. *Едрене* — Одрин.

Стр. 59. *Господи, дано американките не помолят ∽ да преведеш на английски език таквизи технически изражения — не е лесна работа.* — Вестникът, който Ал. Константинов държи в ръцете си, е официозът на стамболовистите «Свобода», а «Михалакевите възпитаници», както ги нарича «Свобода», са редакторите на пловдивския ежедневник «Балканска зора» д-р Никола Генадиев и Харитон Генадиев. Стамболовистките управници са разгневени, че в. «Балканска зора» прави опит да се разграничи от тях (при построяването на ж. п. линия Белово—София—Цариброд, извършено под натиска на австрийския капитал, по изборите и побоищата в Чирпан) и заплашва: «Ако мислите, чоджум, партия да си образувате, излезте по-открито, излезте да ви видим що сте, какво искате.»

Кампанията срещу «Балканска зора» продължава в много броеве на правителствения вестник. Всъщност това е цял потоп от хули и цинизми (непреводими «технически изражения», както ги нарича Ал. Константинов); «добре възпитаните момчета в салаша на Михалаки», «салашките възпитаници», «злобни и подли ханджии», «мухурджии», «епетен тепегьозлии», д-р Н. Генадиев е наречен «пущ» и «омаскаряван цънцарин», който «резили хората, лае на аба», по-късно Ал. Константинов ще пародира стила на тези дописки във фейлетоните си за бай Ганьо (вж. напр. «Бай Ганьо журналист»).

По повод на същите дописки органът на легалната опозиция срещу Стамболов «Свободно слово» в бележката «Le style c'est e'homme» печата следното: «И наистина нито един български вестник освен издаваните от г. Петкова (Димитър Петков—Свирчо) не си е служил с псувни и ругатни. . . Израженията, с които си служи Петков, са от такъв порнографски характер, щото ние от уважение към читателите ни се отказваме да ги възпроизведем!»(в. «Свободно слово», г. I, 1893, бр. 18 от 12 август).

Стр. 59. *Салаш* — дъсчена колиба, навес.

Стр. 60. *Зурла (зурна)* — дървен музикален инструмент от рода на кларнета, с остър, рязък звук.

Стр. 60. *Зилове* — метални кръгове на дайре, метални кастанети.

Стр. 60. *Кринолин* — широка пола, опъната на метални обръчи.

Стр. 60. *Фустанела* — силно набрана къса фуста, част от гръцкото национално облекло.

Стр. 60. *Силяхлък* (тур.) — кожен пояс, пригоден за поставяне на оръжия: пищови, ножове, огниво.

Стр. 61. *Bulgarian curiosities* (англ.) — български рядкости, чудатости.

Стр. 61. *Лапчуни* — обувки от аба или мека кожа.

Стр. 61. *Кастер* (гр.) — калаен съд за ракия.

Стр. 61. *Ганьо Сомов* — «Ганьо Сомов е от Казанлък. В града е имало представители на цариградската търговска къща Ymsen C°, които закупували розово масло; техен помощник и пазач е бил Сомов, известен в града още преди появата на Алековата книга под името «Бай Ганьо». . . Когато излиза книгата «Бай Ганьо», Топузов (П. Топузов) отива с нея при Сомова и го запитва дали познава нейния автор. Сомов си спомнил за своя спътник. И когато Топузов му прочел някои страници, той останал неприятно изненадан: «Ц-ц-ц, май с момче!». . .

«Казах, че като отделен образ, смътно очертан, бай Ганьо се явява в «До Чикаго и назад». Основните негови качества, подробно дадени отсетне в книгата, тук се проявяват не само от Ганьо Сомов, но и от друго едно лице — «софийският гражданин Айвазиян, касиер на българския павилион» (Б. Пенев. Как възниква образът на бай Ганьо, Юб. сб. «Искра», 1893).

Стр. 61. *Мускал* (тур.) — малко стъкълце, съдържащо приблизително 5 г.

Стр. 61. *Ялдъзлии* (тур.) — позлатени, лъскави.

Стр. 61. *Терше* (тереше) — масло от южно растение индрише, с което имитират розовото масло.

Стр. 61. *Лаф* (тур.) — дума, приказка.

Стр. 61. *Насрадин Ходжая калма* (тур.)— ножиците на Настрадин ходжа.

Стр. 62. *Къзъм* (тур.) — момичето ми, дъще.

Стр. 62. *Бамбашка* (тур.) — съвсем друг, особен.

Стр. 62. *Заиф* (тур.) — слабичък, мършав.

Стр. 64. *Сполайти* (гр.) — благодаря, ти да си жив.

Стр. 64. *Здорово, матушка* (рус.) — здравей, стрино.

Стр. 66. *Постав* — голямо дървено корито за превозване на грозде, кораб.

Стр. 67. *Сантур* — източен, многострунен инструмент.

Стр. 67. *Чампари* (тур.) — кастанети.

Стр. 67. *Соук-шербет* (тур.) — студен сироп.

Стр. 67. *Бал Капан* — хан в Цариград, в квартала Балкапан. В него са се помещавали канторите на българските търговци.

Стр. 68. *Jeunesse dorée* (фр.) — златната младеж.

Стр. 68. *Академиите* — иронично название на кафенетата.

Стр. 69. *На Парижкото изложение* — става дума за изложението от 1889 г., което Ал. Константинов посещава (вж. писмата му до И. Д. Шишманов и П. Славейков, т. IV от настоящото издание).

Стр. 69. *Карнушка* — вертележка.

Стр. 70. *Хортикултура* (лат.) — градинарство.

Стр. 71. *Ландо* (фр.) — четириместна кола за къси разстояния с двоен, сгъваем покрив.

Стр. 71. *Сибаритски, сибарит* — човек, който живее разкошно и изнежено (както жителите на гр. Сибарис, Южна Италия).

Стр. 72. *Златарски* — Георги Николов Златарски, първият български геолог, ректор на Висшето училище, публикувал около 30 труда из областта на минералогията, петрографията и полезните изкопаеми, автор на 2 геологически карти на България.

Стр. 72. *Илиноис* — щат в североизточния център на САЩ.

Стр. 73. *Хесап* (тур.) — сметка.

Стр. 73. *Перистил* (гр.) — колонада около здание.

Стр. 73. *Изгледът на всичко това е толкова величествен ~ като си припомних изгледа на Парижкото всемирно изложение. . .* — Въздействието на Чикагското всемирно изложение върху Ал. Константинов личи от двете пощенски картички, които той изпраща до Димитър Тончев, негов приятел по това време, министър на правосъдието, и до София (Софица) д-р Петкова, леля на писателя:

«Драги Тончев,

Пред величието на туй, което е пред очите ми, вий с вашите борби и даже целия Източен въпрос ми се виждате като инфузории.

Париж ни зачуди с изящество; Чикаго — с величие.

Доприятно виждание.

Алеко.»

«Драги мои,

Скоро ще се видим лично и ще ви разправя за величието на Американското изложение. Пиша ви от Бълг.павилион, окръжен с розово масло.

Целувам ви,

Алеко.»

И двете картички са с една и съща дата — Чикаго, 14/26.VII.93 (вж. т. IV от настоящото издание).

Стр. 73. *Варакладосани* (тур.) — покрити с варак, облепени с лъскави метални листа.

Стр. 74. *Каравела* — морски платноходен кораб с три или четири мачти.

Стр. 75. *Калифорния* — един от петте тихоокеански щати на САЩ.

Стр. 76. *A propos* (фр.) — между впрочем, тъкмо навреме.

Стр. 76. *Балаган* (рус.) — лека временна постройка за представления по панаирите.

Стр. 77. *Хепидже* (тур.) — доста, множко.

Стр. 82. *Олеганските гори* (рус.) — алеганските планини.

Стр. 82. *Себап* (тур.) — добрина, добър спомен.

Стр. 84. *White House* (англ.) — Белият дом.

Стр. 84. *Та ето в каква къща живеят президентите. . .* — Авторът намеква за обогатяването на властниците в България. По това време Фердинанд строи дворци, вили, заграбва гори, общински имоти. Ст. Стамболов и Д. Петков «изкупуват» на безценица жилища, чифлици, имоти.

Стр. 84. *Комфортабелно* (фр.) — удобно, разкошно.

Стр. 84. *Швейцар* (нем.) — вратар.

Стр. 84. *Comme il faut* (фр.) — подходящо, както трябва.

Стр. 85. *Има хас* (тур.) — възможно ли е, току виж.

Стр. 85. *Кирпични* (рус.) — тухлени.

Стр. 86. *Необемлени* (рус.) — необхватни.

Стр. 86. . . .*колосална бронзова статуя на Пен~щат Пенсилвания* — през 1681 г. английският крал дал на Уйлям Пен (1644—1718) огромна територия като компенсация за дълговете му към неговия баща. Поради обширните гори той нарекъл своите владения «Sylvania», а кралят добавил към тази дума «Пен», в чест на бащата на Уйлям, кралски адмирал. Квакерът Уйлям Пен си поставил за цел да създаде колония, «свободна за цялото човечество» — без оглед на вероизповедания и националности.

Стр. 87. *Oh yes sir! Here!* (англ.) — Да, сър! Тук!

Стр. 88. *Cavaleria rusticana, тази щастлива, бледна оперица* — «В Алековите пътни бележки «До Чикаго и назад» има на едно място една твърде жестока бележка за известната опера на Маскани «Cavaleria rusticana»... . Откакто познавах Алека, аз все се канех да му кажа, че бележката му е несправедлива. . . Сега внезапно ми дойде на ум, но вместо да му кажа нещо, аз помолих г-жа Ш (Лидия Шишманова) да изпее интродукцията на операта. . . Алеко първи възторжено запляска. Неговият искрен възторг опроверга оскърблението на сицилианската музика; което трябва толкова случайно да е дошло под калема на благодушния писател, че той дори не си го спомни. . .» (Кирил Христов, Алеко Константинов, Спомени, сп. «Мисъл», г. IX, кн. 10, 1899).

Стр. 88. *Chestnut Street* (англ.) — улица на кестените.

Стр. 89. *Изпихват* (от рус. испыхивать) — пламват.

Стр. 90. *Кръжки* (рус.) — кръгчета.

Стр. 90. *Боже, какъв ли патриотизъм би развили у нас тези цепеници!* — Ал. Константинов отново връща читателя към България. Корупцията и грабителството на Стамболовия режим се прикриват с високопатриотични декларации и лозунги.

Стр. 91. *Сметна палата~Дембелхане~за благото на отечеството. . .* — Отново намеци за партизанската демагогия и вестникарската патриотарска фразеология.

Стр. 91. *Дембелхане* (тур.) — дом за мързеливци.

Стр. 92. *А бе какво е това Холера Ностра~Баба в щанах. . .* — През 1892 г. в българския печат се появяват много съобщения за избухване на холерна епидемия в Европейска Русия. Тези информации правителственият официоз тълкува по своему: «Може да не му е тук мястото, но ще забележим: дали това наказание божие, което е сполетяло Русия от 2 години насам, не е отмъщение за неправдите и убийствата, които руското правителство направи в България. Миналата година глад, тази година холера, догодина чума. Господ си знае работата» (в. «Свобода», 1892, бр. 852 от 6 юли).

Опасността от холерата дълго време занимава българската общественост, превръща се едва ли не в темата на деня.

Ал. Константинов е назначен за кратко време член на Софийския апелативен съд и в началото на март 1892 г. отново е уволнен. За това уволнение той си «отмъщава» с няколко сатирични стихотворения (нарича ги «смешки»), насочени срещу главния секретар на Министерството на правосъдието А. Петров, който го «отчислил от служба» (Вж. писмото му до Найчо Цанов от 22 март 1893 г., т. IV от настоящото издание). Тези смешки са под общото название «Холера Ностра» (Наша холера).

Екатерина Иванова в спомените си «Алеко Константинов в семейна и родninска среда», София, 1939, стр. 46, по този повод пише: «Помнят също неговите другари как той беше възпял лицето,

което беше поднесло за подпис уволнението му, мотивирано с политически причини. Този висш всесилен тогава чиновник по правосъдието, със своята дълга, суха, кокалеста фигура и малка черна глава, с вдлъбнати светещи очи, даде повод на Алеко да му посвети куплети, които завършваха с един и същ припев: «Холера Ностра» (нашата холера), таз болест остра» и т. н.

Увлекателната мелодия на игривия марш, която Алеко беше приспособил към думите, бяха направили в скоро време популярна песента му.

Във в. «Радикал», бр. 4 от 29 октомври 1945 г., са отпечатани две от тези «сатиростишия», така както си ги спомня инж. Христо Станишев:

Отишел Холера Ностра
и в Русчук да се годява,
големство да продава
и в Русчук да се гоява.
Но какви зевзеци нащи,
кат видели баба в гащи,
страшно му се подиграли
и момата му не дали.

Второто от тях е по Некрасовото стихотворение «Размишления пред парадния вход».

До кога, до кога таз Холера,
ще ли още тя да трай.
Ох кажете, кажете за бога
за Холерата няма ли край!
Ти почни от високий Сенатор,
от съдия, от почтен прокурор
и свърши с последний регистратор,
той на всички навожда терор. . .
Припев: Холера Ностра,
таз болест остра.

Стр. 92. *Баба в щанах* (рус.) — жена с гащи.

Стр. 94. *И тъй, аз видях града, в който се е зародила мисълта у Edward Bellamy. . .~ще се осъществи Беламовият идеал*— Едуард Белами (1850—1898), американски писател. Световна известност му донесъл утопичният роман «Поглед към миналото» (в руски превод — «В 2000 година»), където е изобразено въображаемо «социалистическо» общество, формирано в процеса на една мирна еволюция. Романът се характеризира с реформистките си и технократически илюзии. В САЩ той предизвиква създаването на клубове на Белами, чиято цел била реализирането на плановете и идеите на писателя,

Стр. 94. *Гилдия* (нем.) — икономическо обединение през ранния феодализъм на търговци и занаятчии в защита на цеховите привилегии, за взаимна помощ и отстраняване на конкуренцията.

Стр. 95. *У-у! Студено!. . .~Е, ами кога ще живеем?. . .* — През лятото на 1894 г. в с. Владая, Софийско, Ал. Константинов завършва анкетата, предизвикана от проф. Иван Шишманов със следната мисъл: «—Щастието е относително и аз съм дошел до убежде-

ние, че цивилизацията не е направила един народ по-щастлив от други; животът сравнително е улучшен, но количественото отношение между доволни и недоволни едва ли се е изменило и едва ли ще се измени. . .» (Моята изповед. Алеко Константинов, материал за биографията му по една лична изповед, сп. «Български преглед», г. IV, 1897, кн. 3).

Стр. 96. *Parvenus* (фр.) — човек, издигнал се набързо, без да притежава качествата и маниерите, които изисква новото му положение.

Стр. 96. *Иде ми на ум нашата прокопсана аристокрация. . .* — Намерението на автора да изобрази «българската гражданска и военна аристокрация» се развива паралелно с идеята да постави бай Ганьо в европейска среда, да тръгне с него по Европа. «Уместно е да се каже, че още в началото на 1892 г. Алеко Константинов е започнал своите глуми над «аристокрацията». Това той прави във втория брой на карикатурния вестник «Заговезни», където помества обръщението «Към моите братя аристократи», подписано с псевдоним «Вагон de Divdíadovo» (Александър Ничев, Алеко Константинов, стр. 101, София, 1964 г., Издателство на БАН). На «нашата прокопсана аристокрация» той посвещава очерците «От много ум» (сп. «Българска сбирка», г. I, 1894, кн. 4, стр. 336—339), «Пази боже сляпо да прогледа» (Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика и честването паметта на основателя й Константин Фотинов, София, 1894, стр. 43—46) и цикъла «Проза в стихове», в. «Прогрес», бр. 25 от 10 юни 1894 г.). «Знаме», г. I, 1895, бр. 54 от 7 март, препечатва от в. «Народен лист», Видин, стихотворението «Прогрес» — «духовити стихове на известният наш поет и литератор г. Алеко Константинов, с които той хумористично очертава цяла една характерна епоха у нас». Втората строфа е за една българска «аристократка»:

Госпожа Н. Н. със кълчищена фуста
до вчера кълчища й тъкала във пруста.
Но днешния свят не стои, прогресира:
госпожа Н. Н. се отърсва, дресира,
преселва се в София става Столична,
субтилна, разкошна, изящна, прилична.
Парийжкий Прентан я превръща в принцеса.
А кой е виновникът тука? — Прогреса.

Стр. 97. *Пилот* (фр.) — лоцман, човек, която познава водния път.

Стр. 98. *Долу Ню Йорк!~Да живее Париж!* — Впечатленията си от Париж, който Ал. Константинов посещава през септември 1889 г., в писмата си до И. Д. Шишманов и П. П. Славейков предава по следния начин:

«Иване. . . Пиша замаяно — инак не съм в състояние. Чудеса!. . .»

«Пенчо, ако и да нямам сантим в кесията си, но положението си в тази минута не би го менил за хиляди. . .» (Вж. т. IV от настоящото издание.)

Стр. 98. *...или вида от върха на Ейфеловата кула!. . .* — На връщане от Америка, в Париж, Ал. Константинов не пропуска случая да се изкачи отново на Айфеловата кула. Той изпраща на

вуйчо си Ангел Уручкин илюстрована картичка с изображение на Айфеловата кула, на чийто връх е поставил кръстче и отбелязал — «От тука»:

«Драги вуйчо,

Известявам те от самия връх на Айфеловата кула, че се върнах благополучно в Европа. Утре заминавам с Голованова за Лондон.

Довиждане

Алеко».

(Париж, 2/14 август 93, вж. т. IV от настоящото издание).

Стр. 98. *Или вида от Ейфеловата кула!. . .* — В «Моята изповед» на въпроса «От кое място ви е останал най-приятният спомен?» — Ал. Константинов отговаря: «От върха на Айфеловата кула и от Ниагара.» (Вж. т. IV от настоящото издание.)

Стр. 100. *Унде й попа* (рум.) — къде е попът.

Стр. 100. *Луидор* — стара френска златна монета от 20 франка.

Стр. 100. *Купци* (рус.) — търговци.

Стр. 101. *Язък каяфитине* (тур.) — язък за изгледа, невидял му се и изгледът.

Стр. 102. *На угад* (рус.) — наслуки, напосоки.

Стр. 103. *Сквер* (англ.) — малка градинка.

Стр. 103. *Юстиция* (лат.) — правосъдие.

Стр. 104. *Ale* (англ.) — светла бира.

Стр. 104. *Е-е, кача алъръм бен сенъ* (тур.) — за колко те вземам аз тебе.

Стр. 105. *Шилинг* — английска монета, равна на 1/20 от фунт стерлинг.

Стр. 105. *Где са тези трийсет хиляди лева. . .~па по един паспорт и хайде. . .* — «Той обожаваше пътуването, както се знае. В същата книга на «признания» той беше отговорил на въпроса: «Коя миризма обичате най-много?» — «Миризмата на железниците и параходите!» — и той се тъкмеше да направи едно пътуване около света. Само толкоз! Бяхме решили, че ще заминем с него. На какво се надяваше той, за да осъществи своя проект? На някакво наследство ли, което ще падне от месечината? Или на големия лот от някоя лотария, от която даже нямаше билет. Не помня. Ние говорихме за това пътешествие в компанията като за нещо сигурно и прекрасно. Аз желаех особено да отида в Цейлон» (Лидия Шишманова. Алеко Константинов, Спомени, сп. «Българска мисъл», г. I, кн. 6—7, април 1926).

Стр. 105. *Бабелмандеб* (Бабелмандебски проток) — свързва Червено море с Аденския залив, Индийския океан. Отделя Арабския п-в от Африка.

Стр. 105. *Индустан* (тур.) — Индия.

Стр. 105. *Сандвичевите острови* — старото название на Хавайските острови, архипелаг в централната част на Тихия океан, най-големият в Полинезия, от 1949 г. — щат на САЩ.

Стр. 106. *Бамбашка* (тур.) — съвсем особен, по-друг.

Стр. 106. *Подаденѣ* — способност, дар.

Стр. 106. *. . . Както пишат нашите писатели — дълбоко, дълбоко. . .* — Отношението на Алеко Константинов към такъв стил личи и от заявлението му до Комитета «Българско отечество», с което предлага сборник от «художествени описания на най-живописните местности в нашето отечество»: «Описанията ще бъдат художествени, без примес на разни претенциозни quasi научни опашки» (вж. т. IV от настоящото издание).

В «Моята изповед» — анкетата, направена от Иван Шишманов през лятото на 1894 г., когато «Бай Ганьо» вече се печата в сп. «Мисъл», — на въпроса «Кой е бил най-хубавият момент в живота?» — Алеко Константинов отговаря: «Пътуването ми в Америка и когато ми хрумна идеята за «Бай Ганя». За първи път тази идея е оповестена в «До Чикаго и назад», 1893 г.: «Нека да тръгнем веднъж ний с бай Ганя по Европа, па запя щем една песенчица и за аристократите. . . Създателю всеблагий! Има ли нещо по-печално и смешно от българската гражданска и военна аристокрация?»

Според Боян Пенев (Как възниква образът на бай Ганя. Юбилеен сборник на ученолюбивата дружинка «Искра» в гр. Казанлък по случай 50-годишния ѝ живот и културно-просветна дейност, 1923, стр. 160) «Отделният, конкретният образ на бай Ганя изпъква в съзнанието на Алека най-напред като контраст на европейската цивилизация.» В своите «Спомени и бележки» (Съчинения на Алеко Константинов, стр. XLV) Пенчо Славейков прави аналогична характеристика на ранния бай Ганьо и на първоначалния замисъл на неговия автор: «В Бай Ганьо тръгва по Европа писателя безгрижно и весело — комахай не с ясно определен възглед — ни разказва анекдоти из похожденията на бай Ганя, в които той изпъква пред нас като безочлив егоист и простак-хитрец.»

След падането на режима на Стамболов и краха на илюзиите за демократично преустройство на политическия живот в България след изборите за VIII обикновено народно събрание през септември 1894 г., които поставят «Алека рязко, лице с лице с живия бай Ганьо», неговият герой претърпява ново развитие и възсъздаване: «Колко далеч назад оставя той своя предишен любимец, бай Ганя! Него вече твърде малко интересува простака, въвонен в гюлово масло. Пред нас изпъкват вече по-културни типове, продукти не от рабското минало, а чеда на новата епоха, от чиято мътна пяна те са се родили за омерзение на себе си и на нас» (П. Славейков. Алеко Константинов, стр. LIV).

От «Бай Ганьо се върна от Европа» следващите очерци са «произведения, в които се огледва отвратителния образ на цяла епоха от нашия обществен живот» (П. Славейков), а в смеха на автора им започват да звучат все по-горчиви и трагични интонации.

Първата среща на Алеко Константинов с ранните прототипове на своя герой е в павилиона на Айвазиян, който поглежда под вежди «будалите» посетители и където е седнал по турски «върху санък, постлан с килим, някой си българин Ганьо Сомов, с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари. . .» Ганьо Сомов е от Казанлък и там е известен под името «бай Ганьо». Той бил помощник и лазач при клона на цариградската търговска къща Ymsen C° в Казанлък, чиито представители закупували розово масло. Проследявайки генезиса на героя, в цитираната по-горе статия Боян Пенев пише: «Казах, че като отделен образ, смътно очертан, бай Ганьо се явява в «До Чикаго и назад». Основните негови качества, подробно дадени отсетне в книгата, тук се проявяват не само от Ганя Сомов, но и от друго едно лице — «софийския гражданин» Айвазиян, касиер на българския павилион (Юб. сборник «Искра», стр. 164).

Найчо Цанов, близък приятел и родственик на писателя, в своя «Спомен за Алека» (сп. «Мисъл», г. XVII, 1907, кн. 3, стр. 171) твърди, че още докато пишел книгата, Алеко Константинов е споделил с него намерението си да изобрази и един герой на своето време, чието име било синоним на безчестие и подлост: «Искам същевременно да увековеча едно име в България — името на Ганьо Чолаков. Това бе името на оня стамболовски прокурор, който отиде да обвинява в предателство своя благодетел, покойния търновски митрополит Климент. И наистина Ганьо Чолаков е увековечен.»

В писмо от 23 март 1894 г. Алеко Константинов уведомява Найчо Цанов: «В следующата книжка на «Мисъл» се почва едно ново мое произведение.» Първият очерк за бай Ганьо се появява в сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, м. април 1894 г., а неговото продължение следва веднага в кн 2, м. май.

Очерците са посрещнати с възторг от читателите. Това личи и от вълнението, с което Алеко Константинов споделя щастието си от успеха на «Бай Ганьо»:

«Стуенчу мама,

Получих 57 л. 60 ст. за книжките — благодаря. Щях да ти пиша по-рано, но слисаха ме бе, братле, с този «бай Ганю». . . Дай боже всекиму таквози щастие каквото испитвам аз от една година насам. Избаловали, голубчик, совсем избаловали меня. Вот уж и в Гоголи произвели. . . Едно от учените докторчета около «Български преглед» се е напънало още от сега да критикува «бай Ганя». Тежко му! Колкото едно куче може с лаяние да затъмни луната, толкова и моя злобен критик ще ми попречи на успеха. Укорява ме докторчето, че от краен реализъм дохождам до гнусотия. . . Ами че възможно ли е да се представи «бай Ганю» без гнусотийка? Тя е такава съществена черта в неговия тип, щото без нея губи се физиономията. . . Аз мисля, че повече полза ще принеса на народа, ако го накарам да съзнае бездънната гнусотия на нашите славни триъгълни нужници, в които трябва да ходиш на кокили — от колкото да напиша цели томове «за малкия ер в Дивдядовска околия», които никой не чете». . . (Писмо до Стоян х.Анастасов Бешков, София, 14 май 1894 г. — музей «Алеко Константинов», Свищов, инв. № 425).

Алеко Константинов е толкова увлечен от работата си над «Бай Ганьо», че пренебрегва адвокатските си задължения и предупреждава за това Найчо Цанов:

«Драги Найчо,

Догдето има такива божествени занятия като съчиняването на «Бай Ганьо» и пр. да зема аз да ти се занимавам с изпълнения на решения!. . . Аз се отказах вече окончателно да водя дела в мировите съдилища и в Окръжния съд, освен углавни. . .» (Писмо до Найчо Цанов, София, 2 май 1894 — НБКМ — БИА, II. В. 9940).

«Бай Ганьо» се печата в сп. «Мисъл» в продължение на една година (април 1894 — март 1895). Очерците са в два дяла: «Бай Ганьо тръгна по Европа» (кн. 1, 2, 3—4) и «Бай Ганьо се върна от Европа» (кн. 5), без подзаглавия. Пак там, г. V, кн. 1, март 1895 г., е отпечатан «Бай Ганьо прави избори».

Веднага след това се подготвя изданието на книгата. В писмо до Найчо Цанов от 9 март 1895 г. Ал. Константинов го уведомява: «Аз продадох за 1500 лева златни моя «Бай Ганьо» на един книжар за едно издание, което ще се появи в първите числа на м. априлий» (НБКМ—БИА, II. В. 9942. Пощенска картичка с адрес: Господин Николай Т. Цанов, адвокат в гр. Видин). Книгата излиза под за-

главие «Бай Ганьо, невероятни разкази за един съвременен българин», пише Алеко Константинов, издава книжарницата на Пенчо В. Спасов в София, 1895. В нея е включен и очеркът «Бай Ганьо журналист», непубликуван преди това.

*

В настоящото издание влизат всички очерци, съдържащи се в изданието от 1895 г., както и фейлетоните, писани след излизането на Алековата книга, чийто герой е бай Ганьо. Според Пенчо Славейков последните очерци и фейлетони на Алеко Константинов за бай Ганьо, «в които анекдотичния манер на писателя е оставен настрана», са свидетелство за развитието на самия писател и за домогванията му да проникне по-дълбоко в душата на своя герой. На тези фейлетони и наброски той гледа като на етюди към «поправянето и художественото закръглявание на «Бай Ганя».

Варианти в М

Стр. 109, р. 1—2: агарянския ямурлук / агарянското иго.
Стр. 109, р. 2—3: белгийска мантия / белгийска конституция.
Стр. 109, р. 9: I. Бай Ганьо пътува / *липсва. (Всички очерци са без заглавия.)*
Стр. 111, р. 25: *след* атлаския лев *липсва отделянето на пасажа.*
Стр. 112, р. 4: мойта наивност / моята неопитност * р. 4—5: учените/ младите.
Стр. 113, р. 5: II. Бай Ганьо в операта / *липсва.*
Стр. 113, р. 31: похванал я и не само я похванал / щипнал я и не само я щипнал.
Стр. 114, р. 13: се менявaха / се менят.
Стр. 115, р. 30—31: киснеш / киснем.
Стр. 115, р. 41: зимат / земват.
Стр. 116, р. 1: *пред* отдалечко *стои:* защото.
Стр. 116, р. 12: с това / към това.
Стр. 116, р. 14: *след* поемва парите *продължава:* и със средния си пръст погъделичква дланта на касиерката.
Стр. 116, р. 26: и си заклатва главата / и й удря едно око.
Стр. 116, р. 30: вмъкнахме / вмъкваме.
Стр. 116, р. 37: *след* пухтяха *стои:* от студенината.
Стр. 118, р. 26: има / имат.
Стр. 119, р. 19: всякой / всеки.
Стр. 119, р. 24—25: всякой / всекий.
Стр. 119, р. 43: пристиганието / пристигването.
Стр. 121, р. 9: бликнатата / бликналата.
Стр. 121, р. 14—15: симпатия / симпатии.
Стр. 123, р. 27: Гледам я — зарарсъз / Гледам я — лъскава.
Стр. 123, р. 29—31: И аз хоп! — през кръста. Остави се, потънах!. . . /*липсва.*
Стр. 124, р. 25: о, тогава / е, тогава.
Стр. 125, р. 23: заехме / заемахме.
Стр. 126, р. 42: изпито / изпиено.
Стр. 127, р. 13: цигарени / цигарови.
Стр. 127, р. 23—24: се сговорихме да опитаме / се сговорихме да изпитаме.

Стр. 129, р. 38: пошава / пошавна.
Стр. 136, р. 2: Наполеона / Напалиона.
Стр. 140, р. 24: ухото / окото.
Стр. 141, р. 35: такваз / такава.
Стр. 142, р. 26: този / тоз.
Стр. 143, р. 10: *след*: Аз съм врял и кипял в тия работи, чи ги разбирам, *стои*: С това се свърши бай Ганювата визита у Иречека.
Стр. 143, р. 10: *след* че ги разбирам∽Бай Ганю, като се убеди/ *липсва.*
Стр. 143, р. 15: у Иречека / у него.
Стр. 143, р. 36: да граби / да грабчи.
Стр. 144, р. 25: негостоприемството / негостоприимството,
Стр. 144, р. 32: между другото / между друго.
Стр. 145, р. 31: е бъркал / е бръквал.
Стр. 147, р. 13: коляното ѝ / коленете ѝ.
Стр. 148, р. 35: не могат/ не можат.
Стр. 148, р. 40: разбират / знаят.
Стр. 150, р. 7: пръсти / пръста.
Стр. 150, р. 14: огромния си часовник / огромния си валчест часовник:
Стр. 150, р. 21: да се изгуби / да се загуби.
Стр. 150, р. 39: поглеждаха / изглеждаха.
Стр. 151, р. 11: кураж / куража.
Стр. 155, р. 12: нареже / разреже.
Стр. 155, р. 36: *след* които като град се сипят от бай Ганя *стои:* Слугинята току тича да купува ту хляб, ту вино.
Стр. 156, р. 10: *след* запищи онзи ти кларнет *стои*: Истамболдан гелир поста Долдур, Ганке ле, ени доста. . .
Стр. 156, р. 10 — 14: онзи ти кларнет∽Сус, бе, ченгене/ *липсва*
Стр. 156, р. 15. Не щъ аз любовни! На ракия ми свири / Не щъ аз турски! Български ми свири!
Стр. 162, р. 8: ама да го чуеш / ама да го чуеш, твоя милост.
Стр. 163, р. 23: муцуните / мутрите.
Стр. 164, р. 35: гледам / нагледвам * пристигането / пристигването.
Стр. 165, р. 18: подреме / подремне.
Стр. 165, р. 43: да спре / да развали.
Стр. 166, р. 1: глухонямото момче / това момче.
Стр. 167, р. 17: остави веч / остави веч настрана.
Стр. 167, р. 30: аз инак погледнах на / аз почнах пò инак да гледам на.
Стр. 170, р. 35: този човек / тоз човек.
Стр. 172, р. 23: *под* туй пусто опаки *стои*: София, Гергьовден, 1894 г.
Стр. 174, р. 39: чудни / чудесни.
Стр. 175, р. 33: наведа / надведа.
Стр. 176, р. 26: въздъхна, на дълбоко / въздъхна на дълбоко.
Стр. 179, р. 25: мен не страх / мен не е страх.
Стр. 182, р. 6: стражар / старшия.
Стр. 185, р. 17: прочая / прочия.
Стр. 186, р. 9: *след* да ви земе дявол, с маскари *продължава.*

всички сте шарлатани до един дано не се чува чи ще станем хептен ризил пред света». . .

Стр. 191, р. 1: 5—6 часа / 5—9 часа.

Стр. 191, р. 21: Ще съберем от всичките канцеларии / Ще съберем писарите от всичките канцеларии — *Тук вземаме текста от М.*

Стр. 192, р. 4: дяволът не може да ти излезе насреща / дяволът не може ни изле насреща.

Стр. 192, р. 32: фукарите / фукариите.

Стр. 193, р. 12: Тъй се казва / тъй се казва то.

Стр. 193, р. 32: светлина / светлинка.

Стр. 193, р. 40: спича / гори.

Стр. 194, р. 41, стр. 195, р. 3: под тезгяха~Не ми иде на ум/ *липсва.*

Стр. 196, р. 10: Ганю / Ганя.

Стр. 196, р. 31: канонада / команда.

Стр. 196, р. 33: добрутро / добрутра.

Стр. 199, р. 5: нима / немà.

Стр. 199, р. 10: погледва / погледне.

Стр. 200. р. 17: утренната / утринната.

Стр. 200, р. 31: три хиляди / три хиляди души.

Стр. 200, р. 35: граждани и селяни / граждане и селяне.

Стр. 200, р. 41: дявол / дявола.

Стр. 201, р. 2: самопризнания / печални самопризнания.

Стр. 201, р. 10: някакви / някакви си.

Стр. 202, р. 21: отваряше / разгваряше.

Стр. 202, р : *след* емнаха го на ръце *стои*: смъкнаха го от стълбата и го предадоха от ръце на ръце.

Стр. 204, р. 9: *под* Суета, вятър!. . , *следва*: 23 февруари 1895 г. Алеко Константинов.

Стр. 109. БАЙ ГАНЬО ТРЪГНА ПО ЕВРОПА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, април 1894, стр. 13).

Стр. 109. *Агарянски* (от агарянин) — мохамеданин, турчин, неверник.

Стр. 109. . . .*наметна си той една белгийска мантия*. . . — Белгийската конституция е притча во язицех по това време, тя е синоним на либерализъм и демокрация, на държавно устройство по европейски образец. Авторът има пред вид влиянието, което оказала белгийската конституция при създаването на Търновската конституция. Проектът на Органичния устав е изработен от комисия начело с руския правовед С. И. Лукиянов и след това преработен в Петербург от друга комисия, в която влиза известният професор по държавно право Градовски. В сравнение с първоначалния проект петербургският проектоустав е много по-либерален. От своя страна Учредителното събрание в Търново (10.II.1879 — 16.V.1879) внася нови съществени промени в различните постановления, преименува Органичния устав в «Конституция на българското княжество» и й придава напълно демократичен за времето характер. Редица членове в конституцията са заимствувани от белгийската, сръбската и румънската конституция. (Румънската конституция също така е основана на белгийската.)

Драган Цанков, депутат в Учредителното народно събрание, един от водачите на либералната партия, по случай 25-годишния юбилей на Търновската конституция пише: «. . .народните представители се разделиха на р а з г а щ е н и и о п н а т и, които по-после фанаха да наричат първите либерали, а вторите — консерватори. Те се различаваха по туй, че разгащените искаха конституция за целия народ, а опнатите искаха такава само за държавния глава и за няколко негови сателити. . . Както и да е, разгащените като помногочислени от опнатите, надвиха и съставиха българската конституция, като наметнаха на руския проект я м у р л у к ъ т н а б е л г и й с к а т а к о н с т и т у ц и я, от която за щастие моята библиотека притежаваше тогава един екземпляр на французки език» (сп. «Граждании», г. I, 1904, кн. 5—6, стр. 364).

Марко Балабанов, депутат в Учредителното събрание, министър на външните работи в първия български кабинет, консерватор, преминал през 1881 г. към либералната партия, който вмъква два нови члена в конституцията, против «титлите за благородство и други отличия», се аргументира по тоя начин: «Ако искаме от Балканския полуостров да създадем в т о р а Б е л г и я, не трябва да се допускат лъскави мундири. . . Не трябва нито да се дават, нито да се получават ордени, защото от тях се поражда неравенство между гражданите» (цит. по Ст. Баламезов. «Търновската конституция» София, 1919, стр. 34).

Стр. 109. I. БАЙ ГАНЬО ПЪТУВА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, април 1894, стр. 13—17).

Стр. 109. *Хе-геш-фе-ке-те-хе-гиюуй-ведек* — имена на градове в Унгария.

Стр. 110. *Медленно* (рус.) — бавно.

Стр. 110. *Бол* (тур.) — много, изобилно.

Стр. 111. *Образ* (диал.) — буза, лице.

Стр. 111. *Гюл* (тур.) — роза, трендафил.

Стр. 111. *Айнц, цвай! Гут моргин* (непр. нем.) — едно, две, добро утро.

Стр. 111. *Крайцер* — австрийска дребна монета с кръстче.

Стр. 112. *Шенбрун* — дворец на австрийските императори.

Стр. 112. *Янлъш си* (тур.) — грешка имаш, сбъркал си.

Стр. 113. *Салтанат* (тур.) — великолепие, разкош.

Стр. 113. II. БАЙ ГАНЬО В ОПЕРАТА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, април 1894, стр. 17—19)

Стр. 113. *Puppenfee* — Куклената фея.

Стр. 113. *Санким* (тур.) — дето ще рече, сиреч.

Стр. 115. III. БАЙ ГАНЬО В БАНЯТА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, април 1894, стр. 19—22)

Стр. 115. *Чакайте~обади се Стойчо. ~ Хайде, разказвай. . .*— Разказите на Алеко Константинов се водят в приятелска среда, където един разказва, а другите слушат. Това е не само композиционен похват, но и едно указание за ролята на приятелската кон-

пания «Весела България», откъдето авторът на «Бай Ганьо» е черпел до известна степен жизнен материал за своето произведение, извън впечатленията от неговите пътувания из България и чужбина.

«Една интелигентна група без специална цел и назначение, но също така, да речем, по своеобразен образователен произход се сгрупира сама по себе си в тясно общение по силата: отчасти ученическо и студентско другарство, отчасти и по общи идеи и чувства, възпитани в Русия. Впоследствие тая група се нарече «Весела България», душата на която, а-може би и нейният създател бе Алеко. . . под веселото настроение на дружината («Весела България») сами по себе си изникнаха подигравателните литературни начинания на автора на «Бай Ганьо». . . За нас бе ясно, че Алеко трябваше да даде литературен израз на всички ония присмехулни разкази и анекдоти из българското настояще, които изобилно и много духовито разказваше сам той. Спомням си, че стана дума веднаж за някой си студент, едва ли не в Швейцария, който се хвърлил в една минерална баня, за да покаже бабаитлък, че пет пари не дава за някакви «глупави приличия». Това бе началото на «Бай Ганя» (Проф. Б. Боев — «Весела България». Алеко като другар. Алеко Константинов. Единствен брой; издава Съюзът на българските писатели. София, 1927 г.).

Стр. 115. *Бях се вдълбочил~по който конституцията, може хепидже да се покътне~и пак да си бъде непокътната* — Първият удар срещу Търновската конституция е нанесен от държавния преврат през 1881 г. и от режима на пълномощията. Княз Батенберг имал намерение да остави на Народното събрание само правото да гласува бюджета на държавата. В края на 1892 г. правителството на Стамболов решило да прокара през Народното събрание реакционен закон за изменение на конституцията. Законът предвиждал изменения на редица членове от конституцията, които уреждали въпросите за титлата на княз Фердинанд, вероизповеданието на престолонаследника, броя на народните представители, продължителността на мандата на Народното събрание и др.

Стр. 115. *Хепидже* (тур.) — доста, много.

Стр. 116. *Че фромоза еш домнета* (рум). — Колко си красива.

Стр. 116. *Щий румунещи* (рум). — Знаеш ли румънски?

Стр. 117. *Текме* (тур.) — ритник.

Стр. 118. . . .*сливнишкия герой, балканския гений*!. . .~*Гиди чифути с чифути!* — С една двупосочна ирония авторът пародира подстрекателските хвалебствия на австрийския печат, който ласкае «националното ни самолюбие», за да противопостави «сливнишкия герой» на другите славяни. Презрителните прозвища «чифути», «жидовски фигури» визират двуличието на чиновническа Австрия.

Стр. 118. IV. БАЙ ГАНЬО В ДРЕЗДЕН (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, април 1894, стр. 22—27)

Стр. 120. *Саван* — покров, бяло платно, с което покриват мъртвец.

Стр. 120. *Завалийката* (тур.) — горката, клетата.

Стр. 122. *Хич олмаса* (тур.) — най-малко поне, все ще да е.

Стр. 123. *Дискос* (църк. от гр.) — поднос, метално блюдо, в което държат нафората при богослужение.

Стр. 123. *Зарарсъз* (тур.) — бива си я, засукана.

Стр. 123. *Сурат* (тур.) — образ, лице.

Стр. 123. *Берекят* (берекет) *версин* (тур.) — да наспори бог.

Стр. 123. V. БАЙ ГАНЬО НА ИЗЛОЖЕНИЕТО В ПРАГА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, април, 1894, стр. 28—39, и кн. 2, май, стр. 128—129).

На 15 май 1891 г. в Прага е открито земско индустриално изложение, което съвпада със стогодишнината от първото Пражко изложение, станало в чест на коронясването на крал Леополд II за чешки крал. Това изложение, в което не участвуват немците, е демонстрация на самостоятелното стопанско и културно строителство в Чехия, на националния подем и осъзнаване, на славянската взаимност.

На 17 юли 1891 г. група българи заминават за Прага със специален влак. С тях пътува Алеко Константинов и някои от членовете на «Весела България». В. «Свобода», бр. 577 от 18 юлий 1891 г., съобщава: «Специалния трен за Прага замина вчера точно в 7 часа след обед, както по-рано бе обявено. Той беше съставен от един фургон и 7 вагона от I и II клас, от новопристигналите вагони. Великолепната машина № 1 «Тунджа» повлече веселите пътници посред френетически урра! Перона на станцията беше препълнен с отбрана публика от двата пола; яйце, дето е казано да хвърлиш, нямаше къде да падне. . . И 7-тях вагона бяха препълнени с пътници. . .»

В. «Свобода» в бр. 635 и 636 (30 септември и 1 октомври), 1891 г. започва да печата пътни бележки за «Чехското земско юбилейно изложение в Прага», които дават възможност за някои съпоставки с «Бай Ганьо на изложението в Прага». Бележките в «Свобода» прекъсват внезапно, въпреки обещанието, че те ще продължат в шест последователни подлистника. Тук даваме откъси от тях: «...Българският трен за Пражкото изложение се осъществи. До 16 юлий изискуемото число 140 души пътници са подпълни. На същия ден се отправиха телеграфически известия в Прага за денят и часът на пристигането на българския трен. На 17 юлий в 7 часа след обед, столичната железнична станция представляваше твърде необикновен вид може би за пръв път от съществуването си. Нещо особено се четеше от лицата на присъствующите — едни в качество на пътници, други като изпровождачи и трети като любопитни зрители. Това изражение на лицата представляваше на пръв поглед едно обикновено радостно вълнение на душата, в същност, обаче, в него се криеха и топли почувствувания от народна гордост. . . Тоя тон на въодушевлението на публиката, види се идеше от хубавата картина, която вече всеки си създаваше в душата — българско общество в своите собствени къщици се представлява в странния свят. . . А пък хубави ли бяха тези къщици — най-новите вагони от I и II клас. Гиздавата машина пъшкаше от силний напор на парата — каточели от нетърпение да захване по-скоро да поглъща лакомо пътят и времето и да понесе вече за далеко странство българското отбрано общество. . .» «Идете и покажете на светът, че българинът е в състояние да цени успехите на културата и цивилизацията; поздравете братския чехски народ за сполуките на неуморните му трудове на пътят на прогреса и благоденствието на человечеството!» «Размени се последний сбогом, локомотивата величествено потегли

и ни измъкна из средата на нашите мили изпровождачи, из продължителното и гласното им ура!

Не можете да не се съгласите, читателю, че нашето «своего рода» пътуване беше нещо повече от романтично. Първо и първо турете си в това приятно настроение, което всеки носеше в себе си, че сте на път, а при все това у дома си, в една среда от познати, към които се чувствувате все повече и повече близък и свой. Каквото щете, нъ да се покърти едно толкоз голямо българско семейство на такъв дълъг път не беше малка работа. От Цариброд след няколко минути ний напуснахме българската земя, всъщност обаче пак бяхме в нея. . . Колко ни бяха мили и драги тия наши подвижни и хубави къщици, когато станционний звънец всякога ни подканяше по тренний път да се приберем у дома си!. . . Всеки вдаден в наблюдение, всеки се е понел по своите мисли и заключения, всеки събира впечатления. . . А колелетата на вагоните в едно и също темпо, сякаш те подсещат с думите: гле-дай-те, гле-дай-те, гле-дай-те. . . културата — гласът на разумната и усилната работа и цивилизацията се развиват все в по-голям и по-голям размер и ти в бързината на тренът едва ли сварваш да се нарадваш на всичко що човешкий дух е в състояние да създаде. . .»

Стр, 124. *. . .ще слисаме Европа с нашия прогрес∾. . .се изхлъзваше и нашият патриотически ентусиазъм.* — Българските вестници призовават съотечествениците си — посетители на Пражкото изложение — да бъдат «хора-патриоти», да разнасят «напредъка на отечеството», да не се поддават на прославянски «инсинуации».

Стр. 125. *Ами Сливница?* — На сливнишките позиции става най-голямото и решаващо сражение през Сръбско-българската война, 1885, завършило с успех за българската войска.

Стр. 125. *Натрак брача* (ср.) — Назад, братя (намек за бягството на сръбските войски).

Стр. 126. *Хай да ви земе ашъма. . .* (тур.) — да ви вземат мътните.

Стр. 126. *Смъдиха* (от смъдя) — правя, струвам, върша нещо.

Стр. 126. *Нафиле* (тур.) — напразно, залудо.

Стр. 126. *Иваницовият син* — Алеко Константинов. Неговият баща Иваница Хаджиконстантинов бил заможен търговец от виден чорбаджийски род.

Стр. 126. *Галон* — английска мярка за течности или зърнени храни, равняваща се на 4.546 литра или килограма.

Стр. 129. *Hde domov můj* — Де е моят роден край. Всъщност «Де й родът ми» е българска преработка на Kde domov můj. В 1861 г. Теодосий Икономов (1836—1871), който се учи в Прага, побългарява популярната чешка песен «Kde domov můj (от комедията на И. К. Тил «Fidlovačka»), така че да може да се пее и на български. Всичко казано в оригинала за Чехия и чехите в преработката е отнесено за България и българската земя. Така преработена, тая песен се разпространява много у нас.

Стр. 130. *. . .нашите туристи бяха вадигнали със себе си и кърмачетата∾вместо триколор — бяло, велено и червено, у нас лъщяха на слънцето множество двуколори — бяло и жълто.*

Проф. Б. Боев, един от членовете на «Весела България», пише следното за наблюденията на Алеко във влака («Весела България». Алеко като другар. Алеко Константинов — Единствен брой; издава Съюзът на българските писатели, София, 1927):

«Тренът беше пропуснат направо чак до Прага, и ние, екскурзиантите, станахме едно цяло семейство. Пътуваше и фамилията на един тогава вече богат търговец, родом от един прибалкански град от Дунавската равнина. Той нямаше никакво образование, обладаваше обаче природен ум и представляваше тип от старата генерация еснаф — човек с голям стремеж да се държи на нивото на новия интелигент. Вследствие на това той изпадаше често в леко комично положение, което даваше повод на Алека да си прави удоволствието да наблюдава отблизо тая своеобразна балканска природа: малко грубичка, малко лукавичка, малко добродушничка и т. н. Затова Алеко цял ден се въртеше около неговото отделение във вагона, което беше обърнато в «детска» поради това че госпожата имаше малко бебе, което трябваше да се «пресушава» и с пеленките да се украсява цялото открито купе. (к.н.) Тоя добродушен българин даде не малко, може би част от духовния материал за обрисуване на престорено наивния Бай Ганя, разбира се, не с потурите и дисагите, когото той намерил в Чикаго, а с европейските дрехи и късите ботуши.»

Стр. 130. *. . .нашият водител, господин Василаки∾господин Петко* — Васил Д. Стоянов и Петко Горбанов. В. «Свобода» в бр. 581 от 24 юли 1891 г. дава следната информация за посрещането в Прага: «Според сведения, които имаме българския специален трен с посетителите на Пражкото изложение е бил посрещнат най-любезно от братята чехи в Прага. Представителите на пражкия градски съвет, комитетът на изложението, университетските корпорации с едно голямо число от депутации са се намирали на гарата, когато е пристигнал трена. Държани са приветствени речи и от двете страни; от чехска страна от д-р Фраинда, от г. г. Крижека и Яна; от българска — от директора на българската народна библиотека В. Д. Стоянова и от софийския адвокатин г. Горбанова. . . Всичко е било в границите на международното приличие, без «политически инсинуации» както е било при други посещения в Прага.» «Нека се не сърдят господата от чехския вестник «Народни листи», че и нашите посетители не се поведоха на техните агитаторски кола. Нас българите Салисбури (Солсбъри — първи лорд министър на Англия) нарича културен елемент, който ще разреши възточния въпрос и като такива ние не можем да ставаме отзив на политиканските наивности на «Народни листи». Знаем ний какви са биле и какви са господата от «Народни листи». Чиста политическа безхарактерност. . . Ние българите сме хора от Сливница и знаем да дадем урок от международно приличие даже и на господата от «Народни листи», както това го показаха и нашите посетители на пражкото изложение. . . Ако братята чехи търсят празднословия и високоумия, те нека се обърнат към братата сърби. . .»

(Цитираме този текст, тъй като между другото той обяснява някои реплики и бележки в «Бай Ганьо на изложението в Прага».)

Стр. 130. *Иван Хус* — Ян Хус (1371—1415), чешки национален герой, бележит мислител, идеолог на чешката реформация. Пламенен патриот и борец, той излиза в защита на чешкия народ, език и култура и призовава към борба с немското влияние в Чехия. На Констанцкия събор Ян Хус отказал да се отрече от своите възгледи и бил изгорен жив като «неразкаял се еретик». Неговата смърт

предизвиква широко обществено движение сред чешкия народ и слага началото на хусистките войни.

Стр. 131. *Nazdar* (чеш.) — да живее.

Стр. 131. *Не приличаше туй на нашите: «цялата интелигенция цепеше въздуха с френетически «ура», «днес целият народ ликува»*. . . — Цитатът е взет от в. «Свобода», където по случай раждането на престолонаследника Борис (18 януари 1894 г.) се появяват най-верноподанически писания за «всенародното ликуване».

Стр. 131. *Дебаркадер* (фр.) — Платформа при железопътна станция.

Стр. 131. *Bratři Bulhař! . . . Velikỳ slovansky . . . Cyrilla a Methodia!* — Братя българи! . . Великият славянски. . . Кирил и Методий.

Стр. 131. *Bratři, my isme přišli poučiti seu velikého Českého Nàroda* — Братя, ние дойдохме да се поучим от великия чешки народ.

Стр. 133. *Prosim vàs, pane, je ten pan také Bulhař? Račte se podivat čo ten dělá! Jak je on černỳ! Vlàsatỳ jako nějakỳ dikař. Ha-ha-ha-ha!* — Моля ви се, господине, и оня ли господин е българин? Вижте какво прави той! Какъв е черен! Космат като някой дивак. Ха-ха-ха-ха!

Стр. 134. . . . *провореца, през който били хвърлени в пропастта ческите патриоти* — католическата реакция и преследването на протестантите в Чехия се засилили особено много при Фердинанд II, в чиито владения влизала и Чехия. Тогава чешките дворяни, повечето от които били хусисти-протестанти, отказали да признаят Фердинанд II за свой крал: на 23 май 1618 г. делегацията на дворяните изхвърлила в пропастта от прозореца на замъка Храдчани наместниците на чуждия крал. Йезуитите били изгонени. Това послужило като сигнал за въстание, започва първият период на Тридесетгодишната война.

Стр. 134. *Národny Divadlo* — Народен театър.

Стр. 134. *Плайваз* — молив.

Стр. 135. *Чернило* (рус.) — мастило.

Стр. 135. *Co pan mluvi* (чеш.) — Какво казва господинът.

Стр. 136. *Бошлаф* (тур.) — празни приказки.

Стр. 136. VI. БАЙ ГАНЬО У ИРЕЧЕКА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. II, май, 1894, с. 129—136)

Стр. 136. . . .*у Иречека* — Иречек Константин Йосиф (1854—1918), чешки историк, професор в пражкия и виенския университет. Работил специално върху историята на балканските славяни. Неговата «История на България» (на чешки и немски език, 1876 г.) е първото цялостно научно изложение на българската история от древността до 1875 г. От 1879 до 1884 г. живее в България и заема следните постове: главен секретар на Министерството на просветата, министър на просветата и председател на учебния съвет. Същевременно развива плодотворна дейност по организиране на учебното дело, създаване на библиотеки и музеи и запазване на старините. На българската история, политически борби и социално устройство той посветил книгите: «История на българите» (1876), «Пътувания из България» (1888), «Княжество България» (1891), «Български дневник» (1930—1932).

Стр. 136. *Те разбират знака му за утвърдителен*. . . — нашият

отрицателен знак с кимане на глава за европейците има обратно значение.

Стр. 137. *Трегер* (нем.) — носач.

Стр. 137. *Емишерии* (тур.) — съотечественици, съграждани, нашенци.

Стр. 137. *Помниш ли статията във вестник «Славянин»? ~ Ей, че бяха те нацапали!*...— бай Ганьо напомня за статиите с хули и нападки срещу Иречек в либералния вестник «Славянин», излизал в Русе през 80-те години под редакторството на Т. Х. Станчев. За да си отплати, Иречек съчинява в обичайния вестникарски стил дописка против себе си с най-невероятни измислици и клевети, подписва я с псевдонима «Незнанов» и я изпраща на «Славянин». Вестникът веднага я отпечатва. В «Български дневник» (превод от чешкия ръкопис), т. II, 1932, с. 483, Иречек е записал: «Голям шум направих с нечуваната мистификация в русчушкия «Славянин», като отплата за статиите на еврейчето Ронжè и др. . . .В «Славянска беседа» вечерта чехи и българи половин час не могли да дойдат на себе си от хомеровски смях. . . Старият Цанков сияеше как съм се отплатил на Станчева. . . Каравелов го обхвана ужас от моралната нищета на българските публицисти. Станчев наистина не е друго освен литературен циганин, вехтошар (chiffonier) и неговият вестник е цял кош за непотребни книжа. Ето дописката:

«Славянин», бр. 106, 20 март. Дописката е първа, с големи букви: «София, 15 марта 1883 (sic!). Г-не редакторе! Славния «Иречек» наистина си отива! Вий вече му пожелахте добър път и ние му го желаем от все сърце. Е да бяхте го гледали и изучавали от по-близко! Ще ви го опиша, да го знаят и вашите читатели. Едно човече ниско и дебело; космите и брадата непрестанно променява, та се бърсне и се «фризира» по нови моди. По някогаж си турга и наочила (цвикър) да изглежда по-учен. Никога не се разхожда пеш; сякаш че се е родил в пайтон. От заранта до вечерта кисне в кафенето и там мъдрува и политиканствува. . . Той все ходи с един висок като кула цилиндър, за да се познае отдалеко, че е «Европеец». Страшно обича кокала си и паричките. . . Сега този скъпоценен господин ни оставя!! Ала каква майстория! Разпръснал слух, че е повикан като професор в пражский университет и добрите хора се зачудиха каква блестяща кариера направил и къде чак му е мястото между ученните людие — в най-първата категория. Но всичко това е лъжа, чиста лъжа. За професор съвсем не го бива, защото нищо не знае; той не знае нито да говори, както е познато на всичките ученици на Софийската класическа гимназия. . . Той няма нищо общо с чешките Иречковци, които си седят спокойно в къщи и пишат своите съчинения. Неговото собствено име е (сполучихме да издириме и тази тайна) Валентин Попович и той е родом нейде от Сърбия, Босна, Далмация или тия там предели, за които обича най много да приказва. . . Че не е чех, това го знаят тукашните чехи всички, но говори чешки, макар и слабо. И тъй нашата горка държава е станала зрелище на един съвсем страшен, безпримерен маскарлък! Незнанов.»

Макар и осмян, в. «Славянин» обаче не спира ругателствата си до самото отпътуване на Иречек от България.

Стр. 138. *Странен* — чужд, външен.

Стр. 141. *Зор заман* (тур.) — тежко време, крайна нужда.

Стр. 142. *Ока* (тур.) — стара мярка за тегло, равна на 1283 г.

Стр. 142. *Джанъм* (тур.) — обръщение към близък човек при покана, молба и пр.

Стр. 142. — *А бе, бай Иречек, я ми кажи твоя милост леберал ли си, консерватор ли си?* — Либералната партия изразява интересите на селяните и градската дребна и средна буржоазия. Тя се стреми към конституционно-демократична форма на управление — да ограничава властта на едрата буржоазия, да постави суверенната власт в ръцете на народа и да подчини княза на парламента. В хода на вътрешнополитическите борби либералната партия се разделя на две. Партията на Драган Цанков (умерени либерали) става изразителка на замогващата се средна буржоазия, а партията на Петко Каравелов (крайни либерали) остава представителка на дребните селски и градски собственици. От либералната партия по-късно се отделят крилото на Стефан Стамболов (народно-либералната партия) и групата на Васил Радославов.

Консервативната партия изразява интересите на едрата търговско-лихварска буржоазия след Освобождението. Нейни лидери са Григор Начевич, Константин Стоилов, Димитър Греков и др. При приемането на Търновската конституция консерваторите се стремят да наложат реакционно-монархическо управление. Те настояват за създаване на две камари, за ограничено избирателно право при имуществен и образователен ценз. Техният «Рапорт върху основните начала на конституцията» цели заличаването на членовете от конституцията, които имат либерално-демократично съдържание. Консервативната партия взема на няколко пъти властта, но още преди съединението на Източна Румелия с Княжество България слиза от сцената.

Стр. 142. *Алъш-верши* (тур.) — вземане-даване.

Стр. 143. *Келепир* (тур.) — нещо, придобито на безценица, кьораво.

Стр. 143. БАЙ ГАНЬО НА ГОСТИ (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 1, май 1894, с. 136—152)

Стр. 143. *Nàrodny Kavarna* (чеш.) — Народно кафене.

Стр. 144. *Този пусти грях — скъперничеството. . .* — В «Моята изповед», вписана в един албум от «Признания» (Album de confidences) на проф. Ив. Д. Шишманов (място и дата на изповедта — с. Владая, 20 юни 1894 г.), на въпроса «Кой порок мразите най-много?» — Алеко отговаря: «Скъперничеството» («Български преглед», год. IV, 1897, кн. 3, с. 106).

Стр. 145. *Асланов е пò майстор* — за Асланов вж. «Бай Ганьо в Русия».

Стр. 146. *Чарк* — колело на механизъм, задвижван от водна сила.

Стр. 146. *Враници* — ладийки.

Стр. 146. *Ашколсун кьопоолар!* (тур.) — Браво, кучи синове.

Стр. 146. *Гулден* — стара австрийска монета=на 2,10 златни лева.

Стр. 147. *Ентомологически* (от ентомология) — наука за насекомите.

Стр. 147. *Vis à vis* (фр.) — насреща, един срещу друг.

Стр. 149. *Wo ist diese für gross Arbeit* (непр. нем.) — Къде е онова за голяма работа.

Стр. 149. *Prosim* (чеш.) — Моля.

Стр. 149. *Co, pan?* (чеш.) — Какво обича господинът?

Стр. 149. *Was ist das?* (нем.) — Какво е това?

Стр. 150. *Барабар* (тур.) — заедно, редом.

Стр. 153. *Чунким* (тур.) — нима, като че ли

Стр. 155. *Сакън* (тур.) — пази се, внимавай.

Стр. 155. *Бад* (нем). — баня.

Карлсбад (Карлови Вари) — курортен град с топли минерални бани в Чехия.

Стр. 156. *Ами, че ако бай Ганю не обича музиката, кой други ще я обича?* — За циганите-музиканти вж. «Бай Ганю прави избори». В своите спомени — «Алеко Константинов в семейна и родинска среда», София, 1939 г. — Екатерина проф. Ем. Иванова съобщава: «Вуйчо Ангеле — обръщаше се той (Алеко) към най-големия си вуйчо, весел и оригинален, — я да пратим за циганите да ни посвирят.» — И циганите пристигаха тържествено. Разбира се, че не е само музиката, която караше Алеко да желае да слуша тези прочути «артисти», но смехът и комедините, които съпровождаха «еластичните» арии под ловките им пръсти. Фалшивите тонове, изопачените мелодии караха всички да се превиват от смях до сълзи. . . Склонен към комичното, Алеко забелязваше «най-пикантните» части в изпълнението и ги подражаваше после.»

Стр. 156. *В Мисъл песента е турска:*

Истамболдан гелир поста
Долдур, Ганке ле, ени доста.
От Цариград иде поща,
налей, Ганке ле, на новия
си приятел.

Стр. 156. *Сус бе, ченгене!* (тур.) — млъкни бе, циганино.

Стр. 156. *Гел, кефим, гел!* (тур.) — ела, удоволствие, ела!

Стр. 156. *Мохабет* (тур.) — приятен разговор, веселба.

Стр. 156. *Prodana nevêsta* — «Продадена невеста», опера от чешкия композитор Берджих Сметана.

Стр. 156. *Pizzicato* — отсечено свирене.

Стр. 157. *Ваджии* (тур.) — пусти, опустели.

Стр. 157. *Pan hra «Slaninku» maminko!* (чеш.) — Мамичко, господинът свири «Сланинка»!

Стр. 158. *Grandissimo* (ит.). — велики.

Стр. 158. *Esimio* (ит.) — прочут, превъзходен.

Стр. 158. *Divin* (ит.) — божествен.

Стр. 158. *Верди* — в «Моята изповед» на въпроса, кой е любимият му композитор, Алеко Константинов отговаря: «Верди» (Български преглед, год. IV, 1897, кн. 3, стр. 107).

Стр. 158. *Форшлаги* (нем.) — музикални окраски към основните тонове със спомагателни мелодични фигури.

Стр. 158. *Трели* (ит.) — преливане, извиване на гласа при пеене; мелодична украса.

Стр. 159. VIII. БАЙ ГАНЬО В ШВЕЙЦАРИЯ (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 3—4, юни, юли 1894, стр. 238—243)

Стр. 159. *Префа* (фр.) — съкратено от преферанс — игра на карти.

Стр. 159. *Trenta una* (рум.) — тридесет и едно — игра на карти.

Стр. 159. *Шеш-беш* (тур.) — шест и пет, при игра на табла.

Стр. 159. *Джехари ек* (тур.) — четири и едно.
Стр. 159. *Дю беш* (тур). — две по пет.
Стр. 159. *Дубара* (тур.) — две и две.
Стр. 159. *Une chope* (фр.) — голяма чаша за бира, халба.
Стр. 159. *Дьорт-джехар* (тур.) — четири и четири.
Стр. 160. *Студиозуси* (лат.) — студенти.
Стр. 161. *Есанс де роз* (фр.) — розово масло.

Стр. 161. *Терше, тереше* (тур.) — поради лошата реколта през 1893 г. у нас и в Турция започват да фалшифицират розовото масло. Смесват го с джераниум — растително масло (тереше).

Стр. 161. *Сюрии* (тур.) — множество, стада.
Стр. 162. *Отуз-бир* (тур.) — тридесет и едно, игра на карти.
Стр. 162. *Йок* (тур.) — не.
Стр. 162. *Мати-маскара* — за срам и посмешище.
Стр. 162. *Дойен* (фр. непр.) — декан.

Стр. 162. *Послужен списък* — списък на прослужените години и заеманите служби.

Стр. 162. *Кел* (тур.) — струпеи; прен. шег. — глава. Кипна ми келът — обзе ме гняв, ядосах се.

Стр. 163. *Юн каве е апорт газет булгар* (фр. непр.) — едно кафе и донеси български вестници.

Стр. 163. IX. БАЙ ГАНЬО В РУСИЯ (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 3—4, юни и юли 1894, стр. 243—252)

В началото на август 1891 г. пловдивският вестник «Балканска зора» съобщава, че в деня на изборите за окръжни съвети били бити от двама цигани прокурорът на окръжния съд А. Митров и следователят Петров. За «Балканска зора» биенето на един прокурор е опасен прецедент и вестникът е възмутен, че циганите-побойници били известни, но полицията не взела никакви мерки.

Стамболовистките вестник «Пловдив» и официозът «Свобода» са разгневени от тази бележка и от своя страна обвиняват прокурора и следователя, че използувайки служебното си положение, направили опит да провалят листата за окръжни съвети и съдебни заседатели, одобрена от Централното либерално бюро. Циганите наистина ги били, защото се обидили, като ги чули да наричат изборите «цигански». Колкото до полицията, за нея не могло да се каже нищо лошо, тъй като «във всички случаи е стояла на висотата на положението си».

След това «Пловдив» и «Свобода» се заемат сериозно с разобличаването на прокурора Митров. В. «Свобода» в брой 607 от 27 август 1891 г. препечатва дописката «По един опасен прецедент» на Д. Попов, публикувана във в. «Пловдив»:

«A propos. Тук му е мястото да попитаме кой е този Митров и как така в една година сполучи да стане прокурор при първостепенний Окръжен съд без да е помирисъл прагът на някой юридически факултет, нито да има каква годе практика. . .» Три дена след това пак в «Свобода« се появява нова дописка «Още нещичко за Митрова» от М. Налаб, в която е описано цялото му житие-битие.

На 8 септември 1891 г. прокурорът Митров се самоубива в манастира «Свети врач» край село Куклен, Пловдивско.

Не успяхме да установим досега кой е М. Налаб и дали написаното от него се отнася действително за прокурора Митров или се приписва на него. Този «невероятен разказ» на М. Налаб обаче придобива особено значение, когато се съпостави с очерка на Алеко Константинов «Бай Ганьо в Русия». Така напр. Димитров и Асланов от този очерк до голяма степен се доближават до биографията и характеровите черти на прокурора Митров в цитираната дописка. Това е най-очебийно при студента Димитров. Между прототипа Митров и героя на очерка Димитров съществува поразително съвпадение на житейска съдба, на личностна и социална характеристика, на епизоди и отличителни подробности (историята с глухонямото момче, разказана от гостилничаря във Вилно, същата история, допълнена от «познайника» на разказвача с бележката за Йоан Кронщадски, двуженството на Димитров и др.). Някои епизоди и моменти от житието и приключенията на Митров са прехвърлени и на Асланов (доносът пред Славянското общество, за да си присвои чужда стипендия, просията при Дондуков-Корсаков— в другия случай при княз Мингрели и пр.).

В това издание даваме пълния текст на дописката на М. Налаб, отпечатана в «Свобода» на 30 август 1891 г., тъй като съдържа важни данни за повода и творческата история, за художественото осмисляне на жизнения материал и общия прототип на героите в очерка «Бай Ганьо в Русия».

«Още нещичко за Митрова
(Авторът поема отговорността върху си)
Господине редакторе!

Напоследък нашите вестници много заговориха за сбиването на пловдивските цигани и тамкашния прокурор А. Митров и съдебен следовател Петров. Подига се даже въпроса да се определи що са ва хора и самите пострадали?

Г-н Д. Попов в тоя случай се яви да разправи подробно чрез печата как е станало самото произшествие, кои са неговите причини и най-после задава питанието: «Кой е този Митров?» и пр. Но види се сведенията на г. Попова за Митров са твърде оскъдни и затова питанието му остава съвършено недостатъчно разяснено.

Ние, като познаваме твърде добре А. Митрова и неговите дела и като имаме предвид важния пост, който той занимава—блюстител на законите, прокурор в първостепенно съдилище, а именно в Пловдив, ползуваме се от случая да допълним гореказаните сведения на г-н Попова. . .

Антон Митров е родом от Прилеп, бил е няколко време ученик в Софийската гимназия, още в началото на нейното отваряне, и после отишел в Москва и там постъпил в духовната семинария.

Ние няма да говориме за московските похождения на Митрова, нито за неговите машинации пред Аксакова, Каткова, Мораневича и др., нито пък ще обясняваме подвигите му да осквернява и разплаква някои семейства, които са имали нещастието да се запознаят с него и да го направят предмет на своето ласкаво и чистосърдечно доверчиво гостоприемство към «братушките». Не ще споменуваме и за учителствуването му в Щип. Ние ще се ограничим с една епоха по-близка до нас. . .

През 1885 год. Митров отиде в Петербург, гдето се записа студент по правото в тамкашния университет, но скоро стана ясно, че той стана студент не за да учи нещо, но за да има студентческия си мундир като «открит лист», за да трие всякакви високи и ниски

прагове на руската столица. И наистина не се мина много време и наш Митров като «южний славянин» стана стипендиант на Славянския комитет. Това беше тъкмо през есента на 85 г., когато се развалиха отношенията между България и Русия. Митров се възползува от новия вятър и стана още и храненик на азиатския департамент в качества на «македонски сърбин». Като «старосърбианец» Митров ходеше и в сръбското консулато, а пък като верен турски поданик той ходеше при турския консул. Чрез него искаше пари от баща си в Прилеп, който беше се отказал от своето скъпо чедо и не искаше да му праща счупена пара. Митров не изпусна случая да закачи и тогавашния кандидат за българския престол княз Мингрели, от когото на няколко пъти е вземал по 50 рубли.

Той беше приятел с нашите емигранти, участвуваше в техните събрания у Комарова и другаде, псувал българските регенти и доставял лъжливи новини на в. «Свет», отгдето вероятно също е падало по нещо за нашия герой; а пред българските студенти в Петербург, които тогава по политиката бяха се разделили на две, Митров не беше лишен от способността да се дели и той на две, при все че науката казва, че индивидуума бил неделима единица. Под вид на разни панахиди за Александър II той тури ръка и на касата на българското студентческо дружество в Петербург и повече не се видя ни една пара в тая каса.

Митров не закъсня да се запознае и с разни гърци, които той ласкаво наричаше «патриоти» (Митров говори гръцки) и те горките го хранеха и му даваха сегис-тогис и пари; той се сприятели също и с разни полицейски пристави, със заподозрени студенти и студентки и всички намираха в Митрова човек, който споделя техните идеи, с когото могат да си разменят 2—3 сърдечни думи. . .

При всичко че тогава се подпираше с патерица, нашия герой взе да позавързва и любовни романи, взе да хвърля примки и към някои от учащите се тогава в Петербург българки. Той успя да влезе и в едно семейство, гдето минаваше за свой човек, там взе да яде и пие и да играе ролята на вежлив кавалер.

Така прекара Митров първите две годинки, без да похване книга и без да се яви в университета. След това той дохожда в София и като «патриот» искал стипендия от Министерството на просвещението, но намерил се един негов познат, който пошепнал с кого имат работа и Митров ударил на други спекулации и най-после Митров тръгнал пак за Петербург с брата си и едно нямо момче, за което обещал че ще го върне в скоро време от Петербург здраво и читаво само да му пращат по 100 лева всеки месец за издържание на това момче. Пътьом, във Вилном Митров проживял няколко време без да плаща в гостилницата и най-после оставил залог двете момчета, а сам заминал уж да търси пари. След него едно по едно изчезнали и момчетата. В Петербург Митров предал нямото на отеческите грижи на О. Йоана Кронщадский, който и го хранял, а нашия герой получавал 100-тях левчета всеки месец от братът на нямото и пр. и пр.

По този начин Митров живял още няколко време в Петербург и все, разбира се, без да ходи в университета. Но най-после се оплел в един роман, тъй щото го принудили да се ожени; и действително бракосъчетанието по законен ред се извърши в едно село близо до Петербург.

Сватбата била тайна за българите и знаял само един съотечественик на героя А. Б. От тоя момент нашия герой вече търсел случай да избяга от Русия. И наистина един ден той се озовава в Цариград, гдето бил назначен главен учител на българското училище във Фенер. Тук нашия герой се среща със своята стара годеница г-ца Сап. и се почнали приготовленията за сватба, за което било съобщено архимандриту Кусеву в Петербург. Бедния архимандрит побързал да съобщи радостната новина на А. Б., но колко си опулил очите, когато тоя последния му съобщил, че Митров е вече женен в Петербург и има даже дете. Кусев се убедил в печалната истина и телеграфирал в Цариград да спрат сватбата. Но той не си изгубил безочливостта и няколко пъти е изтеглювал след това от екзархията по някоя сумица като е заплашвал, че ако му не дадат пари, той ще се потурчи! Действително някое време Митров се водил с разни турци и други съмнителни лица из най-тъмните цариградски кюшета.

Но най-после той турил и на това точка и се домъква гол и бос в Пловдив, гдето се запознава най-напред с учениците, влязъл им под кожата като социалист и човек с либерални идеи и те, бедните, го прибрали в къщята си, хранили го и го обличали, догдето най-сетне той се запознал с някои влиятелни лица и ето ти го един ден на прокурорската трибуна в Пловдив!. . .

Това е то портрета на Митров.

Чървим се да признаваме публично, че в нашето съдебно ведомство има такъв деморализиран до костите и вечно шарлатанствующ човек, но какво да правим, когато това е «голата» истина. Нека да се възползува от нея който трябва и да избави правосъдието от този «вълк в овча кожа». Ние от своя страна можем винаги да докажем всичко гореизложено. Нека заповяда г. Митров, ние сме готови!. . .

София, 28 август 1891 год.

М. Налаб»

Стр. 165. *Ну-у, не притворяйся, чорт!* (рус.) — Не се преструвай, дяволе!

Стр. 165. *А-а, так вначит, вы болгары? ~ Вместе, значит* (рус.). — А, значи, сте българи? Много ми е приятно да се запознаем! В Петербург ли отивате? И аз там. Значи, заедно.

Стр. 166. *Йоан Кронщадский* — Сергиев Йоан Илич, протойерей, който се ползувал с широка популярност сред простолюдието за благотворителността към болните. Свещеник в Кронщадския Андреевски събор. Написал много беседи, проповеди, поучения и слова. През 1882 г. основава в Кронщад «Дом за трудолюбие».

Стр. 166. *Дешовка* — от руски дешевый — евтин.

Стр. 166. *Хал* (тур.) — положението, състоянието, в което някой се намира.

Стр. 168. *Славянското общество* — Славянското благотворително общество е учредено за борба с римско-йезуитската пропаганда, за подпомагане на славяните и преди всичко на православните славяни. Начело на благотворителния комитет застава М. П. Погодин. В началото вниманието на Обществото е насочено преди всичко към българите — към изучаване на техния народен бит, училища, църковен въпрос, особено във връзка с разкола на Патриаршията и българската църква. Славянското общество издържа много български младежи в руските учебни заведения преди и след Освобождението.

Стр. 168. *Ванька; поставь, голубчик, самовар! ~. . .и сахару нет* (рус.) — Ванка, сложи, гълъбче, самовара! — Защо ви е самовар като няма ни чай, ни захар.

Стр. 168 . . .*подлец~подлая тварь!* (рус.) — Ти си шпионин, а не аз, ти си шпионин, кучи сине! Ще те убия, подла гадино!

Стр. 169. *Трусь паршивый* (рус.) — келав страхливец.

Стр. 170. *Как вам не совестно~. . .мерзкими делами!* (рус.) — Как не ви е съвестно, млади човече, вие сте ученик, а се занимавате с такива отвратителни неща!

Стр. 170. *Бесса-та-бесса* — албанска клетва (вяра за вяра).

Стр. 170. *Трактир* (рус.) — кръчма, механа.

Стр. 171. *Дондуков-Корсаков* — Александър Михайлович, княз (1820—1893), участвувал в Руско-турската война (1877—1878) и след освобождението на България назначен за върховен императорски комисар. Възглавява гражданската и военна власт в България, съдействува при разработката на проекта за органически устав, създава органи на централно и местно управление и поставя основите на българската войска.

Стр. 172. *Е, защо спря бе, Василе, продължавай!~Марк Аврелий! изпей нещо бе, гълъбче! Или ти, Калина-Малина.* . . — Александър Малинов, от 1902 г. шеф на демократическата партия, в своите спомени (вж. Гърчев, Ив. Как Алеко Константинов написа «Бай Ганю» — в. «Днес», г. I, бр. 46 от 28 март 1936 г., стр. 1—5) дава сведения за състава на «Весела България», за характера на срещите и разговорите там и разкрива имената на някои от участниците: «. . .В онова далечно време, за което искам да говоря, неколцина адвокати, съдии и други интелигентни хора, бяхме основали едно, да се каже, дружество, което кръстихме дружество «Весела България». За негов председател, както обикновено се казва, единодушно избрахме нашия любимец — веселчагата и хубавеца Алеко Константинов. «Весела България» не беше, как да кажа, някаква организация, условията за членуването в която да определяше някакъв устав. В нея можеше да влезе всеки, който искаше като Алеко да се радва на живота, да обича България и да работи за нея. . . «Весела България» беше една аполитична организация в тоя смисъл, че докато нейният председател Алеко беше демократ и един от най-големите почитатели на големия наш държавник Петко Каравелов, в нея членуваха и заемаха едни от първите места, да кажем, като радославистът Сава Иванчев, и като цанковистът Петър Абрашев. Първият по-късно бе един от подпредседателите на нашия парламент, а вторият зае една от катедрите на Юридическия факултет на нашия университет. Все в тая организация се числеше на времето си и либералът Мартин Тодоров, заел по-късно поста кмет на столицата. Нека кажа, че в тая организация беше и Георги Иванич Калинков, впоследствие също кмет на столицата и наш пълномощен министър в Букурещ. . .

Така в разказите на Алеко за Бай Ганя ще срещнете, примерно, името Савичката. Това беше Сава Иванчев, на друго място ще четете името на Герванич, това беше Георги Иванич Калинков, на трето място пък ще прочетете, че той разговаря с някой си Петрушка, това беше Петър Абрашев, другаде някъде из някоя страница ще срещнете името Филаретич. Това беше пък русинът Филаретов, тогавашен началник, чини ми се, на пенсионния фонд и един от най-големите любимци на Алеко. Ако пък набарате на някоя страница

да се говори за Калина-Малина, то знайте, че това е вашият събеседник Малинов. . .»

Като споменава в каква обстановка са ставали срещите на приятелите от «Весела България», Ал. Малинов продължава:

«Тук понякога му разправяхме нещо из живота на свои близки, което той смяташе да може да бъде характерна черта на неговия Бай Ганя, фейлетоните и разказите за когото само тогава обмисляше. Той вадеше от джеба си някое парче книга, откъсната може би от някои негови съдебни бележки — нали божем той беше адвокат, — а може би и от някое любовно писмо и бързаше върху него да запише показал му се интересен и характерен за нашите нрави разказ.

С това, що ви разправям, не искам, разумява се, да кажа, че чудните разкази на Алеко Константинов са били вдъхновени от председателствуваната от него «Весела България» или от нейните няколко членове. Да ги напише го вдъхновяваха други. Това беше неговият талант, неговата наблюдателност и самият Бай Ганю, когото той срещаше особено по онуй време на всяка крачка и всъде като депутат, като търговец, като журналист.»

Професор Бончо Боев в цитирания преди това спомен (вж. «Бай Ганьо в банята», стр. 264) също така споменава някои имена на участници във «Весела България»: «. . .Около шестнайсет души съставляваха «Весела България», доколкото си спомням. От тях петима заедно с Алеко са покойници: Алеко, другарят му Голованов, малорус от тулчанските некрасовци, проф. Еман. Иванов и Мих. Матев, негови съграждани, Георги Иванич (Калин) и Мартин Тодоров. Другите, сега още живи, са днес: трима бивши министри, четирма големи юристи, един директор и пишещия тия редове.»

Стр. 173. БАЙ ГАНЬО СЕ ВЪРНА ОТ ЕВРОПА (сп. «Мисъл», г. IV, кн. 5, септември 1894, стр. 419—432)

«Бай Ганьо като тип, представител на живата действителност, се обяснява за самия писател заедно с процеса на възсъздаването му, на неговото писание. И от един повече нечистоплътен анекдотичен херой, напокон Бай Ганьо се изпречва пред нас във всичкото величие на обществен мазник» (Пенчо Славейков. Спомени и бележки, стр. XLV).

Стр. 173. *Капитан, не крути, пожалуста, параход* (рус. непр.) — капитане, не клати, моля ти се, парахода (при бурно море, когато пътниците мислят, че капитанът е виновен, задето се люлее параходът).

Стр. 173. *Урвичците не бяха ли там!* . . . — « 1 юли 1889 г.. . . Продължаваме пътя си към Кокаляне и привечер пред нас се открива действително омайната картина на Искърското буйно лъкатушене между високите канари и във висинето насреща ни между една привлекателна гора кокалянския Урвишки манастир, към който се стремим, водими от картата си. Забравихме вече хубостите на Панчарево. . . Той веднага пренесе във въображението и мечтите си на нашия Урвич всички английски туристи. За начало на това реши да създаде Урвич-клуб както има и алпийски клубове. . . Импровизира и урвишки химн» (Никола Тантилов. в. «Вечерна поща», г. VIII, бр. 2058, 18 май 1907 г.). Ив. Ловрич във «Възпоменания» («Славянска беседа». Юб. сборник, София, 1931, стр. 58) пише: «. . .нашият специален марш бе «Хей Урвич, Урвич, Урвич,

Урвич родина моя» (според арията на руския казачок «Хей Тула, Тула, Тула, Тула родина моя»).

Стр. 173. *Дядо Хаджи* — х. Боньо Петров, баща на писателя Георги х. Бонев. Неговият чифлик «Врана» по-късно бил заграбен от Фердинанд.

Стр. 174. *Бачка* — игра на карти.

Стр. 174. *Но ка-кви зев-зе-ци наш-ти...* — Песента «Холера ностра» (Вж. бележката. стр. 254.).

Стр. 174. *Артък веке* — прекали вече.

Стр. 174. *Панах* — известно кафене в центъра на София.

Стр. 176. *Зере* (зер) — защото.

Стр. 176. *Пратер* — прочут парк във Виена.

Стр. 177. *Ваше царско височество, сакън да не му приемете оставката...* — Става дума за оставката на Ст. Стамболов.

В началото на 1894 г. положението на Стамболовото правителство станало неудържимо и поради външни причини. Фактически създаденият в края на 1887 г. противоруски блок на западните държави започнал да се разпада...

«При така създадената промяна в международната обстановка се налагало България да потърси пътища за подобряване на своите отношения с Русия. Фердинанд, който поддържал тесни връзки с австрийския двор, след известно колебание решил да се раздели със Стамболов, чиято политика била пречка за подобряване на отношенията с Русия. При едно посещение във Виена без знанието на Стамболов той влязъл във връзка с руския пратеник А. Б. Лобанов, комуто изявил своята готовност за помирение с Русия, при положение че бъде признат за законен княз. Научавайки се за това, Стамболов, който виждал засилващото се желание на Фердинанд да се освободи от неговата опека, след завръщането на Фердинанд в София подал оставката на кабинета, разчитайки, че тя няма да бъде приета. За негова изненада обаче Фердинанд приел оставката на Стамболовото правителство и на 18 май натоварил К. Стоилов да образува нов кабинет. Преди това Фердинанд успял да назначи за военен министър Р. Петров, който бил негов верен агент и на когото възнамерявал да се опре в борбата си със Стамболов.

Поставен пред свършения факт, Стамболов решил остро да реагира, за да принуди Фердинанд да промени своето решение. Той дал нареждане да бъдат организирани от неговите партизани протестни събрания в цялата страна с искане да не се върши никаква правителствена промяна» (История на България, т. II, София, 1962, стр. 120).

По нареждане на Стамболов неговите съпартизани от името на «хиляди най-видни граждани» изпращат до княза резолюции и телеграми с молба да не приема неговата оставка. Изпращани били и депутации с подобни искания. Такава депутация води и бай Ганьо. В. «Свободно слово» в бр. 97 от 18 май 1894 г. съобщава: «Стамболов телеграфирал вчера до всички окръжни управители и до всички кметове, че си дал оставката от министерството, и им заповядал да телеграфират всички на княза, че не трябва да приеме тази оставка и че бил длъжен да задържи сегашния кабинет на власт.»

Стр. 177. *Задунайская губерния* — Отвъддунавска губерния. Русофобите и особено стамболовистите обвинявали Русия, че иска да превърне България в руска административна област.

Стр. 177. *Хелбетя* (елбете) — то се знае, разбира се.

Стр. 177. *...на ботуш миришеш...* — из политическия речник на стамболовистите: те наричат русофилите «руски ботуш», «руски подошви», «рубладжии» и т. н.

Стр. 178. *«Свобода»* — орган на Стамболовата народно-либерална партия. Редактор Димитър Петков.

Стр. 178. *«Свободно слово»* — вестник на опозиционната коалиция («легалната опозиция») начело с Гр. Начович, К. Стоилов и др.

Стр. 178. *«Долу Стамболов~долу блудникът, долу тиранинът* — възгласи на ентусиазираните маси от граждани начело със студентите от Висшето училище и Софийската социалдемократическа организация, които разпръснали митинга на стамболовистите на 18 май 1894 г. В своята притурка от 19 май 1894 г. в. «Свободно слово» помества следната информация («Фиаското на Стамболова в София»): «Вчера часът между 4 и 5 една сбирщина от метачи, пожарникари, преоблечени жандари, шпиони... под предводителството на кмета Благоева, Драмова и Стойкова са тръгнали от Юч Бунар и дойдоха на Александровската площад с цел да правят митинг и демонстрация, да акламират Стамболова и да искат от княза да го държи за министър. Щом узна това огромната маса граждани, които се разхождаха в градината, и студентите от висшето училище се притекоха тъй също на площада и захванаха да викат оглушително «долу Стамболов, долу тиранинът, долу развратникът» и пр. Стамболовите слуги, ожесточени и отчаени от това, научени все на насилия, започнаха да гърмят върху гражданите и раниха няколко души, от които един, смъртоносно ударен от револвера на самия кмет, издъхна на място. Като видяха това, гражданите дотолкова се възмутиха и разяриха, щото да не беше войската, която се появи да възстанови порядъка, то Стамболовите хора щяха да бъдат разкъсани на парчета.»

Стр. 179. *«Известия от двореца... д-р К. Стоил...»* — На 19 май 1894 излиза указ № 4 на двореца, в който се обявява новото правителство. То било съставено от бивши членове на разпадналата се консервативна партия, на съединистката партия в Южна България и на либералната партия на В. Радославов. Начело на правителството застава д-р Константин Стоилов.

Стр. 180. *Хаир сюйле* (тур.) — кажи нещо добро.

Стр. 180. *Стамболов ефенди боклатмъш!* — Господин Стамбов я оплескал.

Стр. 180. *Уйдурма* (тур.) — нещо скроено, нагласено.

Стр. 181. *Каздърма бени* (тур.) — не ме ядосвай.

Стр. 181. *Папищашки* — католишки, витиевати, усукани.

Стр. 181. *Северният враг* — в речника на стамболовистите — Русия.

Стр. 181. *O, tempora, o mores!* (лат.) — О, времена, о, нрави! — с тия думи Цицерон порицава нравите на съвременниците в една от речите си против Катилина;

Стр. 181. *Timeo danaos et dona ferentes* (лат.) — Боя се от данайците (гърците) дори когато идват с дарове (стих от «Енеида» на Вергилий). И двете фрази са шаблонизирани във вестникарското ежедневие.

Стр. 182. *Само отечество много просто излиза~тури «нашето мило отечество»* — «Злоупотребата с думи като «родина», «отечество», «татковина» е най-тежкото престъпление, което се нарича кощунство... Останал верен на нашата революционна традиция,

Алеко Константинов показва не само отвратителните дела на лъжепатриотите, но и тяхното невъобразимо словоблудство, желанието им навсякъде, при всички поводи, на всички равнища, повсеместно да крещят до небесата колко обичат своето отечество и колко то не може без тях» (Петко Тотев. Алеко Константинов, София, 1977 г., стр. 60—61).

Стр. 182. *Калигула* — римски император, чието име е синоним на жестокост и безумие.

Стр. 182. *Тамерлан* — жесток монголски завоевател.

Стр. 183. *Геена* (евр.-гр.) — пъкъл, преизподня.

Стр. 184. *Vox populi, vox dei* (лат.) — глас народен, глас божи (също така изтъркана от употреба сентенция).

Стр. 184. *Горната резолюция се прие от 11 000 най-видни граждани. . .~махни хилядите. . .~Аз нали ходих със стражар да ги събирам.* — Митингите, депутациите, телеграмите и резолюциите, с които привържениците на Стамболов упражняват натиск да не бъде сменен правителственият кабинет, всъщност започват още в началото на април 1894 г. Обикновено те били организирани от окръжните управители, околийските началници и кметовете, които заставяли държавните чиновници, стражарите, разсилните, толумбаджиите (пожарникарите), коруджиите (горските и полски пазачи) да изпращат резолюции и телеграми от името на «хиляди» граждани. Опозиционният печат непрекъснато ги опровергава и обединената опозиция организира контрамитинги и също така разпраща резолюции.

Стр. 185. *Ефендилер* (тур.) — господа.

Стр. 185. *Големите капии* — става дума за двореца.

Стр. 185. *Потайностите на Стамболова* — рубрика във в. «Свободно слово» след 18 май 1894 г., където се изнасят престъпленията (убийства, насилия, грабежи) при Стамболовото управление, както и «секретните» и «конфиденциални» нареждания на Стамболов до неговите окръжни и околийски началници.

Стр. 185. *Анархия* — в. «Свобода» упреква правителството, че е развързало ръцете на разните социалисти и анархисти и в страната царели хаос и анархия.

Стр. 186. БАЙ ГАНЬО ПРАВИ ИЗБОРИ (сп. «Мисъл», г. V, кн. 1, март 1895, стр. 36—54)

Четири месеца след падането на Стамболов, на 11 септември 1894 г., се провеждат изборите за VIII обикновено народно събрание. Алеко Константинов е кандидат на опозицията в родния си град. Партизаните на К. Стоилов, който от 3 юни 1894 г. е шеф на набързо създадената правителствена «народна партия» (в нея се събират бивши консерватори, лъжесъединисти, бивши привърженици на народно-либералната партия, професионални кариеристи) използуват изпитани от предишните режими средства за изборна борба — терор и фалшификации. Опиянението от «свободата» е вече изчезнало и демократът Алеко Константинов трябва да се раздели със своите илюзии: «Изборите за VIII обикновено народно събрание неочаквано поставиха Алека рязко, лице с лице, с живия Бай Ганя. От тая лична борба на автора с героя Алеко излезе надвит. И хвала на този безочлив герой — той надви физически (с помощта на джандармските шашки) оногова, който твърде скоро възтържествува нравствено над своя победител» (П. Славейков. Спомени и бележки, стр. XLVIII).

Фактите около свищовските избори са изяснени от Ал. Константинов в «писмото» (дописка без подпис»)в «Знаме», 20.IX.1894 г., и във фейлетона «По изборите в Свищов», «Знаме», 26.IX.1894 г., който завършва с фразата: «Ето епоха, която ми дава неизчерпаем материал за бай Ганя.» По техните текстове може да се проследи пътят, по който писателят стига до «Бай Ганьо прави избори» (завършен на 23 февруари 1895 г.).

Стр. 186. *Д-р Цветан Радославов* — роден в Свищов (1863—1931). Завършил философия в Лайпциг. Преподавател по психология в Софийския университет. Автор на популярната песен «Горда Стара планина» (1885 г.). В сборника «На Алека» ЮТС — Свищов, стр. 9, помества статията «Черти от характера на Алеко Константинов».

Стр. 187. *Куйрук* (тур.) — опашка.

Стр. 187. *Кандисам* (тур.) — скланям, съгласявам се.

Стр. 187. *«Да живей великият патриот!», «Долу гнусният тиранин!», «На бесилката Климента!», «Да живей Климент!»* — Два лозунга на партизанската тълпа, свързващи в един възел две съдби на две силни личности. Едната от тях е некоронованият властелин на България Стефан Стамболов («великият патриот», «гнусният тиранин»), другата — «Митрополит Климент» (писателят Васил Друмев]:

В продължение на седем години Стамболов следи всяка стъпка на «мръсния чернокапец». Докладите и донесенията на полицейския му апарат се изпращат лично до него. Лично той определя какви мерки да се приложат към непокорния търновски митрополит (вж. Доклад на парламентарната анкетна комисия, София, 1895, стр. 304, 306, 326, 328). Този митрополит създава на княза и на Стамболов трудности с неприятен за тях политически отзвук. Още в 1888 г. той отказва да спомене името на новоизбрания княз в молитвословията си, през 1889 г. отказва да го посрещне със свещенослужителите си в Търново. На 14 февруари, тъкмо на рождения ден на Фердинанд, вместо да упомене в словото си името му с благопожелания, той упреква него и «ония, които се наричат «патриоти», че «правят предателство, за което те заслужават народния гняв и народът не трябва да ги остави ненаказани». Тогава Стамболов нарежда на своите съпартизани да нахлуят в митрополията, да изземат кореспонденцията на Климент и да я изпратят лично до него, да го обявят за «низвергнат» и да го поставят под стража в Петропавловския манастир, а на търновския съд — да го осъди на смърт по чл. 66 от отоманския закон «за подстрекателство към бунт». Търновският прокурор отказва да изпълни заповедта и неговото място заема Ганьо Чолаков, възпитаник и ученик на митрополит Климент, когото той е издържал със свои средства да завърши юридически факултет в Русия.

Шифрованите депеши на Стамболов валят една след друга: «народа. . . трябва телеграфически да поиска от екзарха и правителството да се даде Климент под съд и накаже за развратния му и бунтовнически живот. . .» Но «народът», изглежда, не е изпълнил заповедта, както трябва, защото в телеграма «Окръжному управителю» Стамболов заплашва: «Правя виговор на вас и подведомствените вам органи, които са конвоирали Климента при съденето му,

загдето са давали на публиката да му целува ръце и не са си изпълнили обязаността.»

Процесът на митрополита създава все по-големи трудности и Стамболов е принуден да го изпрати по-далеч от Търново, в Гложенския манастир, като «каранието на Климента да стане нощно време и да стане тайно за избягване на някои демонстрации. . .» (депеша от Евксиноград).

След падането на Стамболов започва обратното шествие на митрополит Климент от Гложенския манастир към Ловеч, Търново, София, под овациите на същата тълпа, която вече не вика «На бе силката Климента!», а «Да живей Климент!»

Двубоят Стефан Стамболов — митрополит Климент се следи с вълнение от цялата страна. Алеко Константинов е потресен от моралното падение на възпитаника и ученика на търновския митрополит, който се превръща в обвинител и инквизитор на своя учител и благодетел. И той иска да увековечи в «Бай Ганьо» името Ганьо Чолаков. (вж. Найчо Цанов. Спомен за Алеко.).

Стр. 188. *Фаисчилък* (тур.) — лихварство.

Стр. 189. *Никола Търновлията, Лулчо Докторов, Иваница Граматиков* — представителите на опозицията са Алеко Константинов, д-р Ванков и Никола Константинов (вж. «По изборите в Свищов», т. II на настоящото издание).

Стр. 190. *Чева* — нима, да не би.

Стр. 190. *Окръжната телеграма* — официална телеграма на министър-председателя и изпълняващ длъжността министър на вътрешните работи д-р К. Стоилов до окръжните управители да се придържат строго в границите на закона при изпълнение на избирателните права.

Стр. 190. *Келе Граматиков! Той горкият не е виждал още наши избори~. . .па да извика само «Дръжете го!»* — «Тази тълпа от неокачествими страшилища (един мой приятел с крайно зачудване ми каза: «Аз до днес не съм предполагал, че в нашия Свищов живеят такива страшни хора. . .»), По «изборите» в Свищов, т. II от настоящото издание.

Стр. 190. *А ний с управителя кис-кис! ~ . . .демек онова писмо ва свободата на изборите. . .* — «На протеста на избирателите окръжният управител отговаря, че имал тайни инструкции тъй да действува. («Недей се учудва на тази негова наивна откровеност: той аслъ си е глупавичък»), дописка в «Знаме», бр. 9 от 20 септември 1894 г.

Стр. 191. *Мардалък* (тур.) — отпадък, нещо за изхвърляне.

Стр. 191. *Муска°*(тур.) — сгъната книжка с молитви и заклинания.

Стр. 191. *Юч-кьошелии* (тур.) — триъгълни.

Стр. 191. *Прангаджии* (тур.) — затворници с вериги (пранги).

Стр. 191. *Хъ бакалъм!* (тур.) — ха да видим!

Стр. 192. *Катили* (тур.) — престъпници.

Стр. 193. *Афионлия* (тур.) — замаян от афион (опиум).

Стр. 195. *Чевре* (тур.) — бродирана по краищата кърпа.

Стр. 197. *Сандърдисвам* (тур.) — омаломощавам, карам някого да му се отще.

Стр. 197. *Чалънъз бе, ченгенелер!* (тур.) — свирете бе, цигани.

Стр. 199. *Артък* (тур.) — вече, най-после.

Стр. 199. *Чомага* (тур.) — сопа, тояга.

Стр. 200. *Бестиален* (лат.) — зверски.

Стр. 200. *Отхрана* — отглеждане, възпитание.

Стр. 200. *Игнорант* (лат.) — отрицател, който съзнателно не вачита никого.

Стр. 200—201. *. . . от седем години днес се явявам на избор ~ Такива самопризнания се чуваха отвред.* — От 1886 г. пръв регент и фактически диктатор в България е Стефан Стамболов. По негово нареждане до изборните бюра се допускат само тия избиратели, които ще гласуват за правителството.

Стр. 201. *Не ме лязъм даяк еме* (тур.) — що ми трябва да ям бой.

Стр. 202. *Тръпки побиха Граматикова. Мина му през ума 1876 година. Възкръснаха пред него башибозушките орди; името на Фазлъ паша се спря на устните му.* — По време на Априлското въстание Алеко Константинов е ученик в габровската гимназия. Неговият съученик Никола Начов в «Спомен за Алеко Константинов», сп. «Листопад», г. VIII, кн. 5, 1927 г., пише: «. . .учителите ни бидоха арестувани и после закарани в Търново, на 11 май (празник «Св. Кирил и Методий») пристигна внезапно в Габрово Фъзлъ паша и войските му веднага окупираха цялата гимназия. Училищните настоятели ни настаниха по частни къщи и после с голям риск, страх и мъки едвам можахме да се разотидем по домовете си през това страшно време.»

Стр. 202. *Дивата орда от пияни изверги нахлу в двора на училището ~ Полицията почна своята роля. . .* — «То не бяха избори вчера; то беше едно бясно върлуване на една нарочно упоена тълпа от изверги, каквито никой път не са излизали с таквази разбойническа дързост, дажи и в Стамболово време. . . околийският началник и няколко конни и пеши жандарми, които като бесни се хвърлиха в изборното място, заграбиха по-видните граждани и селяни и сетне пропъдиха всичките избиратели като оставиха мястото на изборите само върлуващата тълпа скандалисти» (цит. дописка).

Стр. 203. *В ушите му звънтяха думите на бай Ганя. . . ~ Аз в Белгия съм бил. . .* — на петото заседание на Нар. събрание м-р-председателят К. Стоилов в речта си по отговора на тронното слово заявил: «Защото, за мен, в нашата вътрешна политика и в нашата външна политика всякога е блещял пред очи примерът на Белгия. Аз съм считал, че България на Балканския п-в в своята вътрешна политика трябва да подражава Белгия като напредничава страна. Трябва да се подражава Белгия и във външната политика» (Дневници на VIII обикновено народно събрание, I редовна сесия, 24 октомври 1894 г., кн. 1, София, 1895, стр. 54—55).

След изборите в Свищов Алеко Константинов се завръща в София, покрусен от бруталността, с която новите властници потъпкват свободата и законността. Разсеяло се е «като дим обаянието от 18 май». За неговото състояние тогава си спомня година след убийството му Найчо Цанов в своето отворено писмо до К. Величков: «На 18-й септември през нощта аз се качих на парахода да се върна във Видин. Когато парахода се отдели от скелето и аз тръгнах да вляза в първий клас, в тъмния коридор се срещнах с едно лице, в което скоро познах личността на покойния Алеко Константинов. Той се връщаше от Свищов след поражението, което претърпя в изборите, тия избори, които вие имахте куража да защитите в народното събрание; аз идех из Рахово с подробните сведения за позора в Бяла Слатина. Срещи както виждате, много трогателни. Като раз-

менихме няколко думи и впечатления помежду си, помня много хубаво, че Алеко се приближи до мене и взе една поза, каквато той обикновено вземаше, когато имаше да изкаже някоя съвсем задушевна мисъл и произнесе следните думи:

— Найчо, бе братко, ти могъл ли си да предполагаш на 18 май, че ще срещнем така скоро толкова разочарования?!

И до сега тия думи звучат в ушите ми. Аз виждам и сега благият поглед на Алека; аз си припомнювам, че на очите му се показаха две сълзи. Той си отиваше за София през Лом. До тоя град ние постоянно говорехме за работите в България и можете да си представите колко тъжни мисли са разменени помежду ни на предказаната нощ» (в. «Народен лист», бр. 12, 19 април 1898 г.).

Стр. 204. БАЙ ГАНЬО ЖУРНАЛИСТ

Стр. 204. *Far niente* (ит.) — безделие, леност.

Стр. 204. *Слеченки* (чеш.) — госпожици.

Стр. 205. *Трактир* (рус.) — второразреден ресторант, кръчма.

Стр. 205. *Пак ли обърна с Матушката ∞ Сега му е времето. Ще докараме руски вестници, водка. . . ∞ фабрика за квас. . .* — Бай Ганьо не е сигурен дали «сега му е времето». Народняшкото правителство не желае да избързва с възстановяването на отношенията между Русия и България. Така би признало, че воденатa дотогава външна политика е изцяло погрешна, от друга страна, би подсилило политическото влияние на русофилските групировки на Петко Каравелов и Драган Цанков.

Стр. 206. *Не си ли чул френците какво правят сега* — Подписаното през 1891 г. руско-френско съглашение било затвърдено с новия договор от 1893 г. Развиват се руско-френските икономически отношения.

Стр. 206. *Да основем една банка!* — В Русе през 1895 г. се основава «Българска търговска банка» с капиталите на Гешовци, Буровци, Губиделниковци, Ябланski и Тодор Тодоровци.

Стр. 207. *Башка* (тур.) — отделно, настрана.

Стр. 207. *Ербап* (тур.) — способен, годен.

Стр. 210. *За Русия «ще пущаме по едно нашата освободителка, братския руски народ». . .* — намек за двуличната политика на правителството по отношение на Русия.

Стр. 210. *Тройствен съюз* — Тройният съюз, коалиция на Германия, Австро-Унгария и Италия, е обявен още през 1882 г. Договорът за съюз на трите държави се подновява от 1887 до 1902 г. четири пъти. Той предвиждал и запазването на статуквото на Балканите.

Стр. 211. *Като кажа така ф. . .ф. . . фаталния, сякаш че ффащам някого за гушата* — епитет от речника на Стамболовата преса: «Този фатален човек Каравелов, от когото произлязоха всичките нещастия за отечеството и пред къщата на когото стана убийството на Белчова, защо мърси с нечистите си крака още България?!» (в. «Свобода», бр. 482, 16 март 1891 г.). Същият вестник по-късно и за митрополит Климент: «фаталния чернокапец». Колкото до П. Каравелов, той месеци след падането на Стамболов е под строг затворнически режим в Черната джамия.

Стр. 211. *В праха на Августейшите Ви нозе ~ Ваше Царско Височество народът ликува коленопреклонно. . .* — Новоизпечените журналисти от «народната» партия не могат лесно да се освободят от традицията. Протоколният текст на обръщение към княза е узаконен вече от стамболовистите:

«Ваше Царско Височество. . . честит се считам да поднеса пред стъпките на Господаря най-верноподаническите чувства и преданост, които жителите на столицата питаят към своя Господар. Кмет: Д. Петков» (в. «Свобода», бр. 590, 5 август 1891 г.).

«Като Ви поздравявам с новата година най-покорно моля Вашето Височайше благоволение да ми позволите да поднеса пред стъпките Ви моите верноподанически благопожелания. . . Тези мои благопожелания и уверения ги слагам пред Престола на Ваше Царско Височество като залог за верност и преданост.

Живей, княже, за щастието на народа! Ваш верен и покорен поданик.

Председател на народното събрание Славков.»

Отговорът на височеството: «Твърде съм чувствителен от верноподаническите ви думи.»

Стр. 211. *Вер селям* (тур.) — много й здравe.

Стр. 212. *Tempora mutantur* (лат.) — времената се менят.

Стр. 212. *Саръ—Чизмели Мехмедаа* — отговорните редактори са лицата, които лежат в затвора, когато вестникът получи присъда. Отговорните редактори обикновено са подставени лица, фиктивни имена. В случая Саръ—Чизмели Мехмедаа — Мехмед ага с жълтите чизми.

Стр. 212. *«България за нас»* — По времето на Стамболов в България се основават «патриотични дружинки» и комитети «България за себе си». Тук Алеко Константинов променя наименованието в «България за нас».

Стр. 214. БАЙ ГАНЬО В ДВОРЕЦА (в. «Знаме», г. I, бр. 61, 6 април 1895 г. — под фейлетона: София, 5 априлий 1895 год. Алеко Константинов]

Стр. 214. *Тахтаба* (тур.) — дървеница.

Стр. 215. *Гавазин* (тур.) — пазач, телохранител.

Стр. 216. *Ръка цалувахте ли пак?* — Поканените на прием при «господаря» (Фердинанд) обикновено му целували ръка. Алеко Константинов неведнъж се възмущава от това унижение на хората. В една информация на «Знаме» (г. I, 1894, бр. 91) за българската депутация в Русия четем следното: «. . .Депутацията останала поразена, че Николай II не позволявал да му целуват ръка. Това съставлява такова различие с порядките, съществуващи при нашия дворец, че направило на депутацията най-живо впечатление. . .»

Стр. 216. *Че като се урнахме, брате мой, надолу. . .* — В спомените си «Алеко Константинов в семейна и роднинска среда», София, 1939 г., стр. 20 — Прием и бал в двореца, Екатерина проф. Ем. Иванова разказва за особения интерес на Ал. Константинов към случки и приключения при дворцови приеми. Той я разпитва «малко иронически» и сам й разправя някои истории: «Когато се качваш из стълбата [на двореца], ще видиш наредени от двете страни лакеите. Върви смело нагоре. Те ще ти се покланят ниско, но ти не мърдай. Да не направиш като, храни боже, мадам N. N., която, докато се качи горе, коджа зор видяла, като се покланяла и тя на всеки един от лакеите.»

Стр. 216. *Митарство* — изпитание, мъка.

След бала Алеко идва със сестра си Веселина да чуе някои «пресни новини из висшия кръг».

Стр. 216. *Докопах хайверя* — Ама такова... имаше ли да се яде чер хайвер с лъжица? — интересуваше се Алеко.

— О, много беше, но пък блъсканица ужасна! Вуйчо ти [проф. Ем. Иванов, тогава главен инспектор в Министерството на народното просвещение] тъкмо искаше да го опита, когато някой силно го бутна за ръката, че си поряза устната. Това го разсърди, искаше да се оттегли, но в това време хвърчеше един келнер с чаши пълни с шампанско, пресрещнаха се и всичко се изплиска върху моята рокля.

— О, какъв грабеж беше то във време на котилиона! — продължих аз. — Моят вежлив французин отначало се стесняваше, но като разбра, види се, че у нас тъй му е обичаят, тичаше и той да грабне каквото можеше, щом се появиха подаръците. Я ги вижте тези разбити трофеи... — Българийка — заключи Алеко, като гледаше безглавото тяло на едно арапче, също придобито с кървава пот на бойното поле. Без бой не може, вред ще си покажем патриотщината...» (Екатерина проф. Ем. Иванова, цит. спомени).

Ст. Аргиров в предговора си към «Български дневник» на К. Иречек пише: «За приказ беше първият придворен бал на януари 1880 г. Гостите «ометоха» буфета с баснословна бързина.»

Преди да напише «Бай Ганьо в двореца», Алеко Константинов прави сатиричен стихотворен етюд «Гунчо наш е по-практичен» на същата тема — за светския живот на парвенюто. Отпечатан е в «Прогрес», бр. 21, 10 юни 1894 г.

ГУНЧО НАШЕ ПО-ПРАКТИЧЕН...

Той бързо се съблече,
поизми се и навлече
декорацията, фрака,
ръкавиците и клака...
Спря файтона под балкона,
слезе, даде си балтона,
спря се долу и не рачи
чак в салона да се качи.
Скромен е и се срамува:
гледа той, че заминува
кака Цона от Златарци,
кака Цена от Войнарци,
в деколтета полуголи,
с диаманти се наболи,
с ръкавици, с гривни златни,
с рокли дълги, опашати.
— — — — — — — — —
Сбрани няколко младежи
невъзпитани, невежи,
ту се мушкат, ту се тикат,
ту си шепнат, ту си викат:
— «Бре кои са тези феи,
тез Венери, тез Психеи,
тъй изящни, толкоз млади,
толкоз кубави отзади?»...
И кат вижда тези дами,
нашият герой се срами
и не смее, и не рачи
чак в салона да се качи.
Той към танци й апатичен,
Гунчо наш е по-практичен:
в коридора той се вглежда —
вижда, маса се нарежда
със закуски, с питиета,
пирамиди от шишета.
Той ще събере компания
и с шампания,
и с закуски
ще се налюлей по руски...

Стр. 216. БАЙ ГАНЬО В ДЕПУТАЦИЯТА (в. «Знаме», г. I, бр. 88, 15 юли, 1895 г. Под фейлетона: София, 1 юлий 1895 год. Алеко Константинов)

След смъртта на руския император Александър III Фердинанд и правителството на народната партия преценили, че възстановяването на отношенията с Русия не може повече да се отлага, че е настанал моментът да се направят първите стъпки за помирение. През юни 1895 г. заминава делегация (депутация) да положи венец на гроба на починалия император. Начело на делегацията е митрополит Климент. В състава й влизат архимандрит Василий, Т. Тодоров, д-р Д. Моллов, д-р П. Минчевич, Ив. Вазов, Ив. Ст. Гешев и Н. Наботков. Тя била приета от министъра на външните работи Ал. Б. Лобанов и от император Николай II. В резултат на водените преговори била намерена основа за помирение с Русия. С акта на миропомазването на престолонаследника по православен обред (2 февруари 1896 г.) отношенията между Русия и България официално са възстановени.

Според Ал. Константинов «Россия със своята прибързана постъпка претърпява значителна морална загуба». В писмото си до Алекси Филипов от 7 февруари 1896 г. той се възмущава: «След десетгодишна борба, когато почти виждахме началото на края, когато Россия взе такова явно надмощие в решаването на общите политически въпроси, когато тронът на Фердинанда беше се вече окончателно разклатил и оставаше само едно последно текме, за да не остане ни прах от него — в такъв един момент ритват с презрение българския народ, плюят на неговите чувства, обръщат гръб на всички приятели на Россия и подават ръка на сподвижниците на Австрия.» (Вж. т. IV от настоящото издание.)

Стр. 216. ...*человека с окладистой русской бородой* (рус.) — човека с гъста, широка брада. Става дума за д-р Д. Моллов. (Вж. по-долу репортажа от «Петербургская газета», поместен във в. «Съгласие». Характеристиките на руски език са взети от руските вестници, където са предадени срещите и разговорите с българските делегати.)

Стр. 216. ...*похож на французика*... (рус.) — прилича на французин, много свободно, без задръжки говори на френски. (По всяка вероятност д-р П. Минчевич. Него репортьорите вземат за френски възпитаник — вж. в. «Народни права», бр. 39, 1895 г.)

Стр. 216. ...*известный болгарский дипломат* (рус.) — Известният български дипломат е Ив. Ст. Гешев, преди Освобождението и по времето на Стамболов търговец в Пловдив («филибелийски сапунджия»).

Стр. 217. *Цинцинат* — римлянин; известен с простотата и строгостта на нравите. Когато бил избран за консул, ликторите, които му носели тази вест, го намерили да оре нивата си.

Стр. 217. *Девет години...~ И заплака бай Ганьо.* — Дипломатическите отношения между Русия и България били прекъснати в продължение на девет години.

Стр. 218. *Избиток* (рус. избыток) — излишък, изобилие.

Стр. 218. *Яптърдисали* (тур.) — поръчали да направят.

Стр. 218. *Не тъй бакър-сребро.~... не е шега, злато* — в. «Московские ведомости» съобщава, че българските емигранти положили на гроба на Александър III сребърен венец с надпис «Царю—покровителю — от дълбоко признателните българи». Венецът на българските градинари от Одеса също е сребърен. Венецът на депутацията обаче е от злато. *«Хем чисто, не така...»*

Стр. 218. ...*движение някакво македонско ~ намирате ли, че това движение е своевременно?* — На 29 юни 1895 г. Върховният македонски комитет прехвърлил свои чети в Македония, където водят сражения с турски войскови части. Според «История на Бъл-

гария», София, 1962, стр. 141: «По замисъла си акцията трябвало да покаже на Русия, че Фердинанд е готов да предизвика въоръжено сблъскване с Турция, за да добие признаването си от великите държави. Очаквало се в случая, че Русия по свои съображения не ще бъде наклонна да допусне предизвикване на война на Балканите и ще бъде готова да даде на Фердинанд исканото признаване.

Стр. 218. *Чапкънска работа* — лудешка работа, работа на безделници, немирници.

Стр. 218. . . .*има един ферман от 1870 г.* — В разговор със сътрудник на в. «Новое время» водачът на делегацията митрополит Климент декларира: «Българското правителство не е никак причастно. Спокойствието ще бъде веднага възстановено, ако портата изпълни фермана от 1870 г. относително българските владици в Македония, върху което понастоящем стават преговори между българското и турското правителство» (в. «Съгласие», независим либерален орган, бр. 6(56), 1 юлий, 1895 г.).

Стр. 218. *Влиза кореспондент. — Драгана Цанкова познаваш ли?* — Присъствието на българската делегация в Петербург след деветгодишно прекъсване на всички контакти предизвиква оживление в руския печат. Журналистите следят всяка стъпка на делегатите, правят информации за техните срещи и разговори, печатат интервюта с тях.

В «Алеко Константинов. Съчинения», кн. 1, 1901, стр. 81, под фейлетона П. Славейков слага бележка: «В тогавашните руски вестници се появиха ред отчети на разни кореспонденти, имали разговор с някои от членовете на тази депутация, които разговори показват, че на господа депутатите не им била дип мила истината (к. н.).

Руските думи с окладистой бородой и пр. са заети из кореспонденциите, за които бе дума по-горе, и са характерни за всяко отделно лице от депутацията. Извадки из тези кореспонденции, които очевидно са послужили на Алека непосредствено като материал за този фейлетон (к. н.) в в резюме са печатани в Знаме, г. I, 1895, 84 брой).

Фейлетонът на Алеко Константинов е пародия на интервютата в руския печат, с ироничен подтекст по отношение на кореспондентите «от важни вестници», които разнасят по целия свят думите на бай Ганьо (на делегатите) като «оракулско предсказание». На много места авторът използува средствата на репортьора, а някои от характеристиките, епитетите и репликите са взети от вестниците. Както е и в руските интервюта, героят на фейлетона отнема думата на кореспондента и насочва разговора срещу Драган Цанков («Драгана Цанкова познаваш ли?»)

За да се види как «кореспонденциите» са послужили като «материал» за този фейлетон, даваме откъс от интервюто на Петербургская газета», поместено с известно закъснение във в. «Съгласие», бр. 8 (58), 14 юлий, 1895 г.:

«В една от стаите на гостинницата «Hotel Belle-vîue» беше събрана една голяма дружина от мъже. Някои от тях седат около кръглата маса, находяща се по средата на стаята, другите ходят по мекия килим като живо жестикулират и както се вижда горещо разсъждават върху нещо. . . Пред мен са членовете на българската депутация дошли в Петербург да възложат венец върху гробът на о бозе почиващаго императора Александра III. Те са осем души,

а мен ми трябва само един — председателя на Народното събрание Тодоров. . . А кой е именно Тодоров?. . . правя една стъпка напред и питам:

— Господин Тодоров?

— Ето ме!

От стола тамам против портата, през която влязох, става един елегантен господин, който много повече прилича на англичанин, отколкото на българин. На това сходство много помагат неголемите рижи бакенбарди на г. Тодорова, негова безукоризнен чер сюртук.

Председателят на Народното събрание Тодор Тодоров е разгневен, че руски журналисти са интервюирали Драган Цанков, шеф на прогресивно-либералната партия, и са му позволили да прави изявления. Според Др. Цанков българското правителство не било искрено и целяло да «замаже очите на Русия и на българския народ», за да наложи признаването на Фердинанд. Кореспондентът е подложен на разпит от Тодор Тодоров (според думите му такава размяна на ролите му се случвала за първи път) и признава, че той именно е взел интервюто.

— Така. . . в такъв случай вие сте му направили лоша услуга. . . После тоя разговор с вас негова престиж в България много се поколеба; ние всички, бившите приятели и почитатели на Цанкова, трябваше да го напуснем.

От всички страни се чуха утвърдителни гласове: «да. . .да. . . да.»

— Но в какво се състои работата? — попитах аз Тодорова. . .

От дивана, който се намираше в дъното на стаята, се подигна един дебеличък, със среден ръст господин, с дълга, гъста брада. Той се приближи прямо до мене и доста внушително каза:

— Цанков е лъгал. . . непростително лъгал.

— Доктор Моллов — препоръча ми го г. Тодоров. . .

Аз попитах повторно: «Но в какво се състои работата?»

— Цанков ви е говорил, че господствующият сега в България режим бил по-лошав от Стамболовския!?

— Говорил е. . . Помня, при това той прибави, какво Стамболов е вървял прямо към целта си и ако е прибягвал към твърде сурови мерки, то все таки всякий знаяше у каква политика се придържа, какво гони. . . В действията на принца Фердинанда, по думите на г. Цанкова няма нищо подобно: никой не знае неговите мисли и планове. Той е твърде двоеличен человек, който говори едно, а прави друго. . . — Лъжа, най-възмутителна лъжа. . .

Цанков се сърди на княза, сърди се на нас, на цяла България за това дето не само не сме го занесли на ръце на министър-президентския стол, както той това очаквал, но даже го заставили да спре във Виена.

— Таман да не забравя: струва ми се, че Цанков ви е говорил какво на последните избори било допуснато от принца някакво насилие?

— Да, говори ми.

— И това тоже е лъжа, най-безсрамна лъжа. Изборите станаха най-тихо и мирно. Истина е, че в един окръг действително са мислили да произведат сбивания, но аз няма да говоря за него именно за това, защото не искам да смесвам с изборната агитация имената на Цанкова и Людсканова. (Депутацията уверява кореспондента, че Др. Цанков се бори само за поста министър председател, а пък за

вет си, Людсканов е определил поста министър на външните работи.)

— Не е ли тъй, господа? — г. Тодоров се обърна към окръжаващите го българи.

От всички страни отново пак се раздадоха гласове: «Да. . .да... истина е. . . истина е. . .» А чийто високий глас каза: «Е, а сега Цанков вече се грижи не за България, а само за себе си. . .»

Стр. 219. БАЙ ГАНЬО И ОПОЗИЦИЯ — АМА ДЕ-ДЕ! (в. «Знаме», бр. 20 от 2 ноември 1895 г.)

Стр. 219. *До господина редактора на в. «Не му е времето».* — Така е преименуван от Алеко Константинов в. «Прогрес» (еженеделен обществен вестник. Излиза всяка събота. Редактори и издатели Богдан Величков, Велчо Т. Велчев и Рачо П. Косев).

По времето на Стамболовия режим вестникът е орган на обединената опозиция, списван от В. Т. Велчев, Г. Баламезов и К. Величков. Макар и в изгнание К. Величков сътрудничи на «Прогрес». След падането на Стамболов вестникът става орган на прогресивно-либералната партия, която активно подкрепя правителството на Константин Стоилов и критикува Драган Цанков и Петко Каравелов.

Преди съединението на Източна Румелия с Княжество България редакторите на «Прогрес» са привърженици на консервативната, «народната», «съединистката» партия. През 1884 г., след победата на тяхната партия, Константин Величков става директор на просветата. Съединистите водели изборната борба под лозунга за съединение на Северна и Южна България. Щом спечелили изборите, съобразявайки се с постановленията на Берлинския договор, те заявили, че «не му било дошло още времето» за съединение. Оттам и прозвището «лъжесъединисти» и «немуевремисти».

Стр. 219. *Кьорпе* (тур.) — добиче-сукалче, младо, зелено.

Стр. 219. *Аджамия* (тур.) — неопитен, глупав, който не разбира.

Стр. 219. *Ниет* (тур.) — намерение.

Стр. 219. *Народната* — народняшката партия, която била на власт.

Стр. 220. *Изпраксани* — с достатъчно опит, изкусни, усъвършенствувани.

Стр. 220. *Гьоз-гьоре* (тур.) — явно, открито.

Стр. 220. *Чапкънлък* (тур.) — разврат.

Стр. 220. *Докундисвам* (тур.) — докачам, посягам.

Стр. 220. *Джендемтепе, Небеттепе* — хълмове над Пловдив.

Стр. 220. *Хамам* (тур.) — стара турска баня.

Стр. 220. *Акънтия* (тур.) — на провала, на разсипия.

Стр. 220. *Орталъка* (тур.) — много свят, много хора.

Стр. 220. . . . *когато толкова железници ще се правят, толкова дружества ще се калъпят* — При управлението на народната (народняшката) партия (1894—1899) железопътната мрежа се увеличила от 479 на 1002 км. През 1895 г. изникнали рекорден брой акционерни дружества — 17, с капитал 11 286 000 лв.

Стр. 220. *Достлук* (тур.) — приятелство, другарство.

Стр. 221. *Башка тюрлия* (тур.) — по-иначе.

Стр. 221. . . . *дали не са я прекалили с ломчаните? Чувам — ранени, убити.* — На 29 октомври 1895 г. в Лом е свикан митинг против фалшификациите в допълнителните избори от 22 януари. Протестният митинг е окървавен от полицията. От гражданите на Лом е изпратена следната телеграма до Народното събрание: «Бяхме свикани този ден на митинг в гр. Лом. В зори още полицията тури градът в обсада. Околовръст стражарска цеп, по улиците въоръжени патрули, всичките входове и шосета завзети от стража: идущите от селата посрещнати с бой, жестоко избити и повърнати назад. . . При това митинга стана. . . Без да обръщаме на това внимание спокойно и тихо започнахме подписването протеста до народното събрание, с който се иска касирането Щърбанова. В този момент полицията начело с началника Михайлова и пристава Капитанов ни налете с голи сабли и камшици. Редко остана някой небит, мнозина ранени и сгазени от конете. С два вистрела пристава Капитанов простре на земята селянина Кръсто Петков от с. Тополовец. Жертвата бере душа. Косто Живков от с. Орсоя ранен с куршум в кракът. . .

Стр. 212. . . . *на оногова ръцете отрязаха. . .* — На 3 юли 1895 г., когато излизал от «Юнион клуб», в центъра на София, пред очите на полицията, бил нападнат сваленият от власт Стамболов. От нанесените удари с ятагани и ножове по главата и ръцете Стефан Стамболов починал. За да спрат кръвоизлиянието лекарите му ампутирали ръцете.

Стр. 221. ДРУЖЕСТВО ВЪЗДЪРЖАНИЕ (разказче)(Юбилеен сборник на сухиндолското читалище «Трезвеност», с. Мусина, 1896 стр. 155—159. Дата: София, 12 май 1895 г.

Стр. 221. *Коджа* (тур.) — доста много.

Стр. 223. *Кусур* (тур.) — недостатък.

Стр. 223. *Сарахошин* (тур.) — пияница.

Стр. 223. *Бошлаф* (тур.) — празни приказки.

Стр. 225. ПИСМО ОТ БАЙ ГАНЯ ДО КОНСТАНТИНА ВЕЛИЧКОВ (в. «Знаме», бр. 20, 29 октомври 1894 г. Под писмото: София, 28 октомврий 1894 г. Подписа: Той Ганьо Балкански)

Стр. 225. *Бай Величков!* — Константин Величков Петков (1855—1907). Роден в гр. Пазарджик. Писател и обществен деятел. През Априлското въстание е арестуван и прекарва около четири месеца в турските затвори. След събитията около детронирането на Батенберг и контрапреврата от 9 август 1886 г.е в доброволна емиграция— протест срещу режима на Стамболов. Заради неговото «самоволно изгнание», което продължава 8 години, бил обвиняван в бягство (такъв смисъл имат ироничните подмятания във фейлетона на Ал. Константинов). От Италия в 1889 г. отива в Цариград и работи 3 години в Екзархията. Бил е и на остров Халки (1893), където живее между рибарите, работи усилено, рисува картини. «Никога не съм се намирал така нищий, както сега и почти нямам откъде да очаквам нищо» — пише той от Халки до М. Маджаров. А в писмо до Д. Юруков: «Боря се с двама неприятели: болестта и мизерията». . .

Стр. 225. *Бобчев* — Стефан Бобчев (1853—1940). Виден деятел на народната партия, директор на правосъдието в Източна Румелия, министър на народното просвещение и професор по история на българското право в Софийския университет. Известен славянофил

от старата школа. Алеко Константинов сътрудничи в сп. «Българска сбирка», редактирано от С. С. Бобчев и М. Маджаров.

Стр. 225. *Маджаров* — Михаил Маджаров (1854—1954). Роден в Копривщица. Един от водачите на съединистката партия, член на Постоянния комитет и директор на финансите в Източна Румелия. Бил е много пъти министър и дълго време дипломат.

Стр. 226. . . *току се изтърси наготово на най-топлото място.* — Завърнал се България; К. Величков е избран за народен представител и почти веднага става министър в кабинета на К. Стоилов.

Стр. 226. . . *да те похваля ва онзидешната ти реч ~ Хич толкова хиляди избиратели да не земат да разкъсат двайсет души жандарми. . . ~ Колко къщи сирачета. . .* — В речта си в Народното събрание на 24 октомври 1894 г., отговаряйки на нападките на опозицията за беззаконията и насилията по време на изборите в Свищов, К. Величков казал: «За честта на свищовчани, за честта на свищовските избиратели, желателно е да не излезе истина това, което се казва, да не им се хвърли такова пятно, че са били 5000 души и че 20 души стражари са ги спрели да не могат да упражнят избирателното си право. По-добре е било доблестно да се разправят със стражарите» (Дневници на VIII обикновено народно събрание, I редовна сесия, кн. I, София, 1895, стр. 76).

Стр. 226. *Страхливци!* — в «Знаме», бр. 20 от 29 октомври, 1894 г., в отговор на речта на К. Величков е отпечатана следната телеграма на свищовските избиратели: «Вярвайки, че силата на законите стои по-горе от онази на мускулите, ние предпочетохме на 11 септември да се поставим под защита на законите, отколкото да се възползуваме от юмручното право. Но като виждаме, че последнето се препоръчва от светата ограда на Народното събрание, то благодарим, че ясно разбирате значението на думите свобода и законност.»

Пак в «Знаме», бр. 21 от 31 октомври 1894 г., е отпечатана уводна статия по повод на същата реч: «Българските граждани имат право да очакват по-хуманни чувства от «симпатичний» министър на общите сгради. Свищовските избиратели имат право да очакват по-друга защита за потъпканите техни права.»

Стр. 228. *Немуевремисти* — вж. бележката в «Бай Ганьо и опозиция — ама де-де!»

Стр. 228. . . *законче да се попръскват обществените сгради с гюлово масло* — в кабинета на К. Стоилов К. Величков е министър на обществените сгради и съобщенията.

Стр. 227. ИЗ КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА НА БАЙ ГАНЬО БАЛКАНСКИ (в. «Знаме», бр. 15—16 от 18 юни и 21 юни 1897)

Фейлетонът е намерен след убийството на Алеко Константинов в неговите книжа.

Стр. 228. *Аз съм същият, Бодков. . .* — вж. «Бай Ганьо на гости».

Стр. 229. . . *гдето подаряват общинските гори, острови и градини на своя Височайши Любимец.* — Опозиционните вестници всъщност много смело и твърде често се «докосват. . . до Девствената и Свещена Особа» на княза и коментират с възмущение случаите на обсебване на общински и частни имоти. В. «Знаме», бр. 15, 1896 г., иронизира алчността на Фердинанд: «едно от доказателствата на любовта на княза към нашата земя. . . това са многото факти на завоюване на земи и недвижими имоти. . . всички са «харизми». . . Не е пренебрегнат и първобитният способ за придобиване собственост—окупацията». По този начин бил «завладян» някакъв остров на Марица — «Мечкюр». Пред Народното събрание Никола Габровски, депутат от социалдемократическата партия, изнася, че стамболовистките кмет П. Славков подарил на княз Фердинанд Хисаря-Царевец.

Стр. 229. . . *нашето доскоро диво отечество се покрива с разкошни дворци и вили. . .* — построяването на дворци и вили, непрекъснатото им преустройство, поддръжката на парковете и градините към тях, на княжеските конюшни изискват много средства и предизвикват възмущението както на печата, така и на Народното събрание.

Народният представител Никола Христов Габровски, деец на революционното българско работническо движение и един от първите български социалисти, в речта си пред втората сесия на Народното събрание осъжда това разхищение на народни средства: «Господа представители! Със съжаление трябва да изповядаме, че от девет години насам, у нас всичко се прави за подържание блясъка на двореца и престижа на неговия владетел за сметка и във вреда на народните интереси. Ако вземем да разгледаме бюджетите от девет години насам, ще намерим, че всяка година са били отпущани пари за разширочаване и мобилиране на двореца; за правение на нови палати било в Русе, било Варна, било както сега Пловдив или най-после тука. С една реч ние въздигаме дворци, когато нашето бедно население живее в колиби. . . Така щото в разстояние на девет години, ний сме дали повече от 25.000.000 лева за подържание на царския дом и неговия владетел» (Дневници на VIII обикновено народно събрание, Втора сесия, София, 1896, стр. 498).

Стр. 230. . . *да ходи цял полк из гората и да лаят като кучета. . . ~ назначиха ме вестовой. . .* — опозиционният печат изнася случаи на безогледно използуване на войниците и на нечовешко отношение към тях. Съобщава се напр. как цяла рота била изпратена от командира си да бере малини за семейството му и била наказана, защото не чистила дръжките на малините от бодлите. Някои вестовои (денщици) вършели домакинска работа, гледали офицерските деца и ги носели на гръб. Отвращение от офицерските своеволия и жестокост се чете и в сатиричното стихотворение Ей, госпожо!. . . (Проза в стихове) на Алеко Константинов, отпечатано във в. «Прогрес», бр. 25 от 10 юни 1894 г.:

Ей, госпожо!. . .
Вестовоя се изправил,
без да мигне.
Госпожата, дребна, ниска,
да го зашлеви поиска
и не може да го стигне.

Тя се още повеч сърди
но му вика:
«Наведи се бре, магаре!» —
и нанася му удари
и го мушка, и го гика:

———————

Ей госпожо, съвземи се
и потрай!
Тоз войник не е изпратен
за да бъде злобно млатен,
а да пази родний край!. . .

Стр. 232. . . .*министър, ансамбъл, Бокъл—Мокъл* — Алеко Константинов пише в творбите си министр, ансамбл, Бокл. Той не е съгласен и с други правила на правописната реформа, изработена от филологическата комисия при Министерството на народното просвещение.

*

Фейлетонът «Из кореспонденцията на бай Ганьо Балкански» е намерен в ръкописите на Алеко Константинов след неговото убийство и е отпечатан във в. «Знаме», 18 и 21 юни 1897 г. В «Спомени и бележки», стр. XLVI, Пенчо Славейков съобщава, че е съществувал и друг фейлетон, който не бил открит в книжата му: «Едни от тези бележки бяха печатани, след смъртта на писателя, под надслов: Кореспонденцията на Бай Ганя; други — Нравствените принципи на Бай Ганя — четени на една студентска вечеринка са изгубени незнайно кога и где.» Алеко Константинов изпраща на Найчо Цанов откъса, който е чел на вечеринката, и изказва задоволство от неговото въздействие: «Нравствените принципи на бай Ганя» произведоха фурор на студентческата вечеринка в «Славянска беседа» и по антрефилето в «Мир» види се, че е много жегнало народните подлеци» (писмо до Найчо Цанов от 12 април 1896 г., вж. т. IV от настоящото издание).

Привържениците на народняшката партия наистина са засегнати и реагират веднага в своя орган. В «Мир», бр. 230 от 9 април 1896 г., Вътрешен отдел, стр. 3, е отпечатана следната бележка: «В неделя вечер биде даден един концерт от господа студентите при висшето училище в полза на библиотеката им. . . Ако да не беше партизанския отпечатък на тоя концерт, с малки изключения той щеше да излезе твърде сполучлив. . . Може би някои ще си помислят, че говорим като заинтересовани; но и ние бихме желали да ни се кажеше какво търсеха «Нравствените принципи на бай Ганя», или по-добре казано личните дертове на г-н Алеко Константинов в един сериозен концерт, какъвто с право трябваше да очакваме от господа студентите; толкоз повече, че той се даваше с благородна цел. Ако е била работата да се бичуват някои наши обществени и политически нрави, то нека ни бъде позволено да кажем, че това си имаше най-малко мястото в «Славянската беседа», гдето хората очакват съвсем друго нещо, а не лични възгледи от партизански колорит.»

За «Нравствените принципи на бай Ганьо Балкански» става дума и в обръщението на комитета за увековечаване паметта на Алеко Константинов. Там се споменават «две писма на бай Ганьо Балкански», четени в «Славянска беседа», и се умоляват «онези господа, у които би се намерили тие две писма да имат добрината и ги изпратят колкото е възможно по-скоро до председателя на комитета Хр. В. Филипова». . . «защото с тях са свързани последующи писма, които не могат да не изгубят част от значението си без първите. . .» (в. «Народен лист», бр. 5, 1 март 1898 г.).

Тихомир Тихов

СЪДЪРЖАНИЕ

До Бай Ганьо и назад — Петко Тотев . . . 5

ДО ЧИКАГО И НАЗАД 21

БАЙ ГАНЬО 107

Бай Ганьо тръгна по Европа 109
I. Бай Ганьо пътува 109
II. Бай Ганьо в операта 113
III. Бай Ганьо в банята 115
IV. Бай Ганьо в Дрезден 118
V. Бай Ганьо на изложението в Прага . 123
VI. Бай Ганьо у Иречека 136
VII. Бай Ганьо на гости 143
VIII. Бай Ганьо в Швейцария 159
IX. Бай Ганьо в Русия 163
Бай Ганьо се върна от Европа 173
Бай Ганьо прави избори 186
Бай Ганьо в двореца 214
Бай Ганьо в депутацията 216
Бай Ганьо и опозиция — ама-де-де! 219
Дружество «Въздържание» 221

Бележки 239

АЛЕКО
КОНСТАНТИНОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ I

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Кирил Гогов
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Елена Куртева

Формат 84/108/32; тираж 50 113 екз.; печатни коли 18,50; издателски коли15,54; уик19,98;л.г. VI. 155; изд. №5402; поръчка № 107; 1980 година на изд. «Български писател»; дадена за набор на 14.V.1980 г.; излиза от печат на 30. VIII. 1980 год.
цена 3,21 лв.

Код 25 $\frac{9536172311}{5506—34—80}$

ДПК «Димитър Благоев», София